

ІУАЦХЪ ЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

СЕНТЯБРЬ • 2019 • ОКТЯБРЬ

5

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдыдкІ

сентябрь **5** октябрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кІэзонэ
ІуэхуцІапІэм кыдегъэкІ

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжъ Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакІуу Хъанджэрий, БищІо Борис,
Гъут Іэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
ТІымыжъ Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхъ секретарь)

НАЛШЫК
2019

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

<i>ТхакIуэ Къэрмокъуэ Мухьэмэд кызыэралъхурэ илъэс 90 ирокъу</i>	
Зи Iэужьыр дахэ.....	3
Къэрмокъуэ Мухьэмэд хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	5
Къэрмокъуэ Мухьэмэд. Щихухэр иджыри мэкI. <i>Романым щыщыщ</i>	8
<i>УсакIуэ Тхьэгъэзит Зубер илъэс 85-рэ ирокъу</i>	
Хьэвжогъуэ Людмилэ. Лъэпкъым и гум кыипсэлъыкI усакIуэ.....	37
Тхьэгъэзит Зубер хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	45
Тхьэгъэзит Зубер. <i>Усэхэр</i>	47

Прозэ

Журт Биберд. Унагъуэ. <i>Роман</i>	59
---	----

Публицистикэ

<i>Сентябрым и 20-р Адыгэхэм (Шэрджэсхэм) я махуэщ</i>	
НэщIэпыджэ Замирэ. Лъэпкъыр зыдэбжьыфIэ махуэшхуэ.....	103

ЛэщIыгъуэхэм я лъэужь

Унэж Кашиф. Пасэрей адыгэхэмрэ алыджхэмрэ я щэнхабзэр.....	111
---	-----

Культурэ

Истэпан Залинэ. Оперэм кыхуигъэщIа бзылъхугъэ.....	137
<i>2019 гъэр Театрым и илъэсц</i>	
НэщIэпыджэ Замирэ. Лъэпкъь культурэм и хъумапIэ. <i>Интервью</i>	145

IуэрыIуатэ

Нарт хьыбархэр.....	155
---------------------	-----

Сабийхэм папщIэ

Перро Шарль. Яжьэгъуащэ, е Хрусталь туфлъэ цIыкIу. <i>Таурыхъ</i>	160
---	-----

Псалъэжыу зэхэль псалъэзэблэдз.....	166
-------------------------------------	-----

ТхакІуэ Къэрмокъуэ Мухъэмэд къызэралъхурэ илгэс 90 ирокъу

4

ЗИ ІАУЖЪЫР ДАХЭ

Къэрмокъуэ Мухъэмэд Мухъэжид и къуэр 1929 гъэм октябрым и 25-м къыщалъхуащ Бахъсэн районым хыхъэ Зеикъуэ (ХъэтІохъущыкъуей Ипцэ) къуажэм. Налшык къалэ дэта пединститутыр 1951 гъэм къиуха нэужь, Мухъэмэд лэжъакІуэ къащтащ «Къэбэрдей пэж» газетым, 1952-1954 гъэхэм Зеикъуэ дэт курыт еджанІэм адыгэбзэмрэ литературэмкІэ егъэджакІуэу щыІащ. 1954 гъэм щегъэжъауэ Къэрмокъуэр республикэ радиокомитетым и редактор нэхъыжъу, унафэцІым и къуэдзэу мэлажъэ, 1965 гъэм щыцІэдзауэ илгэс тчыкІузкІэ ар и унафэцІащ «Ленин гъуэгу» газетым культурэмкІэ и къудамэм. Абы шужькІэ Къэбэрдей-Балъкъэр радиом и редактор нэхъыщхъэ ІэнатІэр къыхуагъэфашцэри, пенсэм кІуэху лэжъащ. Къэрмокъуэ Мухъэмэд и цІэм къыгуэхьтІэ имыІэу епхащ радиожурналистикэм и адыгэбзэ къудамэр къызэрыунэхуар, абы игъуэта зыужьыныгъэр.

ЩІалэ дьдэу журналист ІэнатІэ гугъум пэрыува, шужьыІуэкІэ художественнэ прозэ тхынми зи къару щемыблэжса тхакІуэ емызэшыжт Къэрмокъуэр. Мухъэмэд и къалэмыпэм къыщІэкІащ зи гъащІэм, зи лэжъыгъэм, зи творчествэм фІы дьдэу щыгъуазэ тхакІуэхэм, еджагъэш-

хуэхэм, дохутырхэм, художникхэм, композиторхэм, артистхэм, лэпкыыр зэрыгушхуэ IэцIаггэлIхэм, цIыху гьуээздэжэхэм ятеухуа очеркхэр. Ахэр цызэхуэхьэса тхылгы кыдыггэкIыжаш.

Мухьэмэд и рассказхэр зэрыт япэ тхылгыр дунейм кыщытехьар 1964 гьэраш, абы кыкIэлгыкIуащ сборникхэр, повестхэр, пьесэхэр, романхэр. ЦIыхухэм яфIэггэщIэггьуэну, зэIэпахьу цIаджыкIахэм ящыщыц «Щихухэр иджыри мэкI», «Кьоджэм уиггэжэйркыым», «Азэмэт» романхэр, «ЦIыхухьу нэпс», «НапIэдэхьеигьуэ» повестхэр, новеллэхэр, рассказхэр, нэггьуэщI тхыггэхэри. Псори зэхэту Кьэрмокьуэ Мухьэмэд и кьалэмытэм кыщIэкIащ тхылъ 30-м щIигьу, адыггэбзэкIи урысыбзэкIи тхауэ ахэр Налшыки Москваи щытрадзаш, анхуэдэу и тхыггэхэр зэдзэкIауэ Тыркуми Болгариеми кыщыдэкIащ.

ТхакIуэ лэжыггэм мыхьэнэуэ иIэр, тхакIуэ кьалэным и инаггыр фIыуэ кызыгурыIуэ Кьэрмокьуэм и IэдэжыкIэкIхэм кыщыхутэр езыр зыхалъхуа зэманым и зэхэлгыкIэриц, зи уэрытIэм хэта гьащIэриц, зэманымрэ гьащIэмрэ дахэнуми, бжыфIэнуми, гугьусыгьунуми зи IуэхуцIафэхэм елыта цIыхуриц, абы и псэрщ. Мухьэмэд и тхыггэхэм узыщыхьэлIэ лIыгьурьхэм я гурыфIыгьуэхэмрэ гукьеуэхэмрэщ тхыггэхэм пкыы яхуэхуар. «Азэмэт», «Кьоджэм уиггэжэйркыым» романхэм художественнэуэ кызэцIакьуэ тхакIуэм и лэжьэнэггьухэм кьакIуа гьуэгуанэ мытынышым и «кьэггэшытIэхэр». Япэ романым зи гугьу щыцIыр гьащIэм хэбакьуэ ныбжыщыцIэхэрэмэ, дуней зылгэгьуа, кьэзыухьуреихьхэм я зэхэтыкIэм, жылагьуэ гьащIэм фIыуэ щыгьуазэ, ныбжь зиIэ цIыхум и гупсысэхэр, Iуэху епльыкIэхэр етIуанэм нэхь куууэ кызэцIеубыдэ. Адыгэ лэпкь литературэм щыяпэу а романыр льобэс иужьрей илгэс тIощIырытыцIым ди кьэралми абы щытсэу цIыхухэм я гьащIэмми кыщыхьуа зэхуэекIыныггэхэм.

ТхакIуэр цIэрыIуэ зыщIар, щIэджыкIакIуэ нэхьыбэм фIыуэ езыггэлгэгьуар «Щихухэр иджыри мэкI» тхылгыщыу зэхэт романыриц. Абы щыщ япэ тхылгыр 1979 гьэм дунейм кытехьащы, адыггэбзэкIэ тхауэ нэхьыбэ дьдэрэ щIаджыкI тхылгьхэм ар нобэр кыздэсым ящыщыц.

Кьэрмокьуэ Мухьэмэд и пьеситIым кытрацIыкIа спектаклхэр цаггэуващ ЩоджэныцIыкIу Алий и цIэр зезыхьэ Кьэбэрдей кьэрал драмэ театрым и утыкум. «Льагьуныггэм и хьэтыркIэ» и рассказым кытрацIыкIат серищ хьу телефильм.

Гульытэншэу кьэнакыым Мухьэмэд и IуэхуцIафэ дахэхэр. Иджыри студенту, 1951 гьэм (иужькIэ иджыри тIэу), абы кьратащ ди республикэм и Совет Нэхьыщхьэм и Президиумым и ЩIыхь тхылгыр. Анхуэдэуи кыхуаггэфэщыц Ленин В. И. кызэралъхурэ илгэсищэ щырикьум ирихьэлIэу кыдаггэекIа «И лэжыггэщыфIым папщIэ» медалыр, «1941-1945 гэхэм екIуэкIа Хэку зауэщхуэм ТекIуэныггэр кызэрыщытхьэрэ илгэс 50 зэрырикьум и щIыгькIэ» медалыр, Кьэрмокьуэ Мухьэмэд КьБАСССР-м, УФ-м культурэмкIэ щIыгьь зиIэ я лэжыакIуэщ. «КьБР-м и цIыхубэ тхакIуэ» цIэ льяпIэр 2000 гьэм кыфIащыц.

КЪЭРМОКЪУЭ МУХЬЭМЭД ХУЖААХЭМ ЩЫЩ ПЫЧЫГЪУЭХЭР

ТхэкIэ зыщIэ псори тхакIуэ хьуркьым, абы уи нэ кьыхуикI кьудейкIэ. Алыхьым кьыуитауэ зыгуэр пхэмылтэмэ, псалъэр кьышхуэгъэлурыщIэнукьым, жьIэщIэ пхуэщIынукуьым. Тхэныр лэжыгъэ гугъуш, абы жэщ-махуэ ищIэркьым, тхыль зытхым адреихэм ямыщIэ ищIэным и мызакъуэу, и IэщIагъэм фIыуэ хищIыкIыни, сыт щыгъуи еджэни хуейщ.

Къэрмокъуэ Мухьэмэд тыншу хэбэкъуакъым лъэпкъ литературэм. Ехьулэныгъэ пыхыкIахэр, инхэр абы зыIэригъэхьамэ, ар зи фIыгъэр нэгъуэщIхэм я гупкIэ зэримысарщ, япкIа, хаша гъуэгу тыншым зэрыримыкIуарщ, гугъуехь куэд пыщIами, езым и лъагъуэ абы кьызэрыщигъуэтыжарщ, нэгъуэщIхэм жамыIа зэрыжиIарщ, я Iэ здынэмысахэр кьызэрызэIуихарщ, езым и Iуэху еплъыкIэ, гупсысэкIэ, тхэкIэ зэрызэригъэпэщарщ, еш, псэху имыщIэу зэреджарщ, зэрылэжьарщ.

Къэбэрдей литературэм и тхакIуэ нэхь пашэхэм ящыщ зыщ Къэрмокъуэ Мухьэмэд.

ХЬЭКИУАЩЭ Андрей,

филологие щIэныгъэхэм я доктор

6

«Щихухэр иджыри мэкI» повестымкIэ Къэрмокъуэ Мухьэмэд хузэфIэкIащ адыгэ къуажэм и псэукIэр кьызэзыгъэпэщ Iэмалхэмрэ хабзэхэмрэ дакIэлъыгъэпльыну. Ар нэрылъагъу тщыхъун папщIэ тхакIуэм кьыхиха къэIуэтэкIэр шэрыуэу кьыщIэкIащ: цIыхум сыт ялэжьми ар зэрыбгъэдыхьэр ди нобэрей этикэмрэ цIыхугъэмрэ я пщальэкIэщ. Къэрмокъуэм быдэу зыхещIэ щIэгъэхуэбжьауэ екIуэкI псэукIэм, угъурлыгъэм, хьэлэлыгъэм, дахагъэм кьыдэкIуэу, ткIыбжьыгъэ гуэрхэри кьышэнкIэ зэрыхъунур.

Тхыгъэр пкъыфIэ зыщIыр лэжьыгъэм епха теплъэгъуэхэмрэ цIыхухэмрэщ. Мы кьалэн нэхьыщхьэр – нобэрей зэманым кьыдэтэдж цIыху зэмыщхьхэр къэгъэщIыныр – Къэрмокъуэм мыбзаджэу къехьулауэ жыпIэ хъунуш. ТхакIуэм кьыдегъащIэ зэхэгъэкIыпIэ зэщхьхэм хэхуа цIыхухэр зэрызэхуэмыдэр, дунейм хьэлэлагърэ къабзагърэ кьызэребэкIыр. Мухьэмэд кьыхуэгъуэтащ цIыхугъэр зыпсыхь конфликтыр кьызэзыгъэпэщ тегъэщIапIэ Iэрыхуэхэр.

Къэрмокъуэм и IэдакъэщIэкIхэм уагъэгупсысэ, махуэ къэс екIуэкI гъащIэм упхагъэпль, Iуэхугъуэ кьызэрыгуэкIыу кьыпфIэщIхэр псэм дыхьэ IэмалхэмкIэ яIэт.

СОКЪУР Мусэрбий,

критик

Къэрмокъуэм и тхыгъэ дэтхэнэри къащтэ – къэхьукъащIэ ехьэжбахэмкIэ къулейщ. Мухьэмэд зытетхыхьри цIыху гъащIэм щынэхь лъапIэ дыдэ, жьыми щIэми псэхуу ямыужэгъу, зи IэфIри имыух лъагъуныгъэрщ. Мис аращ сыт хуэдэ ныбжьым итри абы и тхыльым щIеджэр.

Къэрмокъуэ Мухьэмэд куэд зи нэгү щлэкIа, куэдым щыгъуазэ тхакIуэщ. Езыр цIыхум яхэт зэпытци, и кыигъэхъуапIэр кууш. Бэм я тхакIуэщ Мухьэмэд.

ХБЭХ Сэфарбий,
тхакIуэ

ТхакIуэ лэжыгъэм мыхьэнэуэ иIэр, тхакIуэ кьалэным и инагъыр, и лъапIэныгъэр фIыуэ кызыгурыIуэ Къэрмокъуэм и творчествэ псомкIи кыихутэр езыр зыхалъхуа зэманырщ, зи уэрыпIэм хэт гьащIэрщ, ар дахэнуми, бжыфIэнуми, гугъусыгъунуми зи IуэхушIафэхэм елыта цIыхурщ, а цIыхум и псэрщ. Сыт хуэдэ темэ кымыщтэми, сыт хуэдэ жанр Iэпэгъу имыщIми, пэжыр и гъуазэу зэрытхэным иужь итщ, и дэтхэнэ зы тхыгъэмкIи нэхьыбэ кызырэзэщIиубыдэным, гупсысэ куу кызыэриIуэтэным пылъщ.

Художественнэ Iэмал щIэщыгъуэхэр кыигъэсэбэпурэ, абы Iэзэу кыегъэлъэгъуэф и лэжхьэнэгъу цIыху зэмышхьхэм я псэукIэр, я дуней тетыкIэр, я хьэл-щэнхэр, я зэхушытыкIэхэм Iейуи фIыуи хэлъыр. ГъэпсыкIэ екIуи, кьэIуэтэкIэ дахи кызыхуигъуэтыф и IэдакьэщIэкI нэхь цIыкIухэри нэхь пIащэхэри Мухьэмэд кыитрегъэпщIыкI нэхугъэмрэ кIыфIыгъэмрэ, захуагъэмрэ кьуаншагъэмрэ зэпэщIэуауэ щызэпэщIэт гьащIэм бжыгъэншэу кыигъэщI конфликтхэм. Ахэр зэпкьрихкIэрэ, ар хушIокъу нобэрей махуэм кыигъэуэ ушIэхэм жэуап яритыну, кьарууэ иIэмкIэ зи кьэкIуэным щIэбэнын хуей цIыхум и псэр кьабзагъэм кыыхуегъуш. ЖиIэни зиIэ, жыIэкIи зыщIэ, зи IэщIагъэм щIэ хуэзыщIыж тхакIуэм и прозэр а псоми гурыхь ящI.

БИЦУ Анатоле,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ усакIуэ

Къэрмокъуэ Мухьэмэд и унафэм сыщIэту, республикэ радиом и адыгэ редакцэм илгэс пщыкIузкIэ сыщылэжъащ. Ар тхьэмадэ ткIийт, ауэ езым и щхьэми апхуэдэут зэрыхушытыр. Сытым дежи чэнджэщ щхьэпэ кыуитырт, и лэжыакIуэхэм я Iуэху еплъыкIэми щIэдэIурт. ЗыщIезыгъэххэр фIыуэ ильагъуртэкъым.

Мухьэмэд цIэрыIуэ зыщIар, цIыхум фIыуэ кьезыгъэлъэгъуар «ЩИ-хухэр иджыри мэкI» повестырщ. Си щхьэкIэ мызэ-мытIэу срихьэлIащ, си нэкIэ слгэгъуащ абы щIэупщIэшхуэ зэриIэр. А тхылъыр кьэпщэхун дэнэ къэна, библиотекэм кьегIыпхынуми, кыплъымысу куэдрэ упэплъэн хуейт. Къэрмокъуэм хуэдэу зи тхыгъэхэр цIыхубэм япхьуэта нэгъуэщI тхакIуэ диIэу сэ щIэркъым.

МЫЗ Ахьмэд,
тхакIуэ

Къэрмокъуэр зэфIэкI зиIэ, акъыл жан зыбгъэдэлъ тхакIуэщ. Адыгэбзэмрэ и лъэпкъымрэ яхуищIыфа пщIэм щхьэкIэ ар гьэлъэпIэн, Iэтын хуейщ. Абы и бзэр зэпкьрыпхын щIэбдзэмэ, и псалгэ кьэсыхункIэ адыгэмэ кыкIэрех. И тхыгъэхэм кыыхэщ лIыхъужьхэм я теплээр, я образыр дахашэу кьIуатэу, лъэпкъми, щыналгэми, щэнхабзэми кьекIуу апхуэдэщ.

Мухьэмэд и IэдакьэщIэкIхэм ящыщу сэ псом нэхрэ сигу нэхь ирихьыр документ зи льябжьэ щIэлъ тхыгьэхэрэщ. Абы кьызэщIикьуэжаш иджыри кьэс ди литературэм, документалистикэм кьыхэмыща пщыхэм, ахэр зыдэса кьуажэхэм ятеухуа хьыбархэр, икIи «ХьэтIохьушыкьуей хьыбархэр» жиIэу кьыдигьэкIащ. Сэ кьызэрыслытэмкIэ, инджылызыбзэкIи хьэрышыбзэкIи ахэр зэдзэкIыпхьэщ, хамэ кьэралхэм щыпсэу ди льяпкьэгьухэми ящIэн папщIэ.

ХЬЭФЫЦIЭ Мухьэмэд,
Урысей Федерациэм культурэмкIэ щIыхьэ зилэ и лэжьакIуэ

Сэ фIыуэ сыщыгьуазэщ Кьэрмокьуэм и гьащIэ кьекIуэкIыкIам. Си дежкIэ ар ньыбжьэгьуфI кьудейкьым, атIэ цIыхугьэ, хьэл-щэн дахэ, гуапагьэ зыхэлъ си шынэхьыжыщ. И сабиигьуэр зыхиубыда зэман гугьум куэд и нэгү щIигьэкIащ абы. Хэт ищIэрэ, а ильэгьуа псори егьэлеяуэ зыхимыщIатэмэ, Кьэрмокьуэр тхакIуэ хьуну кьыщIэкIынтэкьым.

Мухьэмэд и IэдакьэщIэкIхэм утезашэркьым, уагьэгупсысэ, адэкIэ кьэхьунур кьыпхуэмыщIэу узыпагьаплъэ. Абы и дэтхэнэ тхылъри бзэ шэрыуэкIэ тхаш, купщIафIэщ.

МЫСОСТЫШХУЭ Пщызэбий,
Урысей Федерациэм щIыхьэ зилэ и артист
1999

Кьэрмокьуэм и «Щихухэр иджыри мэкI» повестым хуэдэу цIыхухэр дихьэхауэ зэджа си щхьэкIэ срихьэлАкьым. Сэ а тхылъыр кьыщыслэрыхьам зэпкьрыщэщыным нэсат, и жинтыр, куэдым зэраIыгьам, зэрызэIэпахам и щыхьэту, текIыжыпат.

Мухьэмэд и IэдакьэщIэкIхэм Iуэхугьуэ куэдым кууэ урагьэгупсысэ, и лыхьужьхэр гьащIэм кьыхэтэджыкIа защIэщ, я шыфэлIыфэкIи я IуэхушIафэкIи уи фIэщ хьууэ.

Абы и тхыгьэхэм езыр кьызыхэкIа адыгэ льяпкьым и нэпкьыжьэ ятелъщ. Ар псалъэм пщIэ хуэзыщI, жиIэнур нэгьэсауэ зэпэзышэч тхакIуэ щэджащэщ.

ТЭТРОКЬУЭ Астемыр,
Кьэбэрдей-Балъкьэрым щIыхьэ зилэ и журналист

Кьэрмокьуэм и «Щихухэр иджыри мэкI», «Щихухэм ньыбжь ядз» тхыгьэхэр куэдым ягу щIрихьам щхьэусыгьуэ зэхуэмыдэхэр иIэт. Кьапщтэмэ, япэр – абы хэт лыхьужьхэм я гьащIэм езыхэм ейм ещхь гуэрхэр еджэхэм я нэхьыбэм зэрыхалбагьуэрт. Андрейхэр дэзыхьэхар а льяэхьэнэм мыхьумыщIагьэу, ныкьусаныгьэу щыIахэр ехьэкI хэмылъу кьызэригьэлъэгьуарт.

Кьэрмокьуэ Мухьэмэд хузэфIэкIащ и тхыгьэ щыпкьэхэмкIэ льяпкьэ литературэм хэлъхьэныгьэфI хуищIыну.

ГУБЭЩЫКИ Владимир,
жьылагьуэ лэжьакIуэ

КЪЭРМОКЪУЭ Мухьэмэд

ЩИХУХЭР ИДЖЫРИ МЭКИ

Романым щыщыц

Зыкъом лъандэрэ кызыкIэлъыкIухь художник щIалэр Замирэт кыуажэм кыишэри, я музейр гъэщIэрэщIэным иригъэувэлIат. Къэзышар гуфIэрт ар зэрыхузэфIэкIам щхьэкIэ, кыишами и лъэр щуиубыда хуэдэт, кыищIыщIэмпыхуэжарэт, кыищраIа щхьэкIэ.

Замирэт а Iуэхум гугъу дехьат. «ЗыхамыIуэ си пыIэжь» жыхуаIэм хуэдэу, зыми гукъэкI имыщIу, щIэгъэкъуэни имыIэу, езым и хьэрычэткIэ кыизэригъэпэща кыуажэ музейм и щхьэмрэ и цIэмрэ зэщхь ищIын папщIэ Замирэт зэлIалэ Iуэху Iэджэм ящыщт мыри. ЦIыху куэд плъакIуэ кызыхуэкIуэ музейм и теплъэр и щIыхьым зэрэфэгъуэкIыр кыигурыIуэжри, ар Советми парткомми Iэджэрэ кIуат зыдигъIэпыкIуну. Ауэ кыишуащIэшхуэ щыIэтэкъым. Мылъку гуэр тегъэкIуэдэн хуейт музейр зыхуей хуэгъэзэным. Мылъкур зыбгъэдэлъыр колхозырт. Абы и председателъ Хьэсбийрэ Замирэтрэ дыгъужьымрэ щынэмрэ хуэдэт. Парткомым и секретарым Замирэт елъэIуурэ, абы Хьэсбий мызэ-мытIэу жриIат: «Зыдалъагъунур дэращ, кыуажэрщ, кхъыIэ, мыбы зыгуэркIэ дыдэгъIэпыкIу». Ауэ гужьгъэжь зиIэ председателыр зэгуэпырт езы Замирэт къакIуэу щхьэгъэтIылъкIэ кыизэремылъэIум щхьэкIи, парткомым и секретарым кыижриIэр и тхьэкIумэ иригъэхьэртэкъым, е зымкIэ ихьэми адреймкIэ икIыжырт.

Зыри щымыхъужым, Замирэт партым и райкомым и япэ секретарым елъэIуащ. Секретарым игу ирихьащ Iуэхум гудзакъэ хузиIэ цIыхум жиIахэр, гулъытэ кыишуищIу къедаIуэри, зыгуэрхэри тхылымпIэм тритхащ. Абы и ужькIэ кIэщI дыдэу Хьэсбий парткомым и секретарымрэ Советым и председателымрэ зыщIигъури, кыизэрызэIуахрэ зэ закъуэ фIэкIа зи бжэр Iуимыха кыуажэ музейм къэкIуащ. Зэпаплыхьащ. Хьарзынэ хуэдэу жаIащ. ЖызыIар Хьэсбийщ, модрейхэр дежьюуащ.

Замирэт, председателым нэкIэ кыизэришхыр щхьэдигъэIухыурэ, музейр зыхуэныкъуэ псори абыхэм яжриIащ. Хьэсбий «уэлэхьы, уэ дэ жытIэр умышцIэ щхьэкIэ, уэ узыхуей псори думыгъащIэу уткIэрымыкIыну, райкоми-бжьэркоми ди яужь къибутIыщхьащи, кабинетым дыщIагъэсыжкъым...», – жиIэри, музейр зыхуейхэр хуищIэну кыигъэгугъащ...

Кыизэрагъэгугъамрэ ар ягъэзэщIэжынымрэ я кум Замирэт Iэджэри дэуджыхьащ. Ауэ, зыхуейм и Iэр тримыгъахуэу, ешакъым.

Налшык кIуэрт, музейр зэзыгъэпэщын, зыгъэщIэрэщIэн, абы щIигъэувэну сурэтхэр зригъэщIын художник щхьэкIэ. Ауэ лэжьащIэ Iэрымылъхьэм зыри кыиIэлъыбакъуэртэкъым. Замирэт лъэуджыджэу художникхэм къакIэлъыкIухьырт. ИтIанэ хьэрхьуп жьакIэ зытет лIы щхьэфэкъу цIыкIум абы кыижриIащ: «Мы си сурэтыр а фи музейм щIэвгъэувэну фщэхуи, сынэкIуэнщи, а жыхуэпIэхэри фхуэщIынщ».

Замирэт зэпиплыхьащ хьэрхьуп жьакIэм кыригъэлъэгъуа сурэтышхуэр. Ауэ ар музейм щIыщIэбгъэувэн щхьэусыгъуэ кыишуэгуэ-такъым.

– Тхьэ, ар сымышцлэ, ауэ мор кьыдэфщэмэ, ди клубым щлэдгьэу-вэнт, – жиlэри, Замирэт и lэр ищлэш кьызэлүахыну выставкэм хуагьэ-хьэзыр сурэтхэм ящыщ гуэрым дежклэ.

– Ар зэфlэкlакьым, тlасэ, ныкьуэшlыmrэ ящlамрэ пхузэхэмыхуу, щхьэ сурэт lуэху зепхуэрэ? – хьэрхьуп жьакlэм и гукьанэр кьигьанэри, езым льэныкьуэ зригьэзыжащ.

– Слlо, ди шыпхьу, уигу ирихьэрэ мы сурэт ныкьуэшlыr? – жиlэри, Замирэт кьыбгьэдыхьащ щlалэшlлэ зэхэтlэтlа зэпкьрылэлэшхуэ.

– Уэра зыщlар?

– Зыщlаракьым lуэхур, ящlарщ.

– Зыщlар зыхуэдэр сщlэркьым, ауэ ищlар гурыхьщ, – жиlэри, Замирэт ней-нейуэ еплъащ и lэпэ краскэ защlэхэр льымыгьэлэсын папщlэ зи натlэц lувыр lэшlыбклэ езыльэшlэклэ художникым. Щlалэр иджы нэхь пкьыфlэу зэфlэуващ, и нэгум кьищ арэзыныгьэ гуэрым езы-ри льягьугьуафlэ дэхьуати, нетlэрейр ару кьыпхуэшlэжынтэкьым.

– Атlэ, адыгэхэм хабзэжьу диlэщ цlыхур зэхуэпсар тыгьэ хуащlу. Абы ищlыlужу, уэ ухьыджэбз дахэщ... – жиlэри, и lэпкьльэпкь лантlэр иущlу, щlалэ цlынэшхуэр Замирэт кьыхуэбэкьуащ.

– Дэ дымыдахэми, хьыджэбз дахэ уи натlэ ухьу, ауан дыкьыу-мышьlу, мыр уи lэрыкlмэ, и уасэр жыlи, кьэтщэхунщ. Сехьуэпсащ ди музей щlыхьэпlэм и блынышхуэм моуэ кьыбжьэхэлыдэу клэрылгыну...

Замирэт игу ирихьа сурэтыр ныкьуэшlтэкьым. Нэгьабэ кьахыхьа художник щlалэм и зэфlэкlыым кьедзэпкьуауэ гуэрхэм дзы кьыхуащlри, «ныкьуэшl» кьыфlащауэ арат.

Сурэт абрагьуэт ар, гьащlэшхуи иплъагьуэу. Тафэм бэр щызыгьэш цlыхубэм «хьедэ, маржэ» кьыжраlэ хуэдэу, бгыжьхэр уардэу кьащхьэ-щытт, бгыпс уэрыр пlащlэу ежэхьрт, и хьущlэ макьыр зэхэпхым хуэ-дэу. Цlыху лэжьакlуэбэм гуфlэгьуэкlэ кьахущlэкlа махуэшlэ дыгьэр щыгум кьиувауэ, дыгьуасэрей дуней уэлбанэм кьела пшагьуэ чэтхьа-хуэхэр и нур lэмырымкlэ илыщlырт. Дэнэкlэ укlуэми кьыбдекlуэкl пфlэшlрэ и пlэм имыкlыу, сурэтышхуэм клуэцlрыкlырт уафэ Шьху-льагьуэм хуэдэу щlыльэ гьуэгу нур...

Псалгэ мытхэхэр кьызэрыбджыкl сурэтыр, дуней щlэращlэм и щlыфэ плыфэт, «Си гьусэу накlуэ», жиlэу уришэжьэну кьоджэм хуэ-дэу, макьыншэу кьопсалгэрт...

Игу ирихьа сурэтри, ар зыщlа художник щlалэри кьишэри, Зами-рэт кьуажэм кьэкlуэжащ.

Куэд мышьlэу, музейм и блынхэм кьыкlэрыувэу хуежьащ Акун жылэжьым и тхьдэр кьэзылуэтэж, абы и гьыбзэхэр зыхуауса, и текlуэныгьэхэр льэныкьуэ куэдкlэ кьэзызэуа цlыху зэхуэмыдэхэр кьызэрыпсэлгыкl сурэт гьэшlэгьуэнхэр. Замирэт художник щlалэм хуиlуатэрт кьуажэм и блэкlами, и нобэми теухуа хьыбархэр...

Махуэ гуэрым, Замирэт абы Алмэжан и гугьу хуищlащ, псалгэм кьыдэкlуэу. Художникым фlэгьэшlэгьуэнащ льягьуныгьэм ирищlы-кlыу пlэхэнэ хьуа хьыджэбзым и хьыбарыр, икlи «а зи гугьу пщlым деж сышэ», – жиlэри кьелгэлүащ, Замирэти абы пlалгэ кьыхигьэкlакьым...

«Сэ си цlэр Заурщ, сыхудожникщ. Замирэт уи хьыбар гуузыр кьызжиlати, услъагьуну сыкьэкlуащ», – жызылэу и пащхьэм кьит щlалэ кlыхьышхуэм нэщхькlэ еуэри, Алмэжан и нэр Замирэт триубы-дащ.

– Сыт сэ сыщIэгуузыр? Хэт уэрэ сэрэ нэхь гуузыр? ГущIэгыу лыы-хьуэ уи деж сынэклиа? Мы кысыхуэпшар сыт?!

Замирэт дияуэ и пIэм инащ. Художникри Iэнкун кьэхьуауэ, кьэзышами кьызыхуашами гьуэрыгыуэурэ яIулоплгыыхь.

– Мыр художникщ, си псэм хуэдэ, уи хьыбар хуэщIати... – Замирэт и псалгэ ныкьуэжыIэр Алмэжан зэпиудащ:

– Абы си хьыбар жумыIэу уи хьыбар жеIэж. Уэ нэхь хьыбарышхуэ уиIэщ сэ нэхьрэ.

Замирэт мафIэу кьызыщIэнэри, зимыщIэжу и щхьэр и IитIымкли эуэ фIиубыдыкIыжауэ лэныкьуэкIэ зигьэзащ. Алмэжан хуэплгэу пIланэпэм дэщIыхьа гьущI хьар ашыкым ис бзу цIыкIуитIым я кIэклэныр зэпагыуркьыми, кьахуэкIуа хьэщIэхэм кьахуэшхыдэми ярейщ. Заури щытщ ищIэнури жиIэнури имыщIэу, кьызыхуашамрэ кьызыхуэзамрэ хузэмыгыээзэгьыу. ИтIанэ сакьыпэурэ икли дэхащIэурэ жеIэ:

– Кысыхуэгьэгьыу, Алмэжан, сэращ зи лажьэр, услыагыну сфIэфIити, Замирэт сельэIури зыкьезгыэшат.

Алмэжан зыри жимыIэу абы зытэлайкIэ кьеплгыащ, итIанэ и нэ хьэлгытIыр, бзу цIыкIухэм блэджэдыкIри, щхьэгьубжэм адэкIэ кьыкIэрыт щихухэм триубыдащ. Кьуажэр зыдэс аузым кьыдэубзэу щIэзыдза пщыхьэщхьэ акьужьым зи тхьэмпэ пхьашэ цIыкIухэр, зыр зым кIэлгыжэм хуэдэу, игьэщэнауэ щихухэр а нэ дияхэм ябжащ. Аргуэру, кьызыщIэпхьуэтауэ, Заур дежкIэ зыкьыгыээзэри жиIащ:

– Уэ езыр ухьыджэбз хьэмэрэ ущIалэ?!

Сытым пэплгыами, и пщIыхьэпIэ кьэмыкIа упщIэм Заур и Iэри и лгьэри щIигьэхури, кьызырыкIуами хущIригыэгьуэжащ.

– Iэ-э-у, уэлэхьи, сыщIалэм, сыкьэпIлыагыуркьэ? – жэуап зылгымыс упщIэм зимыщIэжу пидзыжащ художникым.

– Куэд щIа-тIэ ди адыгэ щIалэхэм я пIэм теуэу щхьэц зэрагыэкIрэ?! ЛентI хэпщIэнуэмэ, уэстынщ, пыбушщIынуми, лэныстэ щыIэщ, – жиIэри, Алмэжан адэкIэ зигьээзэжащ. Мыдрей тIур, я Iуэху зэрызэфIэклар ялыагыурри, кьыщIэкIыжащ. ПщIантIэм щыдыхьэм, Заур «сыту пхьэщхьэмыщхьэ бэгьуа яIэ мыбы!» жиIэу Замирэт зэрыжриIар зэхэзыха Алмэжан и анэм кьакIэлгьрихьэжыа мыIэрысэ пIыгыжэ кIэдахьуэри, яфIэмыIэфIыж пэтми, фызыжьым и жагыуэ ямыщIын папщIэ, кьыIахаш. МыIэрысэми емыдзакьэу, зэпсэлгэн дэнэ кьэна, зэмыпIыгыжу кьэклиуэжырт а тIур. Заур зытекIухьам хущIегьуэжат. Кьэхьуари хузэхэщIыкIыртэжыым. Замирэт и щхьэм бжьэ еуам хуэдэу ундэрэбжыауэ егупсысырт Алмэжан кьрихьуэнам. Аракьэ апхуэдизу зыээзгьэлIэлами кьызыжиIэжынур. Хьуэн мыкIуэдыжыххэну пIэрэт атIэ мы сэ кьээлэжыар? Андрейхэми аракьэ жаIэр, зи дзэлыфэ кьысыхуэзытIхэри кьысщIэнакIэркьэ, «Замирэт тхьэмыщкIэ цIыкIу...», жаIэу кьыздэхащIэхэми аракьэ япэу ягу кьэклир? АтIэ, си фэр тесхыжын, си псэр хэсхыжын? Щыуар яукIрэ, щхьэ зэ я фIэщ сымыхьурэ? Мы дунейр сыту хьэлгэ, гьащIэр сыту купщIэншэ... Хьэуэ, пэжкьым ари...

УпщIэ мыухыжхэм ятхьэлэрт Замирэт. ИтIани, зэщIэплгьэжырти, игу игьэбыдэрт. Хьэуэ, сэ кьызыгурымыIуэ щхьэкIэ, гьащIэр апхуэдэ защIэу кьыщIэкIынщ зэрызэхэлгыр, насыпыншагыэм текIуэнри насыпц кьыщIэкIынщ...

Заур япэщIыкIэ яужь итащ зэ уэгьуэкIэ кьызыуда Алмэжан кьызыфIимыгьэлүэхуну, ауэ лажьэу музейм щыщIэткIи, и фэтэрым щекIулэлэжам дежи, тIэкIу зыдэгушыIэ Замирэт дахэм щыдэуэршэркIи ар и щхьэм икIыртэкьым. Кьыгьэпудауэ кьилгытэу, абы иризэгуэпу аратэкьым, узым тэмакькIэщI ищIащ тхьэмыщкIэр, жиIэу лейуэ гушIэгьу хуищIуи кьыхуэщIэртэкьым. Абыхэм блэкIыжауэ, нэгьуэщI гупсысэт художникыр зыгьэпIейтейр.

Льягуныгьэм и удыным пIэм хигьэщIа хьыджэбзым и Iуэхум Заур хильагьуэрт фэрыщIыгьэ зыхэмыль гьащIэ ткIийм и зы налъэ цIыкIу. Алмэжан теухуауэ ар Замирэт IэджэкIэ еупщIырт, хьыджэбзыр зытекIуэда Мэчрэлл зригьэцIыхуат, абы и щхьэгьусэ Фенэ зригьэ-лъэгьуат.

Заур хузэхэщIыкIыртэкьым Алмэжан и дунейр художник IэщIагьэм кьиубыдыфынуми, кьимытIэсэххэнуми. ИтIани, зэпымычу абы егупсысырт. Сурэт трищIыкIынт, ауэ абы зыри кьыкIыу кьилгы-тэртэкьым. Сыт атIэ кьызырыкIыр? Заур мэлыхьуэ, мэлыхьуэ, кьуа-жэм кьыщIэкIуа кьалэнри IэщIыб фIэхьуауэ. Зылыхьуэр кьыгьуэтын папщIэ кьыщIэдзапIэр зыт – Алмэжан деж кIуэн, кIэлгыпллын, еп-сэльэн хуейт. Ауэ укьыдэзыхужам деж дауэ зэрытебгьэзэнур?

Заур иджы идэрт хуэмеищэурэ кьыздэкIуа мы кьуажэм зэры-щыIэну пIалгьэр нэхь кIыхь хьуми.

Сытми, художникым кьыгьуэтащ Алмэжан деж зэрытригьэзэн щхьэусыгьуэ. «Сыт мыпхуэдизу зызэбгьэлIалIэр», – жиIэу кьеупщI Замирэти, «мыдэ сабий Iэмэпсымэ гуэрщ» нэхь жримыIэурэ, Заур махуэ псом ищIащ «Бабыщ псыбафэм» и Iэпкьльэпкь цIыкIу. Абы и сурэтыр абдж бжьамий псыгьуэ кIыхьым кьыхэщIыкIат. Абдж бжьа-мийм и пэм бабыщыщхьэ пыщIыхьат, нэи иIэу, пэи пыту. Бжьа-мийм и адреи кIапэм езы абджым щыщу хьурей тыкьыр цIыкIу пыст, зэмыкIуэкI псы кьабзэ иту. Зи тхыцIэм кьабзий цIыкIу тегьэпщIа бабыщ Iэпкьльэпкь хьуа а абдж бжьамийм и кум деж гьуэщI бгырыпх щIэпхат, кьуапэ цIыкIуитI ибгьу зырызымкIэ гуэпIиикIыу. КьуапитIыр фIэдзэжат бабыщ льякьуэ гьэжами, хьыринэ щецIэрт. Бабыщыпэр хэ-уэу, румкIэ цIыкIу хуэдиз фIэкIа мыхьу пэгун и пащхьэм кьытт. Бжьа-мийм и кIуэцIым нэхь бжьамий цIыкIуж итыжти, и льящIэ хьурей тыкьыр цIыкIум ит псыр абыкIэ хуэмурэ бабыщыщхьэм дэкIуейрт. Бабыщ цIыкIур хьыринэ ещIэм хуэдэу щэнауэрэ, и льящIэм нэхьрэ нэхь хьэлгэ хьуа бабыщыщхьэр пэгун цIыкIум пэкIэ хэуэрт, псым хэф фIэкIа умыщIэу. ЗызыгьэщIея абдж бжьамий кIуэцIым итыж бжьамий нэхь цIыкIужым жьы кIуэрти, псыр кьежэхьыжырт, псынщIэ хьужа ба-быщыщхьэм зиIэтыжырти, аргуэру хьыринэ ещIэурэ пэгун цIыкIум зыхуишыйрт, хэфырт, зиIэтыжырт... «Бабыщ псыбафэр», зыгьэнщI имыIэу, жэщми махуэми хьыринэ ещIэрт.

Хьылагьэ льяпкь хэмылгьу, физикэм и хабзэм тетт Заур зэш-тегьэуэ Алмэжан хуищIа «Бабыщ псыбафэр». ХуищIа щхьэкIэ, зэрыIэригьэхьэнур ищIэртэкьым, Iэригьэхьа нэужьи ауан гуэр хильа-гьуэу кьыхыфIидзэжынкIэ тешыныхьырт. Замирэт фIэтелгыджэт Заур и IэщIагьэр, зэпымыуэу хьыринэ ещIэу музей щхьэгьубжащ-хьэм тетт «Бабыщ псыбафэм» зэрызищIыр фIэгьэщIэгьуэну еплгырт, кьыщIыхьэхэм яригьэлгьагьурт. Абы художникым жриIэрт ар Алмэжан

флэгъэщлэгъуэныну, зэштегъэу хьарзынэ хуэхьуну. Ауэ хэт зрагъэхьы-
нур «Бабыщ псыбафэр» Алмэжан деж.

Музейм кьыщлэхьа еджаклуэ щлалэ цыклу гупыр яфлэгъэщлэ-
гъуэну йопль «Бабыщ псыбафэм». Абы яхэтт Алмэжан псым кьыхихы-
жауэ шыта Албэч цыклуи. «Цыклуи» хужьплэ мыхъужьыну псыгъуэ
кыхьу занщлэу дэжеят ар мы иужьрей ильэс зы-тлум. Албэч ящыщт
Замирэт и дэлэпыкьуэгъуэ еджаклуэ нэхъ жьиджэрхэм. Усэ зэхильхьэрт,
абы клубым щеклуэкл зэлущлэхэм кьыщеджэрт, езыр самодетельно-
стым жьиджэру хэтт. Албэч Алмэжан дежи куэдрэ клуэрт.

– Слю, Алик, сыту лейуэ зэпуллыхьэрэ бабыщ цыклуэр? – жи лэщ
Замирэти, зыхуэарэзы щлалэ цыклуэм и щхьэц пхьашэр трильэщлэщ.

– Дэнэ, ей, мыр кьыздипхар? Кхьылэ, сэ кьызэт ар, Замирэт, – же лэ
Албэч, и нэ цыклуэр кьихуным хуэдэу кьыхудэплъейурэ.

– Алэ, Алик цыклуэ. Ар ди художникым Алмэжан хуищлэщ.

– Уэхухуху, сыту флыщэт ар! Уэлэхьы, сэри Алмэжан хуэсхьыну
аратэмэ, – мэгуфлэ Албэч.

– Заур, кьэзгъуэтащ уи псыбафэр Алмэжан хуэзыхьын, – жи лэурэ
Замирэт бгъэдохьэ адреЙ блынджабэм лажьэу клэрыт художникым. –
Ауэ зыгуэрэм ильам, аратэкьэ?..

– Ар луэху, иджыпсту зэдгъэпэщынкьэ зыгуэр, – же лэри, Заур а
дакьыкьэм тхьлэымплэ лув цлум кьыхещлэкл пхьуантэ цыклуэ. Бабы-
щыр абы дельхьэ, «Бабыщ псыбафэ» жи лэу третхэжри, Албэч ирет.

– Мэ, щлалэфлэ, Алмэжан хуэхьы, и щхьэгъубжащхьэм тегъэувэ.
Хьыринэ ещлэн шыщигъэтым деж, «зигъэнщлэщи», и пэр псым кьы-
хихьынущ, итлэнэ псы «зэрыхуэллэжу», езым зыщлэупсклэу щлэ-
дзэжынущ, – же лэ художникым, Албэч едэхашлэурэ. – Ауэ япэщлэклэ
кьыумыгъашлэ сэ уэзгъэхьауэ. Игу ирихьмэ, итлэнэ «Зымахуэ кьэклэуа
художникым уи жагъуэ кьызэрищлар иригъээзэклэужьыну пхуищлэри
кьыпхузигъэхьащ», – же лэ.

Албэч, и ныбжьэгъуэ щлалэ цыклуэхэр и ужь ищлэуэ, гуфлэу
щлэжэщ. Куэд мыщлэуи кьыгъээжри кьажри лэщ Заури Замирэти я деж
кьэклэуэну Алмэжан зэрылгъэуар.

* * *

Гъуэлъыплэ натлэм лъагэу клэрыгъэса щхьэнтэ тлуащлэм Алмэжан
щегъэщлэщ. Бэуэжу умыщлэну, дымат ар. И нэгу фагъуэ хужьым вын-
ду кьылыдыкл нэ флыцлэ плэщитлыр мэлпъыз. Ар теубыдащ хьыринэ
ещлэ «Бабыщ псыбафэм».

Хэт ищлэн иджыпсту ар зэгупсысыр. Сурэт трихьу и пашхьэм
кьис художник щлалэри хуейт ар ищлэну. Заур абы сурэт трищлэкл
кьудейкьым. Сымаджэм и гум иплэну, и псэр зригъэлыгъуэну
хуцлэкьурт ар. Абы флыуэ кьыгурылуэрт лъагъуныгъэшхуэм и борэ-
ным ирищлэклэу плэхэнэ хьуа хьыджэбз тхьэлухудым и нэгу дахэр,
щхьэгъубжэм кьыклэрыт абы и щиху захуэ псыгъуэ кыхь цыклуэхэр,
бдзэжьей кьуэлэн зэмыфэгъухэр шызэблэсыкылуэ псы иту унэм щлэт
абдж зэпэплэмэшхуэр, гьуцлэ хьарым щыкылакэ жэнэтбзу цыклуэхэр,
езым хуищлэ «Бабыщ псыбафэр»... кьыщ кьудейклэ тхьлэымплэ
лэщлэлыр сурэт зэрымыхьунур.

Льыхуэрт художникыр. Заур игури и псэри хилъхэну хуейт Алмэжан трищыкыкI сурэтым. Художникыр абы зэрыщыгугъ псори езы дыдэм хузэхэщыкыкыжыртэкъым, и Iэпэр лъапIэ зыщыкы гуэркIи пэплъэртэкъым. Ауэ дэзыхъэха Iуэхур Iэщыкы зэрыхуэщыкы къару игъуэтыжыртэкъыми, мис нобэ хуэдэу Алмэжан и пIэ кIапэм сыхъэт-хэр щигъакIуэрт.

Заур, уеблэмэ, щыгуфIыкыкыжырт мышхуэдэ хуитыныгъэ зэригъуэ-там. Сурэт трищыкыкыну хуит къищыкыкы папщIэ, ар Алмэжан лъэ-ныкыуэ IэджэкIэ еубзат. Иджы художникыр езэш имыщIэу яужь итт зыщидза Iуэхум. Iэджэ щIат абы къуажэ музейр гъэщIэрэщIэн зэри-ухрэ. Япэм Замирэт къыщелъэIуам хуимыда щхъэкIэ, иджы къуажэ клубыр игъэщIэрэщIэну арэзы хъури, бгъэдэуат. Ауэ ар зэфIагъэкIын хуей, хъэкъ къыщIрат, мы къуажэм зэрыщыгугъэм щхъэусыгъуэ хуэхуэ лэжыгъэ къудейуэ арат Заур дежкIэ. Уеблэмэ, клуб гъэщIэрэщIэныр и кIэм нэсати, художникыр гузавэ хъуат, ар иухмэ, кIуэжын зэрыхуейр фIэмыфIу.

Замирэти еужьэрэкIырт клубыр зэфIэкIыу зэлъыIуихыжыным. Мыгувэу мыбы хъэщIэ лъапIэ кърагъэблэгъэну я мурадт. Хъэсбий, ФуIэд, колхозым и зоотехник щIалэм, я гъунэгъу Ищхъэрэ къуажэ щыщ щIалитIи къахэту, я диплом лэжыгъэхэр мыбы щыпхагъэкIын я гугъэт, университетым кърашу къэрал комиссэр кърагъэблагъэу. Арат Хъэсбий, клуб гъэщIэрэщIэныр Iуэху лейуэ къилъытэми, ахъшэ тригъэкIуэдэну арэзы щIытехуари.

14

Заур, Алмэжан сурэт трищыкыкыу здэщысым, и гум Iэджэ зэри-гъэзахуэрт. Мышхуэдиз гугъуехъ зытелъа хъыджэбзым имыIуэтэжыну пIэрэ? Мыр зи дахагъым, апхуэдиз лъагъуныгъэ къыхуэзыщIа хъы-джэбз гу къабзэм елъэпауэу, дауэ нэгъуэщI къишэфа МэчрэIил. Iуи псэи зимыIэ, цIыхубзым и псэр зэхэзымыщIыкыф мышцэжь гуэрщ ар. Щхъэ къыгурымыIуарэ апхуэдизу укъэзылъагъу цIыхубзым уи гъащIэ псокIэ укъызэригъэпэжыфынур, абы нэхъ дамэ лъэщ лIым дежкIэ дунейм зэрытемытыр? Сэ сыту сримыхъэлIэрэ апхуэдэ насып? Е гъэщIагъэу, цIыхум и гур лейуэ зыгъэпIэжыжэ щхъэрыуапIэу, лъагъуныгъэ пэж щымыIэу, абы и ныбжь къудейуэ пIэрэ мы псор? Щхъэ апхуэдизу сызыщIиша мы хъыджэбз сымаджэм?

И нэкIу дахэра, пIэм щыгъэпщIкIуа и Iэпкълъэпкъ ундэрэбжьа-ра, шхыIэн щыIуым теукъуэдия щхъэц фIыщIэ кIыхыра, къысхуэмы-лъагъу и псэра сызытхъэкъуар?

Езыри гумащIэу къызоплъ. СыкъызэрыщIыхъэу, и нитIыр мэгуфIэ, и узыр нэхъ щыгъушщэу къысфIошI.

Алмэжани гупсысэ Iэджэм яIыгът. Абы къыгурыIуэртэкъым ху-дожникыр апхуэдэу нэпсейуэ къыщIеплъыр. Ауэ Алмэжан сыт щыгъуи фIэфIт а плъэкIэр. Хъыджэбзыр псынщIэу есат абы и нэгум угъурлым.

Заур Алмэжан IэкIэ сурэт трихырт, Алмэжан Заур нэкIи псэкIи су-рэт трихырт.

Художникыр кIуэцIкIэ зэныкыуэкъужырт сымаджэм нэкIэ ди-лъагъум фIэкIа псэкIэ дилъагъухэр тхылъымпIэм зэрыхуимыгъэ-загъэм щхъэкIэ. Алмэжан тIэкIу щынэщхъыфIэм деж, уитхъэкъуу лъагъугъуафIащэ хъурт, ауэ апхуэдиз зэман лъандэрэ уз бзаджэмрэ гупсысэ хъэлъэмрэ пэщIэт цIыхум и нэгум къинэрт къытепсыха ду-ней мыгъуагъэм и лъэужь. Заур сымаджэм и нэгум къыщилъыхуэрт

гьащлэшхуэ, лыггэ абраггэуэ, лэфыггэ мыгхыж, зэпымыуэ пабггэ гум и хьуэпсаплэ телгьыджащэхэр. Абы фыгуэ кыгурыгуэрт сьмаджэм хуэдэу узыншаггэм щлэхуэпсыфын зэрыщымылэр. Зи дамэр кьутэу, аузым кьыдэна кьуршыбггэм уафэрщ и плъаплэр. Кьаубыду гьушл хьарым ирадза аслъэныр цыгхуэхэм кьеплъыркьым, абы и нэр аддэ жыжгэу маплгэ, шыпсэуа мэзыр кьилгьыхуэу. Апхуэдэ лэджэм ириггэщхьырт сурэт зытрищлыкьл сьмаджэр Заур.

Шэм хэлгьым ещхьщ тхыльымплэм кьиувэ сурэтыр. Ауэ теплъэ-кьлэщ зэрешхьыр, я дунейр зырызщ. Хэт зыжеплэнур мы сурэтым кьищ хьыджэбз сьмаджэм лъаггуныггэ кьабзэм мыпхуэдиз хьэзаб кьытрилгьхьащ, мыпхуэдиз и фэм дихащ, жыплэу. Жеплэкьл, хэт ар зи флэщ пхуэщынуур, езым и нэклэ щимылъаггьукьлэ. Езы художникым имылъаггужым хэт гу лъызытэнури...

Нобэ гуэрым гурыггуйтл кьыздыщлхыжу Алмэжан деж кьыщлэкьыжыну Заур кьэтэджыжащ. Зыр – и лэпэр сурэтым зэремыхьулэрт, етланэр – и гум кьелэр и бзэм зэрымьгуэтарт.

Заур есэжауэ ищлэрт Алмэжан езым зыри жимылэмэ, уепсалгэу зэрыфлэмыфлэщэри, и лэмэпсымэхэр щэхуу зэщлэкьуэжырт. Хьыджэбзери кьеплъырт цыгхуфл дьдэу кьыфлэщлэ щлалэ дахэшхуэм. Ар зэ Мэчрэлл ириггэпщэрт, зэ уафэм кьехыу и пащхьэм кьиува беггымбару ибжырт. Сыхужатэмэ... Дэнэ щылэ апхуэдэ насып... Сыту сыделэ... Сызыншэу, сыщлалэу, езым флэкьл гухэлъ зыхуэслэуэтай, фыгуэ слэаггэуаи дунейм темьту, Мэчрэлл кьызэлъэпэуащ. Заур абы сыту емьщхьэрэ? Е мыри апхуэдэу плэрэ? Хьэуэ, мыбы и гум илгьыр и нэгум кьощ. Гущлэггэу хэлгьщ. Сыхужатэмэ...

Заур, зыэщлэкьуэжын иухри, и пхуэантэ цыкьлур кьыщищтэжым, Алмэжан кьэпсалгэащ:

- Заур, Замирэт зыкьысхуиггэуэжэсэрэ, щхьэ кьэмыкьлэуэжрэ си деж?
 - Зыкьыпхуиггэуэсэу сщлэркьым. Хущлгьхьэу кьыщлэкьынкьым.
- И клубыр сэ кьызокьухь, езым зэщлэкьуэжри си ужгьым итщ.
- Пэж хьунщ. Хущлгьхьэркьым, дауи, кьыщымыкьлэуэжлэ.
 - И щлалэ цыкьлур гукьыдэмыжащ.
 - Хьужа-тлэ?
 - Нэхьыфл хьужащ, жи.
 - Сыту фыт, тхьэмыщкьлэ цыкьлур мыггэуэ.
 - Уфлэггэуэныхь хьурэ уэ ар? – жилэщ Заури, занщлэуи хущлэггэуэ-жащ, ар Алмэжан игу иримыхьынкьлэ шынэу.
 - Сощлэ апхуэдэу укьыщлэзэупщлар, Заур. Уэ псоми ущыггэуазэщ, пэжкьэ?

– Зыгуэрхэми сыщыггэуазэщ.
 – А щлалэ цыкьлур и мызакьуэу, абы и анэри сфлэггэуэныхь мэхьу. Замирэт цыгхуфлщ, псэ кьабзэщ. Ари щыгуауэ аращ, сэ схуэдэу. Ауэ Замирэт сэ схуэдэкьым, лыггэ хэлгьщ. Абырэ сэрэ дьзэпсалгэащ. Ар зэ щыгуауэ аращ, дяпэкьлэ щыгуэжынукуьым. Лей кьылгьысам пэувыфащ. Сэ лъэрымыхьыу сыкьыщлэкьлащ.

– Уэ ущыуакьым, Алмэжан. Уи лъаггуныггэр пфладьыгуауэ аращ, – желэ Заур хуэсакьлэуэрэ, зыхуей дьдэу зэхуэбла хьуа псалгэ-макьыр зэпыжынкьлэ гузавэу. – Сытыт уэ уи лажьэр, лажьэ зилэр...

– Хьэуэ. Абыи лажьэ иIэкъым. Сэ МэчрэИил фIыуэ ськыльбагъуу шытащ. ЦIыху Iейуи делэуи шытакъым ар. ИужькIэщ шызэIыхьар. Мы пIэм сыздыхэлъым куэдрэ сегупсысащ сэ си лажьэми, абы и лажьэми. Зыри кысхуэгупсысакъым. Апхуэдэу кыщIэкIынщ гьащIэр зэры-зэхэлъыр. Ауэ щхьэ зэхалъхьа мыгъуэт апхуэдизу гушIэгъуншэу?! И псэ тIэкIур тыншу дунейм тетыну ара кьудейтэкъэ цIыхур зыхуейри щIэпсэури?..

– Алмэжан! Сыту уцIыху телъыджэ уэ, сыту псэ кьабзэ уиIэ, – жиIэурэ Заур и пхьуантэ цIыкIур игъэувыжащ, шэнтыр сьмаджэм нэхъ гьунэгъуу иригъэкIуэталIэри етIысэхаш, «жыIэ адэкIэ, зэпумыгъэу», жиIэу псалъэншэу елъэIу хуэдэу. УщIелъэIуни щымыIэу Алмэжани нобэ хьэзырт псалъэну.

– Си деж куэд кьокIуэ, Заур. Сытым хуэдэу цIыху зэмыфэгъу гьэщIэгъуэн ахэр. Сыт хуэдэу яубрэт абыхэм МэчрэИили, абы и физ-ри, Замирэти... Сэ сагъэгупIэну арат. Ауэ сэ сыгупIэртэкъым, сыгуп-сысэрт. Иужьым шагъэтыжащ. Си анэми иубырт ахэр. «Жэмыхъуэхэ я щIалэ щхьэгъавэжъым «фIыуэ узолбагъу» кьыбжиIамэ, апхуэди-зу уигу хэбгъэхьэн хуеякъым...» – жиIэурэ, мами зэзэмызэ кызыэги-ерти, абыи щигъэтыжащ. Сэ кызыгуроIуэ. Псори хуейт МэчрэИил си гур шагъэкIыну. Ауэ сэ сыхуейкъым си лъагъуныгъэм сигу шыкIыну. Абыхэм лъагъуныгъэр зищIысыр кьагурыIуэркъым, Заур, – Ал-мэжан мащIэу кыпыгупIыкIри, и нэ фIыцIэшхуитIыр кьэлыдащ, итIанэ, и Iупэр пIэжъажьэурэ, мащIэу нэщхьей кьэхъури, пищащ, – Сэ уэ бжесIэнщ, Заур, мы пIэм ськызызэрыхэнэрэ си гум илъу си жьэм кыжькьэдэмыкIа зы. Сэ МэчрэИил фIыуэ солбагъу.

Алмэжан гу лъытащ Заур кызызэрыскIам, итIанэ ар мафIэу кызыэщIэнэу Iэнкун зэрыхуам. Псалъэмакъыр зэпыуащ, дунейр ды-мащ. ГьащIэр кьэувыIа, хьыринэ ещIэ «Бабыщ псыбафэри», жэнэт-бзу цIыкIуитIри, бдзэжьей кьуэлэн дахэхэри заушэхуауэ даIуэ хуэдэт. Ауэ кьэувыIэ зи мыхабзэр кьэувыIатэкъым. Iу плъам куэд лъандэ-рэ шыгъэпщкIуа пэжыр жызыIамрэ зыжраламрэ я нитIыр зэплъырт, гьащIэри, дакъыкьэхэр пибжыкIыу, и гьуэгу тетт.

Алмэжан кыжьриIам Заур гупсысэ куум хидзауэ и пIэм ижыхьат. Зы лъэныкьуэкIэ, художникым кыфIэщIырт ищI сурэтым и купщIэр кьыгъуэтауэ, и гьуэгум теплъауэ. Ар и гуапэт. Ауэ гуапэм кыпэувырт гум кьелэр.

И щIыбкIэ кьелэжа Заур кьыкIуэтыпIэ игъуэтыртэкъым. И гум лъахъэ илът. Уеблэмэ, узми гуауэми щихъумэу, апхуэдизу лъагъуныгъэ кьабзэ иджыри кьэс зи гум шызыхъумэфа хьыджэбз сьмаджэм нэхъ-ри зыщIишат Заур. Ауэ сыт и Iэмал? ЕтIуанэ лъагъуныгъэ зымыщI цIыхуу пIэрэ мыр? Сэ мыр езгъэтхьэлэнкъым щымыIэж лъагъуныгъэ нэщIым. ПIэм кыыхэсшынщ сэ мыр лъагъуныгъэ пэжкIэ, лъагъуныгъэ кьабзэкIэ...

Дуней дымар Алмэжан кьыгъэушыжащ.

*КьытэщIэуэ щымыIамэ,
Лъагъуныгъэр щхьэ лъапIэнт?
Iугъэу ящIыр кьайхъулIамэ,
Мы цIыху цIыкIум сыт ящIэнт?*

НитI зетеплызахэр улIэрэпIэжаш, жэнэтбзу цIыкIуитIми зэуб-
зэрабзэу шIадзэжаш, бдзэжбей кьуэлэн дахэхэми я кIэмажбэ бацэхэр
шIаупскIэжаш...

– ПшIэрэ, Заур, ар зыусар? – жиIэри, Алмэжан жэуапри езым
пищэжаш. – Мо «Бабыщ псыбафэр» кьызэбгьэхьауэ шыта Албэч
цIыкIуш.

– Иджы кьэсшIаш, Алмэжан.

– Абы сыт хуэдиз усэ итхрэ. Сэраш япэ дьдэ кьызыхуеджэри. И
нэ цIыкIуитIыр кьижу кьэсынши, IэплIэ кьысхуишIынш. ИтIанэ и
гуфIакIэм Iэбэнши, си дежкIэ зэ кьэплъэнш. Сэ си шхьэр зэрысшIу,
тхылъымшIэ тIэкIу кьыдишхуэтынши, мыдэ мо телевизорым кьыIусу
псори кьедаIуэ фIэкIа умышIэну, сын гьэжам хуэдэу зэфIэувэнши,
итха усэм кьеджэнш. ИтIанэ усэхэр зэпкьрыдох. Сыщытхумэ,
«сыкьыумыгьапцIэ», жеIэри кьыпогуфIыкI, шызубкIи и жагьуэ
ишIыркьым, йолэжыж... Албэч усакIуэ хьунуш, Заур.

– Уэ абы фIы дьдэу укьелъагьу, Алмэжан.

– СошIэ. Ауэ уэ дэнэ ар шыпшIэр?

– Мо «Бабыщ псыбафэр» пхуэсшIауэ ныщрихьэлIам, «Сэ кьызэт»,
жери кьызэлъэIуат. Уэ кьыпхуихьыну арат.

– ГуфIэу кьызжиIэжаш ари.

– Сыт атIэ апхуэдизу абы фIыуэ укьышIилъагьур? Мэчрэил и
шыпхуэ нэхьыжьым и кьуэуи жалэ ар.

– Пэжш. И кьуэш. Албэч псым итхьэлэ пэт кьыхэсхыжауэ шыташ,
мышхуэдиз цIыкIуу, – жиIэри, Алмэжан пIэ шIагьым кьышIиха и Iэблэ
хужь дахэр, шыукIытэжауэ, игьэпшкIушаш.

– Дауэ хьун? Мис ар сэ сшIакьым. Дауэ?.. – жиIэри, Заур и пхьуан-
тэ цIыкIур кьызэIуихыжаш, зылъыхьуэ куэдым ящыш зы аргуэру кьы-
зэригьуэтам шыгуфIыкIы.

– Ауэ аракьым сэ Албэч цIыкIу фIыуэ сыкьышIилъагьури
шIэслъагьури. Ар шхьэусыгьуэ кьудейуэ араш.

– АтIэ, сыт?

– ТIуми тшIэркьым ар. Дызэсауэ арагьэнш...

– Зы дакьыкьэкIэ, Алмэжан, – жиIэу, Заур сурэт ныкьуэшIыр кьы-
шызэгуихыжым, Алмэжан и нэр «Бабыщ псыбафэм» тедиежаш...

Зи тхьэкIумэм «Сэ Мэчрэил фIыуэ солъагьу» псалгьэхэр имыкI
художникым, нетIэ, ар шызэхихам, иIа гузэрыдзэри шхьэщыкIуэта
шIыкIэу, сурэт ныкьуэшIыым зытреубгьуэри иретхьэ, иретхьэ...

Абы и гурыгьум кьеджэ хуэдэт Алмэжан. Ар хуейт жимыIэфу и
гум иль псори Заур ишIэну. «Сэ Мэчрэил фIыуэ солъагьу» жыхуэслам
кьыкI псор кьыгурыIуауэ пIэрэ абы? Мэчрэилкьым сэ фIыуэ
слъагьур, ар сэркIэ псэужкьым. Абы хузиIа лъагьуныгьэрш сэ фIыуэ
слъагьур. Зыми имейуэ, сысеижу, си лъэр шIиуду пIэм сыкьыхэзына
лъагьуныгьэрш. Араш сэ нэхь лъапIэ дьдэу дунейм шызиIэри кьытез-
нэнури...

Хуигьээзэгьэну пIэрэ Заур и гукьэкIышIэхэр сурэтым? Тэмакь-
кIэшIу, языныкьуэхэм дежи яхуэмышэчыжу шIыкIей хьууэ зи хьы-
бар кьыхуаIуэта, япэу шыкIуам езыр кьышIэзыхужа Алмэжан иджы
нэгьуэшIынэкIэ еплъыжат художникыр. Андрей гузэвэгьуэхэми хуэдэу,
узми цIыхур нэхь хьэлэл, кьабзэ, гу шIанэ ишIу кьышIэкIынш. Ар
кьызыхэкIри ажалыр зэпымыуэ зэригьунэгьурш. Дунейм гукьеуэн-

шэу тет цыхум нэхьыбэу клэрылэу кышцлэклынщ зыхуэмей шыкыуей, мыхэнэншэ, гэпшцкгуа цыккгуа куэд. Гузэвэгьуэм ахэр клэрегэщэщри, цыхум и псэр зэрышцыт дыдэу кышцлэщ, и гум иль пэжыр жицлэфу. Апхуэдэм деж и щыгу кьохэу цыхур псэ зыпыту дунейм тет псоми зэрэцлэкл цыхугьэр, цыху дахагьэр...

Апхуэдэщ, дауи, дунейм флэягь клэрымылэу хьэдрыхэ гьуэгу тет хьыджэбз сымаджэм и псэр, и льягьуныгьэр. Заур псори кыгурыгуащ. Иджы абы ищыфынщ псэм, льягьуныгьэм я сурэт.

* * *

Культурэм и унэ дэгьуэм Акун жылэшхуэр кыгьэбжыфлэрт. «Мыр щыдимылам, дауэ дыпсэуа?» – жацэ хуэдэт абы кьакгуэхэм. Иджыт ар зыхуей хуэзэу шагьэщлэрэщлари, щызулпыхькцэ уи нэр джылырт. Заур ищлэ сурэтхэр, тхыпхьэщлэпхьэхэр псоми ягу ирихьырт.

Ар гьэщлэрэщлэн зэраухрэ Фуцэд щыкыбатэкыым. Армырми, япэм хуэдэу, Фуцэд куэдрэ кгуэжыртэкыым Замирэт здэщыцэ клубым. Киноуфц кышцашэ, театр кышцыккгуэ зэзэмызэр мыхьумэ, ар иджы абы зэштегьэуаккгуэ щыкыжыртэкыым. Замирэти ищлэртэкыым ар зыхуи-хьынур. Щыщыкыхэ зэзэмызэми, Фуцэд абы хуэщыцэцэ, сэлам ирихь флэклэ, зы псалгэ леи, гушыцэ гуэри щыцэжтэкыым. Ауэ нэклэ ишхьырт.

Кыуажэм кышцыккгуам нэхьэрэ нэхь дэгьуэж, нэхь балигь, лы дахэ тель, пкыфцэ хьуат Замирэт. Зи нэр фыгьуэхэмрэ зи бзэгу кыкыхьэмрэ иджыри зыгуэр жацэф щхьэклэ, абы кьабзагьэклэ кыуажэм гунэс защищыкыфат. Япэм хуэпсалгэу щыта куэди абы и хеягьым папщлэ шэсыпцэ ихьэнт. И дахагьым деккгуэу щыккцлэцэ а цыхубз щлэлэр гуапэт, зэтэпцат, кыуажэ утыкум кыкыхамэ, жылэр зэригьэплыкыу, жьаккгуэт. Абы и дахагьым, и льягьугьуафлэагьым зыри пагьэувыфыртэкыым акундэсхэм, дахэ гугьу щачыым деж «Замирэт ещхьщ», жацэ мыхьумэ.

Зэрыкыуажэу щыгьуазэт «кыыздэклэуэж, бын дицэщи, сызы-хэгьэхьэжи, зэдэдгьэпцыж...», жицэурэ Мэчрэил абы мызэ-мытлэу зэрелгэулами, и кыуэр кытрихьыжыну жицэу абыкцэ игьэгузэвэну аужь зэритами, модрейм ауэ жыжьэу зэрызримыгьэпсалгэми.

Хьэсбии кыгурыгуа хуэдэт цэджэ льяндэрэ и гурыгупсыр щлэригьэх Замирэтыр и лошкцэм кыызэримыхьуэнур. Ауэ председателым ар, кыуажэм дихун дэнэ кьэна, бий ищлэтэкыым, уеблэмэ зыри кьэмыхьуам хуэдэу ежэжат, зэзэмызэ зыщыпцэ цыхуэзамэ, «Тхьэлухудыр дауэ ущыт?» жрицэурэ дэгушыцэу.

Замирэти, мыр нэпсеижь цыккгуу аращ, цыхухьур цэджэми якцэрохьыжьэ, и гугьати, кьэнэжащ, жицэщ, мобыи цыхуфэ нэхь ириплыжри, езыми игу игьэфцыжат. Зэ еплыгьуэклэ псори флэклэ пэтми, Хьэсбий и гур иджыри Замирэт хуэкыабзэтэкыым.

Замирэт зыхэт гьашцэми, абы и хьуреягькцэ кышцецлэжцэми Фуцэд щыгьуазэт. Уеблэмэ армэм кыккцыжа щлэлэ физкьэмышэ гуэр Замирэт и ужь кышцыкыам, абы дэклэуэмэ, жицэу щэхуу гузэват. Ар кызыхьэклэри езы дыдэм хузэхэхьыжыртэкыым. Кьышэнуэмэ, кьыдэклэуэну игурэ и щхьэрэ зэтэльт, ауэ пуду зи цлэр кыуажэм дэлуар дауэ фызу кышэн. Лажьэ зымыцэр хьыфцидзэри, щлэлэхуар кышаш,

жаЛэнкьэ. Ауэ ФуЛэд ищЛэрт лажьэ зимыЛэу хыфИдзауэ жыхуаЛам иджы хужалэри, лажьэ зиЛауэ яфЛэЛумпэмам кызыкьуихыжыфа кьабзагьэри. ИтЛани...

Иджыпсту, Культурэм и унэм здэкЛуэм, а псоми егупсысыртэкьым ФуЛэд. Абы и щхьэм ильыр махуэ зытЛуш дэкЛмэ, клубышхуэм кьуажэм я пашхьэм кыщиувэу, и диплом лэжыгьэр зэрыпхигьэкЛынурт. Езыми ищЛэжырт ар а Луэхум ЛэхуэтегьэкЛыу зэрыбгьэдэмытар, кьуажэми ящЛэрт абы щЛэныгьи акьыли зэрыбгьэдэлъыр. Сымаджэщым щЛэгьуэлъхьа бригадир гуэрым и пЛэкЛэ зэрылэжьа мазэ закьуэми кыгьэлъэгьуат абы Луэху зэрызэрихьэфынур.

«Зэ мы дипломым кЛэ игьуэтмэ, сытри содэ», – жиЛа щхьэкЛэ кьыхуамыдэу, «укоммунистщ уэ, бригадэр хокЛуэдэж, дипломри зыщЛыпЛи кЛуэжынкьым, ушеджакЛэ кьэпхьынщ ари...», жаЛэу хагьэзыхьри, ФуЛэд пЛальэкЛэ ягьэуват бригадэм и унафэщЛу. Ауэ сымаджэр, и узыфэр кЛыхьЛыхь щхьэкЛэ, мыхьужыну дохутырхэм кьыжралат. ФуЛэди фЛэкьабылтэкьым сымаджэм и пЛэм зэриувар, ауэ кыщЛэпхьуэж мыхьуурэ екЛуэкЛырт. Абы сытри идэрт, Хьэсбий деж имыгьээжэж закьуэмэ.

ФуЛэд зыщЛыхьа клубышхуэр нэщЛт. АдэкЛэ кьыпыт кабинетым Замирэт и закьуэ щЛэст.

Сэлам зэраха иужь, а тЛур зытЛэкЛурэ Лэнкунащ. Лэджэ щЛауэ апхуэдэу зэкьуэхуауэ ахэр зэрихьэлЛатэкьым, ФуЛэди ар кьилъыхьуатэкьым.

- Уи клубым дыныщЛэбгьэхьэн, Замирэт?
- УкьыщЛыхьакьэ. Ар си закьуэ си клубу щхьэ убжа, ФуЛэд?
- Сэ сщЛэрэ, ди Лыхьэ хэмылгыжрэ жызоЛэ.
- Ара укьыщЛэмыкЛуэжыр?
- Умыдэм, жызоЛэри аращ.
- Клубыр кьуажэм ейщ.

– Клубыр кьуажэм ей щхьэкЛэ, щЛэтыр зейр сщЛэркьым, – ФуЛэд кьригьэкЛ щымыЛэу иутЛыпща псалъэм Замирэт плыжь зэрыдэхьуар ильагьури, трилъэщЛэжыну и мурада щхьэкЛэ, модрейм хунигьэса-кьым.

– ЩЛэтри кьуажэм ей уи гугьэмэ, ущоуэ, ФуЛэд, ар зыми ейкьым. СыткЛэ укьысхуейуэ укьэкЛуат? – жеЛэ Замирэт, нетЛэ и нэгум ильа гуапагьэр фЛэкЛуэдыжарэ и нэщхьыр мащЛэу зэхэлъу.

– Уи жагьуэ сщЛамэ, кьызогьээжэж, Замирэт. Сэ жысЛам зыри кьыу-мых, кьызгьэкЛлауэ жысЛакьым.

– Уэ жыпЛам кьимыкЛ кьисхакьым, схуэмыфаци кьикЛыркьым. СыткЛэ укьысхуей хьуат? – и нэщхьыр зэрызэхэлъщ Замирэт.

– Луэху блэкЛкЛэ сыкьэкЛуакьым... Уи щхьэр уэзымгьэужэжэгуамэ, сыщЛумыхуж, ари бжесЛэнщ.

- Тхьэ, ущЛэзмышуж, ущЛэсхужынуи сыхуимыт.
- СыщЛэпхужыну узэрыхуимытыр сощЛэ, ауэ уэ уи жагьуэу мыбы сызэрыщЛэмытынури уощЛэ.
- Сыт щхьэкЛэ си жэгьуэн, си жагьуэкьым.
- АтЛэ, нэщхькЛэ щхьэ укьызэуэрэ?

– Адрей хьэл Лей схэлъхэм ящышу кьыщЛэкЛынщ ари, – куэд кьикЛыу, Замирэт зымащЛэрэ еплъщ ФуЛэди, и наплэр иридзыхыжащи, зэрыпЛейтейм и дамыгьэу зыбгьэдэт стЛолым теубгьуа тхылъымплэ хужьым и кЛапэр ефыщЛ.

ФуIэд игу кьэмыкIа псалгэмакът мы тIум яку нобэ кьыдэхуар. Замирэт жиIам пидзынур имыщIэу кьэнат ар.

– СIо, ФуIэд, бгъуэтыркэ кьыспэбдзыжын жэуап? – Замирэт и щхэр занщIэу кьилэтыжщ, и нэр ФуIэд кьытриубыдэри, кьыщIидзаш: – АтIэ, сэ бжесIэнщ уэ жумыIэфыр. Сэ фи кьуажэм сыкьэкIуаш хьыджэбз щIэщыгъуэ цIыкIуу. Хэти сишэнут. Зыгъэунэхужаш, сыделащ. Пэжщ а псори. Сыщыуаш, егъэлеяуэ сыщыуаш. Ауэ сэ сыхьэбыршыбыркьым. Мыбдеж жылэм я пащхэм нэщхьыфIэу сыкьиувэу, унэм сыкIуэжрэ нэпсыр щIэзгъэжу, куэдрэ сыпсэуаш сэ. Ар зищIысыр зымыгъэунэхуам кьыгурыIуэнукьым. Си щыуагъэм си гур ипсыхьаш, зэи сыщымыуэжын хуэдэу. Ауэ ар зыми ищIэртэкьым. Куэдым я гугъэт сэ сыпуду, сыделэгъуафIэу, гъуэгу пхэнж сытехуауэ, абы сытетыни хуейуэ. А гурылбыр яIэу цIыхухуэ Iэджи си яужь кьихьаш. Сэри сыцIыхухуэу щытамэ, апхуэдэу сщIынкIэ хьунт. Сэ кьэзлэжбыжат ахэр кьызытекIухьыр. Сэ зыми и щхэм башкIэ сеуакьым, ауэ псори Iэмал зырызкIэ тезгъэкIуэтащ. Хэт сегиящ, хэт згъэукIытащ, хэти згъэшынащ. А зы лъэныкьуэмкIи си напэр тхьэщIыжа хьунутэкьым. Си напэр щытекIа, фэ Iей кьызызыплгъа кьуажэм сэ езгъэлыагъун хуейт слъэкI псори лэжыгъэкIэ зэрахуэсщIэр. Кьыдэсхьэхыжын хуейт зигу кьысщыкIа цIыхухэр. Мис аращ сэ сызыхуэлэжьар. Иджы сылIэми содэ. Ныбжэгу куэд сиIэщ, псори фIуэу кьысхуыщытщ. Си щхьэщыр кьызыфыщIыкIа Фени щIегъуэжащ. Сыщымыуэмэ, цIыхухэм кьагурыIуауэ си гугъэщ сызэрымыхьэбыршыбырыр. Псом ящхьэраши, сэ езым сощIэж ар. Ауэ уэ пщIэркьым ар, ФуIэд...

20

– Хьэуэ, Замирэт...

– УмыпIащIэ, ФуIэд. Сэ бжесIэнур сухакьым. Хэти хуэмыдэу, уэ уошIэ си Iуэху кьызэрэкIуэкIар. ЖысIащ – сыщыуаш щыуэжIейуэ. Ауэ щыуэр яукIыркьым. Ларисэ мыхьуамэ, зыри кьысщымыщIынкIи хьунт. Ауэ лейр гьуркьым. Иджы ари кьацIыхуауэ, сэри сыкьацIыхуауэ си гугъэщ кьуажэм. Уигу щызгъэкIыну аракьым ар щIыбжесIэр. Абы езым сэр щхьэкIэ жиIам, нобэми жиIэм хуэдиз сэ зэи пэздзыжыфынукьым. Ар аращ, и Iуэху зесхуэркьым.

Уэращ, ФуIэд, сэ зи гугъу сщIынур. ПщIэжу кьыщIэкIынщ библиотекэм, Ларисэ деж укьэкIуауэ, япэу дыщызэрылгъэгуар. Сэ зэи сщыгъупщэнкьым а уи кьызэплгъыкIар. АрагъэнкIэ хьунщ Ларисэ жагъуэгуэ схуэзыщIу сызытекIуэдар. ИужькIэ «кьыздэкIуэ» кьызжепIащ. Сэ здакьым. СопэгэкIауэ аракьым – си напэм схутегъэхуакьым. Ауэ абы и удыныр сэ хьэлгъэу кьыстехуэжащ. Уэри, си псэм зэуэ укьыдыхьэри, зэуи укIуэдыжат. Ари кьызгуроIуэ. Лъагъуныгъэ щыIакьым – уи нэр хьуэпсауэ аркьудейщ. Лъагъуныгъэм нэхьыбэ хузэпач. Абы зэхэгъэж иIэкьым, ар убзэркьым икIи шынэркьым, абы зыми худидзыхьыркьым...

Илъэсхэр блэкIащ абы лъандэрэ. Иджы тIури дымис... Сэ узбжат, ФуIэд, мы кьуажэм дэс щIалэ нэхъ зэтес дыдэхэм, псэ кьабзэ зиIэхэм, цIыхур зэхэзыщIыкIэхэм уащыщу. Ноби сигу пщыкIауэ аракьым. Ауэ уи пащхэм сэ иджыри щхьэ сыщыпуд?..

– Апхуэдэу жумыIэ, Зами...

– Сэ сухакьым иджыри, ФуIэд. Пэжщ, уиIэу кьыщIэкIынщ уэ абыкIэ щхьэусыгъуэ. Хьэсбий деж сыпшауэ щытащ. И кабинетым сыкьыщIинэри, уэ уиутIыпщыжат. Абы уэркIэ куэд кьокI. Ауэ, абы и

кабинетым сыщыгува фIэкIа, зыри кьэхьуакъым. Сэ сыт хуэдэу сынышпэпльат уэ, а пщыхьэщхьэм укьызэжьэну. Псори бжесIэнт, нэпскIэ згъэва си бампIэр пхуэсIуэтэнти, си псэр тыншыжынт. АрщхьэкIэ уэ укIуэсэжащ, уи унафэщIым ущышынэщ, хьэ шхыпIэм сыкьибнэри. Ауэ ар хьэ щыхъум, сэри дыгъужь сыхъуат. Дыгъужьым хьэ пэльэщыркъым...

IужькIи сигъэтыншакъым сэ Хьэсбий. Ар цIыхуфIкъым. Абы и гъащIэр зытеухуар дунейм IэфIу тету кьыщыхъур зыIурильэфэну аращ. Ауэ ари цIыхуш, зы псэ гуэр иIэу. Нэхъ цIыху бзаджэ дьдэми фIы гуэр хэлъу кьыщIэкIынщ. Зыри зэрыспимыхынур кьыщыгурыIуэм, зэрыщIыхур зыкьищIэжагъэнщ, си ужь икIыжащ, бии сищIакъым. Сэри нэмыплъ естыркъым, сэлам кьызиыхым изохыж, зэрыслъэкIкIэ я лэжьыгъэм зыщIызогъакъуэ.

Мы псор бжесIэн щIэхъуар уи псалъэщ, ФуIэд. «Клубыр кьуажэм ей щхьэкIэ, щIэтыр зейр сщIэркъым», – жыпIэри нетIэ кьызэбдзащ. Ар псоми кьызжаIами, уэ укъэнэн си гугъащ. Абы кьокI клубым щIэтыр зейр кьыпхуэмыщIэжу зэлэпахауэ, ауэ зэгъащIэ, ФуIэд...

– Замирэт, зэтепIэ уи жьэр! – зэуэ кьищиудри, зэрыгубжьар плъагъуу, кIиящ ФуIэд.

Замирэт и псалъэр зэпыуащ. Ар ФуIэд и кIий макъым игъащтэу шынауэ аратэкъым, атIэ езым и псалъэм модрейр зэригъэгубжьар и гуапэт.

Тури псалъэншэщ. Гупсысэ Iэджем зэщIаIыгъэу, ФуIэд зэпелъыхь щхьэц фIыщIэ Iув утIэрэзар, дамэр щIигъанэу пыгъэщхъуауэ, зи плIэм кьыдэль, бгы псыгъуэм етIысылIэу, япэм хуэдэу мыкIэщIыж, бостей джэдгыныфэ екIупсым игъэдахэ Iэпкьлэпкь зэщIэха зиIэ цIыхубз зэкIужыр.

Замирэт пэплэрт ФуIэд и жэуапым. Ар хуейт, езым хуэдэу и гур кьытIэщIу, кьыщымысхъу ФуIэд кьепсэльэну. Идэрт и жагъуэ кьищIми, пэжыр жиIэ закъуэмэ.

Зи кIапитIыр зэтемыхъэу дамэдазэ зыщI щхьэгъубжэIупхъуэ Iувым здыдэплъым, Замирэт елъагъу я Iуэху зэрахуэжу уэрамышхуэм щызэблэкI цIыху зэхуэмыдэхэр. Мес, Бабыхуи блокI, кьаруакъ бостей кIэ зэтэдза баринэшхуэ щыгъыу, угъурлышхуэ хъужауэ. Сыту куэд кьысхуищIа сэ а фызыжыым, сыту куэдым сыхуиуция. Ар си мыгъунэгъуамэ, бампIэм сызэгуиудынти, си сабий насыпыншэри схуэпIынтэкъым. Аращ си Аслъэн цIыкIу зи куэщI кьихъукIар. Анэшхуэ иIами, апхуэдэ кьыхуэхъунтэкъым.

Замирэт и кьеплъыкIэм ФуIэд кьеджэрт: иIэ, жыIэ уи гум илгыр, лIыгъэ пхэлькьэ уэ, пэжыр жыIэ, сщIэну сыхуейщ сыкьызэрыпщыхъу дьдэр.

Зигу илгыр кьэзыIуатэу зи псэр нэхъ тыншыжа Замирэт и плъэкIэр кьытекIуэри, ФуIэд и щхьэр ирихьэхаш, стIоным бгъэдэкIуэтаци, абы тель шот цIыкIум и кIэнхэр зэрегъэзауэ, и тэмакъым кьэса псалъэхэр кьыхужэдэмыкIыу и Iупэр мэпIэжьажьэ... ИтIанэ зыкьесщIэжри кьыщIедзэ:

– Замирэт, уэ жыпIа псоми гупсэхуу седэIуащ, – и фIэщу псалъэн зэрыщIидзам щыхьэт техъуэу, шотыр лъэныкьуэкIэ IуигъэкIуэтри, ФуIэд стIоным IэдакьэкIэ зытригъэщIащ, Замирэт зыхуиший щIыкIэу,

и нэр абы триубыдауэ. – Иджы чэзур сысейши, кыызэдауэ. Ларисэ си щхэгъусэу щытащ. Зыми стрихакъым, сэ изгъэкъыжащ. Абырэ сэрэ дызтэкъым. Дызэрызэщхы дызэрызэтэхуи згъуэтыртэкъым, зыр лъыуэ, адреир фызу дыщытын къудей мыхъумэ. Ар мащлэт. Дызэпылыт... Нэгъуэщл кылытыхъуати, «уэ сышшэнумэ, абы сыдэкъуэнукъым»... кыщызжиэм, къызгъэгугъэри дызгъэкъуатэкъым. Абы дэкъуамэ, сэ слэщлхыа хуэдэу кысфлэщлхынут. Щхэхуещэу сыкыщлэкълащ. Апхуэдэу Ларисэ къэсшэнэу кыспэплъэу щысу, уэ ди къуажэм укъэкъуаш. Япэу сызэрышлуплъэу си дунейм зыкызыэригъэдзэкълащ. А дакыкъэм сэ кысфлэщлэщ си гъащлэ псом си гум кылытыхъуэм си нэр теплъауэ... Абдежми си гум иль псор си жьэм хужылакъым, жила псалъэ закъуэм уэ гущлэгъуншэу укъельэпэуаш. Сэри абы жьэмей сищлэщ...

Замирэт аргуэру щхэгъубжэмклэ зигъэзащ. Ар хъэзырт и бгъэм кысфлэзэрыхъа бамлэшхуэр нэпс уэру кырикъутыну, «сыт къэбгъэна уэ кызыумыщлэу, Фулэд, мэ, иджы си гур си псэм кыыхэлъэфши, лъыр кызыэрыпыжу цынэу шхы...» – жиэу псоми зэхыхуэ ину клыину. Ар хуейт и щыбагъ кыдэт щлалэ псыгъуэ кыых цынэшхуэм зридзэ, и щхэц фыцлэ лувым и лэхъуамбэ псыгъуэ кыых цыкълухэр хигъэладзэу, иудыныщлэнэу, ириуду хикухъыну, кылэтыжу и щхэцыр трильэшлэжыну, и бгъафэм зыщлэидзэу игу бэгар тлысыху пыхъэнэу...

– Замирэт. Зыкыгъазэ си дежклэ. Уи нэгъуэ симыплъэу, си гум ильыр схужыленукъым. Сэ схуэдэу, уэри зэхэпхыну узыхуейр пэжырщ.

Замирэт хуэмурэ зыкыгъэзэжащ. «Мыбы адэкълэ кызыжылэнур сыту плэрэ?» – жиэу шынэу, щтауэ, гущлэгъу лыхъуэу, Фулэд и нэм щлэплъэри, и щхэри ирихэхыжащ.

– Лъагъуныгъэ кызыбырсеям сыпэрыуэри, къамылъху щлыклэ и плэм ижыхыжат. Сэ си щхэр фызоудыж – тлы нэфым хуэдэу сыкыщлэкълащ. Къэмыхъупхъэ кызыэрыхъур схузэхэщлыкълэу, абы сыпэувакъым... Уощлэж Мэчрэлл сыщезэуа гъатхэ махуэр. Абы щыгъуи псори схузэхэщлыкълэу. Иужьклэ хэтлэсат... Ларисэ ди деж я жэгъуэтэкъым. Ар уэ нэхэрэ нэхэ кыабзэу кысфлэщлэщ. Абы и закъуэкъым. Сэ къэслытащ абы хузымылэ лъагъуныгъэм и щыхуэ стелъу, ар къэсшэн хуейуэ си боршу, си псалъэм сепцлыжмэ, сыллыгъэншэу... А псори щызэхэщлыкълэжар Ларисэ ди унэ щлэсуу. Абы щыгъуэщ Ларисэ кыуыха лейри кыщысщлар. Итланэ сэ абы сыдэпсэужыфакъым, – и псалъэр зыжриэм кызыэрыщыхъум егупсыс хуэдэ, Фулэд тлэкълурэ зэпыури, адэкълэ пищэжащ: – Уэ ущылэт, Замирэт. Ауэ уэрэ сэрэ ди зэхуакум къуэ куу бзаджэ дэтт. Итлани сэ абы сынызэпрыллырт, си гур мывэу жами, си нэр абыклэ нысфлэкълурт. Сызыщлысыр сымыщлэжу зэманыр клурт. Слыгъ рулыр слэщлэхуным хуэдэу си гур нэфт, уэ ухэмытуи бэмплэгъуэ лэджэм сатхэлэрт. Си адэ дыдэм сезэгъыжыртэкъым, сыкызылытхуа си анэми сыкыгырулуэжыртэкъым... Дуней сызытетыр зэрыщыту пщыхъэплэу кыщысфлэщлэж кысхуихуэрт. Сызэрышофэрыж цыкълури сщлэжырт, ауэ си луэху зыхэмылэхэм сегупсысырт, си псэм пэж кылытыхъуэрт – игъуэтыртэкъым. Жалэмпрэ ящлэмпрэ зэтемыхуэ цыхухэм гъащлэм сигу шагъэкълэрт, итлани гъащлэм лажэ зэрымилэр си флэщ зыщлыж цыхуфлэхэм, лэжьакълуэ хэлэлэхэм сарихэлэрт... Сыпсэурт, ужэжъяуэ, си гум жиэм лыхъэ илэрэ си жьэм кыжыбэдымыкълэу...

А псоми сыткIэ ухуей уэ, Замирэт? Сыт ахэр щIыбжесIэри? СщIэркыым, ауэ бжесIэн хуейуэ кысфIощI. Сыхуейт мы сызытет дунейм псори дахэу щыслагьуну. Си щхьэм губгьэн хузощIыж апхуэдэу сызэрыщытым щхьэкIэ. Сызонькыуэкъуж уэ си гум узэримыхум щхьэкIэ. Сэ сыхуейт уэ сыпхуэмеину, мы кыуажэм удэкIыжыну, усщыгьунщэну. Ауэ сльэкIыртэккыым. «СыщIыху Iейуэ кыщIэкIынщ сэ», – жысIэрти, зыкьэслыхьуэжырт, ауэ сылейуи зызгьуэтыжыртэккыым – си щхьэр фIыуэ слыагьужу кыщIэкIынт... Мис апхуэдэу сыспэурт, уэ зыри кысхыумыщIыкIы. Сэ дэтхэнэ уи лъэбакъуэри згьэхьурт, сыпкIэлгыплгырт, услыагьуну сфIэфIт, ар зэрысфIэфIым щхьэкIэ сызэныкыуэжырти, си Iупэм кьэсауэ Iэджэ щIауэ кьэсхьэкI псалгэр бжесIэфыртэккыым.

Аргуэру услыагьурт, аргуэру си гущIэм зыкызыэригьэдзэкIыжырти, псори сщыгьунщэжырт, ди зэхуаку кыдэува кыуэ куум лъэмыж телыу кысфIэщIырт, ауэ сынытехьэфыртэккыым а лъэмыжым. Сэ сыхуейт абы уэ укыкIыну.

УкызыэрикIыфын кыару уиIэми, е адэкIэ укьэнэжыпэнуми сщIэртэккыым...

Апхудэурэ ильэсхэр кIуащ. Сэ зы псалгы уэ бжесIаккыым, си гурыль псори щэхуу схьумащ. Иджы кысфIощI уэ гьащIэм Iуц ухуэхьуауэ, уи зы щыуагьэм етIуанэ зэи кыкIэлгымыкIуэжыну. Мис ар тызогьакIуэ «хьыдэжэбздэсу щIэлъхуа» кызыэрыпхужалам, сэ нобэм кьэсыху сызытхьэла гупсысэм.

СыгущIэгьунщэщ сэ, Замирэт. Пэжкьэ? Ауэ сигу илгыр бжесмыIэу хьунутэккыими, бжесIащ. Иджы си Iэр ныпхузоший, сэ уэ сыпхуейщ, Замирэт, утаучэлмэ, кьэубыд.

ФуIэд и Iэ шиям Замирэт тэлайкIэ еплъащ. Ар псалгэхукIэ езым игукIэ зэригьээхуа псори и нэм щIэлгы, ФуIэд еплъащ, зы лъэбакъуэ ичри, абы и Iэр имыубыду, стIолым трикыузащ.

– ФуIэд. Гьунэр кьэбжыхьурэ, хьэм щхьэ себгьэшха? Иджы сыт сызэрыпщIыжыну? Кыуажэ аунэрэ Iыхьлы губгьэнрэ ухуейуэ ара?..

Гьунэгьу кьэхьу лъэ маккыым зэIэпичыжащ зэрымыубыдамы зэлъэIэса IитIыр. Алмэжан деж щыIа Заур пIащIэу пэшым кыщIэлъэдащи, сурэт ныкыуэщIыр зэкIуэцIех.

– Замирэт, си псэм хуэдэ, мыдэ кьеплгыт мыбы. Си сурэтым и псэр кьээзгьуэтащ. Ар лъагьуныгьэрщ – мафIэм хуэдэу пщтыру, дыгьэм хуэдэу лыду, сабий быдзышэу IэфIу, псынэм ещхьу кьабзэу, нэпсым хуэдэу шыугьэу, лыгьэм хуэдэу лъэщу, цIыху напэм хуэдэу лъапIэу... Мис апхуэдэщ Алмэжан и лъагьуныгьэр, Замирэт. Мис аращ си сурэтым кыщын хуей псэр, кыIукIын хуей маккыр...

– Замирэт, – жеIэ ФуIэд, адэкIэ мыбы щыщIэжын щымыIэу кыльгытащи, кыщIэкIыжыну кыкIуэтыжауэ, – атIэ чертэжхэр, схемэхэр зы щIыпIэ деж кIэрыIулIэн хуейщ, пщэдеймыщкIэ кьэрал комиссэр кырагьэблагьэ. Дапщэщ кьэсхьын?

– Кьэхь, ФуIэд, ущыхуей дыдэм деж. КIэрысIулIэнщ.

Зи сурэт ныкыуэщIым зытезыубгьуа художникым «имычэзуэ укьрихьэлIэт уэри...» кьригьэкIыу мыарэзыуэ нэкIэ епыджщ, «ди псалгэмаккыр духаккыым...» жриIэ хуэдэу ней-нейуэ Замирэт зэ хуеплгэкIыжри, ФуIэд клубым кыщIэкIыжащ...

Пшэдджыжь акъужьым дэщэнауэ щиху тхьэмпэ пхьашэ цыкIухэм я щхьыщхь макъым щIэдэIукIыу, Алмэжан щхьэгъубжэм доплъ. Къуажэ къэушам игъэIу Iэуэлыауэ зэмыфэгъухэр и тхьэкIумэм итщ. Безрыкъуэхэ я хьэмаскIэ къарэжэ цыкIум зелIэж, я хьэ хужьыжьри, и къалэн имыгъэзащIэу фэ къраплъынкIэ шына нэхьей, щхьэхынэурэ абы зээмызэ поджэж. НэгъуэщI лъэныкъуэкIи зы хьэ гуп къыщобанэ. Жэщ псом зэрызэпэIуар яфIэмащIэ хуэдэ, хьэблэ адакъэхэр адэ-мыдэкIэ зээмызэ къыщыхоIукI. «Мы ди Iэхъуэ псынщIэр, шы къратащи, жеижыркъым», – жиIэурэ шхыдэу я жэм къыкIэрыхуар хъушэм кIэлъызыхужу къэзыгъээжа фызыжьыр блокIыж. Бжыхъуэ пщылэм дэжыж Нану лIы цыкIум и мотоциклыр блож, жылэм къыдэIукI Iэуэлыауэ псори щIигъанэу. Сыт щыгъуи и жагъуэ а макъым зыщыхъумэу, Алмэжан и тхьэкIумитIыр IэукIэ Iуеубыдэ. Ахэр хуит къэхъужа нэужь, абы зэхех Цыкъэб лIыжь угъурсызым и джэ макъыр.

А джэ макъыр имыщIэщыгъуэж пэтми, Алмэжан мащIэу щIодыхьэшхыкI. Зэрыщыбэмрэ къэбым хуэдэу зэпэхъуреиуэ зэрыщытымрэ щхьэкIэ цIэ лей IуэрыIуэдзу жылэм Цыкъэб зыфIаща лIыжь гуркъ бзаджэм и макъг ар. Псоми я пщыж Хьэсбий деж къыщыщIэдзауэ абы и жьэм щымышына дэстэкъым жылэм. Хэт машинэ къищэхуами, унэфI ищIами, уеблэмэ апхуэдэ мурад зыщIа нэгъунэ якIэщIэтхыжьырт а лIыжь жьей бзаджэр. Районым къаужэгъуауэ, республикэми нэсырт ар. Гъуанэдэуэ зэ къраудауэ щытащ Цыкъэб, ауэ, нэхъри зэщIэплъэ мыхъумэ, увыIэртэкъым.

А пшэдджыжьым «Iэнфисэ, мэ Iэнфисэ, зи анэр..., мэ, мэ...», – жиIэу Цыкъэб я унэ бжэIупэм Iуту зэджэр я хьэщхъуэжьырт. Я гъунэгъу фызыр и бийти, абы ипхъу Iэнфисэ и цIэр Цыкъэб езым и хьэми цIэуэ фIищауэ арат. Пшэдджыжь къэс и хьэм ехъуэнурэ апхуэдэу еджэрт, и гъунэгъур иризэгуигъэпу. Iэнфисэ зи цIэ хьыджэбз цыкIури ар зэхихыху и фIэщыпэу гъырт... Ар напэтэхщ, жаIэри нэхъыжьхэр къегия щхьэкIэ, зыри къыщимыкIым, къуажэм дэс мылицэм жраIащ. АрщхьэкIэ Цыкъэб езыри мылицэ пхуэхъунт. «Хьэр си хьэщ, сызыхуей дыдэр цIэуэ фIэсщыну сыхуитти, фIэсщаш, сыхуеймэ, сехъуэнынщ, сыхуеймэ, седэхэщIэнщ...», – жиIэри, мылицэри зригъэпсэлъакъым.

МахуэщIэ къальхуар зыIурилгъэфэным хуэдэу хуанэкIэ пежъа лIыжь жьейм и макъри кIуэдыжри, пшэдджыжь дыгъэпсыр щхьэгъубжэм къыIууващ. Дуней дахэри, къыхуэкIакIэ и жэнэтбзу цыкIуитIри, и бдзэжьей къуэлэнхэри щигъэгъупщэу, Алмэжан и щхьэр егъалеауэ къеузырт. ПщIантIэмкIэ зы Iэуэлыауэ къыIукIыхукIэ, медсестрар мастэхэу къыхуэкIуа и гугъэу даIуэрт. Жэщым къуажэ сымаджэщым лажьэу щIэта медсестрар пшэдджыжьым и унэ мыкIуэж щIыкIэ Алмэжан деж мастэхэIу къэкIуэн хуейуэ ягъэуват, икIи а къалэныр къемыхьэлъэкIыу хэти игъэзащIэрт.

Нурэт абыкIэ сымаджэр псом хуэмыдэу арэзы зыщIыр. Ар, адрей медсестрахэм хуэдэу, я лэжьыгъэ зэблэкIыгъуэм пэмыплгъэу, пшэдджыжьым нэхъ жыгуэ къэсанти, сымаджэм едэхэщIэнт, хьыбар гуэрхэр къыжьриIэнт, мастэри щабэ дыдэу хиIунти, щIэжыжьынт.

Нурэ къэсащ. Алмэжан, и нэхъыр зэхихыжри, и Iупэм гуфIэ мащIэ Iурылгъэдащ. Медсестрар абы бгъэдыхьэри, и нэкIу уэсчэсейм

ба хуищIащ. Алмэжан абы и Iэ лъэныкъуэр и IитIымкIэ иубыдащи йодэхашIэ, «уэр мыхъуамэ, мы пIэм иджыри къэс сыхэлIыхъати», къригъэкIыу, абы кыххуищIэ фIагъ псоми пигъэкIуэтэжыфыну иIэр а и дахашIэ тIэкIур зэрыарар гуригъаIуэ хуэдэу...

– Сыту уIэпэ угъурлы, си псэр зышхын Нурэ. Нышэдибэ мыгъуэ сьлIапэрти, сьбгъэтыншыжаи. Зэ сыхъужа мыгъуэм фэри фытыншыжынт, – жиIэрт сьмаджэм, мастэ кыххэзыIуам и Iэм тельэщIыхъурэ.

– Ухъужынкъэ, си Алмэжан дахэ цIыкIу, ухъужынщ.

– КхъыIэ, Iейуэ умышIащIэмэ, моуэ си пIэ лъапэм деж тIэкIу къетIысэх, – жеIэри, Алмэжан и тепIэныр зыщIегъэкIуатэ.

– Мыдэ, шэнтыр къэзгъэкIуэтэнщи, сьтIысынщ, – жиIа щхъэкIэ имыдэу, и пIэм иригъэтIысхъэри, и Iэблэр медсестрам и бгым иришэкIащ.

– Тхъэм и шыкуркIэ, нышэдибэ унэхъыфIщ, Алмэжан, пэжккъэ?

– Уэ укышIыхъэри, нэхъыфI ськхъэхъуащ. Ей, Нурэ, сэ зыгуэр бжесIэни, зыми жумыIэнуэм.

– Тхъэ жезмыIэн, Алмэжан, жыIэ сьт ухуейми.

– Мо «Бабыщ псыбафэр» схуэзыщIар бжесIатэкъэ уэ?

– АтIэ, художник щIалэрщ жыпIат.

– Заурщ абы и цIэр. Ар сьтым хуэдэу цIыхуфI уи гугъэ!.. Абы кызыжиIа гъэщIэгъуэныр пщIэрэ уэ, Нурэ?

– Сьт, Алмэжан, кыбжиIар?

– АтIэ, зыми жумыIэж, – Алмэжан и нэ фIыцIэшхуитI нэщIащэм илэлыхъауэ хьэлъэу зэрихъэр, япэм хуэмыдэжу, зэуэ къэлыдащ, гуфIэгъуэри щтэгъуэри щызэдэщIыгъуу.

– Зы цIыхупсэм жесIэнкыым, Алмэжан, жыIэ мыдэ уэ.

– Ехъей, абы сэ фIыуэ ськъельбагъу. Ауэ сьтми ськбилбагъурэ, ськъэтэджыжмэ, сишэну жеIэ, – Iушэщэм хуэдэу хуэм цIыкIуу жеIэ Алмэжан.

– Ар сыту фIыт! ЩIалэфI дыдэу жаIэ ар, Алмэжан. ИкIи художник Iэзэщ, езыри щIалэ екIуш.

– Тхъэ, пэжккъэ? ЩIалэ дахэ дыдэщ. МэчрэIил нэхърэ нэхъ дахэжщ. Пэжккъэ?

– Тхъэ, пэжым. МэчрэIил сьтым щыщыж. УзэрыдэмыкIуари нэхъыфIщ, аркъэ фIэкIа дуней имыIэжу къэнащ.

– Сурэт щыстрищIыкIкIэ ар апхуэдизкIэ кызыэплъырти, си псэм ищIат фIыуэ ськызыэрилъэгъуар. Дыгъуасэ и щхъэр течауэ кызыжиIапаш, Нурэ.

– Догуэ, Алмэжан, уэри фIыуэ плъэгъуа Заур?

– Слъэгъу... АтIэ, слъэгъуащ, Нурэ, – Алмэжан и псалъэр зэпигъэуауэ, жиIам кIэлыгупсысэж. Ар хуейт жиIэр и фIэщ ищIыжыну, абы МэчрэIил фIыуэ имылбагъужу, атIэ фIыуэ илбагъур Зауру и ныбжьэгъуми и фIэщ ищIыну. Ар хуейт апхуэдэу хъуну, ауэ лъэкIыртэкъыми, езыми зыкыгъэщIэжырт, мори кыгъащIэрт. Пэжыр арти, Алмэжан зыхуимытыж и псэр иджыри МэчрэIил деж щыIэт. Ауэ ар зыIыгъ къарум нэхъ ин дунейм зэрытемытыр, пIэм езыIулIари а къарур зэрыарар сьмаджэ тхъэмыщкIэм кыгурыIуэжыртэкъым.

ЛъэныкъуитIу зэпелэ гупсысэм кыIэщIэкI и гугъэжу, Алмэжан и ныбжьэгъум йоупщI:

– Цыхухъу псоми пэж жамыIэмэ-щэ. Ари, МэчрэИл хуэдэу, пцIыупсу кыщIэкIмэ, итIанэ дауэ сыхъуну, Нурэ?

– AIэ. Сыт щхьэкIэ пцIы кыпхуиупсын, фIыуэ укымылъэгъуамэ?..

– Пэж хъунц. СыкыгъэпцIэнкыым сэ Заур. Дауэ кыпщыхъурэ: сыузыншэу, МэчрэИл ди лъагъуныгъэм епцIыжащ. Сысымаджэу, Заур фIыуэ сыкыльгъэуащ. Мобы еплъыт, – Алмэжан и Iэр «Бабыщ псыбафэмкIэ» еший. – Мо псэ зыпымыт IэрыщIыр псэуну, псэ зыIуигъэкIэну йоIэ, сэ псэ спытц, сыкъэпсэужын хуейщ. Аращ, дауи, Заур, ар къригъэкIыу, а бабыщыр ищIу кыщIысхуригъэхьар. Тхьэ, пэжкъэ, Нурэ?

– Пэж дьдэщ, Алмэжан.

– Мис аращ-тIэ а художник Заур зыхуэдэр.

– Нобэ ди къуажэ клубышхуэм зэрыщагъэхъанур пцIэркъэ, Алмэжан? – жеIэ Нурэ, щIэкIыжыну зигъэхъэзырыжу.

– СцIэркъым, тхьэ. Сыт къэхъуар?

– Хьэсбий, ФуIэд сымэ я гупым университетыр къаух. Комиссэр зэрыщыту абы къашэ. Клубышхуэри, дахэ дьдэу ягъэщIэрэщIауэ, нобэ кызыэIуахыж. Ди пщафитIым къельэIуауэ, дьгъуасэ лъандэрэ мы дунейм шхын IэфIу тетыр ирагъэщI. Концертышхуи щыIэнущ.

– УкIуэну, Нурэ?

– Тхьэ, сымыщIэ. Замирэт сыхуэзати, кызыэльэIуащ, клубыр нэщI Iеймэ, емькIу хъунуц, кывэмыхьэлъэкIыу фынакIуэ, жери.

– КхьыIэ, кIуэ, Нурэ, мо си цы зэфIэт дахэ дьдэр щытIагъи.

– АтIэ, Iей, дауэ щыстIэгъэн, сэ сиIэкъэ?

– СоцIэ узэриIэр, ауэ Алыхьым щхьэкIэ, щытIагъэ. Сэ сынэкIуам хуэдэу си гуапэ хъунц, – жиIэри, тхьэмахуэ ипэкIэ и дэльхум кыыхуи-щэхуа цы зэфIэт дахэр кымыщтэу щигъэкIыжын идакыым.

Нурэ кыздэкIуэжым гуфIэурэ йогупсыс Алмэжан нэхьыфI зэрхъуам. Иджы абы кыфIощI, сымаджэм къеплъа дохутыр цIэрыIуэ Iэджэм жалахэр пцIыуэ кыщIэкIыжу, Алмэжан къэтэджыжыну, Заур и лъагъуныгъэм ар кьиIэтыжыну. Хуцхъуэгъуэ зыхуамыгъуэт узыфэ хьэлъэр кызыдежбам дэкIуэдыжыну кыфIэщIат Нурэ.

Ар уи фIэщ ирихъуным хуэдэу, Алмэжан хэпщIыкIыу дунеймкIэ къелэжат. Мо зи щхьэр зыужэгъуауэ дунейр зыфIэмыIэфIыж хьыджэб-зым кыыхухэхуэу щыта жагъын егъэлеяхэр иIэжтэкыым, езыр нэхъ гуапэ, щабэ хъуат. Япэм «ялыхь, щIэхыIуэу сыгъалIэ», жиIэу зэныкыуэкъужу, зыри хуэмеижу щытар, иджы лъаIуэрт «ялыхь, сыгъэхъуж», жиIэу, дунейм хуэпабгъэрт, гъащIэри цIыхухэри фIыуэ илъагъужам хуэдэт...

* * *

Алмэжан зытекIуэда лъагъуныгъэм хуэдэу, иджы Зауррэ абырэ яку кыдэхъуа лъагъуныгъэри цIэрыIуэ щыхъуат Акун. «Шэм хэлъ хьыджэбз сымаджэр дауэ фIыуэ зэрышлъагъунур?..» – жаIэу художникым щIэнакIэхэр мащIэтэкыым. Ауэ Заур къакIуэрт Алмэжан деж кIэщI-кIэщIурэ. «Мыр моуэ зэ кызыэфIэувамэ...», – жиIэу, хуэпсапIуэ иIэри арат. Алмэжани къелэщ зэрылъэкIкIэ, лъапэщIийуэ нэхъ мыхъуми гъащIэм зэ кыыхуэвэжыну. Нэхъ узынши къэхъужа хуэдэт ар. Зээмызи гушыIэрт, япэрей жагъынхэри тэмаккIэщIагъэхэри

иIэжтэкъым. Заур къэмыкIуэу махуэл дэКIамэ, Алмэжан и нэр бжэмкIэ щыIэт. И Iыхьлыхэм ягъэгугIэну кыыхуащэху щыгъын щIэщыгъуэхэри зэблихъуу щитIагъэрти, моуэ зи фызышэр кыдыхьэным хуэдэу зэщыхуэпыкIауэ пIэм хэлът. И лъэр пхъэм дэнами, и гур зэрыпхъэрым хуэдэти, лъагъуныгъэщIэм кыигъэбырсеижа псэ тхъэмыщкIэр псэуну кыелэрт.

Иджыри къэс зыпэщIэта етIуанэ лъагъуныгъэм Алмэжан и Iэпкълъэпкъ сьмаджэм зригуэшат. Лъагъуныгъэу щыIэм гущыкI хуищIын мыхъумэ, зыри зи фIэщ зыщIыжыну хуэмей хъыджэбз тхъэмыщкIэр зыхуимытыж и псэр къэзыгъэпщIам кыIлэщIыхуэрэ къэзыгъэпэжыну иджы ерагъкIэ дзыхь зытрищIэжам IэщIилъхьэну ныкыуакъуэрт. Ауэ сыту дэIуэгъуей, сыту щхъэзыфIэфI цIыхупсэр.

Абы щIегупсысри имыщIэжу, Алмэжан игу къэкIырт Мэчрэил и анэшхуэ Iуащэ япэ щипащкIэ езыр псэуну. Узыншэшхуэу, джатэ кыихам хуэдэщ жыхуаIэу гъащIэшхуэ къэзыхьэлIа а фызыжь ткIийр иужьрей илъэсым пIэхэнэ хъури, зезыхьэни имыгъуэтыжу зэхэзедзэну къэнат. ЦIыхухэми, «Алмэжан тхъэмыщкIэм и нэхейм игъэкIуакъым, абы ирищIар езым Алыхъым кърищIэжащ...», – жаIэрти, гущIэгъум япэ губгъэныр ирагъэщырт. УкымыщIэу, и бзэр иубыдауэ, шей бжэмышкIэ зыгуэр жьэдагъэлъадэ мыхъумэ, и Iэр и жьэм хуимыхъу мазэ енкIэ телъауэ лIат Iуащэ.

Ар цызэхихам, «Кхъуэ щIэхъухь!» – жиIат Алмэжан игукIэ, ауэ и жьэм зы псалги кыжьбэдэКIатэкъым. Сытми, кыфIэщIырт, зытекIуэдар дунейм щехыжакIэ, езыр псэуну.

Заур Акун щипа сурэтхэм яхэтт аслъэныбзым ещхь а фызыжь ткIий шынагъуэри. Абы и пащхъэм кыитт Мэчрэил.

Фызыжьыр, башыр игъэдалъэу, къуэрылхум епсалъэрт...

Художникым ищIа сурэтхэр Iэджэ хъурт: Бахъсэн бжэпэ цIыху Iув щызэхэтщ: хъыджэбз щIалэ дьдэ нэ фIыщIэр псым кыыхихыжа щIалэ цIыкIум щхъэщытщ; шы пцIэгъуэплъым зыкъэзыгъэлъэтэхуу цIыхухэм яыхьа щIалэ набдзащIэ зэкIужымрэ хъыджэбзымрэ я нэр зэтедиящ...

НэгъуэщI зы сурэтым щыукъуэдиящ губгъуэ щхъуантIэ зэщIэгъэгъам кIуэцIрыкI лъэс лъагъуэ кIыхьыр. Ар йокIуалIэ кыызэтещазэу ущIипытIэнкIэ узыгъэгузавэ кыыр задэ шынагъуэм. Абы и щыгум ит мэз бжэн дахэ цIыкIум щэхуу къопщылIэ дыгъужь мэжэлIа. Бгы лъапэм щIэс къуажэм щыщ унэ гуэрым и уэрамышпэм хъыджэбз дахэ дьдэ щытщ, хиса щихуу цIыкIухэм хуегугIэкIыжу. Абы кыыхуожэ хъыджэбз цIыкIу...

Алмэжан ехьэлIауэ ищIа сурэт псоми яхигъэфIыкIым хуэдэу, художникым, нэгъуэщI тримыгъаплъэу, гъэпщкIуауэ зы зэрихъэрт. Ар цIыхубз пцIанэм и сурэтт. Абы Заур ирищIыхьат нэгъуэщI цIыхухъуи зытемышпIа, илъэс куэд лъандэрэ пIэ щIагъым щыгъэпщкIуа Iэпкълъэпкъыр кызэрызыфIигъэщIыф, абы теплъэну зэрыхуей дьдэм хуэдэу. ФIыуэ илъэгъуа нэгу дахэм, псэ къабзэм Iэпкълъэпкъ гурыхьы хуищIат художникым, уэсчэсейрэ къащыкъым хуэдэу шэщIауэ, шэжыпскIэ гъэжа кыпфIэщIу. Iэпкълъэпкъ сьмаджэтэкъым ар, атIэ хейуэ фэбжь кытехуати, и гушхъэм уIэгъэ телът. КыльэIэсмэ, уIэгъэр игъэхъужыным хуэдэу, Iэ гуэрым абы удз гъэгъа къудамэ закъуэ кыыхуишыйрт. Ауэ удз хушхъуэр гушхъэ уIэгъэм нэса щIыкIэтэкъым...

Заур и закъуэу куэдрэ еплъырт елIэлIапэу ищIа а сурэтым. Еплъы-хуи, гупсысэ Iэджэм яубыдырт. Сыт щыгъуи фIыр ем тригъакIуэрт. Алмэжан хъужарэ езым къишауэ, ипэ жэщ дьдэми а сурэтыр иригъэ-лъагъужу... Художникым и нэгү къыщIигъэхьэрт, лъагъуныгъэ нэщIым ирищIыкIа хъыджэбзыр езым и лъагъуныгъэ къабзэмкIэ пIэм къы-хихыжауэ и лэгъунэм къыщIишэмэ, а тхьэмыщкIэм иIэну насышым и инагъыр зыхуэдизыр, езыри, зэгүэр фIэкIуэдар щыгъуищэжауэ, абы къызэрыдэгъэгъэжынур. Заур къыгурыIуэжырт лъагъуныгъэм хьэ-тыр, Iуэхутхьэбзэ, уеblэмэ гушIэгъуи зэрыхэлтыр, ауэ, ар насышыфIэ хуэщIмэ, езыри насыш мыухым хэту псэуну къыфIэщIырт...

Заур ищIа сурэтхэм Алмэжани щэхуу зы яхилъагъукIырт. Ари хъыджэбз сурэтт, фIищари «Адыгэ пщэщэт». МашIэу зэрыхуэп-щэкIыхъри зэкIупс, тIэкIуи хуэфагъуэу къыпфIэщI хъыджэбз набдзашIэ нэгү дахэм щхьэц фIыцIэ Iувыр, тIууэ зэгүэхуэу, и щIыбым щIакIуэу къыдэлъщ. Ар нысащIэу гъэщIэрэщIауэ, и бгъэм дыщэхэкI пщэрылтыр щедзыхауэ, гъатхэ дыгъэ IэфIыр къедэхашIэрэ напэбгъум ныбжь машIэ трищIэу, щхъуантIагъэкIэ щызу зызыхуэпа щиху дахэм и пашхьэм итщ...

«Сэрац ар, – жиIэрэ Алмэжан игукIэ гуфIэрт, – Мис апхуэдэу сыкъыгъэувыжынурт, пIэм сыкъыыхынурэ. СыхъужагъащIэ хуэдэу, тIэкIу фагъуэу сищIаш. НысащIэм ещхъуи сихуэпаш...»

Псэр зыхилъхам хэтыху мэгүгъэ икIи мэхъуапсэ. Алмэжанрэ Заурри гугъэрт икIи хъуапсэрт. Гуауэм ирищIыкIар IэфIагъым къиIэтыжыну и фIэщ хъурт Заур. Мыбдежым нэхъыщхьэу щытри лъыр къэзыгъэплъ хъуэпсапIэртэкъым, атIэ псэр зыгъэхуабэ IэфIагът. Аддэ зы зэман, иджы къылъыкъуэкIар и пщIыхьэпIи къыщымыкIа щищIалэгъуэ-щидыхэгъуэм щыгъуэ, Заур и пIэм МэчрэIил щитам, икIи абы нэхъ пэжрэ нэхъ лъапIэрэ Алмэжан дежкIэ дунейм зы цIыху за-къуи щытемыта лъэхъэнэм, щIалэнэ хъуапсэр абы къытедиат Iэджэрэ. Къытедиехуи, хъыджэбзым зыхищIэрт щIалэнэр щIэхъуапсэр. И Iэпкълъэпкъ цIынэм лъыр къыщыпщтырырт, и гур ину къеуэрт, ауэ псори ирикъухырты, нобэ хъуэпсапIэу пщэдей нахуапIэ хъуну зыпэплъэ гугъапIэм Алмэжан хуэнэмысыфIэт.

И хъыджэбз напэм зэрыхуэпэжам, и цIыхубз щIыхьым нэмыскIэ зэрыхуэлэжым и уасэр зылымысыжауэ пIэм хэль сымаджэм, хуей-хуэмейми, и нэгум къыфIыщIыхьэжырт и махуэ блэкIахэр. Апхуэдэу щыхъури, Заур нэхъ къыщыхуэгупэ, къыщыхуэгумащIэ дакъыкъэхэрт. ПIэм зыгъэгъуэлгъамрэ абы къыхэзыхыжыну яужь итымрэ лъэмыкIыу зэригъапщэрт.

Апхуэдизу дэзыхьэха, зэсауэ и нэгум щIэт хъыджэбз дахэм хуиIэ хъуэпсапIэ псори Заур щэхуу ихъумэрт. МэчрэIил къепхуэгъат ба къыхуищIыну. ЗэпикIуэтри, Iэджэрэ зригъэпсэлъэжатэкъым. ИтIанэ «Узгъэунэхуну арат, апхуэдэу уи щхьэ зэрыпхъумэжым щхьэкIэ нэхъыфIыжу услъэгъуаш...», жиIэу МэчрэIил къыкIэрымыкIыурэ, Ал-мэжани ар и фIэщ хъужат. Абы и ужькIи щIалэм хъуэпсэн щигъэта-къым, ауэ зишыIэрт.

ЗэхуамыщIа бам зэпигъэкIуэту, сытми зэкIужа иужь, а тIур щхьэ-течу зэпсэлъэгъат:

– Сэ уэ хамэ дыдэу сыбобж, Алмэжан, – жиIат МэчрэIил, хъыджэб-зыр гукъанэм дигъэдзыхэн и мураду.

- АтIэ, ухамэкъэ? Уэрэ сэрэ нэчыхь диIэ уи гугъэж?
 - Нэчыхьыр тхылъымпIэщ, Алмэжан.
 - ТхылъымпIэкъым, тхылъымпIэм тратхэу аращ.
 - Ар тIури зыщ.
 - Зыкъым. ТхылъымпIэр зэфIэптхьыж мэхъу. Нэчыхьыр зэфIэптхьыж хьуркъым.
 - Нэчыхьыра атIэ лъагъуныгъэр, Алмэжан? Сэ фIыуэ узмылбагъуу, си псэм нэхърэ нэхъыфIу узмылбагъуу жызыIэфын дунейм тет?
 - Сыкъэплбагъуу си гугъэщ. Сэри узолбагъу, МэчрэИил. Ауэ лъагъуныгъэр зэмыфэгъуш.
 - Ар дауэ?
 - Мыщэми фор фIыуэ елбагъу, – Алмэжан мащIэу пыгуфIыкIащ.
 - Умыбзджэ апхуэдэу, Алмэжан. Куэдщ зыхузумыгъэщIа бам сызэрыхущIебгъэгъуэжар. Уэрэ сэрэ зы дызэрыхъунум шэч къытепхьэу ари къипх мэхъу абы.
 - Къэхъунур зыми ищIэркъым.
 - НэгъуэщI уи гум къыумыгъэкI. Узышэри сукIынщи, сэри зызукIыжынщ.
 - Таурыхъым хэт лIыхъужьым ухуэдэщ уэ, МэчрэИил.
 - Аргуэру ауан сыкъыбощI. Дэ дызщ. Ди цIэ къудейр зокIу. «МэчрэИилрэ Алмэжанрэ» жаIамэ, псалъэншэу къуажэр ди Iуэхум щыгъуазэщ.
 - Ди цIэр Iуэхукъым, ди щхьэр зэкIумэ...
- Иджы едапщанэрэ игу къэкIыжу пIэрэ а дакыкгъэхэр пIэхэнэ хъуа хъыджэбзым? Езы дьдэми ищIэжыркъым ар.
- Алмэжан лъэкI къимыгъанэу къеIэ щхьэкIэ, и пIэм къыкIыфыртэкъым. Щхьэм итIысхьа уз бзджэр нэхъ лъэщт лъагъуныгъэм нэхърэ.

* * *

Апхуэдэу здекIуэкIым, Налшык дохутыр Iээ гуэр къэкIуауэ къыщIэри, Заур ар хъыджэбз сымаджэм къыхуишащ. Алмэжан гуфIащ, япэм къыхуашауэ щыта профессорым пхъашэу зэрэпсалъам хуэдэуи зыхуищIакъым. Хуабжыу зригъэлIалIэу еплъа, и Iуэху къызэрэкIуэкIа псоми щыгъуазэ зищIу сымаджэм деж къыщIэкIыжа иужь, дохутырыр Заур еупщIащ:

- А сымаджэр уи сыт?
- Художникыр, плыжь къэхъури, зэ къэлэнкунащ, иритыну жэуапым игъэчэнджащэу. ИужькIэ, пцIым нэхърэ пэжыр нэхъ щхьэпэу къылыгътэри, жриIащ:
- ФIыуэ слбагъу хъыджэбзщ. Хъужамэ, къэшэнут.
- Езыми фIыуэ укыльбагъурэ? – щIэупщIащ дохутырыр, къыхуа-Iуэта хъыбарымрэ иджыпсту зэхихымрэ хузэхэмыщIыкIыу.
- Сыкъельбагъу. Хъужамэ, къыздэкIуэнут.
- Ахьа. КъызгурыIуащ иджы. ЩIалитIри фыпылт, хъыджэбзым фIыуэ илбагъур адрейт. Абы щимышэм, сымаджэ ихъукIри, пIэхэнэ хъуа иужь уэ къыпхуэнэжауэ аращ.

Заур нэхъри плыжь къэхъуащ, ауэ зызэтриубыдэжри жэуап иритащ:

– Хьэуэ, кьыбгурылуакьым. Алмэжан сэ зэрысцыхурэ апхуэдэу куэд щлакьым. Сымаджэу пIэм хэлгуш фIыуэ щысльэгьуари.

– Ар пэж? – иджыри кьэс кьыфIэмылуэхушэурэ псэлыа дохутырыр, игьэщIагьуэу, щIэупщIащ.

– Хьэкьыу пэжщ. Щхьэ укьэзгьэщIэн хуей?

– ПIэм хэль сымаджэ хьэлхэр дауэ фIыуэ зэрыпхуэльэгьуар?

– Хэлхыр фIыуэ сльэгьуати, зыхэль пIэр сльагьужакьым. И псэр зыхэсщIащ.

Дохутырым и нитIыр занщIэу кьэлыдащ, зытэлайкIэ псалгьэншэу шытащ, итIанэ художникым кьылурыплыхьышэурэ жиIащ:

– Сэ си гугьащ сымаджэм уридэлхуу е уриIыхьлы гьунэгьу гуэру. Абы шыгьуэ, пэж псори бжезмыIэнкIэ хьунут. Ауэ абы дежкIэ уэ хэт нэхьри унэхь гьунэгьуу кьыщIэкIащ. Льягьуныгьэм и уасэр зыхуэдизыр сэ сощIэ, щIалэфI. ИкIи абы кьалэн кьысщецI пэжыр збыщIи мыхьунуи, уфIэкьабылмэ, бжесIэнщ.

– Сызыхуейр пэж кьудейрщ. Ар нэхьыфIщ, кьызжеIэ.

– А хьыджэбз сымаджэр а узым имылIыкIыу жьы хьуху игьэпсэункIэ хьунуш. Апхуэдэ узыфэм дохутырхэр фIыуэ шыгьуа-зэщ. Гуауэшхуэм апхуэдэу занщIэу ириудам е и акьылыр зэIохьапэ, е кIыхьлIыхь мыхьуу щхьэщокIри кьотэджыж. Ауэ апхуэдизрэ хэлыа кьэтэджыжауэ сыхуэзакьым. Уэ щIалэм псэшхуэ уиIэщ. Зы-гуэр сльэкIынкIэ сыкьыгьэгьуэу шытамэ, уи псэм и кьабзагьым, уи льягьуныгьэм и дахагьым сахуэлэжьэнт...

Заур и хьуэпсапIэр кьызэрыщэщэжыр и фIэщ хьуа иужь, зыхэт псор пщIыхьэпIэм хуэдэу и щхьэм дэуеижауэ мэгупсысэ... Дауэ мыр зэрыхьуар? Сурэт трищIыкIыгурэ дихьэха? ГушIэгьуу кьэжьэу льягьуныгьэм хуэкIуэжа? Цыху сымаджэм уи псэр ехьуэпсэныр ар езыр кьабзагьэм и япэ нэщэнэу пIэрэ? АтIэ, сыт мыр зищIысыр. Сыт кьилыхьуэр зейр зыхуимытыж гум. Аддэ, щIалэжь цIыкIуу, льягьуныгьэм ещхь хьуэпсапIэ гуэрхэм я мэ IэфI тIэкIу кьыщылурыуа зэманым, гьуэлъыжауэ мыжеифу здыхэлным и гур фоупскIэ кьезытхьэщIэхьыу шыта сабий хьуэпсапIэхэр балигь хьэл хуэхьуауэ ара? Сытыт езыр а сабий хьуэпсапIэхэр? Ахэр куэдIей хьурт. Мис, зы игу кьэкIыжащ: кьуажэм дэс зи ишэгьуэ хьыджэбз дахэ цIэрылуэр Бахьсэныжь хэхуауэ ирихьэхьрт. Жьлэм кьыдэкIакьым псы кьиуам хыхьэфын езым фIэкIа. Кьыхихьжри, кьыпыль щIалэр имьдэжу, тхьэлухудыр мо щIалэ цIыкIум кьыдэкIуат, жьлэм ягьэщIагьуэу, езыми зигьэщIагьуэу...

Зэгуэр Заур иIа а сабий хьуэпсапIэр арауэ пIэрэ-тIэ пIэхэнэ хьуа хьыджэбзым хуищIа, зыми емьщхь льягьуныгьэр кьызытешIыкIар. Ещхь хуэдэкьэ? Сымаджэм и узыр езым и льягьуныгьэмкIэ игьэхьужыфыну и фIэщ хьурт. И гум хыхьат. Телгьыджэт гум зэригьэзахуэхэр. Ауэ телгьыджэ кьэхьуакьым... Псори макьыншэу щэщэжырт...

Заур кьыгурымылуэж и льягьуныгьэм езыр зэрешхьыжри кьыгурылуэжтэкьым. Ауэ апхуэдэт ар: зыми и фIэщ мыхьун делагьи губзыгьагьи льякIынут абы игу утIыпщам. Псэ ехьэжьа зыхэль а щIалэ хьэлэлышхуэм кьэзыгьухьуреихь дуней кьэкьуалгьэм гушыкIыгьуэ Iэджэ хильягьуэрт, зыхищIэм-зыхищIэурэ, емьлыдж ящIрэ тепыIэгьуэ кьилыхьхуэу ирахужьэу. Апхуэдэ зыкьомт абы и лгьэр мы кьуажэм щезыгьэубыдари, Алмэжан и пэш зэшыгьуэм абы гузэгьэгьуэ щезыгьэгьуэтри. Ухуеймэ, сыти фIэщ: льягьуныгьы, хьыджэбз дахи,

ИэфIагы, гуапагы..., ауэ зищIыс дыдэр имыщIэу и гьащIэ псом кьилыхуэ гуэрт Заур пIэхэнэ хуа хьыджэбз сьмаджэм и гьуэлгыпIэ натIэм езыIулIар...

Дохутырыр иригъэжьэжу Алмэжан деж щыщIыхьэжам, Заур зэрылгъэкIэ зызэтриубыдэжати, зыри думылгъагъуфым ещхуэ зиIыгът. Ауэ Алмэжан апхуэдэу набгъэтэкъым. И нэм и гьусэу игури плгъэрт, и тхьэкIумэм дэщIыгъуу и псэри даIуэрт. Хьыджэбз Iуш дахэ цIыкIуу дунейшхуэм телгъада Алмэжан гьащIэм и нэхъ уэрми апхуэдизу набдзэгубдзаплгъэ, Iээу гупсысэ, гум илгъым къеджэф хуэмыщIынкIи хьунт. Ауэ ар апхуэдэ ищIат куэдрэ зыхэлгъа пIэми, Заур и нэгуми иджыхьыфаш.

НипIыр зэтедиящи, гупсысэ хьэлгъэм псалгъэншэу гуитIри щысхьыншэу педзэкъыкI. Щхьэм ит акъылыр гум щемыдэхашIэ дэнэ къэна, щыгурымыIуэж дакъыкгъэ гугъут ар. Нэхэр иужьрей дыдэу зэплгъыж, зэрыгъеиж хуэдэт.

– СIю, Заур, уи пIэм щхьэ уижыхьа? СылIэну кьыбжиIауэ ара?

– Сыт а жыпIэр, Алмэжан?! Уэлэхьы, апхуэдэ лгъэпкъ кьызжымыIа.

– Сыт атIэ кьыбжиIар?

– ЗыгъэлIэн уз лгъэпкъ иIэкъым, жи. Жьы хьуху иггъэпсэунуш, жи, ар абы.

– Си узым симыгъэлIэну кьыбжиIами, сыкыггъэтэджыжыну кьыбжиIакъым. Пэжкгъэ, Заур?

Художникыр жэуапыншэу и теплгъэмкIэ кгъэумыса зэрыхуар Алмэжан илгъагъурт. Ар иджы хуеижтэкъым къритыну жэуапми, хэбггъэ зыхьмэ, игу фIы кьыхуищIын папщIэ, кьыхуиупсыну пцIыми. Сьмаджэр иджыпсту зыщышынэр зыт – и бггъэм кьытегъуэлгъа гуауэр, Заур щыту, нэпсу кърикIутынырт.

– KIуэж, Заур, тIэкIу зызггъэпсэхунт, – жиIэу Алмэжан и щхьэр адэкIэ хуэмурэ щиггъазэм, Iуэхур зытетыр кьызыгурыIуа художникми зиIэжьэжакъым.

Илгъэс куэд лгъандэрэ иггъеиж и гьащIэм иужьрей дыдэу тепыхьэж хуэдэ, Алмэжан зэщыджэу кьышиудащ. Дохутырым и щэхур зыхуиIуэтар езы дыдэр ара хуэдэ, абы кьыгурыIуат пIэм кьыхэкI зэримыIэжыр. Нэхъ пасэу кгъеплгъа дохутыр Iэджэми я псалгъэ зэхуакум япэми кьыдипхуэтат ар. Ауэ абы щыгъуэ лIэми идэрт, иджы лIэнуи, пIэм хэлгынуи хуейтэкъым – абы Заур фIыуэ илгъагъурт.

Куэдрэ гъа, нэхьыбэжрэ куууэ хэгупсысыхьа нэужь, Алмэжан мурад ищIащ, сыт хуэдэу и Iуэху мыхьуами, пIэм куэдрэ хэмылгъыжыну.

* * *

Махуэ гуэрым Замирэт и клубым Алмэжан и анэр кгъэкIуащ. ФызыжкIи узэмыджэну цIыхубз тIорысэр, зыгуэрым зэриггъэгузавэр плгъагъуу, пIейтейт.

– А си псэр зышхын, Замирэт дахэ цIыкIу, – жиIэри зымыIэжьэу кьыщIидзауэ, фызым кгъеIуатэ кьызытекIухьар. – Ди сьмаджэ насыпыншэм уэ куэд мыгъуи кьыхуэпщIащ, езыми узыхилгъа щымыIэу укгъелгъагъу. Иджы моуэ зэ унакIуэрэ зыгуэр тхужепIамэ, арат. Зэ, а махуэ хьун Заурым, зы дохутырышхуэ гуэр нишэри ириггъэпIгъати, абы лгъандэрэ хьыджэбзыр зэIыхьэжыпаш. Моуэ иужьрей мазэ

зыщыллым цыху кьэхьужащ, жытлати, иджы ешхи ефи илэжкьым, зыми кьытлуплгэ хьужыркьым, жьы кьабзэ тлэклү кьыщледггэхуэну щхьэгубжэр дамэдазэ тцлыуэ идэжыркьым, кьэмыклуэу махуэл ди-хамэ, зыхуэпабггэу шыта а Заур дьдэми луплгэну хуеижкьым. Зы мыгьуаггэ игу ирилхьамэ, жызолэри си гур кьрежыкьл. Сыт мыгьуэр ди лэмал, Алыхьым сыщогугь. Ауэ уэ цыкьлур зэ унакьлурэ уепсэлхамэ, сигу зэгьанут...

Фызым кьыхуилуэтам Замирэт гурыщхьуэ шынагьуэ ириггэщлат, ауэ абыкли зыкьриггэщлакьым.

– Хьунщ, дянэ, зы хьэцлэ гуэр кьэкьлурэу сыпоплгэр ди музейм еп-лынууи, зэрэзггэжьэжу сынэклурэнщ.

– Кьурмэн сыпхухьуи, тласэ, ауэ сэ сыкьэкьлурэуэ жумылэ.

– Алэ, жеслэнкьым, умыгузавэ уэ, – жилэу Замирэт фызыр щиггэкьыжри, куэд дьдэ дэмыкьлыу клубым кьыщлыхьащ зыпэлгьа хьэщлэр.

Абы дэщлыгьут Хьэсбий, кьуажэ советым и председателыр, Заур. Хьэщлэр Киев щыщ художник цларылуэт. Хьэсбий зиггэпсэхуу Нал-шык дэт санаторэхэм ящыщ зым здэщылэм, украин художникым цыхуггэ хуэхьуат. Кьызэрыщлэкьымкьлэ, щлалэ дьдэу ар 1942 ггэм ди щыплэхэм щызэуат, Бахьсэн лүфэ зэуаплэу щыщыта зэманым миномёт взводом и командиру Акун дэсат... Хьэсбий зыггэпсэхун иухьуу кьиггэзэжа нэужь, «кьлэу, уэ уэщхь художник гуэр цыхуггэ схуэхьуащ ди кьуажэм щызэуауи, лы хьарзынэ гуэрщ, кьаши, тлэклиуи дггэхьэщлэнщ, мы уэ тхуэпщлэхэми едггэплынщ», – жилэри и машинэмкьлэ Заур кьлэлыггэкьлурат. Кьызэрыщлэкьымкьлэ, зи лэдакьэщлэкьлэр кьэрал утыкум кьыщымынэжу, дунейпсо выставкэшхуэхэм щаггэлыаплэ художник цларылуэт ар. Культурэм и унэшхуэр зращлыхьа дэшхуей хадэм хэтат абы и батареер зауэм щыгьуэ. Кьуажэм кьыщыхьуа зэхьуэкьыныггэхэр флэггэщлэгьуэну, Акун кьиплгыхьат художникым, и гьуса зауэлхэм ящыщи зыщлэлыу еджакьлурэ цыкьлурэхэм зэрахьэ кхьэ-ми щылат, цыхуу кьызэхуэсахэми яхэпсэлгыхьат.

Заур ищлауэ музейм щлэт сурэтхэми, клубыр зэриггэщлэрэщлами щытхьуащ хьэщлэр. Иужькьлэ Замирэт абы ириггэлггэуащ Алмэжан теухуа сурэтхэр. Художникым и нэр кьицлуркьлащ, итланэ, «уэра мы-хэр зыщлар?» жилэри, нобэ льяндэм и гьусэ Заур, и щыпэлгьагьум хуэ-дэу, ней-нейуэ кьеплгьащ. Дигьуэн имыгьуэту, флэтелыдждэт хьэщлэм илгьагьу сурэтхэр, кьытриггэзэжу еплгурэ щытхьупсыр кьриггэжэ-хьырт, Алмэжан и хьыбар яриггэщлырт.

Хьэсбий, кьуажэ советым и председателым дэщлыгьуу, нэхь лүкьлурэуауэ щытти, и псэлггэуым жрилэрт: «Тхьэ солуэ, кьлэнджэгу си гуггэм, хьэцлэ жытлэу кьэтшауэ мы зызэдггэллалэр...»

Зы сыхьэт хуэдэкьлэ Культурэм и унэм щлэтхэри, лэнэр щаггэхьэ-зырам ираггэблггэащ хьэщлэр. Замирэти зимыггэгувэу Алмэжанхэ кьлурэну якьлэлыщлэкьлащ.

Мыбы кьызэрымыкьлуа тхьэмахуэ зытлурщым Алмэжан и нэгур нэхь гьур, нэхь фагьуэ, гьуэжыкьфэ зэрыхьуар Замирэт и зэ плггэуэм кьиубыдащ. Япэхэми хуэдэу, ар икли гьэщлэрэщлатэкьым, дахэу ухуэ-науэ шхьлэн щылым кьытеукьуэдияуэ шыта и щхьэц фыщлэ лүв кьыхьри иджы щхьэнтэм щикьухьауэ и щхьэ щылыбым кьыдэлгьт. Алмэ-жан нэщхьейт, псалггэншэти, кьызэрыщлэдзэнур кьыхуэщлэртэкьым

Замирэт. ИтIанэ кьахуэкIуа художник хьэщIэр игу кьэкIыжащ. Абы нэхь щхьэусыгьуэфIи дэнэ кьипхынт, псалгэ щIэдзапIэу. Ауэ абыи япэщIыкIэ кьелIэлIакьым сымаджэр. ИтIанэ езы Алмэжан теухуауэ Заур ищIа сурэтхэм хьэщIэр ямылейуэ зэрыщытхьуам Замирэт тепсэлъыхьу щыщIидзэм, мыдрейм хуэм дыдэу кьыжьэдэкIащ.

– Тхьэ, пэжу игу ирихьа, Замирэт?

– Ауэ сытми, хуэмыIуэтэщIу Iэджэрэ кьытригьээжурэ еплъащ.

Ар езыр сыт хуэдэу Iээу уи гугьэрэ. Украинэ псом я художник нэхь цIэрыIуэ дыдэхэм ящыщ.

– Сыту фIыт игу зэрырихьар.

– Ар сурэтхэр шагьэлыгьуэ музеишхуэ гуэрым и директорщ.

– СIо-тIэ?

– Заур и сурэтхэр абы щигьэлыгьуэну, зытхухи абы папщIэ ищэхуну желэ.

Алмэжан ину щэтащ. Замирэт кьыгурыIуэрт а щэтэкIэм гум илб бампIэу кьыздрихьар зыхуэдызыр. Ауэ абы гу лъимыта хуэдэ, сымаджэм гукьыдэж гуэр хилъхьэн мурад иIэу, кьыпыгуфIыкIри щIигьуащ:

– Ей, Алмэжан, зо. Зэхозгьэхашэрэт а художникышхуэм мис а Заур и сурэт «Адыгэ пщашэр» кьыщтэу абы щхьэкIэ жиIар: «Автоли-тографии. Дамэ тетщ. Псэ пытщ... Уи сурэтхэм яхуэфашэ пщIэ шагьуэ-тын утыку уимыхьауэ аращ, Заур... Уэ художник цIэрыIуэ ухьунуш...». Хьэсбийжэ цIыкIуми зыдригьэкIуэрэ, «АтIэ, атIэ, Заур ди кьуажэр сурэту кьрищIэкIащ...», – жиIэрт.

Замирэт елыгьу Алмэжан и нэ пIашэхуитIым нэпсыр хуэфIу кьызэрыщIэувар, ауэ абыи гу лъимыта зещI. НэгьуэщI псалгэмакь гуэрхэр кьыдегьауэ, я агитколлективыр Москва кIуэну Кьэбэрдей-Балъкьэр псом кьызэрыщыхахар жреIэ. Ауэ Алмэжан, мывэм хуэдэу, пIэм зэрыхэжыхьащ. ИтIанэ, езым дахэ дыдэу хидыкIыжа бэлытоку щIэрыпсыр щхьэнтэ кIапэм кьыщIехри и нэпсыр щIелгьэщIыкI, и бгьэм кьыфIэлъ гуауэр ирикьухыу, мащIэу мэпсчэуIури, кьыщхьэщыт цIыхубз дахэ насыпфIэ дыдэу ибжам зыгуэркIэ елгьэу, еубзэ икIи едэхашIэ хуэдэу жьэхэплъыхьыпэу, хуэм дыдэурэ желэ:

– Сыту фIыт, сыту дахэт а уэ кьызжепIэ псори, Замирэт, мы гьатхэпэ махуэ щIэращIэм хуэдэу. Ауэ сыт си Iыхьэу хэлъыж сэ а псом? Сыту сщIыжын сэ Заури, абы и сурэт дахэ кьомри?..

Замирэт хуейтэкьым Алмэжан и гур апхуэдизу иухыжынуи, и псалгэ ныкьуэжыIэр кьыIэщIихащ.

– Си псэр зышхын Алмэжан цIыкIу. Щхьэ апхуэдизу удзыхэрэ? Уэ лIыгьэшхуэ пхэлъти. НэхьыфI ухьужащ, Заури и псэм хуэдэу укьельгьагьу.

– Сыкьильгьауэ нэхьрэ сыкьимылыгьуащэрэт абыи. Щхьэ мыгьуи кьысхуэпшат ар, Замирэт?

– СIо, Алмэжан, зыгуэркIэ уи жагьуэ кьыщIауэ ара?

– КьыщIауи щытакIэщэрэт. Сигу щыкIынт. Сэ абы сыфIэнэнут, и жагьуэ сщIынут, си деж кьэмыкIуэн хуэдэу, ауэ ари слгьэкIыркьым.

– Сыт абы ущIыхуейр, Алмэжан, тхьэ, уэ сытми зыгуэр кьыпщыщIамэ.

– КьысщыщIащ, Замирэт. ИкIи зыгуэр кьудейкьым кьысщыщIар. Сэ гьащIэм си насып хэлъыжкьым...

– Ар жумыIэ, Алмэжан, – Замирэт дэхащIэурэ IэплIэ хуещI гужье-
яуэ кьепль сьмаджэм. Езыми и Iэ лъэныкьуэр кьыщхьэщытым и пщэм
кърешэкI, кьытольэщIыхь.

– ЖысIэнутэкьым, ауэ сыIэмалыншэщ.

– Сыт щхьэкIэ?

– Пэжщи.

– Пэжкьым.

– Сыхуейтэкьым ар пэжыну, Замирэт, ауэ апхуэдизу пэжыщэщи, си
нэр кърещI, – жеIэ Алмэжан, кьыбгъэдэтIысхьэжа цIыхубзым и Iэ лъэ-
ныкьуэр и бгъэм ирикьузылIэурэ. – СыткIэ пщIэрэ уэ си гум ильыр?
Си щхьэ узыр сшигъэгъупщэжауэ, си гур мафIэм къресыкI. Сэри сыгу-
гъат сыхъужыну, слъэкIыхукIи сыкьеIащ. Къарууэ сиIэр зэхэслъхьэщ,
симыIэжри кьэзгъуэтри, зы махуэ сыкьэтэджат. ГьуэлыпIэ къуапэр
сIыгъуу, сыкIэзызу зыкьомрэ сыщытащ. ИтIанэ сеIащ унэкум сыхъану,
ауэ лъэбакъуищ схуэчакьым – щхьэ щIыбкIэ сецIэри, сыукIуриящ. Си
мамэ тхьэмыщкIэ, сыту куэдыщэ уи фэм дэсха! Къэс мыгъуэри, кIэзызу
пIэм сыдрилъэфеижащ. Абдеж сылIами нэхьыфIт...

– КхьыIэ, Алмэжан, ар...

– Хьэуэ, Замирэт, нэхьыфIт. Псоми бэлыхь фтезгъэлъщ. Заури
згъэунэхъуащ. Щхьэ мыгъуэ фIыуэ сыкьилъэгъуат. Сэри си лъагъу-
ныгъэ ежауэ кьэтт?.. Ауэ слъэкIакьым. Псэм зыри пхуещIэнукум –
упэувыфынукьым. Зэи жызоIэ, Заур зэрысцIыхуари, фIыуэ зэрыс-
лъэгъуари нэхьыфIу. Си гум псэхугъуэ къритат, си псэр кьэугъэжат.
Иджы езыр сфIэгуныхь мэхъу, сэ сылIэнуэрэ сытыншыжынущ...

– Алыхьым и хьэтыркIэ, апхуэдэу жумыIэ.

– УкьызгуроIуэ, Замирэт, псоми сыффIэгууэщ, псоми сывгъэхъу-
жынут, ауэ сэ сыхъужынукум. Сэ си насып хэлъыжкьым хьэуа къаб-
зэми, мо щхьэгъубжэм кьыдэплъыну кьеIэ дыгъэ бзий хуабэми, гъатхэ
щIэращIэми, мо си жэнэтбзу цIыкIу кьысхуэбзэрабзэхэми, мо бдзэжьей
къуэлэн тхьэIухудхэми, Заур схуищIа «Бабыщ псыбафэми», си щиху
щIэращIэхэми.

ГьуэлыпIэр зыкIэрыт щхьэгъубжэм дэплъри, Алмэжан и нэр щи-
хухэм ятедиящ. Зытэлай дэкIри, ар Замирэт кьыхуеплъэкIыжащ.

– Плъагъуркьэ, мо си щихухэр дахащэ зэрыхъуар, псырылгъэ ишам
хуэдэу. Иджы ахэри япэм хуэдэу фIыуэ схуэлъагъужыркьым. Кьызэзы-
тауэ щытам и фэ есплъуи аракьым. Щихухэр гъащIэ кIыхькьым. Ара
хъунт кьыщIызитар, жызоIэ, «уи гъащIэр кIэщI пхуэсщIынщ...», жиIэу.
Щихухэр гъагъэркьым, дэкIей фIэкIа. Сэри аращ. Си гъащIэр мыгъэ-
гъауэ соух.

– Ажал уз кьофыкIыркьым уэ, Алмэжан, Заур кьыпхуиша дохуты-
рышхуэми аращ жиIар. Щхьэ удзыхэрэ апхуэдэу?

– СимыгъалIэми, сигъэхъужынукум сэ кьызэфыкI узым, Зами-
рэт. Ар мыхъужын узыфэщ.

– Хьэуэ, Алмэжан, ухъужынщ, узыр кьэкIуэгъуафIэми, кIуэжы-
гъуейщ. Ухъужынщ. Ауэ тIэкIу шхэ. Умышхэурэ Iей зыпщIащ, уи анэри
богъэгъузавэ.

– Куэдщ сэ сшхар, – и гурылгъэ щэхур кьызэрыжьэдэцIэфтам гу
лбитэжри, убыдыжыпIэ зимыIэр псалъэкIэ хигъэгъуэщэжыну, гуфIэ
мащIэу и Iупэм Iуригъэлъадэри, пищаш: – А зыращ, сэ сэбэп хъунумэ,
сщIэххар. Илъэс дапщэ хьэуауэ сыхэлъ пщIэншэрышхэрэ Iэрызехьэу.

– АтIэ, сьмаджэ мьхъу щьIэ, Алмэжан. Апхуэдэу щхъэ жыпIэрэ, уэ хэт укьызэхьэлъэкIыр?

– Хьэуэ, сакъехьэлъэкIыуи жысIэркъым, – нэхъ зэтеубыдэжа хьуа хуэдэу, иIуэта бампIэшхуэм и гур нэхъ игъэтынша пфIэщIу, мэпсалъэ сьмаджэр, – ауэ иджы сэ кьызохьэлъэкI псэуныр. ГугъапIэ мыгъуэр кьысIэщIэухащ, Замирэт.

Алмэжан и псалъэм пидзыжын имыгъуэту, Замирэт ар зепеплъыхь. И нэщIащэр куу, и нэгур гъур, и пщэр нэхъ кIыхь, и Iэблэр лалэ хьуат, шхьIэн щIагъым кьыщIэщ и лъакъуэ лъэныкъуэм псэншэ гъуэжыфэу уIуплъэрт. Замирэт зыри щыжымIэм, Алмэжан ину щатэри пицэжащ:

– Сэ гьащIэр губжьауэ кьыздэгущьIащ, Замирэт. Лъагъуныгъэм гущIэгъуншэу аун сыкъыщIащ, насыпым щIыкIейуэ зыкъыспищIыжащ. Псори зэхыхъэжри, кьысщыдыхьэшхашц...

Клубыр библиотекэм и унафэщI, езым и лэжьбэгъу хьыджэбзым кьыхуигъанэу кьызэрыкIуари, художественнэ агитбригадэм хэтхэр кьызэрызэхуэсынури, министерствэм пщэдей здихьыну пьсьмор зэригъэхъэзырын хуейри, щыкIуэжкIэ тыкуэным щIэлъадэу и тхьэматэм игу ирихьауэ икIи кьызэрымщэхуам хуцIегъуэжауэ жыхуиIа сэ дэгъуэшхуэр къищэхуну зэримурадри, пщыхъэщхъэ ягъэлыгъуэн хуей кинор иджыри къэс кьызэрамышам зэригъэпIейтейри щыгъупщэжам хуэдэу, Замирэт Iэджэрэ Алмэжан бгъэдэсащ, зэрылъэкIкIэ игу фIы хуищIу. Ауэ зигу фIы мьхъужыным игу фIы пхуэщIыжынутэкъым. Сытми, зым адрейм зыдрагъэкIужу псалъэмакъ щьIэ кIыхьым и кIэр тIэкIу пагъэхуэбыкIыжа щхъэкIэ, тIуми я гурылгыр мылу щьIэу къэнат. Замирэт зыхищIэрт Алмэжан и гур зэриухыжар, и псэр щымысхьыжу зэрифыщIыжыр, псэуну хуэмеижу, ажалыр кьриджэ зэрыхуар.

«Сыту дахэу хэбдыкIа», жиIэу псалъэм кьыщыдэкIуэм, «Си фэеплъу зехъэ», жиIэу Алмэжан кьрита бэлытоку дахэ IэщIэлгыр нэпскIэ игъэнщIу, Замирэт клубым кIуэжырт. Алмэжан зытIэкIукIэ дэлэпыкъуфын папщIэ абы лъэкI псори ищIэнт, сыт хуэдэ и лъэIури хуигъээщIэнт, ауэ а зымкIэ имыгъэщIэхьун, кьимыгъэпщIэн лъэкIынукъым: «Заур абы фIэкIа си деж кьыумыгъакIуэ», жиIэу Алмэжан кьызэрельэуар Замирэт хуэгъээщIэнукъым.

* * *

Хуабэр щьIэм зэрытекIуар кьыуигъащIэу, щIы псыфым бахъэ кьыхихурт. Гьатхэр гувауэ кьызэрыкIуар игъэээкIуэж хуэдэ, дыгъэр гуапэу кьыдэпсэрт бгыжытI зэхуакум псы Iуфэм дэкIуэу щитIысыкIа Акун жылэжьым. ЩIымахуэм и джэбын хужьым щIэбэмпIыхьа щIыналъэ маер хуиту бэуэжри, мэкъумэшыщIэхэри ириджат.

Абы и пэкIэ гьатхэ ямылгъэгуауэ, мыр япэ дыдэу къахуэкIуам хуэдэу, цIыхухэм гукъыдэжьышхуэ къахилъхъат хуабэу екIуэкIа тхьэмахуэ зэхуакум. Унэ хадэхэми, колхоз хьэсэхэми зэмыфэгъу зыкъащIат, диярэ фэншэу щыта жыг хадэхэри гугъауэ къэбырсеят. Псэ зыпыт псори тельдыджэ гуэрым пэплъэ я гугъэжу пIащIэрт. Ауэ ямылей гуэри кьэхьуатэкъым – гьатхэу ара къудейт. АтIэ, ар мащIэт...

Алмэжани пIащIэу пэплъэрт и щихухэр къэтIэпIыным, итIанэ тхьэмпэ джафэ кьурэ цIыкIухэмкIэ зыщахуэпэным. Ар кIэщI-кIэщIурэ

дэплырт щхьэгубжэм, зыгуэр хэкIуэдыкIакIэ шынем хуэдэу, и жыг дахэ цIыкIухэр ирибжэкIырт, кьрибжэкIыжырт. Ауэ псори я пIэ итыжт.

КьэмыкIуэм нэхь кьищтэу и гугьэжа щхьэкIэ, Алмэжан и нитIыр бжэмкIэ щIыщыIэр Заурт. Ауэ а гьатхэ махуэ дыгьэпсым ар абы пэп-лътатэкьым. Алмэжан щыгьуазэт Киев кIуэжа художникышхуэм и лIыкIуитI Кьэбэрдэй-Балькьэрым кьигьэкIуауэ махуэ зытхух лъандэрэ зэрыщыхьэщIэм. КьызытекIухьари Заур и сурэтхэрт...

Зэрихэбзэм хуэдэу, Заур бжэр хуэмурэ дамэдазэ ищIри, Алмэжан и нитIыр езым кьызэрыпэплъэр щилъагьум, итIанэ и лъакьуэ кIыхьым занщIэу сажнэ тридзаш.

Сымаджэр нэхь фагьуэж хьуат. И нэ пIашэшхуитIыр аддэ итIысхьэжати, хуэлауэ кьыпфIэшIырт, псыгьуэ хьуа пщэр хашам хуэдэт, и Iэпкьынэм тель лъынтхуэхэм я кьалэныр IэщIыб ящIыжам ещхьт. Зызымыхьуэжу кьэнар кьыбгьурыль и щхьэц фIыцIэ кIыхь кьудейрт.

ИтIани, Заур зэрыIуплъэу, Алмэжан и нэр кьэцIуужащ, и нэгур кьызэщIэплъащ, и Iупэри кьэгуфIэжащ. Художникми занщIэу зыхищIащ зэса сымаджэм иджыпсту иIэ щытыкIэр, ар кьызэрыкIуари гуапэ зэрыщыхьуар. Абы и щыхьэти хьуащ Алмэжан япэу псалъэр кьызэрыщIидзар:

– Сыту фIыт, Заур. Си псэм ищIат укьызэрыкIуэнур.

– Нышэдибэ мафIэгум изгьэтIысхьэжащ си хьэщIэхэр. Сэри занщIэу уи деж сыкьэкIуащ, узгьэгуфIэну.

– СыбгьэгуфIэnumэ, абы щыгьуэ уи сурэтхэр здашащ Киев, – жеIэ Алмэжан, кьыхуаIуэтэnum сакьылэт хуищI нэхьей, кьыпыгуфIыкIыу.

– Здашащ, Алмэжан. Зыкьым икIи тIукьым здашари, си псэм хуэдэ. Сурэт пщыкIутI мэхьу. СыукIытэу, лъапIэIуэуи ящэхуащ. ПщIыр кьыхахри ящэхуат, итIани нэгьуэщI сурэтитIми еуфэрэээкIырт зэрыхуейр плъагьууи, музейм фэепл хуэсщIащ.

– Уи насып нэхьыбэ ухьу, Заур, сыту си гуапэ хьуа, – жиIэщ и жьэкIи, игукIэ кIэлъыфыгьуэжащ.

Хьэуэ, Алмэжан Заур еижу аратэкьым. Кьыпхуэмылтыхьуэну псэ кьабзэрэ гушхуэрэ зиIэ а щIалэ хьэлэлым сыт хуэдэ дуней насыпкIи хуэупсэфынут ар. Сымаджэм и гум кьелэр нэгьуэщIт – Заур кьыху-кьуэкI насыпыр езым зэрыдимыгуэшынут.

– Выставкэр кьыщызэIуахкIэ сэри сраджэнущ. НэхьыфI ухьужмэ, дызэгьусэу докIуэ, Алмэжан, – Заур кьыжьэдэкIа псалъэм, нахуапIэ мыхьуну гугьапIэ нэпцIым езыми ищIэжу зэрытепсэлтыхьам, занщIэу хуцIегьуэжащ.

– АтIэ, сыхьужынкьэ, дыкIуэнщ дызэгьусэу Киев, – и жьэм жиIэр и гум ауан ещIыж Алмэжан.

– ПщIэрэ итIанэ абы кьызжаIар, Алмэжан?

– КьызжеIи, сщIэнщ.

– А здаша сурэтхэр цIыхум ягу ирихьмэ, итIанэ щхьэхуэу си выставкэ кьызэIуахьуну жаIэ. Ар зищIысыр пщIэрэ уэ, Алмэжан?

И нэр кьилыдыкIыу, гьашIэм зи гугьэр хэзыхьыжа сымаджэм и пашхьэ зэритри щыгьупщэжауэ, псалъэрт художникыр. А дакьикьэм ар нэсат зи лэжьыгьэр, зи IуэхущIафэр щIэи гьуни имыIэжу фIыуэ зы-лъагьуж цIыхур зэрыхуэ щытыкIэм.

Алмэжани а дакьикьэм итт цIыхур куэдрэ зэрымыхуэ щытыкIэм. ФIэмыIэфIыж гьашIэм и закьуэтэкьым абы IэщIэкIыу ибжыжар,

уеблэмэ ар игу кьеуи хуэдэтэкьым, атIэ а гьащIэм шыIэ хьуэпсапIэ псом я щхьэ фIэхьу Заурт и гум пымыкIыр. И IэщIагьэ дахэмрэ и псэ хьэлэлагьымрэкIэ кьуажэм цIэрыIуэ щыхьуа мо щIалэ бжьыфIэшхуэр и льякьуэм щыщIэдзауэ и щхьэм нэс зэпиплъыхьырт, «дауэ мыр кьэзгьанэу сызэрылIэнур?..» жиIэу егупсысырти, и кIуэцIым щэхуу игьыхьыжырт. Аргуэру фIэфI хьужат абы псэуну, кьелэнут кьарууэ кьыхуэнэжамкIи, ауэ и щхьэм щыгугьыжыртэкьым – и куцIыр ткIуат.

Псэууэ зи щхьэр зыгьеиж сьмаджэм и гум зэригьэзахуэм кьеджэ хуэдэ, Заур и псалъэри зэпыуащ, жиIэнури ищIэнури кьыхуэмыгьуэту. Псалъэншэу зэпсалъэ пситIым зэхуаIуатэхэр тIуми зэхуэдэу ятехьэ-лъярт икIи сакьыу зыщабзыщIыжырт. Заур, и Iэр и бгьэм щызэры-дзауэ, хуэмурэ пэшым ирикIуащ, кьрикIуэжащ, итIанэ, телевизорым бгьэдыхьэри, блыным фIэдза сыхьэтышхуэм еплъурэ, пIэм хэлъым кьеупщIащ:

– ЩIэзгьэнэн, Алмэжан? КиноуфI кьигьэлъэгьуэнущ.

«Хьунщ», жиIэу кьригьэкIми, «щIэбгьанэми щIумыгьанэми сыт сэркIэ?» жиIэу кьригьэкIми кьыпхуэмыщIэу, фIэмыIуэхуурэ Алмэжан и щхьэр ищIащ. Заур телевизорыр иутIыпщащ. Ар хуэмурэ зэщIоплъэ. Генерал цIэрыIуэм и пащхьэм еджакIуэ цIыкIу гуп кьысщ. Ебланэ классым хэс еджакIуэр абы йоупщI: «Ныбжьэгьу генерал, уи гьащIэм и кIуэцIкIэ сыт хуэдэ Iуэхугьуэ нэхьыщхьэу уигу кьинэжар?» УпщIэм жэуап егьуэт, ауэ ар Алмэжан зэхихыркьым. Абы и нэр телевизорым тедияуэ, и гур езым и гьащIэм кIуэцIрожыж. «АтIэ, сэ си гьащIэм сыту пIэрэ сигу кьинэжыну нэхьыщхьэу хэтар?» – жиIэурэ мэлъыхьуэ ар. «Сыту пIэрэ, сыту пIэрэ, сыту пIэрэ?» Ирожэ-кьрожэж, аргуэру ирожэ-кьрожэж кьигьэщIа тIэкIум...

«Сыт слъэгьуа сэ гум кьинэжын хуэдэу IэфIу, сыти злэжьа зы-гуэркIэ щхьэпэну, цIыху цIыкIур си бэлыхьым иукI мыхьумэ. Сыту пIэрэт сэ Алыхьым сыкьыщIигьэщIар? Бэлыхь сигьэшэчыну ара кьудейт? Сытыт есщIар?..»

Пэшыр зэхэзыкIухь щIалэшхуэм ней-нейуэ зэ кьоплъэри, Алмэжан и щхьэр щхьэгьубжэмкIэ егьазэ. Ар аргуэру гупсысэм зэщIеубыдэж, и нитIыр щихухэм ятедияуэ.

«Мохэр щыхэсса махуэр ару пIэрэ нэхь гукьинэжыр?.. Албэц цIыкIу псым кьызэрыхэсхьыжар-щэ? Кьыхэзмышьыжамэ, дауэ сыхьуну пIэрэт? Заур сьмыщIыху щIыкIэ щхьэ сьмыларэт! Хьэуэ, хьэуэ, Алыхьым жимыIэкIэ, ар сигу щхьэ кьэкIыхьа? ИтIанэт сылIэурэ сыщылIэпар. Абы и льягьуныгьэращ сэ дунейм кьытезнэри кхьэм здэсхьри. Ей, льягьуныгьэжь мыгьуэ, сыту куэдым гуфIэгьуи епта, бэлыхьы ятеплъ-хьа уэ. Сыту куэд ди фэ зэриха уэрэ сэрэ. Уэращ сызыгьэпсэури, уэращ сызыгьэлIэжри. Сыт кьызэпщIами, сыпхуэарэзыщ, уэ узимыIамэ, сэ гьащIи сиIэтэкьым. Насыпыр ар Iыхьэ мыгуэщI... Сыту пIэрэ сылIа нэужь цIыхухэм сэр щхьэкIэ жалэнур? Псори фIы мэхьуж, лIа иужь, сэри ара хьунщ... Хэт сьмэу пIэрэ си щыгьын кьомыр зратыжыну? Ал-бэц усэ схуитхыну кьыщIэкIынщ. Заур си хьэдэм сурэт трищIыкIыну пIэрэ? ТрищIыкIынкьым. Сыт ар зэрищIыжыну?..»

Гупсысэрт Алмэжан, зым хэкIым зым хыхьэу, кIуэтэху кьэси нэхь шынагьуэу. Ей, гупсысэ, гупсысэ, унэрымылъягьу щхьэкIэ, сыту ухьэ-лъя уэ, ухуэмыIэту, цIыхур бгьэхьыщIэу.

Усаклуэ Тхьэггээзит Зубер илгэс 85-рэ ирокьу

38

ЛЪЭПКЪЫМ И ГУМ КЪИПСЭЛЪЫКІ УСАКІУЭ

*Хэтми – ятэ кбэса жьаклуэр
Хэку джэгуаклуэу кьыцлэмькІ.
Тхьэм и лыклуэмэ усаклуэр,
Лъэпкьым и гум кьопсэлъыкІ.*

Тхьэггээзит Зубер

Усаклуэ нэсыр Тхьэм и лыклуэу щІым кьызэрытехьуэм и щыхьэт налуэщ дунейм и кьэхьукьащІэхэм пэджэжу, гьащІэм и плыфэ псори гьуджэу кьытещу абы кьыггээщІ и псэрыкІхэр – усыггэхэр. Лъэпкь литературэм хэлъхьэныггэ ин хуэзыщІахэм ящыщІ Кьэбэрдей-Балькьэрым и цІыхубэ усаклуэ Тхьэггээзит Зубер Мухьэмэд и кьуэр. Ар Тэрч районым хыхьэ Тэрч кьалэм 1934 гьэм сентябрым и 23-м кьыщальхуащ. КьБКЪУ-р кьиухащ (1960), «Советская молодежь» газетымрэ «Іуащхьэмахуэ» журналымрэ я редакцэхэм щылэжьащ. 1970–1994 гьэхэм «Іуащхьэмахуэ» журналым и редактор нэхьыщхьэу, КьБАССР-м и

ТхакIуэхэм я союзым и правленэм жэуап зыхь и секретару, иужькIэ и тхьэмадэу щытащ. И зэфIэкIхэмрэ лэжьыгъэхэмрэ папщIэ саугъэт, дамыгъэ, щIыхь тхыль куэд кыыхуагъэфэщаш.

Тхьэгъэзит З. и усэхэр лъэпкъыбзэ зэхуэмыдэхэмкIэ (урысыбзэ, украиныбзэ, болгарыбзэ, латышыбзэ, грузиныбзэ, азербайджаныбзэ, кыргызыбзэ, къэзахыбзэ, ингушыбзэ, шэшэныбзэ, осетиныбзэ, абхазыбзэ, къущхьэбзэ, хьэрышыбзэ) зэрадзэкIащ, и тхыль щхьэхуэхуэ адыгэбзэкIи урысыбзэкIи 30-м нэблагъэ къыдэкIащ. Апхуэдэхэщ, псалъэм папщIэ, усэхэр, поэмэхэр, таурыхъхэр зэрыт тхыльту адыгэбзэкIэ дунейм къытехъахэр: «Бгым сыдокI» (1960), «КъуйцIыкIу» (1961), «Тэрч макъамэхэр» (1964), «Таурыхъым кыкIа хьэцIэ» (1966), «Джэрпэджэж» (1968), «Серго и тыгъэ» (1970), «ЩIымрэ уафэмрэ» (1972), «Гугъэ» (1976), «Къеблагъэ» (1978), «Гуапагъэ» (1980), «Усыгъэхэр» (1984), «Усэхэр» (1989), «КъыхъщыпкIа тхыгъэхэр: тхыльтIым щызэхуэхъасауэ» (1994, 1997), «Iэужь» (2002), «Усыгъэхэр» (2005).

УрысыбзэкIэ къыдэкIащ «Эхо весны» (Налшык, 1963), «Лицо земли» (Мэзкуу, 1974), «Память» (Налшык, 1975), «Иду к тебе» (Мэзкуу, 1978) тхыльхэр.

Лъэпкъ литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ я хэльхьэныгъэ хъуащ абы и статьяхэмрэ очеркхэмрэ щызэхуэхъаса «Зыужьыныгъэм и гъуэгугу» (1987) тхыльхэр.

Дэтхэнэ усакIуэ нэми хуэдэу, Зубер и усыгъэр зы плэмрэ зы хьэлымрэ иткъым – абы сыт щыгъуи зеужь, усэхэм ящIилхьэ гупсысэ и лъэныкъуэкIи, я гъэпсыкIэ-ухуэкIэкIи заубгъурэ заукъэбзу къогъуэгурькIуэ. Тхьэгъэзитым и усыгъэм и къыщхьэщыкIыныгъэ нэхьыщхьэщ ар щIыльгэм «лъэ быдэкIэ зэрытетыр». Абы ущрихьэлIэркъым щIэгъэхуэбжауэ, егъэляуэ, фIэщ Iыгыуейуэ «уэгум щыхуарзэ» е гурылуэгъуейуэ зэхэшыхъа гупсысэхэм. УсакIуэм и бзэр къулейщ, шэрыуэщ, щIагъыбзэ лейхэмкIэ мыгъэфэрыщIауэ къабзэщ икIи нахуэщ.

Тхьэгъэзитым и усыгъэм гъащIэм и лъэныкъуэ псори къызэщIеубыдэ, усакIуэр дунейм кууэ пхроплъыф. Зэ еплъыгъуэкIэ къыпфIэщIынуэщ усэхэм къыщIэт Iуэхугъуэ и лъэныкъуэкIэ Зубер и усыгъэм къыщхьэщыкIыныгъэ щIагъуэ имыIэу – адрей усакIуэхэми хуэдэу, ар хуоусэ хэкум, лъэпкъым, щIыльгэм, уафэм, анэм, щхьэгъусэм, фIымрэ емрэ я зэпэщIэтыныгъэ мыухыжым, нэгъуэщIхэми. Ауэ Тхьэгъэзитым и усыгъэм и фIагъхэр зыщылбагъупхьэр лIэщIыгъуэ бжыгъэкIэрэ зэлэпах темэхэм езым и еплъыкIэрэ къэлэуэтэкIэ щIэщыгъуэрэ къазэрыхуигъуэтыфырщ. «Ем, пцIым, фэрыщIыгъэм дыпэщIэвгъэт!» щыжиIэркъым Зубер и усэхэм, сыту жыпIэмэ фIы дыдэу къыгуролуэ къарукIи IэпщэрыбанэкIи абыхэм уазэрыхэмызэгъэнур, уазэрыпэщIэтыфыну щыIэри – гурыщIэ нэхуэщ, псэ къабзэщ. А псори фIуэ зэхэзыщIыкI, зи гур гъащIэм хузэлуха усакIуэм хэкIыпIэу къыгъуэтыр цIыху нэжэс дунейм тету е мыхъумыщIагъэ щIым щалэжъу и гупсысэ къудей къыхимыгъэхуэнырщ. Сыт хуэдизу уи цIыхугъэр лъагэу, уи псэр къабзэу щытыпхьэ мыпхуэдэ сатырхэр къэбгъэщIын папщIэ:

*ЦIыху Iей дунейм щыкуэдугъэ жэIэ, –
КъызжэIэ пэтми – мыхъу си фIэщ.*

*ЦIыхуфI дунейм цымащIэу жаIэ,
КъызжаIэ нэтми – мыхъу си фIэщ.*

*ПцIыр лъакъуэ кIыхъу сэ къызжаIэ,
Къыстержу къэхъуми – мыхъу си фIэщ.
ПэжыIэр кIэщIу сэ къызжаIэ,
Ар згъэунэху нэтми – мыхъу си фIэщ.*

ФIымрэ емрэ я зэпэщIэтыныгъэ мыхыжым теухуа усэ куэд и Iэдакъэ къыщIэкIащ Тхьэгъэзитым. Ар усакIуэ куэд зыгъэпIейтей икIи я тхыгъэхэм нэхъыбэрэ лъабжъэ хуащI Iуэхугъуэщ. Абы къыхэкIкIэ гъащIэм сыт хуэдэ зэмани къыдэгъуэгурыкIуэ икIи щытешщэ темэм щIэ гуэр хэплъхъэныр, уи макъыр зыми яхэмыгъуащэу, щIэщыгъуэу утетыхъыныр гугъу дыдэщ. Лъэхъэнэхэм зызэблахъухукIэ цIыхупсэми, цIыхум и дуней еплъыкIэми зехъуэж, ауэ, ди жагъуэ зэрыхъунщи, а зэхъуэкIыныгъэхэр сыт щыгъуи фIым хуэунэтIакъым. Iужажэхэр, пцIыупсхэр, цIыхугъэншэхэр сыт хуэдэ зэмани щыIащ, ахэр гъащIэм и дахагъэм нэр тезымыгъэпщIыпщIэ фIыцIагъэу хэтщ. Ер щIэгъэхуэбжауэ щыбагъуэ иджырей лъэхъэнэм и шыфэлIыфэр щIагъыбзэ куу зыщIэлъ сатыритI къудейкIэ къиIуэтэн лъэкIащ Тхьэгъэзитым. УситIу зэхэт «Хейхэмрэ мысэхэмрэ» тхыгъэм и япэ Iыхъэм усакIуэм щетх:

*Дантес кIэрахъуэ кърыхъыжкъым,
Зыхуейр и бзэгумкIэ еукI!*

Мы сатыритIым я щIагъыбзэм зэ еплъыгъуэкIэ узэригугъэным нэхърэ куэдкIэ нэхъ ин Iуэхугъуэ (проблемэ) щIэгъэпщIкIуащ – усакIуэм екIуу къыгъэлыгъуащ иджырей лъэхъэнэм зи бзэгур зи Iэщэхэр гъащIэм зэрыщытешщэр, «бзэгукIэ зэращIыIэ» Iэщэншэ зауэм цIыху куэд зэрыхэкIуадэр, «бзэгукIэ яукIа» ныбжъ псэншэ бжыгъэншэхэми дунейм къызэрыщаущыхъыр.

Ер фIым щытекIуэ, пцIым пэжыр щыщIуифэ, цIыху мыхъумыщIэхэр дунейм и тешщэ щыхъуа лъэхъэнэ къызэрыунэхуам усакIуэр Iыхъэ лейм икIауэ егъэпIейтей. ЗыгъэпIейтейхэр щIэджыкIакIуэм зэрызыхригъэщIэн Iэмалу зи гугъу тщIы тхыгъэм деж Тхьэгъэзитым символыр IэкIуэлъакIуэу къыщегъэсэбэп: урыс усакIуэшхуэ Пушкиныр – фIым и нэщэнэу, ар зыIэщIэкIуэда Дантес – ем и фащэу къегъэлыгъуэ: ахэр зэпэщIегъэуэ икIи ер куэдкIэ нэхъыбэ зэрыхъуар гъэщIэгъуэну, образ ухуэкIэ хьэлэмэт хэплъагъуэу тхыгъэм хыхъэ етIуанэ усэм къыщегъуатэ:

*Пшэ фIыцIэр, зэхуикIэуэ и нэщхъыр,
Дыгъэ гуфIэжым и щIыб щхъэ къыдэт?
Иджыри щIыр Дантесхэм къаущыхъыр,
Къалъыхъуэ Пушкин, ауэ ямыгъуэт.*

*Хэт зыщIэр – дэнэ зыдэщыIэр пэжыр,
Хэт зыщIыфынуыр мы дунейр зэтес?*

*... КъыщамылъхужкIэ хейм я хейж Пушкин,
Щхъэ къальхурэ мысэм я мысэж Дантес?!*

Мыбдежым щынэрылъагъуц усакIуэр усэ гъэпсыкIэ техникэми зэрыхуэIакIуэлъагIуэр: «зэтес – Дантес» рифмэ къулейми абы хуэдэ нэгъуэщI зыбжанэу тхыгъэм къыхэщхэми усэм щIэль гупсысэр нэхъ зэхэщIыкIыгъуэ икIи гукъинэж ящI, ахэр усакIуэм и бзэм и къулеагъым, и художественнэ Iэзагъым и щыхъэту мэув.

Тхьэгъэзит Зубер и усыгъэм философии, пейзаж, лъагъуныгъэ, граждан лирикэ лIэужыгъуэхэр щымащIэкъым. Сытым хуэмыусэми, абы и IэдакъэщIэкIхэм лъэпкъ гупсысэр, цIыхугъэр, гуапагъэр я лъабжьэщ. УсакIуэм ахэр гукъинэжу, бзэм и художественнэ Iэмал зэмылIэужыгъуэхэмкIэ узэдауэ, усэбзэ дахэкIэ къэлуэтауэ лъэпкъ тхылъеджэм и пащхъэ ирельхъэ. Псалъэм папщIэ, образ телъыджэ куэд къыхощ сатыриплI фIэкIа мыхъу мы едзыгъуэм:

*Пшэ щIакIуэ фIыцIэр зэкIуэцIилъхъэри,
Жъым къури зэхуакум дилъхъэжащ.
Дыщэ бгырыпхыу – лэгъутыкъури
Уафэбгым екIуу хуцIитхаш.*

Мы щапхъэм деж щIыуэпсыр псэ зыIут, зыхэщIэ зиIэ, Iуэху гуэрхэр зезыхъэ къэхъугъэу къыщыгъэлыгъуащ, нэгъуэщIу жыпIэмэ усакIуэм къэгъэпсэуныгъэ (олицетворение) Iэмалыр мыбдеж Iэзэу щигъэлэжьащ. Едзыгъуэр зэгъэпщэныгъэ, метафорэ гъэщIэгъуэн зэфэзэщу зэхэлъщ. КъызэщIэкъуауэ жыпIэмэ, дунейм и щытыкIэр усакIуэм образ куэд щызэхэшыхъа, художественнэ гупсысэ къэлуэтэкIэ дахэр зэбэкI поэzie лъагэм и фащэкIэ къыгъэлыгъуэн лъэкIащ.

КъыщыщIэддзамкIэ дгъээжынщи, Тхьэгъэзит Зубер «лъэпкъым и гум къыпсэлъыкI усакIуэщ», абы и тхыгъэхэм лъэпкъ зэхэщIыкIыр псэуэ яIутщ. Абы и щыхъэту мэув языныкъуэ усэхэм я фIэщыгъэ къудейхэри – «Адыгэ пшынэ», «Адыгэ къафэ», нэгъуэщIхэри. «Ислъэмей» зыфIица усэм къэфэну къыдэкIа щIалэм и шыфэлIыфэр, къэфэкIэр усакIуэм къыщритхэкI къудейкъым, атIэ абы и хахуагъри, пагагъри, и пкъым и уардагъри, и лъэм и жанагъри, и бгъэгум къыщэуэ лъагъуныгъэм, къэфапIэ утыкур хуримыкъуу, хъндырабгъуэм хуэдэу къызэрырихъэкIри щызэхэгъэшыпсыхъащ, зэгъэпщэныгъэ гъэщIэгъуэнхэмкIэ къэгъэщIа образхэмкIи къыщыIуэтащ. А псори, усакIуэм и Iэзагъэм и нэщэнэу, усэм и зы Iыхъэ мащIэми щызэхэу-хуэнащ:

*И цей IэщхытIыр къытиггэлэлу,
Бгъэ лъэтэн дамэу, и IитIыр хей,
Хъэнджэрэзуэ къокIэрэхъуэкIри,
Си псэм пэщI дахэр абы къыдеш.*

*IэпапIэ утыкум къринаггэнкъым
ЩIалэм и лъапэр зытемыувэ...*

Зубер и усэхэм гьэпсыкIэ-ухуэкIэ нэгьэса зэраIэр ищхьэкIэ кьыщыхэдгьэщаш... Ритмикэ шэцIакIэ зэрыпсыхьам и щыхьэтц абыхэм ящыщ куэдым макьамэ щIалгьхьауэ ди уэрэджыIакIуэ пажэхэм зэрагьэзащIэр. Апхуэдэщ «Адыгэ кьафэ», «Си гьатхэ», «КъызжаIэр хьуркьым сэ си фIэщ» жыхуиIэхэр, нэгьуэщIхэри. Языныкьуэхэр дзапэ уэрэду куэдым яIурылыгьци, ахэр цIыхубэ уэрэду фIэкIа зымыщIэ щыIэщ. Псалгьэм папщIэ, апхуэдэщ «Си гьатхэ» уэрэдыр. Абы и псалгьэхэр бэм гукьинэ ящыхьуаш, ахэр зэрызэхэпхьуи ХьэIупэ Джэбрэил уэрэдым хуитха макьамэ гуакIуэр тхьэкIумэм кьоIуэ:

*Гьатхэ жьыбгьэм, зиуцэхуауэ,
Налшык паркым кьыщекIухь.
И зэманым фIэбгьэкIауэ,
Сэ плейтейуэ зызонлгьхь.*

*КьакIуэ псынцIэу –
Сэ уэр щхьэкIэ
Вагьуэ цIыкIухэр пызгьэнащ.
Уэрэд гуати, уэ ухэту,
Нобэ си гум иусащ.*

УсакIуэм и зэфIэкIыр кьызэрапщытэ пщалгьэхэм я нэхьыщхьэщ абы и хьэтIыр адреихэм хэмыгьуащэу, езым и гупсысэ кьэIуэтэкIэ щхьэхуэ зэригьэпэщыжыфамэ. Апхуэдэ зэфIэкI Тхьэгьэзитым зэриIэр шэч зыхэмылгьыжщ, атIэми абы и щыхьэту тхыгьэ зэхуэмыдэхэм щыщу шапхьэ зыбжанэ кьэтхьынщ: «Уэс джанэ Iувыр щитIэгьащи, / КьытфIоцIыр губгьуэр хьуа нэхь пиэр», «Дыгьэр ди кIыщым кьыщIыхьауэ / И бзийхэр мафIэм ирегьэу», «Уафэм и жьэр иуцIауэ / УафэхьуэпскIкIэ кьодыхьэиш», «Дэным хуэдэу, уафэ Iупэр / ЛэгьуныкьукIэ лащ», «Гьатхэ жьыбгьэр шьндэбзийм / Щоуэ Iэпэщынэ»... Мыпхуэдэ шапхьэхэр Тхьэгьэзит Зубер и усыгьэм щыбжыгьэншэщ. Ахэр бзэм и Iэмал зэхуэмыдэхэмкIэ псыхьащ, льэпкь поэзиэм щыщIэщыгьуэ образхэр кьыщыгьэщIащ.

Тхьэгьэзитыр льэпкь усыгьэм и жанр зэхуэмыдэхэм щолажьэ. УсакIуэм хэлхьэныгьэ хуищIащ лиро-эпикэми – и Iэдакьэ кьыщIэкIащ балладэхэр, «КьуйицIыкIурэ иныжьиблымрэ», «Жьуджалэ», «ПщIыхьэпIэ» поэмэхэр.

Балладэм и шапхьэхэр адыгэ тхакIуэхэм я IэдакьэщIэкIхэм хэпльагьуэ пэтми, жанрыр ди льэпкь литературэм нэхь гулгьытэншэ щыхьуахэм ящыщ. Абы и щхьэусыгьуэхэр зэуэ кьэхутэгьуафIэкьым, ауэ жанрым и гугьуагьыр – сюжет ухуэкIэр, щIагьыбзэр, фантастикэ пкьыгьуэхэр тхыгьэм зэрыхэгьээзэгьапхьэр, шэч хэмылгьу, а щхьэусыгьуэхэм яхэтц. Абы кьыхэкIкIэ, ар дэтхэнэ тхакIуэми кьэхьулIэркьым, «балладэ» фIэщыгьэм щIэту дунейм кьытехьэ псори а жанрым и жыпхьэм изагьэркьым, абы и пщалгьэхэм кьитIасэркьым. КьыщынэмыщIауи, балладэм и кьыщхьэщыкIыныгьэхэм ящыщц «парадокс»-кIэ зэджэ Iэмалри кьызэрыщагьэсэбэпыр. Абы и фIыгьэкIэ тхыгьэм и сюжетым гуащIэу екIуэкI, языныкьуэхэм деж акьылкIэ зэгьээзэхуэгьуей Iуэхугьуэ е гупсысэ гуэрхэр кьыхохьэ. Псалгьэм папщIэ, Тхьэгьэзит З. «Балладэ»

зыфИища и тхыгъэм а жанрым кыгуэхыпIэ имыIэу епха драматизмыр парадокс IэмалымкIэ къэгъэцIа цохъу. Жанрым зэрыщыхабзэу, тхыгъэм и лирикэ лIыхъужьыр хэкIыпIэ зимыIэ щытыкIэ йохуэ – хэхауэ жыпIэмэ, фIэкIыпIэ зимыIэ ажалым пэцIохуэ. Къыздамыгъазэм кIуэн хуей щыхъукIэ, «пэжыр зи тхъэу, ер зи ижэгъуу» гъащIэр езыхъэкIа цIыхум ахърэтым здихьынымкIэ ажалым хуитыныгъэ кърет – ар мылькы (дыщэ) ирехъу е фIыуэ ильагъу цIыхурауи щырет. АрщхъэкIэ лирикэ лIыхъужьыр зыхуейр нэгъуэщIц:

*Сэ сынэпсейщ –
Сыхуейщ сэ икъукIэ куэд.
Ажал, плъэкIыну щытмэ, уэ къызэт:
Тэрчыжь щыщ зы псылуб,
Ди къурихэм щыщ зы мывэ,
Зы тшэ гуэрэн,
Мо уафэм щыщ бзыхъэхуэ,
Зы дыгъэ бзий,
Зы гъатхэ жыг къудамэ,
Ди гъащIэр зыгъэлыапIэу зы уэрэд!*

Мыбдежым лIыхъужьыр зыщIэлъэIу «тыгъэхэр» къозытыфынур гъащIэращ, ауэ езыр абыхэмкIэ ажалым йолъэIу... Парадокс Iэмалым лъаIуэр, зыщIэлъэIур, зэлъэIур зэпэщIегъэуэвэ, хэкIыпIэншэ щытыкIэ къегъэхъу, апхуэдэ щыкIэкIи балладэм драматизм хелъхъэ, нэгъуэщIу жыпIэмэ тхыгъэр жанрым и жыпхъэм хуэфIу ирегъэзагъэ.

Тхыгъэзит Зубер зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэми хуэлэкIуэлъакIуэщ. УсакIуэм екIуу адыгъэбзэм къригъэзэгъащ урыс литературэм и классикхуэ Пушкин А. С., Лермонтов М. Ю., Некрасов Н. А., нэгъуэщIхэми я тхыгъэхэр. Абы адыгъэбзэкIэ зэридзэкIащ урыс усыгъэми, дунейпсо усыгъэми щыщ тхыгъэ цIэрыIуэхэр – Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, Шота Руставели и «Къаплъэныфэ зыщыгъ зекIуэлI» поэмэр. Иужьрейр 1982 гъэм «Эльбрус» тхыль тедзапIэм кыбщыдэкIащ. Тхыльыр сыт и лъэныкыуэкIи зэпэщу дунейм кыттехъащ: Сокъур Мусэрбий и редакцэм щIэту, хэзыгъэгъуазэр Тхыгъэзит Зубер хуитхауэ, художник Iэзэ Къып Мухъэмэд и сурэтхэмкIэ гъэщIэрэщIауэ. Апхуэдэуи Тхыгъэзитым адыгъэбзэкIэ «кыигъэпсэлъащ» балькър усакIуэ гупышхуэм (Мечиев Кязим, Кулиев Къайсын, Макитов Сафар, Гуртуев Сэлихъ сымэ, нэгъуэщIхэми) я IэдакъэщIэкI тхыгъэхэр.

ЗэчийкIэ Ухыгъэр зыхуэупса цIыхур хузэфIэкIам арэзы техъуэж хабзэкъым, ар псэухукIэ хуолажъэ кызыыхэкIа и лъэпкъым. Тхыгъэзит Зубер ноби зи IэдакъэщIэкIхэмкIэ адыгъэ литературэм хэлъхъэныгъэшхуэ хуэзыщI, лъэпкъ усыгъэр езыгъэфIакIуэ усакIуэ пажэщ.

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щIэныгъэхэм я кандидат

ИжсьымкIэ кыщыщIэдзауэ: КIыщокъуэ Алим, Щомахуэ Амырхъан, Наби Хъазри, Тхъэгъэзит Зубер, Гуртуев Берд сымэ.

СэмэгумкIэ кыщыщIэдзауэ: Кулиев Къайсын, Боков Виктор, Тхъэгъэзит Зубер, Гъубжокъуэ Лиуан, Къагъырмэс Борис сымэ.

СэмэгүмкІэ кыищыщІэдзауэ: тхакІуэхэу Ацкѡан Руслан, Тхьэгъэзит Зубер, Сонэ Абдулчэрим, Бейтыгъуэн Сэфарбий, Созаев Ахъмэт сымэ.

Сирием кыкІа адыгэ щІалэ Цей Аднан Тхьэгъэзит Зуберрэ и ныбжъэгъухэмрэ я хьэщІэщ. 1964

ТХЬЭГЪЭЗИТ ЗУБЕР ХУЖААХЭМ ЩЫЩ ПЫЧЫГЪУЭХЭР

Тхьэгъэзит Зубер и усэхэр купщIафIэщ, жьы ящIэтщ жыхуаIэм хуэдэщ, абыхэм я нэхьыбапIэм кьаIэтыр цIыхухэр зэщIэзыIэтэ гупсысэщ. Нобэм и лынтхуэхэр япкърьль пэтми, ахэр щIохъуэпс гупсысэ гуащIафIэкIэ зэрызапсыхьыным, кьэкIуэнум хуопабгъэ, цIыху гьащIэ нэгъэсам и нэцэнэ лъапIэхэр нэхъри гъэбыдэным хьэлэлү хуолажъэ.

СОКЪУР Мусэрбий

Къэбэрдей-Балъкъэрым щыщ усакIуэ, талант зыбгъэдэлъ Тхьэгъэзит Зубер зытетхыхь темэкIэ зэмылIэужьыгъуэщ. Абы етх езыр кыщальхуа и лъахэм, и хэкуэгъухэм, природэм, нэгъуэщIхэми ятеухуа усэхэр. Тхьэгъэзитым хузэфIокI бгырысхэм я кьафэ «Ислъэмейм» и дахагъ узытхьэкъур и усэхэм щыдигъэлыгъун.

Тхьэгъэзит Зубер и усэхэм щопсэу цIыхубэм я Iушыгъэ псор, абы дахагъэуи фIагъыуи бгъэдэлъыр.

ТИХОНОВ Николай

Тхьэгъэзит Зубер и усэхэм сыт шыгъуи щIэщыгъуагъ гуэр яхэлъщ. Аращ абы и поэтиер адрейхэм емыщхь зыщIыр.

Дэ мащIэфащIэ ттхакъым ди хьыджэбз дахэхэм, гьатхэм и щIэрэщIэгъуэу ахэр зэдгъапцэм теухуауэ. Ауэ Зубер абыхэм нэгъуэщIынэкIэ еплъащ, хьыджэбзымрэ гьатхэмрэ зэуIуу ди нэгү кыщIигъэуващ, гуфIэгъуэрэ гухэхъуэгъуэрэ кьыдиту. Апхуэдабзэу уигъэгүфIэу ар тотхыхь тенджызми, кьуршми, щIымахуэ жэщми, жьыбгъэми, зэманми. Абы и усыгъэхэм дэ щыдолъагъу талант щIэщыгъуащэ.

КУЛИЕВ Къайсын

Сэ сщIэрт Къэбэрдей усакIуэ, Къэбэрдей-Балъкъэрым и Къэрал саугъэтым и лауреат Тхьэгъэзит Зубер илгъэс куэд щIауэ Руставели Шота и «Къапльэныфэ зыщыгъ зекIуэлI» поэмэ зыхуэдэ щымыIэм и зэдэкIыным зэрелэжьыр...

Иджы, мис, кьыдэкIащ, Налшык кьикIри кьысIэрыхьащ а тхьылыр... Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым, Адыгейм я дежкIэ ар мыхьэнэшхуэ зиIэ Iуэхуш.

ЛОХВИЦКИЙ Михаил

Тхьэгъэзитыр творчествэм и гъуэгү зытеувам тэмэму ирокIуэ. Ар хэгупсысыхьауэ мэлажъэ, япэ кьысIэрыхьэ псалгъэр рифмэ зэрищIыным пымылгъу. Зубер лIыгъэ хэлгъу кьызэренэкIыф псори дызэсэжа, дужэгъуа, бадзэм хуэдэу, ди хьуреягъкIэ щыву нэмыхъус-нэмыщIыс усэ мыхьэнэншэхэм хуэдэхэр тхыныр.

КИРЕЕВ Михаил

Тхьэгъэзит Зубер адыгэ поэтием кьыхыхьащ зыми емыщхь макъ иIэу икIи и тхыгъэхэмкIэ псоми яжриIащ езым и усэбзэ, и дуней еплъыкIэ, и художественнэ гупсысэкIэ зэриIэр.

Тхьэгъэзитым и поэтием куэд кьызэщIеубыдэ, куэдым я щхьэфэ йоIэбэ, куэдыр игу щIанэмкIэ сэтэй кьещI. Аращ ахэр гукъи-

нэж шIыпщыхьур. Апхуэдэу гьащIэм бгъэдыхьэф усакуэхэр гьуэ-
тыгьуафIэкьым.

ХЬЭХЪУПАЩIЭ Хьэжбэчыр

Тхьэгъэзитым и усэхэр Iэсэщ, шабэщ, гум ехуэбылIэ лирикэ да-
хэкIэ гьэнщIащ. Ар сытым темьтхыхьами, уи нэкIэ плъагьум хуэдэу
уи нэгум кьыщIегъэувэ. Усэхэм ящыщ дэтхэнэми уегъэпIейтей. И
поэзие псор зэрыщыту кьапщтэмэ, езым и щхьэ ехьэлIа защIэ хуэдэуи
щытщ, ауэ цIыху псоми я гурьщIэри кьыщыгьэлъэгъуащ.

Усакуэ гьэщIэгъуэнщ Зубер. Ар Iуэхушхуэхэм, кIуэд зымыIэхэм
кьызэрыгуэкIыу тотхыхь. Аращ ахэр кьарууфIэ зыщIри.

СОЗАЕВ Ахьмэт

И IэщIагьэм хуэпэж дэтхэнэми хуэдэу, Зубер куэд щIауэ кьалэн
зыщищIыжри хьэли хуэхуащ увыIэгъуэ имыIэу еджэныр. Абы пасэу
кьыгурыIуащ тхакIуэм литературэр лъэпкь хэхрэ лъэхьэнэ хэдэрэ
имыIэу и гьащIэ псом иджыну зэрикьалэныр.

Хэт и фIэщ хьунт адыгэ усыгьэм и зэфIэкIым Руставели Шота и
«Кьаплъэныфэ зыщыгь зекIуэлI» эпопее цIэрыIуэр хуэгъэIурыщIэну?..
Тхьэгъэзитым хузэфIэкIащ а тхыгъэ телъыджэр адыгэбзэкIэ кьыгъэп-
сэльээн.

МЫД Мухьэрбий

Дэтхэнэ усакуэри хущIокьу псалъэр езыр зэрыхуейм хуэдэу
кьыгъэIурыщIэфу, усэм абы щуубыдын хуей увыпIэр тэмэму кьыхуэ-
гъуэту щытыным. Ар кьару куэди, зэман мымащIи зытекIуадэ лэжыгь-
гъэ гугъуц, тхэн щIэзыдзэхэм ящыщ зэхьулIэри зырызщ. Апхуэдэу зэ-
рыщытыр пасэу кьыгурыIуащ Тхьэгъэзит Зубер. КьыгурыIуа кьудейм
кьыщымынэу, Тхьэм кьыхуигьэфэща IэщIагьэм ерыщу пэрыувэри, ди
литатурэм лэжыгьэшхуэ щызэфIигьэкIащ. Абы и лирикэр, гумрэ
псэмрэ дыхьэ и усэхэр хэмыту нобэ уи нэгум кьыпхуцIэгъэхьэнукьым
кьэбэрдей поэзиер.

КЪАГЪЫРМЭС Борис

Тхьэгъэзит Зубер адыгэ поэзиер зыгъэбжыфIэ ди усакуэ нэхъ па-
жэхэм ящыщ. Куэд щIащ абы и творчествэр ди лъэпкь литературэм и
тхыдэм едзыгъуэ екIуу зэрыхуэрэ.

Удихьэхыу гурыхьц усакуэм ди нэгум кьыщIигъэувэ дунейр.
Абы дыгьэр шабэу кьыщопс, псыхэр Iэдэбу щокIуэсэх, жьыбгъэ-
ми гуапэу IэплIэ кьыщыпхуещI. Пэжщ, дыгьэр щыщIилъафи, псы-
хэр кьэукьубийуэ хьийм щикIи кьохуэ, ауэ псори зэрызыгъэубыдыж,
псори зэзышэлIэжу зэгурызыгъаIуэ кьару щыIэщ... Ар – шабагъэщ,
гуапагъэщ, лъагъуныгъэщ. «Гуапагъэр ару сфIощIыр / Мы щIыр зэте-
зыIыгъэр», – желэ усакуэм. Ар икIи щыгуэркьым.

Зубер и IэдакьэщIэкI нэхъ купщIафIэхэр хрестоматием ихуащ, ку-
рыт еджапIэхэми университетми щадж, диплом икIи нэгъуэщI кьэхутэ-
ныгъэ лэжыгьэхэр траухуэ.

Тхьэгъэзит Зубер и творчествэр ди Хэкум зэрыщызэлъащIысам, ди
кьэралым щыпсэу лъэпкьхэм я бзэкIэ зэрызэрадзэкIам кьыщымынэу,
кьэрал гьунапкьэми зэрыщхьэдэхрэ куэд щIащ.

КЪЭЖЭР Хьэмид

Усэхэр

ТХЬЭГЪЭЗИТ Зубер

КЪЫЗЖАIЭР ХЪУРКЪЫМ СЭ СИ ФIЭЩ

Цыху Iей дунейм шыкуэду жаIэ, —
КъызжаIэ пэтми — мыхъу си фIэщ.
ЦыхуфI дунейм шымащIэу жаIэ,
КъызжаIэ пэтми — мыхъу си фIэщ.

Пцыр лъакъуэ кIыхъу сэ къызжаIэ,
Къыстежу къэхъуми — мыхъу си фIэщ.
ПэжыIэр кIэщIу сэ къызжаIэ,
Ар згъэунэху пэтми — мыхъу си фIэщ.

Цыхубзэр тIасхъэу сэ къызжаIэ,
Сылууэ пэтми — мыхъу си фIэщ.
ПэжыIэр кIэщIу сэ къызжаIэ,
СылущIэ пэтми — мыхъу си фIэщ.

Зэшыгъуэ къыстеуэну жаIэ,
Сигу мафIэ ильци — мыхъу си фIэщ.
Сэ жьыгъэ къысхуэкIуэну жаIэ,
Ар — сиIэщ къуэи — мыхъу си фIэщ.

Дунейр къутэну сэ къызжаIэ,
Ар — сэ сытетци — мыхъу си фIэщ.
Сылэну куэдым сэ къызжаIэ,
Ар — слъэкI солэжьри — мыхъу си фIэщ.

ГЪАТХЭМРЭ ХЪЫДЖЭБЗЫМРЭ

Жьыбгъэм уафэр
КIуэху еукъэбз...
Жьыуэ къэхъеуэ,
Гъатхэ губгъуэм
Итщ хъыджэбз
И ишэгъуэ хъуауэ.

Пщашэм и нэ-
И псэм хуехь
Гъатхэм и дахагъэр.
Гъатхэм и нэ-
И псэм хуехь
Пщашэм и дахагъэр.

Гъатхэ дыгъэ
КъэгуфIам
Пщашэр
ХуогуфIэжыр,
Жьыбгъэ щIасэ
Къеубзам
Бзэншэу йоубзэжыр.

Уафэ къашхуэм
Пщашэр йопль:
«Абы и лъагагъыр!»
Хъыджэбз нацхуэм
Уафэр къопль:
«Нэхэм я кууагъыр!»

Къурш щхъэ тхъуахэм
Пщашэр йопль:
«Ахэм я хужьагъыр!»
Хъыджэбз нэklум
Бгыхэр къопль:
«Абы и къабзагъыр!»

Пщашэм жеIэ
«Нэкълэн» —
Игу хыхъа уэрэдыр.
Бзум я макъIэ къожьууж
Гъатхэр а уэрэдым.

А хъыджэбзым
И насыпщ

Щылъэм зэрытетыр,
Губгъуэ щхуантIэм
И насыщ
Пщацэр зэрытетыр.

ЗэхуогуфIэ,
Эпапщыт
Туми яIэр фIыгъуэу.
Я дахагъэр
Зэралъыт,
Зыр зым емыфыгъуэу.

Сэри соплъ:
«Нэхъ дахэр хэт?» —
Си щхъэм соущIыжыр.
«Дара гъатхэр,
Пщацэр хэт?» —
СфIызэхогъуэщэжыр...

НЭГЪУЭЩI УЭ ПХУЭДЭ МЫ ЩЫМ ТЕТТЭМ

Пщэдджыжьым дыгъэ къыкъуэмыкIтэм,
Сэ уи нэкIу бзыгъэр сщхъэщыкIынт.
Пщыхъэщхъэм вагъуэ къыщIэмыкIтэм,
Си нэм уи нагъуэр зэ щIэкIынт.

Псэм дыхъэ жьыбгъэм Iэ здимылъэм,
Уи Iэпэ щабэр сщыгъупщэнт.
Си гум къурш бзэншэхэр къимыплъэм,
Сигу щыуиIэ гъащIэм хэт пицэнт?

Сэ хъэуа къабзэ жьэдэзмышэм,
Уи бзэ IэфIагъыр сигу икIынт.
Бзу зи цIэ уэгум щымыушэм,
Уи уэрэд гуапэм сыпыкIынт.

Насыпым щIыхур щIэмыхъуэпстэм,
Сыпхуэзэн гугъэр слэпыхунт.

... НэггүэщI уэ пхуэдэ мы щIым теттэм,
Ар кьээзгүэтынти — сигу уихунт.

СИ ГЪАТХЭ

Гъатхэ жьыбгъэм, зиущэхуауэ,
Налшык паркым кьыщекIухь.
И зэманым фIэбгъэкIауэ,
Сэ пIейтейуэ зызопльыхь.

КъакIуэ псынщIэу —
Сэ уэр щхьэкIэ
Вагъуэ щIыкIухэр пызгъэнащ.
Уэрэд гуапи, уэ ухэту,
Нобэ си гум иусащ.

А уэрэдым псалъэу хэтыр
Сэ уэ бзэншэу ныбжесIэнщ.
А уэрэдым и макъамэр
Сэ уэ нэкIэ уэзгъэщIэнщ.

Зи щхьэ закъуэм гъащIэр гъатхэу
ИгъэкIуэну лъэмыкIын.
... Уэрэ сэрэ дызэгъусэм,
Гъатхэр зэи имыкIын!

* * *

«Сыпсэуфынукъым уэрыншэу», —
КъыбжиIэу си гум ситт уи пащхьэ,
Ауэ ар жьэкIэ схужымыIэт —
Сышынэрт уи фIэщ сымыхъункIэ.

БлэкIащ гъэ Iэджэ.
Ди къуэ щIыкIур
Уи куэщIым ису уогъэджэгу.
Сэ ситщ уи пащхьэ,

Си гум жеIэ:

«Сьпсэуфьнтэкъым уэрыншэу!»

Ауэ ар жьэкIэ схужьмыIэ —

Уи фIэщ мыхъункIэ тIэкIу сошына.

СЭ СЛЪЭМЫКIЫР

Мо Шыхульагъуэм сэ сырожэр,

ХуэщIу яхуэфащэр щхъэж:

Къызоубьдри вагъуэижьыр

И пIэм изогъэтIысхъэж.

УафэхуэепскIыр мыкIуэдыжу

КъыхызопхуэтыкIыр пшэм.

Пшэм я джабэр щIызоудри,

СоутIыпщыж ар, ещху шэм.

Щызогъэтыр уафэгъуагъуэр,

ПсэкIэ псэхэр согъэнэху.

... Ауэ япэ лъагъуныгъэр

Си гум зэи схуимыгъэху.

БЖЬЫХЪЭКIЭ

Гъатхэм къэптал щхуантIэ

ЩIылъэм щитIэгъар,

Къэсщ гъэмахуэ хуабэри,

Гъуэжь хъуху илыгъуащ.

Уэшхыр къыпыщэшу

Бжьыхъэр къытхуэкIуащ, —

Кхъахэ хъуа къэпталыр

Зэпкъригъэхуащ.

Къэнащ губгъуэр пцIанэу, —

ИIэкъым щыгъын:

Пшэжьхэм чэсей джанэр

Яухакъым дын...

ГЪЭРЭ ШЫРЭ

ЗэхокI нобэ гъэрэ шIырэ,
Зызэрадзыр хуабэм, уейм.
ЗэкIэ зэрыхэмыгъащIэ –
ШытекIуэнур сыт дунейм?

Къамыгъанэу лъэкI, ягъахъэр,
Лэн-къэнэнхэу зэпэщIэтц.
Шым, шыуану, щхъэщытц бахъэр,
Гугъэр тIуми я нэгү щIэтц.

Зэхэтц цIыхухэр нэшхуэгүшхуэу:
«Льрес щхъэж хуэфащэ щIэр!»
Ауэ жьыр нэхъ къарууншэ
КIуэхукIэ мэхьур – токIуэ щIэр.

ЙокIуэт уаер папщэ-щатэу,
Гъатхэ щIыльэр къызэщоу.
Дунеижьми зэрыщыту
Вагъэбдзумэм и мэ щоу.

Мылыр дыгъэм зэгүеудыр,
Псым зыгуэрхэр къеIущэщ.
Ди пхъэIэщэ зэщIэлыдэр
Губгъуэм и бгъэм йопэщэщ.

Дыгъэм бгыжь зэщIигъэнахэм
Я псыгуэхухэр къащI нэхъ уэр.
Тэрч къыхедзэ уэрэд иныр,
Деипс цIыкIури йожьу Тэрч.

ЗэщIолъыдэ, зэщIопщIыпщIэ
ГъащIэ жьыбгъэр зыщIихуа
Губгъуэ щхъуантIэр.
... Шым игъащIэм
Хуэдэщ шэ къытемыхуа!

ПСАЛЪЭ

Анэдэльхубзэ псалъэ,
Уэ зырщ сэ си хьэуар.
Къыплъохъу имыщлэу палъэ
Жэщ-махуи мы сигу плбар.

Уэращ гухэхъуэу силэр,
Гухэщлри уэ къыизот:
Ээм сфлощл бубыду си лэр,
Ээм вагъуэу укъызоплъ.

Ялэжми я ухыгъэ
Щым цлхуу тету хъуам,
Пхээмыхыурэ си гугъэр,
Еплъ си щхьэр зэрытхъуам.

Сэ гъащлэм къыщыслъысри
Мырауэ къыщлэклынщ:
Е псалъэм сытеклуэнщ сэ,
Е псалъэм сиуклынщ!

САБИИГЪУЭ

Пщыхьэщхьэ хъуамэ —
Еджэн хуэдэ —
Зылуильхьэрт нанэ и нэгъуджэр.
Дызэхуишэсти хьэблэ цлхлхэр,
Дыщлигъэдэлурт хьыбар лэджэ.

Си тхьэклумитлыр тегъэхуауэ
Къэспхъуатэрт псысэу сэ зэхэсхыр.
Хэмылт зы псалъэ шэч къытесхьэу
Нанэ илуатэм хуэмыухыу.

Жаншэрхьыр кърихуэклт Сосрыкъуэ,
Бажэм дыгъужьыр къыгъэщлэфырт,

Батыр благъуащхьэр пигъэльэтырт,
Къуийцлыкы иныжъхэм ятеклуэфырт.

ФЫм ер хигъащлэм —
Сэ сыгуфлэрт,
Ер фЫм теклуамэ —
Си гур хэщлт..
Щытащ си гъащлэр насып защлэу,
Сэ таурыхъхэр хъуху си флэщ.

МАМЭ

Къалэм тхылъымплэм зэрыхуэсхьэрэ
Пхуэстхыну усэ сыщлохъуэпс.
... Сэ къыщысфлэщлми гуауэм сихъу —
Ар имыуасэ уи зы нэпс.

Гуфлэгъуэ иным сызэщлщтэу,
Сэ къыщысщыхъуми сылъэтэн, —
Уи быным лэнэ къыщыхуэщтгэм
Уилэ гухэхъуэм пэслъытын?

Къыслурьплъхьа анэдэльхубзэм
Сыхэщыпыхъу сохьыр сэ.
Пхуеус уэрэд сигу убзэрабзэм,
Ауэ къысфлэщл хэмыту псэ.

Къысхуигъэтлэсэркъым си усэм:
Махуэл уи гъащлэм зэ щумыщл,
Уэ зебгъэщлауэ зыбгъэпсэхуу
Слъэгъуакъым, сохъури илъэс плыщл.

Сыщыгъуэлъыжми я нэхъ класэу
Сыжеижыху укъысщхьэщытц,
Сыкъыщытэджми я нэхъ пасэу
Жъэгум уцлэпщэу упэрысщ.

... Иджы, си гугъэр хэсхыжауэ,
Усаклуэу мы дунейм тетам
Цытар я анэм хуаусауэ
Сэ зэхуэсхьэсри — сахэдащ.

СыщыцІэдэлукІа а уэрэдхэм
Зэм хохъуэ си гур,
Зэми — хощІ:
Къыдыхъэу сигу абы яхэтыр
Уи закъуэ пхуауса къысфІощІ.

АДЫГЭ ПШЫНЭ

Адыгэ пшынэ,
Адыгэ пшынэ,
Си псэм ухэлыщ уэ, си гур пхуосакъ.
Лъэпкъыр кІуэдыну сфІощІри, сошынэ,
Зэхэзмыхыжу щытмэ уи макъ.

Насып къезытыр сэ си уэрэдым, —
Си лъэпкъ гурыщІэм и бзэр уэращ.
Зы зэман гуэрым уэ усфІэкІуэдым —
Ди къыр пагэжъхэр бзагуэу къэнащ.

Уэ хьэгъуэллыгъуэм ущыбзэрабзэм,
Ди Іуащхьэмахуэ и бзэр къеутІыпщ.
Уэращ и анэр гурыщІа къабзэм, —
Еуэ уджпыхум, хъухукІа нэхущ.

Уэ уи макъамэр нэлусмэ уафэм,
Вагъуэ нэгъунэ ящІ ислъэмей.
Си псэр пытыхукІа схуеуэ уи къафэм, —
Уэрыншэу гъащІа сэ сыхуэмей.

АДЫГЭ КЪАФЭ

Адыгэ къафэ,
Адыгэ къафэ,

«Адыгэм псэ иIэм — иIэр уэрац.
«Адыгэ щIыльэ,
Адыгэ уафэ», —
ЖиIэм Алим — жезыгъэIэр уэрац.

Уэ уи макъамэу
Дунейгъэдахэм
ЩIэдэлум и псэм зэуэ зехъуэж:
Гуауэм иIыгъыу
Зигу хъуари махэ
ГуфIэгъуэ IэплIэм занщIэу йохуэж.

ГуфIэгъуэ зиIэм
И деж нэлуси —
Дамэншэщ ахъумэ — уэгум ихъэнт,
Ди Гуащхъэмахуэ
Щхъэщэ къыхуищIу
Спутник IэрыщIым бгъурыувэнт.

Адыгэ къафэ,
Лъахэр зыгъафIэ,
МылIэжыныпсэ зыми Iумыт.
Уэ хъэгъуэлIыгъуэм
Ущобзэрабзэ,
Хъэдагъэ къэхъум — уи бзэр еубыд.

Адыгэ къафэ,
Адыгэ къафэ,
Уэ ныпхузиIэщ нобэ зы лъэIу.
Сэ сынольэIур —
ПхуэсщIкъым унафэ —
СылIэм — хъэдагъэм уи макъ щыгъэIу.

Ар хабзэщIэкъухэм
Ягу иримыхъми,
Си фIи, си егъуи уэ къодэлунщ:
Си гур бэуэхукIэ

Зыхамьщлами,
Льэтэжа си псэр кьагурылуэнц...

ГУАПАГЪЭ

Гуапагъэр ару сфлощыр
Мы щыр зэтезылыгъэр.
Анэ быдзышэрц, дауи,
Ар цыхум хэзыпщар.
Гуапагъэрц зи псэ еджэм
Игу изыльхъэжыр гугъэр.
Абы хуэныкьуэц хэти —
Псэ пыту кьигъэцлар.

Гуапагъэц —
Пцлщхъуэ абгъуэр
Пкьутэну гум пхуимыдэм,
Гуупхэжмэ
Акъужь ябгэм
Кьудамэ гуищлыклар,
Ухуэмыхъуапсэм зэи
Ажалкэ уи бий дьдэм,
Хамэ сабий бгъэудэлум —
Ууейм хуэбгъадэу ар.

Гуапагъэц —
Ццылэм исыр
Уэ щыпхъумэфым жьапщэм,
Хуэпшийм псы зилу гьущлами,
Уемыфыгъуэжу пцлэм,
Луэм ибэмпыхь мо шклщлэр
И анэм хуэбутлыпщым,
Гьунэгьур нэцлу,
Ушхэу
Умыгъуэлъыжмэ плэм.

Уи мыщыхугъэу щытми —
Нэгъуэцлым уехъуэхъуфым,

Дунейр щытыху
И унэм
Щыблэну мамыр жьэгу.
... Зыгуэрым и гугъу ящIу,
«Щыху гуапэщ!» –
ХужаIэхукIэ,
ГумащIэ хьыжьэ сищIу,
КъыщIохьэ сэ си нэгу:

Псом япэу,
Гъэ куэд ипэ,
Имыбжу ар гукъеуэу,
Гъэр ищIа бзур
Мо уэгум
Щыху изыутIыпщхьэжар,
И Iупэр фIызэтежу,
И гур нэхъ псынщIэу къеуэу,
Iэдакъэжьауэ ищIу
Абы кIэлъыплъыжар!

ЖУРТ Биберд

УНАГЪУЭ

Роман

Егъуанэ Ыхьэ

I

Жэщитрэ махунткэ гьуэгү те-
тауэ, Гьуэгүл йуащхэ лъагэшхуэ
гуэрэм кьытехутащ. Щалэщитрэ
зэуэ ихьэхуат щыщлэм и даха-
гьым. Абы, и йэгум ильым хуэдэу,
илъагьурт йуащхэ лъапэм кьыщлэс
жылэшхуэр, кьуршыпс уэрэм йусу,
бгъуанш хужумылэну, бгъузащжлн
уемыджэну, кьыху зызыукьуэди-
яр. Пэжу, йуащхэмрэ жылэмрэ я зэ-
хуакум щыфл дэлт, мэжуплэрэ
гьавэ щлэлэу. Нэхь чэижу, мээ лъа-
пэм кьыщэжьэрэ клуэтэхуклэ нэхь
куу хьуэу, зы кьуэ кьыхьн кьуажэм
хуэжлурт, адэ-мьдэклэ кьыщыщлэж
псылэхэр щытэхэлъэдэжрэ псылэ-
рынэшхуэ ичхьэжу. Кьуэм и ижы-
рабгъу лъаныкьуэр гьуэгүт.

Кьуажэр зыус псым и адрьщкэ жылагьуэ зытлушн щып-
лъагьурт зепамыгъуэгуэщэу икнн зепамыжэжьанзэу. Адкэжкэ,
пшагьуэм кьыхэщым хуэдэу, илгъуэщл кьуажэ гуэрхэри нэм кьыу-
быдырт. А исори дахэт, гури исэри дахьэхьу. Ауэ Гьуэгүл зыхьэ-
хунар мээхэрт. Дэнэклэ умылпхамн, нэм кьыубыдыр мээ зэфэзэщт.
Илгъуэ дэнэ кьэна, жалэун зэхихатэкьым абы анхуэдиз зи инагь
мээ щылау. Ар гьуэгү зэрытета жэщитл-махунтлэм я нэхьыбэм
кьызэрыкьуари мээ гьуэгүклэт. И кьуажэжьым кьыдэкьыу, зы махуэм
щлнгуклэ кьэжлэуэ, щлнлэщ мээым, иджыри нухакьым, нухыным и
плэкэ нэхь ин хьу зэпытц.

Гьуэгүл илэщыкэ зыхуэзар жытей мээт, ихьэщхьэмынщхэ
кьызыпкэ жыгхэр куэдэ хэлхьауэ хэту. Иужькэ хуэм-хуэмурэ ар
бжеи мээ хьхьанщ жыг зэрамыщлэжхэр икнн гьумт, лнн зытлушым я йэ
кьемыкьуэжкьыну. Мээ щлгъыр, гьэмахуэу умылщлэну, щылэт, жэщым
дэнэ кьэна, махуэми кьыфлт.

Пщыр сыткэ цхьэнэ, а мээ кьыфлэм кьыщыхьхьам Гьуэгүл
тлэкьун кьэщынэжат, ауэ шыр тегушхуауэ зэрыкьуэмрэ я хьэ Мыщэ-
жып зэригъусэмрэ машлэу лнн гьэ кьыхилтхьэрт икнн тригъэгүш-
хуэрт. Гьуэгүм зэпрыж тхьэжлүмэкьыхьхэм ар зээмызын кьыгъащгэрт.
Нэхь йей дыдэу кьыщыщтари щыщынари, и пащхьэм кьылтэдэу, и
гьуэгүр кхьуэ бынышхуэм щызэнаушлларщ. Кхьуэлпашэжып па-
шэу, абы и ужьым нэхь цыкьлүхэр клансэлтэрышэу иту, ахэр гьуэгүм и
ижырабгъумкэ кьыхэжу сэмэгүрабгъумкэ ичхьэлъэдэжам, Гьуэгүл
и гур кьылтэпну флэкэ ищлакьым. Кхьуэ быныр щылгъуэм, Мыщэ

зэуэ зричри, ахэр щигьэлащ. АТэми, узэда хьэзыру иыгь кьэуал зегуэтыжбыр эклэлъхьэужьу тлэу щигьауэм, кхьуэ быныр зэбгрыжаш, кьуаргь зытеуа джэджьей быну. Абы нэхь шынагьуэ ирихьэлэжакьым щлалэр бжей мэз кыфлыжьым кьыщлэкыхуклэ.

Бжей мэзыр иухри, аргуэру жыгей мэзым щидзэжаш хуэм-хуэмурэ. Мыбыи пхьэщхьэмыщхьэ жыгхэр куэду хэпхьат. Жыгей мэзым щыщидзэжым, щлалэр егупсысащ: «Мыгувэу иухыну кьыщлэкыхынщ мэзыр». Ар щыуатэкьым, ауэ мэзыр имыухыу дыгьэр кьухьэри, зэуэ кыфл кьэхьуу хуежыаш. ГьуэгулI ешат, жейри кьытеуэу щидзат. Ипэ жэщми абы кьижея щылэтэкьым. ГьуэгулI шыр кьыгьэувылэри зиплхьыаш, нэху кьыщекыхын зы щхьэегьэзыплэ кьилхьыхьуэу. Пэмыжыжыашэу абы кьилхьэгуащ зы пщылэ цыкыу. Шыр ирихулэри, пщылэр кьызэпиплхьыаш. Ар зэращлэрэ зыкьом щлат, ауэ иджы дыдэ зэры-зэрагьэпэщыжар налуэт. Интэкьым ар, лы зытлуш щлэхуэн кьудейуэ арат. Пщылэ бжэлупэм лэгьупылэмплэ щыфлэдзат. «Щаклуэ пщылэу кьыщлэкыхынщ», – егупсысащ щлалэр.

ГьуэгулI шым кьепсыхри, пщылэри лэгьуэблагьэри нэхь гупсэхуу кьызэпиплхьыаш. Куэд щлатэкьым абы тесахэр зэрытеклэрэ. Абы и щыхьэтт пщылэм щлэт шыуаным ит лэпсымрэ абы хэль лы гьэвамрэ. Лэпсым тель дагьэр дийжа щхьэклэ, кьупщхьэ зыщыплI кьыхэщырт. Ар щилъагьум, ГьуэгулI зыхищлащ зэрымэжаллэр. Арщхьэклэ, шыуаным илхьым емылэбу, мафлэшхуэ ищлри езым иыгь лы гьэгуам щыщыхьитI игьэжыаш, зыр езым, адрейр и хьэм щхьэклэ.

Шха нэужь, ГьуэгулI жейр нэхь кьытегуплащ. И щлаклуэр иубгьури зригьэщлат, арщхьэклэ и жейр клуэдыжаш. Ар зыгуэрым тегузэ-выхьырт, зытегузэвхьэри кьыхуэмыщлэу. Жейртэкьым Мыщи. Пщылэ щлхьхьэлэ дыдэм лутысхьат, кьылухьэри абы щлэлэри илъагьун хуэдэу. ГьуэгулI щыгугьырт пщылэм теклахэм ящыщ зыгуэрым кьыгьэзэжыну. Ар щылыт, и гупсысэхэм зэщлаубыдарэ псэхуплэ кьрамыту. Зэуэ зричри, хьэр банэу щлэпхьуащ. Зыгуэр кьэклуэжа флэщлри, ГьуэгулI псынщлэу пщылэм кьыщлэцлэфтащ. Арщхьэклэ зыри щылэтэкьым. Хьэми щлэх дыдэу кьыгьэзэжаш. Шыр пщылэм тлэклу луклуэтати, щлалэм ар нэхь гьунэгьуу кьришэлэжаш, пщылэм щлхьхьэжри и щлаклуэм тегьуэлъхьэжаш, шым и лэуэлыауэр зэхихыу. Хуэм-хуэмурэ лурихаш щлалэр, лурихри лэфI дыдэу жеящ.

Куэдрэ жея, мащлэрэ жея... Хьэм и банэ макьым кьыгьэушащ. ГьуэгулI кьыщлэклэри зиплхьыаш – зыри кьылэщлэлъэгьуакьым. Тхьэм ещлэ, мыжыжыашэу зы хьэклэкхьуэклэ гуэр блэжауэ кьыщлэкыхнт. Шыри пщылэ щлхьыбым деж щыхьуаклуэрт. Жэщыр бзыгьэ дахэт. Нэху зэрыщым и щыхьэту, вагьуэхэри зыкьомклэ нэхь мащлэ хьуат. ГьуэгулI мафлэр зэщлэгьэстыжри бгьэдэтлысхьаш. Яжэщ щлэхьума дэпхэр зэрымыунклыфлыжамклэ абы кьыгурылуаш куэдыщэ дыдэри зэрымыжар. Пхьэ дакьэм тесу здэщысым Мыщэ кьыбгьэдыхьэри зыкьыщыхьуащ, иужьым кьыбгьурытлысхьаш гьунэгьу дыдэу. Иджы ар щыгугьыкыжырт Мыщэ кьызэрыфлэкуам. Хьэр и ужь иту кьызэрыклуэр абы кьыщищлар махуэ ныкьуэ гьуэгуанэ щызэпичарщ. Хьэр щилъагьум, ар хэтащ абы иригьэгьэзэжыну, арщхьэклэ, сыт имыщлами, хуигьэзэжакьым. Мыщэ щлэклиехуклэ кьэувылэрт, арщхьэклэ тлэклу зэрыдэклыу кьылъэщлхьхьэжырт. Зэрэ-тлэурэ апхуэдэу ищла нэужь, и лэуэху зэрихуэжакьым. «Нреклуэ, зэрыхуламэ хьунщ», – егупсысащ ГьуэгулI. Иужьым хуабжьу щыгугьыкыжаш.

Ар зэриггүсэм и гьуэгүр нэхь кIэщIи и зэманьр нэхь гьэкIуэгьуафIи ищIырт.

ПщыIэм, кьытемыхьэжIауэ, жьыуэ кьытекIыжащ ар, мафIэр игьэункIыфIыжри. ШэджагьуэхуегьээкI хьуауэ кьэсащ иджыпсту зытет Iуащхьэм. Ар шым кьепсыхри, шы ныбэпхыр кьигьэлэлащ, шхуэIур кьыжьэдихри, шыр ауэ иутIыпшащ. Езыр, щIакIуэр иубгьури, тIысащ. Гьэмахуэ дыгьэр кьэплъу щIидза щхьэкIэ, ГьуэгулI кьэхуэбэкIыщэртэкьым. Жэщыр хуабжбу щIыIэтыIэу щытат. Мыщи кьакIуэри кьыбгьурытIысхьащ. Хьэм зыхищIэ хуэдэт щIалэщIэм кьытепсыха насыпншагьэшхуэр, здигьазэр и гьуэгүрэ зэкIуэлIэни имыIэу кьызэрежьар. Абы и гур фIы хуищIыну иужь ит фIэкIа умыщIэну, мо гьуэгуанэ кьызэпача кьомым дэнэ деж кьыщымыувыIами, кьакIуэрти кьыбгьэдэтIысхьэрт. ГьуэгулIи зыхищIэрт хьэм кьыхуиIэ гуапагьэр. ФIыуэ ищIэжырт, Мыщэ фIэкIа, иджыпсту абы нэгьуэщI гурыфIыгьуэ лъэпкь зэримыIэр.

И Iэр хьэм и пщэм телъу здэщысым, игу кьихьащ кьызыдэкIа хьэблэжьыр. «Ярэби, тэмэму сщIауэ пIэрэ апхуэдизу фIыуэ сыкьэзылгьагьу хьэблэжьыр кьээзганэу сыкьызэрежьэжар? ЩIалагьэделагьэ зезмыхьауэ пIэрэ? АтIэми, кьысхуей сэ хьэблэр? Сыхэт сэ? Сыт хуэдэу щрырети, сэ Есэнкьул сыхьунутэкьым. Илъэс минкIэ сыпсэуами, стекIынутэкьым «кьагьуэта» псалъэр. СтекIыпэнуми, Есэнкьул Исмел и быным страгьэкIынутэкьым. Дауэт сызэрыпсэунур ар кьызахьуэну, кьызаудэкIыу? Сызэрыс щIапIэрщI псори щIащIари, хьэр дыдэ яхухьу. Сыкьымылгьуами, сипIащ, бын сищIащ Инал тхьэмыщIкIэм, анэу фIэкIа зыкьызыгьэщIакьым Думэсарэ мыгьуэми. Сахуэарэзыщ, Алыхьыр арэзы кьахухьу! Ауэ абыхьэми еплгьакьым Исмели абы и бынри. Сытыт-тIэ сэ абыхэм сахэскIэ мыхьэнэуэ иIэр? Пэжщ, гуауэщ Диси, Радымхьани, Гуащэпси зэрызылгьагьужьынур. Псом хуэмыдэу зы быдзышэ сызыдефа, шыпхьу схуэхьуа Дахэлинэ цIыкIу куэдрэ сигу кьэкIынууш. Ауэ сэ нэгьуэщI хэкIыпIэ сиIэ? Сыпсэумэ, згьэгьуэщэнкьым хьэблэжьри, шыпхьу схуэхьуа хьыджэбз цIыкIури, фIыуэ сыкьэзылгьэгуа дэтхэнэри».

ГьуэгулI и щхьэм гупсысэ Iэджэ щызэблэкIырт. Абыхэм яхэтт зыпэлгьэщынухэри, мызэкIэ и Iэпэ кьызыпемыкIуэкIынухэри. Апхуэдэу здэщысым, абы и нэр хуэзащ Iуащхьэ лъапэм зыкьыщиIэтауэ фочыкум хуэдэу захуабзэу кьыдэкIуей Iугьуэм. ГьуэгулI зыкьыщIэтри Iуащхьэм еплгьыхащ. Iуащхьэ лъапэм цIыху гупышхуэ щызэхэтт, езым зэрыхуигьэфащэмкIэ, пщыIэшхуэ гуэр ящIу. Ахэр щилгьагьум, ГьуэгулI хуабжбу кьэгуфIащ, кьызыдэкIа кьуажэжьым кьыщыхутэжа хуэдэ. Дауи мыгуфIэнрэт: жылэжьыр кьызэрибгынэрэ зы цIыху хуэзатэкьым, уеблэмэ жьыжэу илгьэгьуатэкьым. ЩIалэщIэм кьыщыхьурт дуней псор нэщI хьуауэ. Игури кьызэрыгьуэтыжарэ и лъэри жан хьужауэ, и шыр эщIикьыузэжри, абыхэм яхыхьэну мурад ищIащ. «Сакьыхэплгьэнщ. Хэт ищIэрэ, си гьащIэр мы жылэм епха хьунуми сщIэркьым. ЩIыпIэ дахащэщ, ихьурягьыкIэ псырэ мэзрэщ. Тыншу кьыщIэкIынщ ущыпсэунуи», – егупсысырт щIалэр.

Ауэ кьыхуэмыщIэр цIыхухэр кьызэрыIущIэнурат. Дэнэ кьыкIыу, сыт щхьэкIэ кьежьауэ яжриIэну? Сыт яжриIэми, аракьым нэхьыщхьэр, атIэ кьазэрыщыхьунурщ, япэу кьызэрыIущIэнурэщ. Аращ иджыпсту нэхьыщхьэр. Абыхэм егупсысурэ, ГьуэгулI нэкIэ кьилгьыхьуэрт

Гуашхэм зэрехын льягъуэ гуэр илэрэ имылэрэ. Щлэх дыдэуи кыгъуэ-тащ. Здэщытым адэлуклэ лъэс льягъуэ хъарзынэ ехырт Гуашхэм. И шыр лэдэжу иубыдри, Мыщи и ужь иту, Гуашхэм ехыу щлидзащ. Ауэ, зэрыщымыгугъауэ, задэт ехылэр. Зэзэмызи и льякъуэхэр щлэцлэнтхъуклыгурэ ар льяпэм нэсащ, гугъуехыищэр телъу. Шы Гумлэр имылыгъамэ, куэд щлат цлэнтхъуэу кызыреуклыриехрэ. Шыри хуабжы сакъырти, абыи зыкъомклэ кыхъумащ щлалэр. Ехыгъуэр нэхъри нэхъ гугъуэ зыщлыр льягъуэм блэм хуэдэу зэрызилуантлэрт. Гуашхэ льяпэм кыщыщыхутэм, абы зыкыгъазэри кыдэплъеижащ, кыдэплъеижри, и щхэр игъэклэрэхъуащ: Гуашхэр зэрылъягэри зэрызадэ дыдэри нэхъыфлу пльагурт, и льябжэм ущлэтмэ. Гъуэгул, льягъуэм тегу, цыхухэр шылажэмклэ иунэтлэщ. Иунэтлэщ, тлэклуи лэнкуну, хуабжы иригузавэрт игъащлэм имыльгъуа мо лы мыщлыху къомым яхыха зэрыхунум. Адыгэ флэхъусхэр флуэ ищлэрт, псалъэм папщлэ, лэщым бгъэдэтым шыбгъэдыхъклэ «Бохъу апщый» зэрыжилэн хуейр, е, бжылуэм техэмэ, «Фо бэв апщый» зэрыжалэр. «Ауэ сыт мыбыхэм ящлэр? Си гугъэмклэ, пщылэ ящл. Сыт пщылэ? «Цыхум уи хыхъэклэрщ псори зэлыгтар», – игу кыкыжжы абы Есэнкълхэ я нэхъыжъ Аслъэ-мырзэ жилю щыта псалъэхэр.

Гъуэгул кызыэтеувылэщ. Тлэклурэ щытри, игуклэ жилэщ: «Ди Тхъэу Тхъэшхуэ, уи гущлэгъум сыхыумын!» Арати, хуэмурэ ежъэжащ, Мыщи и ужь иту. Лажъэу зэхэт гупым я деж нэсыным зы лъэбакъуэ тлощл нэхъыбэ къэмынэжауэ, шым къепсыхри, ар лэдэжу илыгъуу здэкуэм кыльгъуащ мей жыгыщлэ щытым епщлауэ флэс бжъэ къомыр. Ар бжъэ тепщлыклат. Апхуэдэу къохъу зэзэмызэ, бжъэр кыщыпщлым деж. Абы и хыбар гуэрхэр зэхихат Гъуэгул. Ар щилъягъум, щлалэр нэхъ тегушхуауэ гупым ябгъэдыхъащ.

– Фо бэв апщый! – жилэщ абы, кызыэцлэувылыкыри.

Гупыр ину зэцлэдыхъэшхаш икли дыхъэшхаш куэдрэ.

Щлалэр лэнкун къэхъужат, ауэ кыкылуэтакъым. Лыхэм я дыхъэшхыныр нэхъ мащлэ щыхъум, и псалъэм пищаш:

– Фи бжъэр щлэвгъэхъэну пщылэ фщлыуэ арагъэнщ...

Лыхэр аргуэру дыхъэшхаш. Тлэклу дэклири, я нэхъыжъыр къэпсэ-лъащ:

– Зэ фызэтесабырэт! – и лэр ищлэщ абы. – Сэ, тхэ сыгъэлэ, мы щлалэщлэм кыджилэм щлагыбзэ гуэрхэр щлэлыклэ. Ауэ сыту плэрэ, ярэби? Ар кызыгурылуэн тхэм дищл.

Лы гупыр, зэтесабырэжауэ, я нэхэр кытраубыдауэ хъэщлэм къеп-лъырт. Зыкъомрэ зыри шыжамылэм, Гъуэгул къэпсэлъащ:

– Сэ жыслэм щлагыбзэшхуи щлэлыкъым, ди нэхъыжъыфлэхэ, фи узи фи лажы уклуэд. Мо мей жыгыщлэм епщла бжъэм зы увылэплэ яхуэфщлыу кысфлэщлауэ аращ, – и щхэр меймклэ ищлэщ абы.

Псори меймклэ пльащ. Абыхэм кыльгъуащ жыгыщхэм флэс бжъэхэр. Гупыи зылл къахэжри, мейм бгъэдэлъэдащ. Клэщлыу кыгъэклэрэхъуэжщ, мыжыжъащэу щыт шым шхуэ пщлэхилхъэри, я нэхъыжъым зыхуигъэзащ:

– Мудар, сэ иджыпсту сыкъэсыжынщ.

Шы цлахуцлэм зридзри, къуажэмклэ щлэпхъуащ лыр.

– Сыту плэрэ абы кыгупсысар? – къэпсэлъащ лыжыхэм ящыщ зы.

– Кыгупсысар пщлэркъэ, мо бжъэр зыдигъэтлысхъэн матэ кыхы-ну аращ, уэлэхы!

– Іэу! Зы бжъэ матэ щхъэкІэ къяужэм нэс кІуэжынуи?
– Слѳожь уэ бжъэ матэр зыхуэбгъадэр? Гъатхэм ТЫтІу зы бжъэ матэкІэ зы гъэлыэхъу бэгъуа кыхьуэжащ.

- Гъэлыэхъуи?
- Гъэлыэхъу, уэлэхьи!
- Пэжу пІэрэ ар?
- Мыпэжмэ, кышІысхалакъым!

Къабгъэдыхъа щІалэщІэр ирагъэблэгъэн зэрыхуейри ящыгъушщэ-жауэ, гупыр бжъэмрэ гъэлыэхъумрэ я Іуэхум дихъэхауэ тепсэлъыхьырт. Я нэхъыжьыр, МударкІэ зэджэр, мащІэу кыпыгуфІыкІри, къэпсэ-лъащ:

– Теурэзыр кышхуэмыкІуэкІэ уэ, Мулид! Бжъэти, гъэлыэхъути, жыпІаурэ, ди напэр зытедбгъэхыжыпащ. Еблагъэ, щІалэфІ, еблагъа-пэ, – зыкыхуигъэзащ абы ГъуэгулІ. – Уэ сэ слъагъур угъуэгурыкІуэщ, еблагъи зыгъэпсэху!

– Берычэт бесын, тхъэмадэ, къэпщІащ, сыгъуэгурыкІуэщ, тІэкІу зызгъэпсэхуами си жагъуэтэкъым. ЖэщитІ-махуитІ хъуауэ гъуэгу сы-тетщ.

– Абы щыгъуэм бысым пхуэхъун гуп уарихъэлІауэ тхъэ пхузоІуэ!

ГъуэгулІ и шым уанэр трихаш, и хъэпшып тІэкІури зэрыкІэрылбу. Ахэр ауэ щыт кхъужьей баринэшхуэм и щІагъым щІилъхъащ. Шыр имылъахъэу щіутІыпщым, Мудар жиІащ:

– Плъэхъамэ мынэхъыфІу пІэрэт, хъэщІэ, а уи шыр?..

– Хъэуэ, зыщІыпІи кІуэнукъым! КІуэми, сызэрефийуэ кыосыжыр, и шыкІэ мафІэ егъэуауэ.

Гупым, хэти щэхуу, хэти нахуэу, ГъуэгулІ кызыэпапльыхьырт. Яху-зэхуэгъэхуртэкъым и псалъэкІэмрэ и теплъэмрэ. ТІэкІу яфІэщІа-лэуэт. КъищынэмыщІауэ, хабзи хэлът, гушыІэри и хъэрэмтэкъым. И шы-уанэ зэтелъымкІи къулейсызу фэ теттэкъым. Псоми зэуэ гу лъатат уанэр екІуу зэрыщІам, ар зыщІар, хэту щытми, зэрыуанащІэ ахъырзэ-маным.

– ТІэ, ди лэжыгъэри тІэкІу щызэпыдгъэуакІэ, хъэщІи кышчытхуэкІуакІэ, шэджагъуашхэ дыбгъэщІынкІэ сыт уи лыгъэ, Хъэ-ту? – зыхуигъэзащ Мудар пщафІэу щыт лым.

– Ахъей фэзгъэщІын, щхъэ фэзмыгъэщІу, хъарзынэу лыри ващ! – жиІащ пщафІэми.

Гупыр, щхъэж зэрыхуэфашэкІэ, Іэнэ папщІэу къагъэтІылыа пхъэ упса кІыхьитІым къетІысэкІащ, уи Іыхъэ-си Іыхъэ хэмыту, пщафІэм лыр хуэфІу кытрилхъащ, бахъейр кышщхъэщихыу. ГъуэгулІ нэхъ ІэнэкІэм щытІысым, Мудар идакъым.

– Мыдэ къакІуи кыызбгъэдэтІысхъэ, щІалэфІ!

– Ар дауэ хъун? Сэ... – жиІэу ГъуэгулІ кышщригъажьэм, абы и псалъэр нэхъыжыым ІэщІихащ.

– ХъэщІэ щІалэ щыІэкъым, къакІуи къэтІыс!

ГъуэгулІ ищІэнур имыщІэу Іэнкун къэхъуащ. Абы гу щылыбатэм, лы зы-тІу кыызэдэпсэлащ:

– ТІыс, шынэхъыщІэ, тІыс! УзыгъэтІыс уиубыжыркъым, жи.

– ТІыс уэ, тІыс! Нэхъыжыым ущигъэуэну аракъым.

УкІытапэурэ, ГъуэгулІ нэхъыжыым къригъэлъэгъуам деж тІысащ. ГъэфІ, гъэ угъурлы къехъулІэнхэу хъуахъуэри, нэхъыжьыр ерыскъым

хэлэбаш. ІэфІ дыдэу пщэфІат Хьэту. Іэнэм бгьэдэсхэри ар жаІэурэ шхэрт. Хьэтуи, имыбзыщІу, тІэкІу кьызэрыщытхьухэр и гуапэ хьурт.

– ПщафІэр сыт шыгьуи ІэфІу пщэфІэнуш, игьашхэр, зытІэкІу нэхь мыхьуми, кьыщытхьумэ! – жиІаш абы.

– Мо уафэмрэ мы щІыльгэмрэ зэльэмыІэсу зэтэзыІыгьэ Азалыхьым и цІэкІэ тхьэ пхузоІуэ, уэр нэхьрэ нэхьыфІу пщафІэ мы Ауш-Джэрджий бгыжьым и льябжьэ щІэмысу! – кьыхэпсэлъыкІаш зыгуэр.

– Зэхэфха! Мис апхуэдэу сопщафІэ сэ игьашІэми! Ауэ, тхьэ соІуэ, дахэ-дахэу зым сыкьывгурымыІуэ! – мэгуфІэ пщафІэр.

– Сыт укьыщІыдгурымыІуэр! УкьыдгуроІуащэ, уэлэхьи! Ауэ уэраш дыкьызыгурымыІуэр! – кьопсалгэ нэгьуэщІ зы.

– Іау! Дауэ фыкьызгурымыІуэу? ФыкьызгурымыІуэтэмэ, фызгьашхэрэт!

– Хьэуэ, зиунагьуэрэ, уэ кьыбгурымыІуэр нэгьуэщІш... Уэ кьыбгурымыІуэр мис мо кьыпщытхьухэрщ!

– Кьыпщытхьухэр кьыпщотхьу, абы кьыгурыІуэж лей хэль?

– ТІэ, уэ зы закьуэм фІэкІа мы Ауш-Джэрджий жьэгьу пщафІэ щыщІэмыскІэ, хэт уэ нэхь ІэфІу пщэфІэнуш? – мэдыхэшх нэгьуэщІ зыгуэри.

– Уа, Бот, угьэщІэгьуэн гуэрщ уэри! Сэ зым фІэкІа мы жьэгьум пщафІэ щІэмысрэ абыи сыщытекІуэжкІэ, сэракгэ пщафІэ нэсыр! – мэдыхэшх езы пщафІэри.

Мэдыхэшх псори.

ГьуэгулІ и акьыл кьызэриубыдкІэ жаІэхэр и щхьэм щызэрегьэзахуэ, дэтхэнэми хуэм цІыкІуурэ кІэлъоплгь. ЩІалэщІэм кьыгурыІуащ цІыху телъыджэхэм кьазэрыхэхуар, кьыщохьу ахэр игьашІэ льяндэрэ ицІыхуу шытауэ. Щысхэр кьыщызэхиплгьыхькІэ, дэтхэнэри хуейщ иригьэщхьыну фІыуэ кьэзылгьагьуу шыта и кьуажэгьухэм. Мис, Мударрэ Есэнкьул Аслгьэмырзэрэ, я псэлгьэкІэкІэ, хьэл-щэнкІэ дэнэ кьэна, я теплгьэкІи зэщхьу кьыщохьу ГьуэгулІ. Ауэ кьыхуэмыгупсысыжыр, зригьэщхьыр кьыхуэмыщІэжыр пщафІэрщ. Пэжщ, шэч кьыщІытепхьэн льяпкь щымыІэжу, ар кьыпачауэ ещхьыркьабзэщ и кьуажэгьу гуэрым. Ауэ хэт?

Сыт имыщІами, ар зригьэщхьыр кьыхуэщІэжакьым ГьуэгулІ. Ауэ кьыщІэжынщ, Іэмал имыІуэ кьыщІэжынщ! Апхуэдэурэ шэджагьуашхэр яухри, лы гупыр кьэтэджыжащ. ПщафІэм Іэнэр щыІуихыжым, ГьуэгулІи хэтащ абы дэлэпыкьуну. АрщхьэкІэ пщафІэм идакьым: «Уэ сыт, ди хьэщІэ льяпІэ, мо зыщІэн зымыщІэж жьэрэІурэ кьомыр кьысщыбгьэдыхьэшхыну ара?» – щыжиІэм, ГьуэгулІи кьыкІуэтыжащ. Абы хэту, Іэнэм кьыбгьэдэкІыжахэм я дыхьэшх макьышхуэ кьэІуащ, джэрпэджэжыр кьыпэджэжу. ГьуэгулІ абыхэм я дежкІэ еплгьэкІа щхьэкІэ, кьэхьуар кьыгурыІуакьым зэуэ.

Кьыбгьэдэт пщафІэри ирикьухукІэ дыхьэшхри, ГьуэгулІ зыкьы-хуигьэзащ:

– Еплгьыт, шынэхьыщІэ, мо тхьэмыщІкІэр зыхэбдза бэлыхьым!

Хьэту и Іэр здищІамкІэ щыплгьэм, ГьуэгулІ хуэмышэчу кьыщитхьащ. И Іэхэр зэтригьауэурэ, ар дыхьэшхырт, гуми псэми кьыбгьэдэкІ дыхьэшхыкІэ хьэлэмэгкІэ, сабий дыхьэшхыкІэкІэ.

– Уэлэхьи хьэзим, Сэрэбий, пхуэфашэр кьуащІакІэ а бжьэхэм! – жиІэри Мудар бжьэм зэщІагьэбэга лым бгьэдыхьащ. – ЩысІуэжынщ, уи щхьэгьусэ дыдэм укьымыщІыхужынкІэ!

Пэж дыдэу, кьэцIыхугьуейт ар. ЖамыIаIамэ, ар нетIэ шым зезыдзу кьуажэм ежэхьжа лыр арауэ ГьуэгулI кьызэрицIыхужын мы дунейм тетгэкьым, апхуэдизу бжьэм зэщIагьэбэгати. Сэрэбий и нэхэр кьыщIэплгыжыртэкьым. И пэр-щэ! Тобэ, и пэр апхуэдизкIэ бэгати, и нэIушхьэр, кьанэ щIагьуэ шымыIэу, щIыхьумэрт. Лы гупым я ныбафэр IэкIэ яубыдыжауэ мэдыхьэшх, хэти тIысауэ, гьуэлгыпэхэри яхэту. Мэдыхьэшх бжьэм зэщIагьэбэга езыри, ауэ ар дыхьэшхрэ мыдыхьэшхрэ зэ еплгыгьуэкIэ кьыпхуэщIэнукьым, алаушыным ещхьу зэкIэщIэшащи.

– Схуэфашэр кьызащIами, дэнэ кIуэжын, си матэм дэскьэ езыхэр! – мэгуфIэ Сэрэбий, бжьэм кьращIар зыуи кьримыздэу. – Пэжыр вжесIэнщи, си кьуэшыхьхэ, сэ куэд щIауэ си нэ кьикIырт бжьэ зэзгьэпэщыну, схузэфIэмыкIыурэ екIуэкIырт армыхьумэ. Бжьэр зыдэзгьэтысхьэну матэхэри згьэхьэзырауэ сиIэт. Си мурад быдэт мы бжьыхьэм фIэмыкIыу матэ зытIуц зэзгьэпэщынуи, мис, Алыхьым кьыхьри кьызитащ. Сыпсэурэ Алыхьым кьысхуэпищэмэ, фэзгьэ-льагьунщ сэ а ТьытIу сытекIуэжауэ!

– Ей, уэ бжьахьуэжьри, уэ бжьахьуэжьыр! – ауан кьешI ар Хьэту. – А уи нэIужьыр зэрыпхуагьэщIэрэщIамкIи кьэпщIэнущ узэрыхьунур! Апхуэдэу кьыпIуцIа бжьэхэм адэкIэ кьыуащIэнур сльагьу хуэдэщ сэ.

– Дыхьэшх уэ, дыхьэшх, Хьэщпакь и кьуэ! Дяпэ ильэс зытIуцкIэ уэ си деж фо льаIуэ укьэмыкIуэмэ, мы си пэр уэзгьэупIэнщ!

– А иджыпсту зэрыщытым хуэдэу щытмэ, пэжу, бупIэни бгьуэтынущ! – кьокIий зыгуэр.

– ЩысIуэжынщ, а бжьэхэр «кьыщемыIээми», мыцIыкIу дьдэт а Сэрэбий и пэжыр!

– ЖумыIэ апхуэдэу. Тхьэр согьэпэж, икьукIэ мы пэ дахэ дьдэтэмэ! Гупыр аргуэру ину зэщIодыхьэшхэ.

– Уи мурадыр Алыхьым кьыуигьэхьулIэ, кьуэш, дэ дыбдэгушыIэу аращ, – псалъэмакьыр зэраухын хуеймкIэ гупым хьыбар яригьащIэ щIыкIэу, жеIэ Мудар. – ЦIыхур псэ пыту дунейм щытеткIэ, зыгуэрми щIэхьуэпсын хуейщ, зыми щIэмыхьуэпсыжыр лIаращ.

– Тхьэм кьригьэхьулIэ!

– Iэмин!

– Мо джыдэр кьащти, а бжьэ зэуахэм деж кIэрыубыдэ, – жеIэ Мудар. – Абы нэгьуэщI хуцхьуэ иIэу сэ сщIэркьым. Ар сэбэп хуэхьунущ, сэ згьэунэхуащ зэрэ-тIэурэ.

– Дэнэ деж зыкIэребгьэубыдэнур, Мудар, бжьэ льэмыIэсауэ и нэкIум зы IэпапIэ иIэжкьым! – увыIэжыркьым пщафIэр.

Лыжыыр аргуэру дыхьэшхащ.

– Хьунщ! – жиIащ Мудар. – ФIыуи дышхащ, нэхьыфIыжуи дыдыхьэшхащ, иджы ди Iуэху и ужь дивгьэхьэж. Хэт ищIэрэ, пщыр кьыкьуэкIынкIи хьунщ ныщхьэбэ, тщIахэм еплгыну. Пщэдджыжь мэкьуауэхэр кьыдэкIынущ, емькIукьэ пщыIэр дымыухауэ ахэр кьакIуэмэ. Сыт кьытхужаIэн? КьыщынэмыщIауэ, дэри ныжэбэ дзыщIэIэлын дыхуейкьэ? ИIэ, маржэ, иIэ, девгьэужьэрэкI!

Мудар и джыдэр кьыщтэу пщыIэмкIэ щиунэтIым, адреихэри абы и ужьым иуващ. Льэбакьуэ зыбгьунщI нэхь имычауэ, зыкьригьэзэ-кIыжри, абы ГьуэгулI кьыжриIащ:

– Уэ, шынэхьыщIэ цIыкIу, гьуэлгыи зыгьэпсэху. Уи жеин кьакIуэу фэ птетщ.

Лшы гупыр я Іуэху иужь ихъэжаш. ГьуэгулИ и уанэр зыщІэль жыг щІагьым мэкьу пыупщІагьашІэр фІыуэ щІилъхъэри, и щІакІуэр триубгьуэжаш. Куэдри зимыІэжьэу гьуэлъаш, уанэр и пІэшхьагьыу. УкІытэрт, армышьумэ куэд щІауэ кьакІуэрт и жеин. ЗэкІэлъыпыту апхуэдиз зэманкІэ зэи шыбгьым имыса щІалэшІэм гуэбэн ищІат, и лъакьуэхэр ерагькІэ игьэбакьуэу арат, ибгри кьеузырт. Мо пІэ тыншыр зэригьуэту, зэуэ Іурихри, ІэфІ дыдэу жеящ. Мыщи, кьупщхьэлъапщхьэхэмкІэ игьэтхъэжат пщафІэми, кІуэри ГьуэгулІ бгьурыгьуэлъхъаш. Куэд дэмыкІыу ари жеящ.

Сэрэбий и джыдэр кьищтэри лъэныкьуэ зригьэзауэ и нэкІум «йоІэзэ». Пэжт абы жиІар, бжьэ игьэхъуну куэд щІауэ и нэ кьикІырт. Ауэ, езыми зэрыжиІауэ, хузэпымыщэурэ екІуэкІырт. Иджы мо бжьэ бын тепщІыкІар щІилъагьум, ехьуэпсащэри, арат кьуажэм нэс ежэхы-жу матэ сытхэр кьыщІихьар. Ауэ бжьэ и пІалъэ зэримыщІэри кьы-хуагьэгьуакьым и нэ кьызыхуикІхэм. Ар апхуэдизкІэ щыгуфІыкІырт кьеуэлІа насыпми, кьыщыщІари тІэкІу ауан кьызэращІари зыкІи кьыфІэлэуэхутэкьым. Щыст, и нэкІу зэщІэбэгар игьэтІысыжрэ бжьэ матэ закьуэр зэригьэбэгьуэнумрэ абы кьыхуихьыну фейдэмрэ зэри-гьэзахуэу.

ПщыІэр зыщІхэр ІэкІуэлъакІуэу лажьэрт. Мы щІыпІэм зэзэмы-зэ кьыщепщэ жьышхуэр пэмылъэщыну, щыуэлбани щыуэфІи ягурэ я щхьэрэ зэтелъу цІыхухэр тыншу щІэсын хуэдэу ящІырт. Армырамэ, илъэс зытІушц ипэкІэ кьащыщІар кьащыщІмэ, дауэ хьун? Абы щыгьуэ кылэр зэрыщыту кьащІэнэкІат, ауани кьащІат. Кьэхьуар мырат: ма-хуэм мэкьу еуахэр жэщым хьэдэм хуэдэу жеящ. Нэхушым кьыкьуэуа жьышхуэм я пщыІэр ипхьэхуэу кьэушыгьащ мэкьуауэхэр. Абы лъандэ-рэ куэдкІэ нэхь сакьыу ящІырт пщыІэхэр.

Хьэту Іэнэр зэльъуиухыжри, мащІэу зигьэпсэхуащ. Пщыхьэщ-хьэшхэр игьэхьэзырыну щыщІидзэм, ухуакІуэхэм, ядэгушыІэу, егуо-уащ:

– Ей, зи узи зи лажьы кІуэдынхэ, сыт пщыхьэщхьэшхэм фхуэспщэфІыну?

– Щыхь куцІрэ фо цІынэрэ, – кьэкІиижаш зыгуэр, – Сэрэбий фор щІихуауэ кьыщІэкІынщи, кьыуитынщ!

Гупыр, аргуэрыжыти, ину зэщІэдыхьэшхаш. Джыдэр зэ зы лъэныкьуэмкІэ, зэми адреј лъэныкьуэмкІэ кІэрилъхьэу жыг щІагьым щІэс Сэрэбий и гугьу зэращІыр щызэхихым, псалъэмакьым зыхигьэ-ныжакьым. «Феуэ фэ, флэкІ кьэвмыгьанэ... Сэрэбий и напэр фІыщІэщ, а фи псалъэмакьым дапщэщми зэ фыхушцІримыгьэгьуэжмэ! Тобэ, гушцІэгьу лъэпкъ яІэжкьым мы си кьуажэгьухэм», – жиІаш абы, кьы-хуэнэжа кьару тІэкІур зэхуихьэсыжри. Ауэ абы и псалъэхэр зыми зэхи-хакьым. ЗэхыхынкІи Іэмал иІэтэкьым, сыту жыпІэмэ ахэр апхуэдизкІэ кьызэщІэпІлауэ лажьэрти, Сэрэбий и псалъэхэр дэнэ кьэна, уафэр гьуагьуэмэ зэхыхыну кьыщІэкІынтэкьым.

Дыгьэр кьухьэным нэмысу, пщыІэр хьэзыр хьуат, кьэнэжар ар бгьэн хуейуэ аркьудейт. Ауэ ари лэжыгьэ цІыкІутэкьым, уеблэмэ зыкІи нэхь тынштэкьым пщыІэм и пкьыр зэфІэгьуэвэным нэхьрэ. Пэжу, нэхь псынщІэу зэфІэкІынут. Апхуэдэу кьилъытэрт гупым я нэхьыжь Мудар. ЗамыІэжьэу, пщыІэр ябгьэну еувэллащ гупыр. Ар зэ-рабгьэну мэкьур хьэзырт, тхьэмахуэ ипэкІэ паупщІри зэщІакьуэжауэ. ПщыІэр инт, и кІэ кьыхуамэ, зы метрищэ и кІыхьагьынт, метр зытхухи

и бгъуагъынт. Апхуэдэу Іэхуитлъэхуиту ящІырт илъэс къэси мэкъуауэ пщыІэр Ауц-Джэрджий щыпсэхуэм. Къуажэпщым фІыуэ илъагъурт Іэхуитлъэхуиту псэуну. И къуажэгъухэри, Іэмал зэриІэкІэ, апхуэдэу игъэпсэуну хуейт. «Дунейм утетыхукІэ хуиту утетын хуейщ, мащэм зэи зыщыбукъуэдиижыфынукъым», – жиІэрейт абы. Ар и къуажэгъухэми фІыуэ къагурыІуати, я пщым, фІыуэ ялъагъуу зыми памыщІым, игу дыхъэн щхъэкІэ сытри ящІэнут. Пщыми къилэжъырт фІыуэ зэралъагъур. И адэ Елбахъсит дунейм ехыжу езым пщыгъуэр къызэрыІэщІэнэрэ зэи зыми и жагъуэ ищІатэкъым абы, я жагъуэ ищІын дэнэ къэна, псалъэ гуауэ жриІауэ Ауц-Джэрджий жылэшхуэм зы цІыхуи дэстэкъым. Апхуэдэу уэсыт къыхуигъэнат Елбахъсит дунейм щехыжым.

Мудар зэрыжиІам хуэдэу, пщыхъэщхъэм пщыр пщыІэм къэкІуащ. Ар къыщытехам, пщыІэм и щІыбыр бгъэн яухауэ и гупэм щІадзэрт. Пщыр къызэрыкІуар щилъагъум, Мудар гуапэу ар къригъэблагъэри, шым къригъэпсыхаш. Хъэтуи, псынщІэу къэсри, шым увыІэпІэ иритащ.

– Афэрым, афэрым, щІалэхэ, гъуээджэу фылэжъащ нобэ. Тхъэр арэзы къыфхухъу! – къыщытхъуащ пщыр гупым. – ИкъукІэ пщыІэ гъуээджэщ!

– Гъуээджэри Тхъэм ищІэнщ, Кургъуокъуэ, бгъэн духмэ, фэ нэхъ къытеуэнт. ТІэкІу укъепэсэуащ. Моуэ зымащІэ зыпІэжъэжамэ, духыпауэ укърихъэлІэнут...

– Духынкъэ бгъэни, Тхъэм жиІэмэ! – Кургъуокъуэ и цейр зыщихри, и Іэщхъэлъащхъэр дрихъеящ. – Гуахъуэ лей щымыІэу пІэрэ, Мудар? – щІэупщІащ пщыр.

– ЩыІэщ гуахъуэ лей, щхъэ щымыІэу...

Мудар гуахъуэ къыщыхуихъым, пщыр пщыІэр зыбгъэхэм яыхъащ.

– ЯпэщІыкІэ тІэкІу уедзэкъамэ арат, Кургъуокъуэ, – жиІэу пщафІэр къыщыІульдэм, пщыр мащІэу къыпыгуфЫкІащ:

– Ушхэн ипэкІэ, Хъэту, а пшхынур къэблэжъын хуейщ. Мылажъэ ягъашхэркъым. СІю, ар умыщІэу ара уэ?

ПщафІэр Іэнкун щыхъум, пщым, дыхъэшхри, ухуакІуэхэм захуигъэзащ:

– Хъэмэрэ сыщыуэрэ?

– Пщы щыуэу плъэгъуа уэ, Кургъуокъуэ? – и псалъэхэм щІагъыбзэ мащІэ щІэлъу, жиІащ Бот.

– Сыт щІыщымыуэр, Бот? Пщыри цІыхущ! – дыхъэшхаш Кургъуокъуэ.

Пщыр шахыхъэм, щІалэхэм нэхъ еужъэрэкІыу лэжъэн щІадзащ. Кургъуокъуи зыхуейр арати, езыми адреихэм закъыкІэригъэхуртэкъым. Я пщым гушыІэ тІэкІур зэримыжагъуэри, гушыІэ къызэрыгурыІуэри фІыуэ зыщІэхэм уэим ящІыртэкъым Кургъуокъуэ зыгуэр шажриІэкІэ, езыхэми, щІыхуэ къызытрамынэу, пщым жэуап къратыжырт. Дыгъэр щыкъухъэм ирихъэлІэу, пщыІэр бгъэн яухри, цІыхухэр зыхалъыну пыупщІагъащІэ мэкъури щІалъхъэжаш. Кургъуокъуэ арэзыт. Арэзыт мыдрейхэри.

– ИІэ-тІэ, Хъэту, дыбгъэшхэнумэ, дыхъэзыру, тхъэ пхузоІуэ! – жиІэу Кургъуокъуэ и гуахъуэр щигъэтІыльым, Хъэту епІэщІэкІыу Іэнэр къыгъэуващ.

– ТІэкІу зызбгъэтхъэщІын, Бот? – зыхуигъэзащ Кургъуокъуэ гупым я нэхъ гушыІэрейм.

Бот пэгунрэ фальэрэ кьшицтэри псынэпс щЫлэ кьихьаш. Кургьюокьюэ, зитхьэщІу здэщытым, гу льытащ жыг щІагьым жейуэ щІэль щІалэм.

– СІо, сымаджэ хьуауэ ара? Хэт мо жыг щІагьым щІэлььыр? – щІэупщІащ пщыр.

– Зыри сымаджэ хьуакьым, Кургьюокьюэ, хьэщІэ диІэу аращ.

– Сыт хьэщІэ? Дэнэ кьыздикІар?

– КьыздикІаи здэкІуи дыщІэупщІакьым, шэджагьуэ мыхьупэу гьуэгурыкІуэ щІалэщІэ гуэр кьытехьаш. ЩІалэ дыдэщ, ауэ губзыгьэ щІыкІуу кьыщІэкІынущ.

– Тхьэ соІуэ, щІалэщІэ сщІэркьыми, сабийуэ си гугьэкІэ, – кьыхьы хьаш псалъемакьым мо тІум жаІар зэхэзыха Мудар.

Кургьюокьюэ зитхьэщІщ, зильэщІыжри, жыг щІагьым щІэлььым нэхь гьунэгьуу бгьэдэкІуэтащ. Ахэр нэхь гьунэгьуу кьыщыкьым, Мыщэ и нэхэр кьызэтрихри кьэГІысащ, адэкІэ фыкьэмыкІуэ жыхуиІэу. Дыгьэр кьухьа щхьэкІэ, иджыри нэхушхуэти, Кургьюокьюэ фЫгуэ ильагьурт жейуэ щылььым и нэкІур.

– ИпэжыпІэкІэ, Мудар, сабийщ ди хьэщІэр, – жиІащ пщым, икІи кьыщыІукІыжым зэ хуеплъэкІыжащ ГьуэгулІ.

– Хьэ бэлыхь и гьусэщ, – кьыщІигьужащ Бот.

– Хьэ ахьырзэманщ, тхьэкІумэ кІэщІ хьужауэ, – арэзы хьуащ пщыр.

ФЫгуэ лэжьахэр фЫ дыдэуи шхащ. Кургьюокьюэ, пщафІэм щытхьури, кьэтэджыжащ. Ар пщыІэщІэмкІэ щІыхьэри, мэкьу пыупщІагьащІэм хэгьуэльхьаш, бгьукІэ щыльу.

– Тхьэшхуэм и шыкуркІэ, Мудар, бэгьуащ мы гьэм мэкьур.

– Бэгьуащ, Кургьюокьюэ. Уэлбанэ кьыттемыхьуэу зэщІэткьуэжамэ араг. Армыкьумэ... Зыгьэ, уэлбанэ кІыхь хьури, дахэ-дахэу тхузэщІэкьуэжауэ щытакьым.

– Хьункьым, алыхьыр кьыддэІэпыкьунщ, – Кургьюокьюэ и псалъэр зэпигьэури ину щэтащ, тхьэм ещІэ зэгупсысар. Куэдыщэ дыди димыгьэкІыу щІэупщІащ: – ТІэ, Мудар, щІалэ хьэщІэм зи хэтри зыщыщри жимыІауэ ара?

– ЖиІакьым, Кургьюокьюэ, дэри зыкІи деупщІакьым.

– ТІэкІу сфІэщІалэІуэщ. Сэ сьзэреплтьымкІэ, ар зейхэм абы и закьуэу гьуэгу кьытрагьэувэн хуеякьым.

Кургьюокьюи абы кьыфІигьэкІакьым. Абы хэту пщафІэр кьыІухьэри, Мудар зыхуиигьэзащ:

– Ярэби, Мудар, мы щІалэ хьэщІэр дауэ тщІыну? Кьэзгьэушынщи, згьэшхэнщ жысІати, ІэфІ дыдэу мэжей, хьэми сьбгьэдигьэхьэркьым.

– Гьэжей. А сэ сльагьур гугьу ехьаш. Ауэ кІэлъыплъ, кьэушмэ, бгьэшхэнщ.

– Дэгьуэщ.

КІыфІ щыкьым, псори пщыІэм щызэхуэсыжащ. Апхуэдэм деж зэрахабзэу, хьыбарыжь кьрагьажьэри, хэкІуэтэхукІэ зэхэсащ. Хьыбарыр яухуу нэгьуэщІ зыкьомми тепсэлъыхьыжа иужькІэ, Кургьюокьюэ жиІащ:

– Дывгьэжей, пщэдей жьыуэ дыкьэтэджын хуейщ.

Псори гьуэлъыжащ. ПсынщІэу кІуащ гьэмахуэ жэщ кІэщІыр. Гупыр кьэушын и пэ кьихуэу, пщафІэр кьэтэджащ, пщэдджыжьышхэ игьэхьэзырыну. Ильэгьуар и фІэщ мыхьупэу, ар и нэхэм щІэІуэтыхьаш.

ГьуэгулI мафIэ ищIри псыри кьихьат, пщыIэ бжэIупэри кьабзэлъабзэ дыдэу зэлъыIуихат. Дыгьуэпшыхь, пщыIэр бгьэн щаухам, щхьэххэри, зэлъыIуахыжатэкьым пщыIэм и хьурегькIэ, нэху дыкьекIми махуэщ, жаIэри. Мохэр зэрешар ильагьурти, Кургьуокьуи ар уэим ищIатэкьым. Хьэту хьэщIэм щытхьури, еупщIаш:

- Куэд щIа укьызэрытэджрэ?
- Куэдыщэ дыди щIакьым.
- УмэжалIэркъэ? Дыгьуасэ шэджагьуэ лъандэрэ ушхакьым.
- Хьэуэ, сымэжалIэркъым.
- УмэжалIэ хьунщ, мыхэр кьэмытэдж щIыкIэ тIыси шхэ.
- Хьэуэ, псори дызэдэшхэнщ.
- Уи цIэр хэт уэ щIалэфI цIыкIум?

ГьуэгулI кьыпыгуфIыкIащ.

- ГьуэгулI кьысфIащаш, ськьыщальхуам.
- ЦIэ ахьырзэманщ, хэт кьыпфIищами.

Абы хэту цIыхухэри кьэтэджащ. Мудар кьыщIэкIауэ щилъагьум, ГьуэгулI псы пэгунрэ фалгьэрэ кьыщтэри, абы зригьэтхьэщIыну бгьэдыхьащ. Мудар, щIалэм фIыщIэ хуищIри, жиIаш:

- ЯпэщIыкIэ мо ди нэхьыжьым зегьэтхьэщI.

Мудар и щхьэр здищIамкIэ щыплъэм, ГьуэгулI кьилъэгьуащ Кургьуокьуэ. Абы занщIэу кьыгурыIуащ ар езыр жея иужькIэ кьызэрыкIуар. Дыгьуасэ пщыIэм щилъэгьуатэкьым.

Пщым, набдзэгубдзаплгьэ дыдэу ГьуэгулI кьеплэри, жиIаш:

- НакIуэ-тIэ, щIалэфI, апхуэдэ гукьыдэж ущиIэкIэ, зызгьэтхьэщI.

Пщым и ужькIэ, Мудари зригьэтхьэщIащ ГьуэгулI. НапэлъэщIыр и Iэблэм фIэдзагьэххэти, заригьэлъэщIыжащ.

– Кьызэроджэр хэтщ жыпIа, щIалэфI? – щIэупщIащ пщыр, пщыIэр ихьурегькIэ кьызэхиплыхьурэ. Абы гурыщхьуэ ищIат ар ГьуэгулI игьэкьэбзауэ. Армыхьумэ, Хьэту и закьуэу мафIэри ищIыжу, псыри кьыхьу, ахэри игьэкьэбзэфыну апхуэдэ зэман иIакьым.

- ГьуэгулIщ, – жиIаш щIалэм.

Пщым зыри жимыIэу, аргуэру щIалэщIэр кьызэпплыхьащ.

- Илъэс дапщэ ухьурэ, ГьуэгулI? – щIэупщIащ Кургьуокьуэ.

– Илъэс... илъэс пщыкIутху, – пщы иупсащ ГьуэгулI. Мудар гу лъитащ и илъэс бжыгьэмкIэ пщыр щеупщIым, ГьуэгулI мащIэу Iэнкун зэрыхьуам икIи зэуэ жэуап зэримытыжам. «ЩIигьуащ и илъэс бжыгьэм», – жиIаш абы игукIэ.

ГьуэгулI и жэуапыр зэхэзыха псори щIалэщIэм ней-нейуэ кьеплэщ.

Дауи, абы и теплгьэкIэ илъэс пщыкIутхури ептынут, ауэ и макьырщэ? И макьыр дэнэ здэпхьыну? Сабий макьщ. «Хэт ищIэн, ирикьуауэ пIэрэ-тIэ апхуэдиз?» – егупсысырт щытхэм я нэхьыбэр, адреихэм шэч кьытрахьэртэкьым, я фIэщ хьуат щIалэм жиIар.

– ТIэ, ГьуэгулI, дэнэ укIуэрэ, дэнэ укьикIрэ? Уи закьуэу гьуэгуанэ щхьэ укьытехьа? – кьызыфIимыгьэIуэху-кьызыфIимыгьэIуэхуу щIэупщIащ Кургьуокьуэ.

ГьуэгулI апхуэдэу кьызэреупщIынухэр ищIэрт, абы егупсысат дыгьуасэ жеину щыгьуэлъам, и жэуапри игьэхьэзырат.

– Сэ, ди нэхьыжьыфI, щхьэпIыж ськьежьащ. Илъэс пщыкIутху срикьуати, си адэм сигьэтIысри кьызжиIаш: «Мыр уищ, си щIалэ, мыр уи Iэщэщ, еуэ, ежьи уи щхьэ пIыж. Уи Iуэхухэр тэмэм хьумэ, ды-

кьэбгъуэтыжынщ! Уи жагъуэ умышцI, – кышцIигъуашцI ди адэм, – ар ди лъэпкъ хабзэщ. Арати, ськъежыашцI си щхьэр спIыжыну.

– Дэгъуэщ, – и пащIэкIэ щIэгуфIыкIащ Кургъуокъуэ, ГъуэгулI зэхилъхьа таурыхьыр и фIэщ зэрымышхьуар и нэгум кыищ. – Уэ сэ слъагъур ухуэмышхьуэ кышцIэкIынукъым, пхуэпIыжынщ уи щхьы.

Щыгхэр дыхьэшхашцI, Мудар пщым еплъашцI, псалъэкIэ жимыIэфын куэд и нитIым къаIуатэу. Пщыми кыгурыIуашцI Мудар зыхуейр.

– АтIэ, дэнэкIэ иджы здэбунэтIыну уи мурадыр? – еупщIащ пщыр я хьэщIэ щIалэм.

– Пэжыр жьыIэнци, сщIэркъым. Ауэ фи щIыпIэхэр хуабжыу сигу ирихьашцI, фи цIыхухэми сахьэхуашцI, фи къуажэпщыр хуэмейуэ пIэрэ зы Iэпыдзлъэпыдз? Си гуапэу ськъыщыувыIэнт фи жылэм, – зыхуигъэ-защ абы Кургъуокъуэ, пщым епсалъэу игу къэмыкIы.

Пщыр аргуэру и пащIэкIэ щIэгуфIыкIри, Мудар еплъашцI, уэ сыт жыпIэн, жыхуиIэу.

– Iэпыдзлъэпыдз жьиджэр, жьыIэщIэ хуэмей пщы щыIэ, щIалэфI, хуей хьунщ ди къуажэпщри Iэпыдзлъэпыдз. ДыпхуеупщIынщ.

– Уэрей, сэ а фи пщым Iэпыдзлъэпыдз сицтэмэ хуцIемыгъуэ-жынт, – къэгуфIауэ жиIащ ГъуэгулI, – и ней зыщызгъэхуэнтэкъым, хуэмышхуфи зрезмыгъэплъынт, уэри, ди нэхьыжыфI, узмыгъэукIытэнт!

– Абы щыгъуэм дыпхуепсалъээнщ пщым. Си гугъэщ ар арэзы хьуну, – и нэ угъурлитIымкIэ Мудар щIалэ цIыкIум щыгуфIыкIащ.

ГъуэгулIи хэпщIыкIыу и нэкIум зихьуэжашцI, гуфIащэри. Пщэд-джыжьышхэр хьэзыр хьуати, пщафIэр къэджашцI.

– Сэ тхьэ соIуэ, зи гьусэр ирапхыу яшхым хуэдэкIэ сэ нышэдибэ фхуэспщэфIар, фькъежьэ!

– Дауэ уешлэрэ, Мудар, мы щIалэ цIыкIум и Iуэхум? – щIэупщIащ пщыр, я закъуэу къэна нэужь.

– И адэм теухуауэ жиIар шыпсэу кышцIэкIынущ а щIалэ цIыкIум, ауэ езыр лIы хьун хуэдэщ.

– Шыпсэщ, дауи! Хэт апхуэдэ сабий, уи щхьэ пIыж, жиIэу, къэзыутIыпщынуур? ЖимыIэфу е жимыIэну зыгуэр хэлъщ абы и Iуэхум, сыт хэлъми.

– IэщIэщIаIащ, жьыIэнути, апхуэдэфи теткъым...

– Хьэуэ, апхуэдэ щыщыIэу кышцIэкIынукъым абы, ауэ... КъыджиIэнщ ари хуэмурэ.

– «Удэнэ къуажэ, хэтхэ уащыщ?» – жьыIэу сеупщIыну сыхэтати, зыгуэр къыдэуэри, слэщIэгъупщыкIыжашцI.

– КъэтцIэнщ ахэри хуэмурэ. НакIуэ, тIэкIу дедзэкъэнщ.

Гушым я пщэдджыжьышхэр и кIэм нэблэгъауэ, мэкъуауэхэри къэ-сащ шыгу зыбгъупщIкIэ. Ахэр хэплъыхьауэ щIалэ бланэ защIэт. Мэ-къуауэхэр щилъагъум, Хьэту дыхьэшхри, псоми зэхахын хуэдэу, ину жиIащ:

– Плъагъуркъэ мыхэр, «Iуэху зи Iуэху Iуэху хуозэри, шхын зи Iуэху шхын хуозэ», жыхуаIэракъэ дахэу!

– Ей, уэри уэ! Уэ зыгуэр жумыIэмэ, пшхыр уи дзэжэ дыхьэр-къым! – кьридыжашцI щIалэхэм ящыщ зыми.

– ИIэ, фькъэтIыси фышхэ, а къомыр жывмыIэу! – жиIащ пщым. – Фышхи, щIэвдзэ, жьыуэ зыщIэбдза Iуэхур ипэкIэ мэкIуатэ.

– Дымышхэу щIэддзэмэ, дауэ хьуну пIэрэ, Кургъуокъуэ? – къыдэгущыIащ зыгуэр.

– Ахьай хьун, сыт щІэмыхьунур, укынгьэгугьэ закьуэмэ! – дыхьэш-
хаш Кургьуокьуэ.

– Мы пщафІэм зыгуэр гьусэ хуэдмыщІмэ, и закьуэкІэ пэльэщын
сфІэшІыркьым сэ, – жиІащ Мудар, пщым еупщІ-ечэнджэщу.

– Іэмал имыІэу хуэщІын хуейщ гьусэ. Ауэ хэт хуэтщІынур?

– Мэкьу емыгуэфын гуэр.

– Абы щыгьуэм Бот нэхь хьуну кьыщІэкІынщ. Кьеджэт мыдэ.

– Бот, Кургьуокьуэ кьоджэ!

– СынодаІуэ, Кургьуокьуэ.

– Мэкьу уеуэрэ упщафІэрэ дэтхэнэр нэхьыфІ, Бот? – гушыІэу
жиІащ пщым.

– Пльагьурэ, ди пщышхуэ, пасэрей цІыхубз бзаджэжьым зэры-
жиІам тепщІыхьмэ, мэкьу уеуэныр нэхь тынщІ упщафІэ нэхьрэ.

– Сытыт а пасэрей цІыхубз бзаджэжьым жиІар?

– И льыр мэкьу еуэрт, и щІасэлІым кхьуей хихырти, «Мэкьу еуэм
зегьазэри, кхьуей зыхузыр тхьэмыщІкІэщ», жиІэгьат, жи!

Пщыр ину дыхьэшхаш:

– ФІгуэ ильагьуртэмэ а цІыхубзым и льыр! КІуэ-тІэ, Хьэту и гьу-
сэу пщафІэ, мэкьуауэн фухыхукІэ! Хьэмэрэ мэкьу уеуэмэ нэхь кьэп-
щтэну?

– Уэ нэхь зэрыпфІэкьабылщ, Кургьуокьуэ.

– Абы щыгьуэ – пщафІэ.

– Дэгьуэщ.

– ЩІалэ хьэщІэ цІыкІури Іэпыдзльэпыдзу трырес-тІэ... зэкІэ. Дауэ
уепльрэ?

– Хьарзынэщ, мэкьур зэщІэткьуэхукІэ трырес, мэкьур зэщІэт-
кьуэмэ, зыгуэр кьыхуэдгупсысынщ. Хэт ищІэрэ, Тхьэшхуэм гьэунэ-
хуакІуэу кьытхуигьэкІуами тщІэркьым...

– ТщІэркьым...

Мэкьуауэ кьэкІуа щІалэхэр тІысри тІэкІу зэІурыуащ. Ерыскьыр
кьаймэщІэкІауэ фэ щриплъым, пщафІэм жиІащ:

– МызэкІэ фыкьэзгьэпцІауэ аращ, щІалэхэ, шэджагьуэм физгьэт-
хьэжынщ, фымыгузавэ фэ!

– Ярэби, мы щІалитІым сыту хуабжьу зыкьагьэгувэрэ, Мудар? –
тІэкІуи гузавэу кьэпсэлъащ пщыр.

– Хэт сымэ зи гугьу пщІыр, Кургьуокьуэ? – щІэупщІащ Мудар,
пщыр зытепсэлъыхьыр кьыгурымыІуауэ.

– Нышэдибэ жьыуэ кьэсу, зы выщІэ кьахуну яжесІат Іэбгьахьуэ-
хэм.

– ЯжепІамэ, кьэсынщ.

Мудар и псалгьэр иухатэкьым, шууитІ кьэгьэшыпІэм кьыщеуэкІам,
выщІэр япэ иту.

– Зи цІэ ираІуэ бжэщхьэІу тесщ, жыхуаІэращ, – дыхьэшхаш Мудар.

– Аращ, тэмэмщ, кьышыгуфІыкІащ пщыр. – ИІэ, маржэ, фІэвгьэж
псынщІэу! – унафэ ищІащ абы, выщІэр пщІэм кьызэрысу. –
ФІэвгьэжи, вгьавэ, вгьажьэ!

– Сыт щхьэкІэ, Кургьуокьуэ, нэхь псынщІэу Іуэхум и ужь фикьэ
жыпІати?

– ТІэ, мыр Іуэхукьэ?

– Іуэхуш, уэлэхъэ хъэзим, ауэ сытми Іуэху! Сэ сыгузэват, «Ярэ-би, мы ди пщым гъэкІэ, мэкъуауэн шыщІэддзэкІэ, дигъэхъахъуэрт, мы гъэм зыри жиІэркъыми» жысІэри. Си гугъащ а хабзэр мы гъэм пщыгъупщэжауэ.

– Пщыгъупщэж хъурэ хабзэр! – кыпыгуфІыкІащ пщыр.

– ТІэ, Кургъуокъуэ, мы выщІэр щІалэхэм зыхуей хуагъэзэнщ, апщІондэхукІэ дэ дыкІуэнщи, зэрыжаІау, гъунэ итлъэнщ. Дауэ уеплърэ?

– Уэ дауэ уеплърэ, Мудар? – еупщІащ пщыр кыбгъэдэтым.

– Апхуэдэу гупыж щащІакІэ, хъарзынэщ, моуэ и Іуфэхэр ягъэкъбзэнщ.

ЩІалэхэр текІащ, выщІэр зыукІынухэр къагъанэри. Выр япщэфІыхукІэ, махъсымэ чейри кыдашащ. А махуэр, мэкъуауэн шыщІадзар, ягъэлъапІэщ, узыншэу мэкъур зэщІакъуэжыну тхъэ елъэІухэри, пщыхъэщхъэм гувауэ гъуэлъыжащ щІалэхэр. ГъуэгулІ пщафІитІым я гъунэгъуу пІэ щыхуащІащ. Пщыхъэщхъэм Мудар абы жриІащ ар жылэм кыдэнэну пщыр зэрыарэзыр. Мэкъур кърахъэлІажыхукІэ пщыІэми зэрытесыну, иужькІэ зы увыІэпІэ кы-зэрыхуигъуэтыну. Хъыбарыр пщыжриІам, ГъуэгулІ зэрыгуфІар Мудар зэи пщыгъупщэжыну кыщІэкІынкъым. ГъуэгулІ и нэхэм нэпсыр хуэфІу кыщІэуэват. Ауэ къуажэпщыр езы Кургъуокъуэу зэрыщытыр кыщищІэм, щІалэр тІэкІуи укІытэжат, кымыщІыхуу зэрэпсэлъа сытхэм щхъэкІэ. Мудар абы кыжриІащ къэхъуагъэшхуэ зэрыщымыІэр, я къуажэпщыр цІыху кызырэгуэкІыу зэрыщытыр, и къуажэгъухэр фІыуэ зэрилъагъур. Жэщ псом дахэ-дахэу жеякъым ГъуэгулІ, гуфІэщати. Ар хэлъащ, адэкІэ къэкІуэну и гъащІэм егупсысу. «Дэнэу пІэрэ сыздигъэкІуэнур, мэкъур зэщІакъуэжмэ? Мэлыхъуэхэм я деж сигъэкІуамэ, сехъулІатэкъэ! Сыщыпсэун сыт жызмыІау хуиту сытесынт. Е, хэт ищІэрэ, Іэбгъахъуэхэм я деж сигъэкІуэми хъунут. Нобэ выщІэр къэзыхуа лІитІыр цІыху Іей хуэдэтэкъым».

Іэджэ пщызэригъэзахуэрт сабийм и щхъэм. Апхуэдэу гупсысэурэ, Іурихри жеящ. Зэрихабзэу, пщэдджыжыым псом япэ къэтэджри, мафІэ ищІащ, псы кыихъащ. Псыр къэпхынуи сыт хэлъ, лъэбакъуэ зытхух къудейщ псынэмрэ пщыІэмрэ я зэхуакур. ПщыІэ бжэІупэр ипхъэнкІыу, пщафІитІыр къэтэджащ.

– Уа, ПытІыкъ, ужей си гугъэкъым сэ! – жиІащ Бот, ГъуэгулІ щилъагъум. – Дыгъуаси нэхумыщу укъэтэджащ.

– Уэрей, сожеймэ, Бот, сыт сыщІэмыжейр!

– Ей, лІы хъунуш а ГъуэгулІ, лІыфІ дыдэ, – кыщытхъуащ Хъэтуи.

Пщэдджыжышхэ нэужыым, мэкъуауэхэр хыхъэри моуэ зы ІэнатІэ кърахъэлІауэ, Кургъуокъуэ къуажэм ехыжащ, щІэх-щІэхыурэ къакІуэурэ къэплъэну мэкъуауэхэр кыгъэгугъэри. Мэкъу емыуэфыну, пщыІэр ящІыну кыдигъэкІахэри здришэхыжащ, Сэрэбии яхэту. Мудар гупым я тхъэмэдэу кыгъэнащ.

– Си бжъэр схуэбагъуэмэ, щІалэфІ, зы бжъэ матэ уэстыну укы-зогъэгугъэ! – жиІащ Сэрэбий гум щитІысхъэжым, ГъуэгулІ зыхуигъазэри.

– Уи псалъэр зэрыбгъэпэжым деплъынщ! – кІэщІидзащ ГъуэгулІ абы. Щытхэр дыхъэшхащ.

– Жылэр си пщыхъэтщ, – кыпыгуфІыкІащ езы СэрэбиикІ.

ГьуэгулI мэкьуауэхэм хьарзынэу яхээгьат. Езыхэми щIалэ цIыкIур фIы дыдэу яльэгьуати, я псэм хэлъам хахынутэкьым. Ар пщафIэхэм ядэлэпыкьурт: пхьэ яхуикьутэрт, псы кьахуихьырт, мэкьуауэхэр зэрышхэ хьэкьушыкьур итхьэщIыжырт. ИщIэн игьуэтырт гьунэжу. Ауэ абыхэм кьыщыдэхуэ зээмызэми Iуэхуншэу шыстэкьым, мэкьуауэхэм я деж кIуэрти, псыхьым зригьэгьэпсэхурт. Абы хуабжыу фIэфIт мо зи кьэшэгьуэ хьуа гурбиянхэм якIэщIэдэлухьыну. Абыхэм куэд яхэтыжтэкьым зи щэху имыщIэ.

Псом хуэмыдэу ГьуэгулI фIэфIт Ботрэ Хьэтурэ я хьыбархэм едэлэуэну. А тIур зэпеуэу ГьуэгулI хьыбар гьэщIэгьуэн Iэджэ кьыжраIэрт. Махуэ гуэрым, мэкьуауэхэр текIа нэужькIэ, Iэнэри зэлгыIуахыжауэ, Бот зигьэпсэхуну кхьужьей баринэшхуэм, япэ жэщым ГьуэгулI зыщIэлъам, и лъабжьэм щIэгьуэлъхьауэ здэщылъым, ар щIалэм кьеджащ:

– КьакIуэ, ПытIыкь, мыдэ кьэтIыс.

ГьуэгулIи кIуэри абы и гьунэгьуу зригьэщIащ.

– Мы зи жьэгьу дызыщIэс Iуащхэ лъагэм зэреджэр Ауц-Джэрджийщ. ПщIэрэ апхуэдэу щIеджэр абы?

«Дэнэ шысщIэн?» жыхуиIэу, щIалэ цIыкIум и дамэхэр дригьэуеящ.

– АтIэ, абы апхуэдэу щIеджэр мыращ: аддэ пасэм шыгьуэ, илгэ-сищэ бжыгьэкIэ узэлэбэкIыжмэ, абы и шыгум члисэшхуэ тетащ, Ауц-ДжэрджийкIэ еджэу. Члисэр кIуэдыжащ, и цIэр бгым кьыхуэнащ. Мы ди жылэжьри мыбдеж кьыщытIысым, бгым и цIэр кьуажэми фIащаш. Аращ зэрыщытар. Зыпщэдджыжь укьыщехым уэри гу лъыптагьэнщ: абы и шыгум уитмэ, Кьэбэрдей лъахэм и щIыльэныкьуэм нэблагьэр уолъагьу.

– Уэрей, лыстамэ! – кьыжьэдэхуащ ГьуэгулI.

– Лыгьэжьыр уиIэти аращ гу щIыльыптар! Апхуэдэхэм гу лы-тэн хуейщ. ТIэ, мис мы Iуащхьэшхуэм и шыгум тесащ Андемыркьан жыхуалэ лыхьужьыр. Уэ пцIыхурэ Андемыркьан?

– А зиунагьуэрэ, и гьусэу щакIуэу шытащ, – жиIэри, Бот ауан кьыщIу, кьэпсэлъащ Хьэту.

– Уэ абдеж уцагьэсмэ шыс, зыри кьоупщIакьым. «ПцIыхурэ?» жысIамэ, «уригьуса?» жысIауэ аракьым, «и хьыбар зэхэпха?» жыхуэсIэщ! – ехьурджэуащ Бот и пщафIэгьум.

– Уэрей, зэхэзмыха и хьыбари, – жиIащ ГьуэгулI.

– Iэу! Ар дауэ, иджьыри кьэс Андемыркьан и хьыбар зэхьумыхауэ! – тIэкIуи и жагьуэ хьу щIыкIэу жиIащ Бот. – АтIэ, зэхьумыхамэ, кьэдаIуэ. А Андемыркьаныр абы шыгьуэ шыIа пщыхэм я бийт, фIыуэ илгьагьуртэкьым. Зэпымычу зауэ ярищIыIэрт. Мис мы Iуащхьэшхуэм и шыгум пщыIэ трищIыхьри, мыбдеж шыпсэуащ. Езым ипщэкIэ зыпщ кьымыгьэтIысу.

– Мы ди пщыIэм хуэдэт трищIыхьар? – щIэупщIащ ГьуэгулI.

– Кьыпачауэ шыщыбзэт! – и фIэщыпэу жиIащ Бот.

– Езы Ботщ хуэзыщIар, – кьэпсэлъащ аргуэру Хьэту.

– Ей, кьууижь и кьуэ, убэяуну уэ?

– Уи адэр щхьэц хьурыфэу шытауэ жаIэж, – ину дыхьэшхаш Хьэту.

– Ди адэхэр, ахьрэт нэхур тIуми Тхьэм кьарит, кьуййуэ шытащи, аращ, ПытIыкь, апхуэдэу щIызэжетIэр, – дыхьэшхаш Бот.

ГьуэгулIи дыхьэшхаш.

– Пльагьуркэ а сабийм абы жриІэхэр... Ар губзыгьэщ, жыІи щыс уэ! – гьумэГымащ Хьэту.

– ТІэ, дэнэ дежт сыздынэсар? Сыздынэсари сщигьэгьупщэжащ мы нэжэсым, – жиІащ Бот.

– ПщыІэ трищІыхьат, жыпІащ, – кьэпсэлыащ Гьуэгулі. – Сыт нэжэсыр зищІысыр?

– Нэжэсри? Нэжэсыр – абы адэкІэ нэхь Іей умыгьуэтыну – цІыху Іей дыдэу аращ. Мис мобы хуэдэу, – Бот и Іэпэр Хьэту хуишиящ.

– Щхьэ угузавэрэ, уэрэ сэрэ нэхь нэжэсыр кьицІыхунщ абы! – кьэпсэлыащ аргуэру Хьэту. – Сабийм ар жраІэрэ?

– Хэт и сабий? ПытІыкь сабийуэ кьэплъытэр? СогьэпщІри, уэр нэхьрэ ІэджэкІэ мынэхь Іущым ар! Иджыпстуи кьашэу зы нысащІэ цІыкІу кьыхуагьэтІысамэ, «ІыІы» жиІэнукьым а сабий жыхуэпІэм! Пэжкэ, ПытІыкь? Бдэнт зы нысащІэ цІыкІу кьыпхуэтшамэ?

Гьуэгулі дэным хуэдэу кьызэщІэплъащ.

– Апхуэдэу плъыжь укьыщыхьуакІэ, бдэнущ кьыпхуашэми. ТІэ, Андемыркьан и пщыІэр мы Аущ-Джэрджий щыгу трищІыхьри... тесащ яукІыхукІэ.

– Сыт ар щІаукІар? – щІэупщІащ Гьуэгулі.

– НетІэ бжесІаи, пщыхэр и бийт, езауэрт, жысІэри. ТІэ, пщыхэр уи бийуэ уагьэпсэунт, атІэми апхуэдиз лыгьэ пхэлъу! ЛыгьэкІэ, цІыхугьэкІэ ятекІуэрти аращ щІаукІар.

– Апхуэдэу лыгьэ хэлыамэ, кьару иІамэ, сыту заригьэукІа? – игьэщІэгьуащ Гьуэгулі.

– Хьым! Зы уи гугьэрэ ар зыукІар?! ЗыкІи, тІукІи яхуи-кІуэтынутэкьым ар. Зы дзэ псо, мес, моддэ жыжьэу псыхьуэ пльагьурэ, мис а псыхьуэм дэмышуэу дзэшхуэ кьашэри, а кьомым яукІащ. Хьэ укІыкІэу яукІащ щІым щІэлъэдэнхэм!

– Умыгузавэ, Андемыркьан зыукІахэр кьанэ щымыІэу щІэлъэдащ щІым! – кьэпсэлыащ Хьэту.

– Ущагьэсым щыс, бжесІа, абдеж! – ней-нейуэ еплъащ абы Бот.

– Дзэ псо кьэжэуи? – игьэщІэгьуащ Гьуэгулі. – Сыту мыукІытарэ зы лы закьуэм дзэ псо кьэжэну!

– МыукІытарэ, жи! УкІыгэ ящІэрэт абыхэм! Напэ ямыІэу напэншэхэт! Ари зэраукІар дауэ жыпІэркэ. ГьэпщІагьэкІэ. Езы Андемыркьан и ныбжьэгьуфІ, нэхьыфІ дыдэу ильагьур ягьэІущри, «щакІуэ» жарі, Іурагьэшащ, ишми темысу, и кьамэри имыІыгыу. Армышьумэ, яригьэлыагьунтэмэ, уэлэхьи, дуней щыІэрэ щымыІэрэ! Дзэ псор зэрыщыту кьыщышынащ и шым тесу, и кьамэр иІыгыу кьыпэувын!

– А и ныбжьэгьум ищІэрэт зэраукІынар?

– Сытыт щІимыщІэр, ищІэрт, уэлэхьи!

– СыхулІэ апхуэдэ ныбжьэгьу! – и гум щІыхьэу, жиІащ Гьуэгулі.

– Упсэу, ПытІыкь! Аращ сэри жысІэр! Ар ныбжьэгьут сытми... А гьуамэр!

– Сытыр, жыпІа?

– Гьуамэр, жызоІэ.

– Ар сыт зищІысыр?

– Зэи зэхыумыхауэ ара апхуэдэу жаІэу?

– СщІэжыркьым зэхэсауэ.

– Дауэ ар зэрыбжесІэнур?.. КІэщІу жыпІэмэ, мес мо Хьэту хуэдэ зыгуэрт! – жиІэри, Бот и пщафІэгьум хуепльэкІащ, жиІар кьызэры-

щыхуар зригъэщІэну. Ауэ модрейм зыри щыжимыІэм, Бот къэгубжъауэ щІигъужащ: – СлІо, мобдеж щысым сримыгъэукІын уи гугъэу ара уэ? Нобэ жэщ мыхъуу сригъэукІынт, уэлэхьы, жэщ мыхъуу ари. Ауэ, насыпыжъыр сэ Алыхъым къызитащи, цІыхум фІуэ ськълъагъу, мобы хуэмыдэу!

– Хэт мыгъуэ уэ укъизыдзэр?!

ЗэныбжъэгъуитІыр зэрызэхъурджауэмрэ зэрызэдэгущыІэмрэ кыгурымыІуэу, ГъуэгулІ гугъу ехъащ ипэ къомым. АрщхъэкІэ, кыгурыІуа нэужь, уэим имыщІурэ екІуэкІащ. Армыхъумэ, сытым хуэдизт кыгузэвыр, «зэзауэмэ е зэщыхъэмэ», жиІэурэ.

– ТІэ, ПытІыкъ, мис апхуэдэу гъэпцІагъэкІэ иныбжъэгъум иришажъэри, лажы-хъати зимыІэ лы хъарзынэр иригъэукІащ. Ауэ езы Андемыркъани хурикъужащ иныбжъэгъум: зэраукІынур кыщициІэм, и къамэжъыр кърпхъуэтри, и ныбжъэгъум и Іэпхъуамбищ пигъэлъэтащ, уеплтыхукІэ иугу ськълъыжынщ, жери.

– Сыт щхъэкІэ, Андемыркъан и къамэр имыІыгъуу и ныбжъэгъум Іуишауэ жыпІатэкъэ? – щІэупщІащ ГъуэгулІ.

– И къамэфІыр иІыгъгъэкъым, мыхъэнэншэжъ гуэрт иІыгъыр.

– И Іэпхъуамбэр пимыупщІу, щхъэ имыукІарэ? – щІэупщІащ аргуэрэу ГъуэгулІ.

– Упсэу, ПытІыкъ! Аращ сэри жысІэр. Ауэ Андемыркъан цІыху губзыгъэжы, иукІа нэхърэ нэхъ Іейщ абы ирищІар. Ар иукІауэ щытамэ, занщІэу ящыгъупщэжынут цІыхум. Мор псэуащ Іэджэрэ, цІыхум пунэлат кърахыу. Ар нэхъ Іейщ, иукІа нэхърэ! ЦІыхум пунэлат кыуахыу упсэу нэхърэ улІэрэ узэгъэжмэ ІэджэкІэ нэхъыфІщ. Ар яхуэмыхъу зызыукІыж дапцэ ухуей?

– Уэ апхуэдэкІэ сыпхуэшынэркъым, – къэпсэлъащ Хъэту.

– Сыт сэ зыщІэзукІыжынур, гъуамэжъ? Сэ схуэдэу фІуэ укълъагъуу щытамэ, Іэджэуи зыпщІыну мыгъуэт уэ! Ауэ дыщэщ ар уи дежкІэ! Куэд кыуумыбжу, мо псынэм кІуэи зы псы щІыІэ фалъэ кысхуэхьы сегъафэ!

– Іагъ! Сэ сыщысуи! Сэ кысхуэхъыркъэ псы, Бот, – жиІэу ГъуэгулІ кыщыщыльэтым, Бот идакъым:

– Щыс уэ! Мобы къихьынщ.

Хъэтуи зыри жимыІэу кІуэри Бот псы кыхуихъащ.

Бот, псым ефэу фалъэр Хъэту иритыжа нэужькІэ, ГъуэгулІ жриІащ:

– Мы делэр сэ нэхърэ махуищкІэ нэхъыщІэщ, ПытІыкъ.

– Махуищ къудейкІи? – игъэщІэгъуащ ГъуэгулІ.

– Махуищ къудейкІэ, уэлэхьы! СлІо, махуищыр уфІэчыщІ уэ? Зы сыхъэт фІэкІа мынэхъыжъми, нэхъыжъыр нэхъыжъщ. Ар хабзэщ, хабзэм ебэкъуэну зыри хуиткъым.

– АдэкІэ-щэ, Бот?

– Сыт зи гугъу пщІыр, ПытІыкъ?

– Андемыркъанщ жыхуэсІэр...

– АдэкІэ аращ, яукІри ежъэжащ хъэбыршыбырхэр.

ГъуэгулІ нэщхъей къэхъуащ.

– Хъуакъым ар, – жиІащ абы, и щхъэм хужиІэж хуэдэу.

– Сыт мыхъуар? – щІэупщІащ Бот.

– Андемыркъан зэрауклар...

– Хьуакъым, уэлэхьы, ауэ мыщыкIуфэкууш зэрымыхьуар! – жиIащ Боти, и щхьэм щIэтIахьуээрэ.

– АдэкIэ, ШытIыкъ... – жиIэри, Хьэту къэтIысащ. – АдэкIэ, мо цIыху губзыгьэр щылIэм, пщым елгьIуащ: «Си хьэтыр къэлгьагьуи, цIыхум сащыгьупщэжын щIы. Си хьэдэр мо Сатушы псыпцIэм хэдзэ», – жиIэри. Пщым игьащIэкIэ Андемыркъан жиIар имыщIэну арати, унафэ ищIри, и хьэдэм Iуащхьэшхуэ трыригьэшIыхьащ. Андемыркъани арат зыхуеяр. Моддэ плъэт, модрей бжьэпэр плгьагьурэ, плгьагьурэ абы тет Iуащхьэр? Мис абдеж щIэлгьыц Андемыркъан и хьэдэр. Андемыркъан езым зэрыжиIам хуэдэу, и хьэдэр псыпцIэм хадзэ-жауэ щытамэ, цIыхум ящыгьупщэжынут. Иджы а Iуащхьэр Къэбэрдей псом яцIыху, зымыщIыхуми а хьыбарыр ещIэ.

– КIэщIу жыпIэмэ, щылIэми ебзэджэкIащ ар пщым. А Iуащхьэр илгьэс мин бжыгьэкIэрэ щытынуш, ар щытыхуи, а лIы телгьыджэр цIыху цIыкIум ящыгьупщэжынукъым. Аращ Андемыркъан и Iуэхур зэриухар, – жиIэри, Хьэту Бот хуеплгьэкIыжащ, «Пхызуда уи пыIэкур?» жыхуиIэу. Боти, мор къызэрытекIуар игу темыхуэу, къэпсэлгьащ:

– TIэ-а, а уэ жыпIэхэр ШытIыкъ имыщIэ уи гугьэ?

– Сыт щIимыщIэр?.. ЕщIэри ещIащэ, ухуеймэ. Ар, зиунагьуэрэ, Андемыркъан и хьэдэщIэлгьхьэм хэтакьэ!

Хьэту иужуеу жиIар ГьуэгулI къыгурыIуакъым. Ауэ, абы и гугьу имыщIу, нэгьуэщIым щIэупщIащ:

– Дэнэ къуажэт а Андемыркъан езыр?

– Андемыркъани? Андемыркъан и къуажэр зыми ищIэркъым... Нэхь тэмэму жыпIэмэ, зэ зы къуажэм, зэми нэгьуэщI къуажэм къыщалгьхуауэ ягьэхьыбар, ауэ ипэжыпIэкIэ ищIэу мы ди жылэ кIыхьым зы цIыхуи дэскъым, ШытIыкъ!

ГьуэгулI и щхьэр игьэкIэрэхьуащ, Андемыркъан къыщалгьхуар зыми зэрымщIэр и жагьуэ хьуауэ.

– Андемыркъан къыщалгьхуамрэ къызэралгьхуамрэ теухуауэ хьыбар Iэджэ щыIэщ, ШытIыкъ. И шыр къызэригьуэтами, и къамэр къыздрихами, псоми, псоми хьыбар дахэ Iэджэ яIэщ, ахэри бжесIэнкьэ сэ иужькIэ, щхьэ угузавэрэ уэ! Иджы, иIэ, шэджагьуашхэр дгьэхьэзырынщ, армыхьумэ, шэджагьуашхэр мыхьэзыру мохэр къытехьэжмэ, дэ дашхынкIэ тIэу еплгьынкъым. Мэкьуауэ мэжалIэ нэхьрэ нэхь Iей сыт щыIэ езыр! Ар сэ куэдрэ згьэунэхуа Iуэхуш, ШытIыкъ, – жиIэри, Бот къэтэджащ.

Махуэ гуэрэм, Кургьуокьуэ мэкьуауэ пщылIэм къытехьауэ, кърихьэлIащ щIакуэрэ уанэрэ дыгьэ ирагьэуну къыщIахуауэ. Уанэри щIакуэри пщым хуабжыу игу ирихьащ, ауэ нэхь зыхьэхуар уанэрат.

– Сэ тхьэ соIуэ, мыр зыщIам IэщIагьэшхуэ иIэкIэ! – жиIащ пщым, уанэр къызэпиплгьыхьурэ. – Хэт мыхэр зейр?

– Ди хьэщIэ щIалэ цIыкIум ейщ, – жиIащ Мудар.

TIури ехьуэпсат уанэм, зэрехьуэпсари ябзыщIакъым.

ГьуэгулI пщылIэм тестэкъым, мэкьуауэхэм псы яхуихьат.

– Тхьэ сыгьэIэ, Кургьуокьуэ, мыр мыпхуэдизу уигу зэрырихьар ищIамэ, къыуитынтэкIэ ШытIыкъ, – жиIащ Бот.

Ар щызэхихым, Кургьюокьюэ Бот и тхьэкIумэр быдэу иIуэнтIащ, абы теухуауэ зы псалгэ щIалэм зэхримыгъэхьыну. Боти кыигъэгугъащ зыри жимыIэну, ауэ хуэшэчакъым. Пщыхьэщхьэм, цIыхур нэхъ зэгъуэкI зэрыхьуу, ГьуэгулI жриIэжащ и уанэр пщым игу зэрырихьар, ауэ ар щыжриIэжар мы дунейм кыттримыгъэхьэну щIалэм елъэIуа нэужьщ.

Уанэм еплъын зэриухьу, Кургьюокьюэ Ботрэ Хьэтурэ еупщIащ:

– Сыт хуэдэ мы ди щIалэ хьэщIэр?

А тIум я пIэкIэ Мудар жэуап кытащ:

– Уэлэхьы хьэзим, Кургьюокьюэ, икьукIэ цIыху телъыджэкIэ. Хэт игъэсами игъэсэфащ ар! КъызэрымыкIуэу жьыджэрщ, жыIэщIэщ, хабзэшхуи хэлъщ, и ныбжьым емылбытауэ.

Ботрэ Хьэтурэ ялъэкI къамыгъанэу щытхьуащ ГьуэгулI. Пщым и гуапэ хьуащ ар. Армыхьумэ, зы бзадженаджэ жылэм къыдыгъэтIысхьэрэ, цIыхум я фэр ирихьуу щIидзэмэ, езы пщым дежкIи напэкъым.

– Сыту фIыт, ярэби, сыту фIыт, – жиIащ пщым. – ФеупщIа, дэнэ кьуажэ зыщыщыр?

– ЕкIэщIэкьюэщ, – жэуап кытащ Мудар.

– Хэтхэ ящыщ?

Мудар къызэIынащ. Ар щилъагъум, пщым жиIащ:

– АбыкIэ уеупщIыну пщыгъупщакъанщ...

– Хьэуэ, Кургьюокьюэ, сщыгъупщакъым, тIэуней сеупщIащ, ухуеймэ, ауэ, гушыIэ нэпцI зищIри, зыщыщыр къызжиIакъым.

– Ар сыту?.. Сыт атIэ къыбжиIар? – къыпыгуфIыкIащ Кургьюокьюэ.

– Япэу сыщеупщIам, зэхимых зищIри, щхьэдыгъэлухащ, етIуанэу сыщеупщIам мыращ къызжиIар: «УнэцIэ къэслъыхьуэн хуейуэ си пщэ кьрилъхьащ ди адэм». «Уи адэм сыт и унэцIэр?» – жьысIэу сыщеупщIым, къызжиIар нэхъ телъыджэжщ: «УнэцIэ диIамэ, унэцIэ лъыхьуэ сыкъригъажьэрэт!» Аращ къыпысхар.

Кургьюокьюэ, и щхьэр игъэкIэрэхьуа мыхьумэ, зыри жиIакъым.

– Ауэ, дауэрэ сщIымы, сэ ар хэтхэ ящыщми жезгъэлэнщ.

– Хьэуэ, Мудар, езым кьригъажьэу къыбжимыIэмэ, и гугъу умыщI.

– Дэгъуэщ.

ГьуэгулI, и уанэр пщым игу зэрырихьар, зэрехуэпсар къыщищIэм, мурад ищIащ адреи и уанэ ныкьюэщIыр нэхъ псынщIэу иухьыжыну. ПщэдджыжькIэрэ, нэхьапэхэм нэхьэрэ нэхъ жьыуэ къэтэджурэ, зымы гу зыльримыгъатэу, уанэм елэжьырт. Ар и кIэм нигъэблэгъэпауэ, зы махуэ гуэрым Мударрэ езымрэ я закьюэу пщыIэм къытенат. ПщэфитIыр мэкьюауэхэм я деж кIуат, шэджагъуашхэ хуашэри. Апхуэдэу ящIырт иужьрей махуэхэм. Ахэр пщыIэм фIыуэ пэжыжьэ хьуати, кIуэнкъэкIуэжыным зэманьшхуэ яфIихьырт. Абы щхьэкIэ, Мудар унафэ ищIауэ, мэкьюауэхэм я шэджагъуашхэр хуашэрт. Я закьюэу къыщынэм, ГьуэгулI Мудар бгъэдэтIысхьащ.

– Хьунумэ, ди нэхьыжьыфI, зыгуэр бжесIэнут, – жиIащ ГьуэгулI.

– Сыт щIэмыхьунур, щIалэфI, жыIэ уэ! – тригъэгушхуащ ар Мудар.

– Зымахуэ хэтхэ уащыщ жыпIэу укыщызэупщIам, делагъэ гуэр бжесIащи, ар зэрызгъээкIуэжынур сымщIэу бэлыхьыщэр стелъщ. Сэ пэж дыдэу ЕкIэщIэкьюэ сыщыщщ. Есэнкьул Инал срикьюэщ, ауэ срикьюапэкъым...

– Есэнкьул Инал, жыпIа? – щIэупщIащ Мудар.

– АтIэ. СлIо, пщIыхуу ара ди адэр?

– Сыхуэзауэ сцыхукъым, ауэ абы, а фащлэ Iэээр арамэ, и хыбар куэдрэ зэхэсхащ.

– Аращ, а фащлэ Iэээрщ.

– ТIэ, «срикъуапэкъым» жыхуэпIэр сыт?

– И щхьэгъусэр, и ахърэтыр нэху тхьэм ищI, си анэ хьуар, лхуэр-тэкъым. ЩIыпIэ жыжъэ гуэрым, мо Тэрч лъэныкъуэкIэу жалэ, сыкь-рахри сапIыну сыкьахьащ. Илъэс зытхух ипэкIэ си адэ тхьэмыщкIэр, щакIуэ кIуауэ, бгым ехуэхри иукIащ, зы илъэс хуэдэ ипэкIэ си анэри дунейм ехыжащ. Си адэм и шынэхъыжъым, Исмел, сыкьызэрахь ма-хуэрэ псалъемакъым зэи хигъэкIакъым си адэ-анэр. Мохэр щызи-мыIэжым, лъапсэр кьызаудэкIыу щIадзэри, си щхьэр жылэм кьыды-загъэхащ. Сызыхэс хьэблэм дыщэм хуэдэу сыкьальгагьурт, арщхьэкIэ, сегупсысщ-сегупсысри, жылэм сыкьыдэкIмэ нэхъ тэмэму кьэслъытащ. Нэхъри Исмел и щIалэхэм мы дунейм сытралъагъуэ хьуртэкъым. Я адэ-анэм кьагъэIущурэ, си ныбжьэгъу цIыкIухэм сахэту сыкьальгагьухукIэ, схуэмыфащэ кьызжалэрт, цIыхухэр кьысцагъэдыхьэшхырт. Аращ, ди нэхъыж, си Iуэху зытетыр, ауэ, Тхьэм и хьэтыркIэ, зыми жумыIэ, – иу-хащ ГьуэгулI и псалъэр.

ГьуэгулI укIытащ гьуэгум телъу кьызэрагъуэтар жиIэжын, мыукIытами, ар жимыIэмэ, нэхъ фIэтэмэмащ. Мудар щыму щысащ куэдрэ. Иужьым, и щхьэр кьилэтри, хуэм дыдэу жиIащ:

– Уи Iуэхур хьэлъэщ, си щIалэ, ауэ укIытэгъуэ лъэпкь хэслъа-гьуэркъым, хэзмылбагъуэххэу пызыхыжар ущIэгузавэрщ. Ди жылэр жылэжъщ, си кьуажагъэкIэ жызмыIэмэ, икьукIэ цIыху телъыджэщ дэс-хэри. Мис мы мэкъуауэм тесхэр кьэпщIыхуну ухунэсагъэнщ. Уи фIэщ щIы, уэ мыбы псэуа ущыхьункIэ. Хьет жегъэIэ уэ. Алыхьым и кьарур инщ. Алыхьыр кьыбдэлэпыкьунщ. Ди пщым жылэгъуу укьыщищтакIэ, адэкIэ ущIэгузэвэн щыIэу слъагьуркъым, – жиIэри, и псалъэр зэриухам и щыхьэту, Мудар и Iэшхуэр ГьуэгулI и дамэм трилхьащ. – Мыдрейуэ, шынэхъыщIэ цIыкIу, мы кьызжепIар сэ хьэдрыхэ здэхьынщ, абыкIэ узогъэгугъэ. Ауэ, уи жагъуэ умыщI, уи Iуэху зытетыр пщым ищIэмэ нэхъ тэмэмщ, ар зэран хьункъым. Пщыми ар дунейм кьытримыгъэхьэнкIэ узогъэгугъэ.

– Хьунщ, Мудар, пщым жепIэми, – арэзы хьуащ ГьуэгулI. – И жы-лэжъ сыщыдэсынукIэ, пэжыр ищIэмэ нэхъыфIщ.

Махуэ псом Мудар и щхьэм икIакъым ГьуэгулI и Iуэхур. ЗэрылъэкIкIэ щIалэ цIыкIум и гур фIы хуищIа щхьэкIэ, ар фIэпсэкIуэдт. Лыжъ мыхьуами, гьащIэфI кьигъэщIат Мудар, цIыхуи ищIыхурти, цIыху и пIалъи ищIэрт. Абы зэригъэщIэгъуэнур зыхуэди-зыр кьыхуэщIэртэкъым мо фIэкIа ныбжь зимыIэм и губзыгъагьыр, и псалъэкIар.

И щэхур Мудар жриIэу зы тхьэмахуэ хуэдэ дэкIауэ, ГьуэгулI иухащ уанэр, уанэгущхьэнтэм ирилхьэанум фIэкIа кьэмынэу. Ар иIэтэкъым, кьыздрихынури ищIэртэкъым. Абы мурад ищIащ Мудар ечэнджэщыну. Пщэдджыжъым, мэкъуауэхэр шхэуэ текIа нэужь, ГьуэгулI, ищIа уанэр Мудар иригъэлыгагьури, жиIащ:

– Мыр, Мудар, ди пщым хуэсщIащ, зырехьэ узыншэу илъэс куэдкIэ. Сигури си псэри хэслхьэу хуэсщIащ. Ауэ, Iуэхуракъэ, уанэ-гущхьэнтэм ислхьэн сиIэкъым.

Мудар, уанэр набдзэгубдзаплъэу кьызэпиплхьыхьри, щIэупщIащ:

– Зы цIыхум гу кьыплхьымытэу мыр дауэ пщIа?

– СщIащ, – кьыпыгуфIыкIащ ГьуэгулI.

– ІэщІаггэ хьарзынэ уиІэкІэ, тхьэ пхузоІуэ, ПшытІыкь, тхьэм уриггэфІакІуэ. ИкьукІэ екІуу пщІащ, уи уанэм нэхьрэ мынэхьыфІмэ, нэхьыкІэкьым зыкІи.

– Хьэуэ, Мудар, апхуэдэу жумыІэ, си уанэр си адэм ищІащ, сэ абы сыльгэщІыхьэным иджыри куэд хуейщ. Ари, сыльгэщІыхьэу шытмэ!

– Мыр ауэ сытми псалгэ тэфэтелэу бжесІэу аракьым, екІу дыдэ хьуауэ тхьэ пхузоІуэ! – щытхьурт щІалэм Мудар.

ИпэжыпІэкІэ, уанэр, езы ГьуэгулІи зэримыгугьауэ, екІу хьуат. Уанэр аргуэру зэ фІуэ кьызэпиплгыхьыжри, Мудар жиІащ:

– Пщэдей фІэмыкІыу сэ кьыпхуезггэхьынщ уанэгущьэнтэм иплгьхьанур!

– Пэжуи? – кьэгуфІащ ГьуэгулІ.

«Пэжу», жыхуиІэу, Мудар и щхьэр ищІащ.

– Кьащтэ кьурІэн, сыбггэунакІэ! – гуфІэрт ГьуэгулІ. – Си псэр пытмэ, Мудар, кьызыхэсщІыкІын зэзггэпэщынщи, уэри, Алыхьым жиІэмэ, зы уанэ пхуэсщІынщ! – быдэу жиІащ ГьуэгулІ.

– КьызыхэпщІыкІын сэ сиІэщ, – кьэгуфІащ Мудари. – Уанэгущьэнтэм иплгьхьанур дэнэ кьисха пфІэщІрэ?.. Уанэ езггэщІыну уанапхьэ зггэхьэзырауэ арат.

– ТІэ, ар сэ кьызэптыжмэ, ууейм итлгьхьэжынур сыт итІанэ? – кьэгузэвэжаш ГьуэгулІ.

– Абы щхьэкІэ умыгузавэ уэ, ар сэ кьэзггэуэтыжынщ!

– ДызэгурыІуащ, – жиІэри, Мудар и Іэр быдэу икьузащ ГьуэгулІ.

А пщыхьэщхьэ дьдэм шууэ зы щІалэ кьуажэм ириггэхьыжри, Мудар уанэгущьэнтэм иралгьхьанур кьриггэхьащ. Иджы уанэр хьэзыр дыдэ хьуати, Мудари ГьуэгулІи пэлгэрт пщыр кьыщыкІуэнум. Пщыр кьыщыдэкІар махуэ ещанэрщ. ГьуэгулІ гуэрыр пщыІэм тестэкьым. Ботрэ абырэ мэкьуауэхэм шэджагьуашхэр хуашат. Мудар, пщыр щилгьагьум, хуабжыу гуфІащ.

– СІо, Мудар, сыту хуабжыу унэщхьыфІэ нобэ. ЗэрыжаІэу, уи хьэм бажэ кьиубыда?

– Бажэкьым, ди пщышхуэ, си хьэм кьиубыдар пщышх, мис а пщыхь кьуэлэнышхуэ зыггэ кьэбукІауэ щытам ещхьыркьабзэу! – хуабжыу зыггэщІаггэуэрт Мудар.

– Сыту пІэрэ апхуэдизу кьэхьуар? – кьыпыгуфІыкІащ пщыр.

Мудар, ГьуэгулІ кьэсыжыхукІэ хуэмышэчу, уанэр кьыкьуихри, пщым ириггэлггэуащ.

– Мыр сыт, мы телгьыджэр дэнэ кьипха, Мудар? – иггэщІаггэуащ пщым.

– Мы телгьыджэр ди щІалэ хьэщІэ цыкІум уэ пхуищІащ, Кургьуокьуэ, – жиІащ Мудар, уанэр кьиІэтауэ пщым ириггэлгьаггэуэрэ.

– Дэнэ уанэр кьызыхищІыкІын кьыздрихар? – иггэщІаггэуэрт пщым. – Мыпхуэдэ ІэщІаггэи щхьэ иІэ афІэкІа ныбжь зимыІэм?

Кургьуокьуэ уанэр Мудар кьыІихри, дрихьейм, еплгьым, кьрихьэхым, еплгурэ, зыкьомрэ кьызэпиплгыхьащ. «Тобэ! – жиІащ Кургьуокьуэ. – ИггэщІэкІэ си пщІыхьэпІэ кьыхэхуэнтэкьым!»

– Уанапхьэр и кьэным ильащ. Зы кьэпыжь кІэрыщІауэ щытащ и уанэ кьуапэм. ПщІэрэ а щІалэр хэт и кьуэми? – и псалгэр упщІэкІэ иухащ Мудар.

– Хэт зи кьуэр? – щІэупщІащ пщыр.

– ЕкІэлпцІэкьуэ щыщ уанащІэ Іэзэ Есэнкьул Инал и хьыбар зэхэлпхаггэххи?

– Зэхэсха кьудей мыхьуу, сыбгьэдэсыгьащ. ТхьэмышкIэр, зы уанэ схуищIыну сыкьыгьэугьауэ, бгым щыхури иукIащ, щакIуэ кIуауэ. И ахьрэтыр нэху тхьэм ищI, – жиIащ Кургьуокьуэ. – Я пщым фIыуэ ильагьурт.

– АтIэ, мис абы и кьуэщ ди хьэщIэ щIалэр.

– Сыт жьпIэр? АтIэ, ар щхьэпIыж щхьэ кьежьа?

Мудар кьригьажьэри, ГьуэгулI кьыжриIа псори и пщым хуиIуэтэжаш.

– Телъыджэр кьызжепIаи, – и щхьэр игьэкIэрахьуэрт Кургьуокьуэ.

– Аращ ди щIалэ хьэщIэм и Iуэху зытетыр. Ауэ быдэу кьызэлъэIуащ мы дунейм кьытезмьгьэхьэну.

– АтIэ, сэ щхьэ кьызжепIа? – кьыпыгуфIыкIащ Кургьуокьуэ.

– Уэ зым бжесIэну хуит зыкьезгьэщIащ, икIи кьэзгьэугьащ уэри зыми жумыIэжыну сынолъэIуэну.

Кургьуокьуэ дьхьэшхаш. Абы уанэр иIыгьт, игьэтIылыжыну игу пымыкIыу. Ботрэ ГьуэгулIрэ кьызэрыкIуэжыр жьжьэу кьилъагьури, Мудар жиIащ:

– Кьащтэ, дгьэтIылыжынщ, езы цIыкIум кьыуитмэ, нэхь и гуапэ хьунщ.

Уанэр здэщылтам деж игьэтIылыжаш Мудар икIи, ГьуэгулI кьызэрытехьэжу, нащхьэ хуищIащ, «кьащтэ уи уанэр», жьхуиIэу. АрщхьэкIэ щIалэм зрилъэфыхьырт. Мудар кьыгурыIуащ ар зэрыукIытэр икIи, мащIэу кьыпыгуфIыкIри, жиIащ:

– Мы ди щIалэ хьэщIэм зыгуэр пхуищIат уэ, Кургьуокьуэ. Егьэ-льагьут, ПытIыкь!

– Езгьэльагьунщ, ауэ игу иримыхьмэ-щэ? – жиIэри, мащIэу и Iэхэр кIэзызу, уанэр кьыкьуихаш.

Кургьуокьуи, уанэр имылъэгьуа хуэдэ, хуабжьу хуигьэщIагьуэурэ кьыIихри, нетIэ ещхьыркьабзэу, дрихьей-кьрихьэхьурэ кьызэпиплъыхьаш. Кьызэрызэпиплъыхьым хуэдэурэ щытхьурт:

– Мыпхуэдэ, зиунагьуэрэ, цIыхум игу иримыхьыр?! Сыту дахашц! Догуэ, ПытIыкь, мыр сэ схуэщIауэ ара-тIэ?

– Уэрей, арамэ, ди пщы лъапIэ! Уэ сэ кьысхуэщIам елытауэ ар зырикIщ. УзыншагьэкIэ куэдрэ тхьэм зуригьэхьэ!

– Ину берычэт бесын, шьнэхьыщIэ цIыкIу. Сэ зэкIэ пхуэщIа-Iакьым, фIыщIэ кьысхуэщIыну. Уи IэщIагьэм и хьер куэдрэ тхьэм уигьэльагьу. Сэ си гугьэт, Мудар, мы ПытIыкь гьукIэгьэсэнэу Мацу деж згьэкIуэну, езым мыпхуэдэ IэщIагьэ телъыджэ зэриIэр сымыщIэу! – жиIэрт Кургьуокьуэ.

– Уэрей, содэмэ гьукIэгьэсэнэу сыбгьакIуэми. Ар IэщIагьэ хьэлэ-мэтц! – гуфIэжу жеIэ ГьуэгулI. – Ди кьуажэ гьукIэр тпэжыжьэ дьдэ-тэкьым дэ, уэи ар хьарзынэу мэпсэумэ!

– Мэт, Бот, мы уанэр телъхьэт си шым, – пщым уанэр пщафIэм ири-тащ. Модрейм псынщIэ дьдэу уанэр трилхьаш. Пщыр шым мэшэри, йопль уанэм. – Мыр сыту уанэ тыншыщэ, тобэ! ИгьащIэм сытесакьым мыпхуэдэ уанэ тынш! – пщым щыжиIэкIэ, ГьуэгулI и Iупэхэр зэтемы-хьэжу мэгуфIэ.

Кургьуокьуэ кьепсыхьыжа нэужь, шым Мудар мэшэри, уанэм и тыншагьым йопль. Абыи хуабжьу игу ирохь уанэр, икIи пщым йохьуэхьу:

– Угьурлы дьдэ ухьу, Кургьуокьуэ, пэжу, икьукIэ уанэ тыншц!

– Уанэжыыр невьгэшэжынщ, щІэр кыитенэ, – жиІащ пщым, Мудар еплъри.

Мудар арэзыуэ и щхьэр ищІащ. ГьуэгулІ псом нэхрэ нэхъ и гуапэ хьуар пщым уанэр кыитрыригъэхьжу уанэжыыр шым зэрытримыль-хьэжарщ. Абы щыгъуэщ нэсу и фІэщ щыхьуар пщым уанэр игу зэрырихьар, абы ипэкІэ жиІахэр щІалэ цІыкІум и гуапэ кыищІын щхьэкІэ жиІэу кыифІэщІат. Кургьуокъуэ шым шэсыжри, мэкьуауэхэм я дежкІэ плъэну кІуащ, кыщыкІуэжкІэ пщыІэм кыитехьэжыну кыигъэгугъэхэри. Мудари «сынэкІуэнщ сэри», жиІа щхьэкІэ, Кургьуокъуэ ар идакьым.

– Хуабжыу и гуапэ пщІащ ди пщым, ПытІыкь, ар уи уанэм хуабжыу ехьуэпсат зымахуэ, – жиІащ Мудар, Кургьуокъуэ пщыІэм текІыу зыкьом дэкІа нэужь. – И гуапашэ пщІащ, плъэгъуакъэ ар сабийм хуэдэу зэрыгуфІар!

– Уэрей, игу ирихьамэ араме... Игу зэрырихьам сэри сыщыгуфІыкІащ, – тІэкІуи зигъэпагэу пидзыджащ ГьуэгулІ.

– Ауэ ирихьу кьэнэжа, ПытІыкь! – кыыхьыащ Боти псалъемакьым.

ПшафІэми хуабжыу и гуапэ хьуат щІалэ цІыкІум и лэжыгъэм пщым пщІэшхуэ зэрыхуищІар. ПщыІэм тесхэм ялейуэ абы ГьуэгулІ фІыуэ ильэгъуати, зы насып гуэр кьеуэлІамэ, езы Бот кьеуэлІауэ кыщыхьунут. Абы фІыуэ ищІэрт уанэм и Іуэхур пщым ауэ кыизэримыгъэнэнур, ауэ кыыхуэмыщІэр пщыр щІалэм кыизэрыхуэупсэнурат.

Кургьуокъуэ, пщыІэм кыигъээзэжыну жиІа щхьэкІэ, кыигъээзэжакьым, мэкьуауэхэм ящыщ зым и лъакъуэр иуІэжауэ ирихьэлІати, и шыплІэм дигъэтІысхьэри кьуажэм ирихьэхьыжащ. А хьыбарыр езы мэкьуауэхэм кьахьыжащ, пщыхьэщхьэм кыщыитехьэжам.

– Хэт зызыуІэжар? – щІэупщІащ Мудар.

– Хьэсэн, – жэуап кьитащ щІалэхэм ящыщ зым.

– Дауэ зэрыхьуар?

– ТщІэркьым, и шэмэджыр дахэ-дахэу игъэтІыльа хьунтэкьым, теувэжащ.

Мудар щІалэр фІэгуэныхь хьуащ, ауэ икІи хуэхьущІащ.

– Хьыбар мыщІагъуэм и гьусэу зы хьыбарыфІи кьэтхьащ, – жиІащ а щІалэ дьдэм.

– Сыту пІэрэ? – еплъащ абы Мудар.

– Уа, пэжу, ар дигу кьэкІыжыртэкьыми, – кьэпсэлъащ нэгъуэщІ зыи.

– Ар жытІэнукьым, ПытІыкь гуфІапщІэ кыидимытауэ!

– Сыт ПытІыкь гуфІапщІэу кыуитыну иІэр? – игъэщІэгъуащ Бот.

– ИІэщ, зымахуэ и кьэным сэ бэлыхь ирилъхьэжу слъэгъуащи, сэры кыизимытауэ, жесІэнукьым!

– Уэрей, сыщІэгуфІэн кыизжепІамэ, уэстынкІэ си сэри, – жиІащ ГьуэгулІи. – Сэ апхуэдэхэм щхьэкІэ сыкыкІуэтыркьым!

– ТІэ, укымыкІуэзмэ, кІуэи уи сэр кьэхь!

ГьуэгулІ кІуэри и сэр кыихьащ. Мудар сэр кыиІхри, мафІэ нэхум ирихьэлІэри кыизэпиплъыхьащ. Сэр ГьуэгулІ иритыжри, жиІащ:

– СщІэркьым, Мату и кьуэ, щІалэм кыыхуэпхьа хьыбарыр зыхуэдэр, ауэ мыр тІэкІу сэ фІыуэщ гуфІапщІэу птыну.

– Сэ кьэсхьа хьыбарыр абы и уасэц! – икIуэтыркьым щIалэри.
 – ЖыIэ-тIэ.
 – ШытIыкь и шым шыщIэ бэлыхь кьылъхуащ, езым ещхьыркьаб-
 зэу! – жиIащ щIалэм. – Ар ауэ сытми дахэ, узригьэпльыркьым!
 – Бзы хьэмэрэ хьу? – щIэупщIащ Хьэту.
 – Шыхьу цIыкIуш!
 – Пэжу жыпIэрэ? – хуабжью кьэгуфIащ ГьуэгулI, и сэр щIалэм
 иритри. ЩIалэхэр дыхьэшхаш.
 – Пэжщ, ШытIыкь, пэж! – жаIащ абыхэм зыжьэу.
 – Дэнэ деж здэщытыр шыр? – щIэпхьуэн кьудейуэ щытщ ГьуэгулI.
 – Пщэдджыжь укIуэнщ, сыт иджыпсту укIуэкIэ плъагьунур, –
 идакьым Мудар.
 – Нэхъ жыжьэу шыIащ, ауэ дыкьыщыкIуэжым моуэ
 кьэдгьэIэпхьуащ, – жиIащ сэр зрита щIалэм. – Шынагьэ шыIэкьым.
 Мэ, щIалэфI, уи сэри узотыж. ИкьукIэ сэфIщ. ФIыкIэ зуухьэ. Сэ уз-
 гьэунэхуну арат, уфIэрафIэрэ умыфIэрафIэрэ, – жиIэри, щIалэм сэр
 ГьуэгулI хуишиижащ.
 – Узотыр пэж дыдэу! – жиIащ ГьуэгулI, сэмкIи Iэбакьым.
 АрщхьэкIэ щIалэм идакьым:
 – Кьэщтэж!
 ГьуэгулI Iэнкунурэ сэр кьыIихыжащ, кьыщыIихыжми Мудар
 хуеплъэкIащ, «мы сщIэр хьуну, ди нэхьыжь?» жыхуиIэу.
 Мудари кьыгурыIуат щIалэр зыхуейри, «кьеIыхыж», жиIэу
 кьыкIыу, и щхьэр ищIащ. ИтIанэщ ГьуэгулI сэр кьыщыIихыжар.
 – Жэщыбг хьуащ, иджы дауэ дэ фызэрыдгьэшхэнур, дахэ-дахэу
 зыри плъагьуркьым, – тхьэусыхэрт Бот. – Моуэ зы сыхьэт ныкьуэкIэ
 нэхъ пасэу фыкьэкIуэж хьунутэкьэ?!
 – Модэ мафIэр нэхъ ин щIы, ШытIыкь, – жиIащ Мудар. – Шхэнщ,
 Бот, си Iуэхуш ар я жьэм блахмэ!
 – Дэнэ яхьын, я жьэм блахыу! – жи Боти. – Ауэ пшхыр зыхуэдэр
 плъагьун хуейкьэ?!
 Ныщхьэбэ хуэдэу ешауэ зыкьом лъандэрэ кьытехьэжатэкьым
 мэкьуауэхэр. Пэжщ, мэкьу еуэн щыщIадазагьащIэм нэхъ ешырт, ауэ
 есэжхэри апхуэдэ дыдэу зыхамыщIэж хьуат. Ауэ ныщхьэбэ – псори
 зэхэукIат. Абы и щхьэусыгьуэри зыт: Ауш-Джэрджий и нэкIу нэхъ
 задэ дыдэр паупщIат. Абы ильэс кьэси гугьу иригьэхьырт мэкьуауэ-
 хэр. КьыщынэмышIауэ, мэкьуауэ псори кIэрыхьэфьыртэкьым а нэкIум.
 ПщыхьэщхьэкIэрэ хуэдэу уэршэр кIыхь замыщIу, щIалэхэр зэрыш-
 хэу гьуэлъыжащ. Гьуэлъыжащ ГьуэгулIи. Ауэ ар жэщ псом дахэ-дахэу
 езэгьакьым, хуабжью и нэ кьыхуикIырт и шыщIэ цIыкIур илъагьуну.
 Пщэдджыжьым, Ботрэ Хьэтурэ кьыщыушам, ГьуэгулI пщыIэм те-
 сытэкьым. Заплъыхьа щхьэкIи, ялъэгьуакьым.
 – Дунейм дэнэ кIуэну мыр? – гузэващ Хьэту.
 – ЗдэкIуар пщIэркьэ? И шыщIэм деж кIуауэ арац! – кьыпы-
 гуфIыкIащ Бот. – Ныжэбэрей жэщым жеякьым, зигьэкIэрахьуэу хэ-
 льящ.
 – Сабийщ! – жиIащ Хьэту нэшхьыфIэу.
 – Сабийщ, уэлэхьы! ИтIани, щхьэпIыж сыкьежьащ, жи!
 – Кьежьами, ипIыжыфынуш абы и щхьэ. Плъэгьуакьэ пщым
 хуищIа уанэм и дахагьымрэ и фIагьымрэ?

– ЗгъэщІагъуэр аракъэ! АфІэкІа ныбжь имыІау, дэнэ къриха апхуэдэ ІэщІагъэ?

– Хэт игъэсами, зыгуэрым игъэсащ.

– Уэлэхыи хъэзим, хэт игъэсами, игъэсафамэ!

Абы хэту ГъуэгулІ, и Іупэхэр зэтемыхъэжу, гуфІау къэсыжащ.

– Уоу! А си шыщІэ цІыкІум и дахагъыр! Фэзгъэльтэгъуашэрэт ар! И лъакъуэ цІыкІуищыр хужьщ, и анэм ещхьыркъабзэу, и натІэми ІэпапІэ хужь цІыкІу хэсщ.

– Деплбынкъэ, ШытІыкъ, моуэ щІалэхэр дгъашхэрэ текІмэ, дыкІуэнщи деплбынщ, – щІалэ цІыкІум и гуфІагъуэр диІыгъащ Бот.

– Моуэ гъунэгъу дыдэу къэсхужахэщ. СыщыІухьам и анэм щІэфу срихъэллат шыщІэжь цІыкІуми, и быдз ефэныр зэпигъэущ, къызэплъщ-къызэплъри, итІанэ щІидзэжащ щІэфын, – къыІуролъэлъыр щІалэ цІыкІум.

– Іау! Къомыплъу хъурэ! УкъицІыхури къоплъауэ аращ, – трегъалэ Боти.

– НтІэ Іейуэ, абы сыкъицІыхунщ, жиІэнщ иджы!

– УкъицІыхуащ, уэлэхыи, ауэ сытми укъицІыхуа! – и пщафІагъум дожбу Хъэтуи.

Пщэдджыжьышхэр хъэзыр хъухукІэ ГъуэгулІ и шыщІэм теп-сэлъыхъащ. ТІау-щэ къытригъэзэжурэ жиІащ и лъакъуэ цІыкІухэр зэрыхужьри, и натІэм ІэпапІэ хужь цІыкІу зэрыхэсри. Мыдрейхэми хуагъэщІагъуэрт, я щыпэзэхэх хуэдэ.

Нышэдибэ нэхъ кІасэу къэтэджащ мэкъуауэхэр. Абыхэм я нэхы-бэм захуэгъэхъеижыртэкъым. ЩІалэхэм яхэплъэщ-яхэплъэри, Мудар жиІащ:

– Фыкъэмытэджами хъунут, нобэ зыдгъэпсэхунщ.

ЩІалэхэр хуабжьу гуфІащ.

Мэкъуауэхэм фІуэ загъэпсэхуащ махуэм. Ауэ псом я щхъэу шы-тар ГъуэгулІ и шыщІэрщ. ЩІалэхэм игъащІэм шыщІэ ямылгъагъужам хуэдэу защІырт, щІалэ цІыкІум и гуфІагъуэр даІагу, апщІондэхукІэ езы ГъуэгулІи нэхъри игу хэхъуэу гуфІэрт.

Жэщым пщыІэм гъэщІагъуэн къыщыхъуащ. Тхъэм ещІэт пщыІэм бажэ къыщІэкІуар, е зэранақІуэ къежьат, е мэжалІэрэт, сытми, къэ-кІуащ пщыІэм, къэкІуар ГъуэгулІ и хъэм илІауэ нэху къекІащ. Мис абдежым хъэм ущытхъунумэ, къеблагъэ! ГъуэгулІи и хъэм зэрихъа лІыгъэм хуабжьу иригушхуэрт. Куэд щІауэ мэкъуауэхэм гу лъатат Мыщэ нэху щыхукІэ зэрымыжейм, пщыІэр ихъуреягъкІэ къикІухъурэ нэху зэригъэщым. Пщэдджыжьым цІыхухэр къэтэджа нэужь гъуэ-лъырти жейрт шэджагъуэ хъухукІэ. Мызэ-мытІауи Мыщэ и фІыцІэ жаІат мэкъуауэхэм. Иджы, бажэ тхъэмышкІэр ІэщІэкІуэда иужькІэ, и пщІэр ину дэуеящ. ЩІалэхэр ГъуэгулІ дэгушыІэрт:

– Дэнэ, ШытІыкъ, мы уи хъэр апхуэдэу Іэзэу щакІуэу щибгъэсар?

– Догуэ, дыгъужь къэкІуамэ, сыту пІэрэт ищІэнур?

– СлІот ебгъэщІэнур, бажэм ирищІар ирищІэнт!

– ИрищІэнт хъэлІамэ, и кІэр и бэкъу дикъузэжынти, пщыІэм къыщІэлъэдэнт!

– Уэрей, къыщІэмылгъэдэнут-тІэ! – и жагъуэ хъуауэ зихъунщІэрт ГъуэгулІ.

Языныкыуэхэм ГьуэгулI и хьэм кызырэыщхэщыжыр яфIэгьэ-щIэгьуэнти, тIэкIуи трагьалэу, хьэр яубыну иужь ихьэрт. Андрейхэр кыыщхэщыжырт хьэми, хьэр зейми.

– Уэрей, алейкIи Мыщэ фымыуб, апхуэдэ хьэ гьуэтыгьуеймэ! – и фIэщыпэу кьэгубжырт ГьуэгулI.

– Кьохьуапсэри аращ уи Мыщэм, ПытIыкь, езыхэм апхуэдэ хьэ яIэкьыми, ууейр ябу аращ, – жи Бот.

– Аращ, уэлэхьы, си Iуэхущ ар армырамэ! – дожьу Хьэтуи и пщафIэгьум.

– Сэ тхэ соIуэ, щIалэхэ, апхуэдэ хьэ си гьащIэ псом сымылгьэ-гьуакIэ, мэл укIа гьэтIылы еIусэнукьым, иумытауэ! – трегьалэ Бот.

– Хэт-тIэ фэ фщыщу апхуэдэ хьэ губзыгьэ зиIэр? Зыми! – еух пщафIэм и псалтэр.

Мэкьуауэ кызырэыдэкIрэ зэрызагьэпсэхуа махуэ закьуэм щIалэхэм кьару кьахилгьэжат. Зэрымылэжьэнур кыыщищIэм, зыми зыри жримиIэу, кьуажэм кIуэжат зы щIалэ. Ар, езыр кьыдэкIыжыхукIэ, зэрыщымыIэм гу лъатакьым.

– Уа, мыр нобэрей махуэм щыIакьым, кызырэыщIэкIымкIэ, – жиIащ зыгуэрым. – Дэнэ уздэщыIар?

– УгьэщIэгьуэн гуэрщ уэ, ПатI и кьуэ, здэщыIар пщIэркьэ? Абы и пIэм уитама, арат уэри пщIэнур, хьэрэхьум хуэдэу укIуэсэнут!

– УкIуэсэнт уэри, кьэпшагьащIэу щытама! Мазищ ирикьуакьым абы кызырэишэрэ! – кьэпсалтэщ нэгьуэщI зыгуэри.

ЩIалэм и фэр ирахьыну кыыщIэкIынут, ауэ тIэкIу ирагьэлей щыхьум, Мудар псчэуIуащ, «сабий щысщ мыбдежим», жыхуиIэу. Ар кьагурыIуэри, щIалэхэри ину зэрыгьэдыхьэшхыжащ. Куэд мыщIэу ахэр жей IэфIым хильэфащ.

Мэкьуауэгьуэр и кIэм нэблэгьат. Дунейр уэфIурэ зэрэкIуэкIым псори щыгуфIыкIырт. Зы тхэмахуэм щIигьуауэ мэкьуауэхэм кьахьхат Iэнащтэхэри. ПщыIэр инрэ Iэхуитлгьэхуиту ящIати, псори щIэхуэрт. Цыхухэр нэхьыбэ кыыщыхьум, гьащIэри нэхь щIэщыгьуэ хьуауэ кьыфIэщIырт ГьуэгулI. Iэнащтэхэм яхэтт езым и ныбжь щIалэтанэхэри. Ахэр псынщIэу ныбжьэгьу кьыхуэхьуащ. Псом хуэмыдэу МураткIэ зэджэ щIалэ цыкIур нэхь и гьусэт. ГьуэгулI гу зэрылгытамкIэ, Мурат андрейхэм нэхьрэ нэхьыбэрэ кьыдэджэгурт, псалтэгьу зыкьыхуищIми и жагьуэтэкьым. Езы ГьуэгулIи апхуэдэ дыдэу хущытыжт Мурат. Псоми гу лъатат абы.

Мурат сымэ пщыIэм кызырэыдэкIрэ ГьуэгулI и ныбжьэгьуитIыр, Ботрэ Хьэтурэ, нэхь пэIэщIэ хьуат. Ар Бот хуабжьу и жагьуэ ищIырт. Хьэтуи и гуапашэтэкьым ар, ауэ, Бот хуэдэу, гукьеуэр сэтэй ищIыфыртэкьым.

– Уэ, слю, ПытIыкь, мо щIалэжь цыкIу пэшынищIэхэмкIэ дыпхьуэжауэ ара? Хьэмэрэ... дауэ уи Iуэхур зэрыщытыр? – и гум щIыхьэу жиIэрт Бот.

Ар зэхихьыхукIэ, Хьэтуи, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIырти, псалтэмакьым кьыхьхьэрт:

– Дихьуэжакьым – дыкьыхьфIидзэжауэ аращ! Сыт абы уэ лыжь кьандыргьейр узэрищIынут, и ныбжь щIалэфI цыкIухэр

кышцигъуэтак! Ныбжьырщ, Бот, ныбжьыращ псори зэлъытар. Уэ умыщ!эр...

Арщхэк!э Хьэту и псалъэр и к!эм нригъэгъэсакъым Бот:

– Ей, къуиижьым и къуэ, уэ уи мы!уэху зумыхуэу, абдеж ущагъэсмэ, щыс! Зыри къоупщ!акъым уэ. Емылъ!у щ!ыхъэхуу узезыхуэр сыт?

Апщ!ондэхук!э Бот и нэ нашхуэ зэвит!ыр нэхъ зэвыж хьурт, зы!уригъэлъэдэным хуэдэу и пщаф!эгъум еплъырт. Сыт щыгъуи хуэдэу, Хьэтуи, кызыф!имыгъ!уэху-кызыф!имыгъ!уэхуу, кызы-к!эщ!иут!ыпщык!ырт:

– Пэжу, уи адэжьыр щхъэц хъурыфэу щытауэ жа!эж!

Абыхэм я псалъэмакъыр кызыэрырагъажьэу, Гъуэгул!рэ Мурат-рэ зэк!уэц!ычу дыхъэшхыу щ!адзэ. Арщхэк!э модрей т!ум ар зык!и къаф!эмы!уэхуу иракъутэк!э. Апхуэдэу зэхъурджауит!ым я щэхур Гъуэгул! и ныбжьэгъуиц!эм жри!ауэ ещ!эри, Мурати ф!эхьэлэмэтщ абыхэм зэжра!эхэр. Псалъэмакъыр кызыэрырагъажьэу, Гъуэгул! зигъэзахуэу щ!едзэ:

– Т!э, сыту физмыужэгъурэт фэ! Уэрей, Бот, мо Хьэту уэрэ физэ-рысхуэужын ф!ыгъуэ мы дуней псом темыт!

– Дыкъэбгъапц!эу аращ, уэлэхьи! Т!э, уи п!эр ди гъунэгъути, !упхыу пщы!э пхащ!эм щхъэ пхъа, мо ц!ырушырухэм я деж? – ик!уэтыркъым Бот.

Гъуэгул! ф!ыуэ кыгуро!уэ пщаф!э л!ыжьыт!ым жагъуэу кызыэ-рамылбагъур. Езыри хуейкъым абыхэм я жагъуэ ищ!ыну, ауэ егъэщ!а-гъуэ и ныбжьэгъухэм нэхъ щ!агъусэрейр къазэрыгурымы!уэр.

Пщы!эм тесхэр нэхьыбэ щыхъум, пщаф!эхэри щы ящ!ащ. Му-рати, Гъуэгул! хуэдэу, !эпыдзлъэпыдзу ягъэк!уащ пщаф!эхэм я деж. Абы хуабжьу щыгуф!ык!ащ щ!алэ ц!ык!уит!ри. Гъуэгул! и гуа-пэ хъуат !энаштэхэм яхэту Сэрэбий пщы!эм кызыэрыдэк!ыжар. Ар и гуапэ щ!эхъуар езы дыдэми тэмэму кыгуры!уэжтэкъым, тхъэм ещ!эт, къуажэм щ!эуэ къик!ахэм езым иц!ыху зэрахэтыр арагъэнт. Къищынэмыщ!ауэ, мащ!э-куэдми, и сэбэп ек!ат. !ейуи кыхущыт-тэкъым. Сэрэбий и нэк!ури – бжьэм зэхагъэбэгар – т!ысыжати, зыри хэпщ!ык!ыжыртэкъым. Ауэ абы щхъэк!э къагъэнакъым мэкъуауэхэр абы дэгушы!эн, т!эк!уи ауан ящ!ын. Жра!эхэри кыф!эмы!уэхуу, Сэ-рэбий щ!алэ ц!ык!ур кызыэрильагъуу кыщыгуф!ык!ащ:

– А-а, си ныбжьэгъужьыр сыт ухуэдэ? Уемыда!уэ мы щхъэгъавэ-хэм, Пыт!ыкъ, абыхэм я нэхейк!э, сэ си бжьэр бэгъуауэ пльагъунщ уэ. А укыщ!эзгъэгугъа бжьэ матэри уэстынщ, Алыхъым жи!эмэ! С!о-т!э пщ!эхэр?

– Уэрей, долажьэмэ! – жэуап итащ Гъуэгул!и, сэлам кызыэрыриха къудейр и гуапэ хъуауэ.

Губгъуэм !этэхэр къиувэу зэрыщ!идзэу, дунейм зэуэ бжьыхъэ-фэ къытеуат. Зэк!урт губгъуэмрэ а !этэхэмрэ. Зэк!урт, ц!ыхупсэм дэ-ржэгъуэ гуэр кърату. Дунейм бжьыхъэфэ кызыэрытрагъэуам и мы-закъуэу, !этэхэм щ!ып!эри куэдк!э нэхъ дахэ ящ!ат. А псоми еплъ пэтми зыщигъэнщ!ыртэкъым Гъуэгул!. Дихъэхуэ ихъуреягък!э кы-зэхиплтыхуу !уст пщы!э бжэлупэм. Зэуэ абы и нэр хуэзащ къаблэмэ лъэныкъуэмк!э зыкъыщызы!эта пшэ !эрамэм. К!уэ пэтми ар нэхъ ини нэхъ ф!ыц!и къэхъурт. Куэд дэмык!ыу уафэм и нэхъыбэр иуфэбгъуу пшэ ф!ыц!э ин хъуащ ар, дунейри к!ыф! къищ!ащ.

Мудар гузавэу пшыІэм тес щІалэ цІыкІуитІым яжриІащ:

– Фыжэ, цІыхухэм фыкьеджэж, мыр уэлбанэшхуэ хьунуц!

ЩІалэ цІыкІуитІыр лъэныкьуэ зырызкІэ зэбгрыжащ: зыр Іэнэ зыщтэхэм я деж, адреир мэкьуауэхэр здэщыІэмкІэ.

– Сэри сигу ирихьыркьым мы пшэр, уэ щІэмыту тхьэм кьыщІи-гьэкІ, – жиІащ Бот, уафэм дэпльейурэ.

– Тхьэм жиІэ! – кьэпсэлыащ Хьэтуи. – ИлъэситІ ипэкІэ шыІа уэм и лъэужьыр тхуэгьэкІуэдыжакьым иджыри кьыздэсым.

– Алыхьым гуцІэгьу кьытхуищІынщ, – жиІащ Мудари хуэму.

ЦІыхум я нэхьыбэр пшыІэм кьэсыжыну хунэмысу, уафэр шына-гьуэу хьуэпскІащ, кІэшкІэ и ужь иту, дунейр икьутэжу, уафэр гьуэ-гьуащ. Зэуэ, пэгункІэ кьракІыхым ещхьу, уэшхым кьрикІутащ. Зэпымычу шыблэр уэрт, уафэр шынагьуэу гьуагьуэрт. Хуэм-хуэмурэ цІыхухэр кьызэхуэсыжащ, псоми псыр кьапыжу. Ауц-Джэрджий кьежэх псыхьэлыгьуэм, абы псыхьэлыгьуэкІэ уеджэ хьу-нумэ, мор-мыр жыхуаІэ щхьэлыр игьэхьэжэфынут. НапІэзыпІэм кумблъэмбхэр шэдышхуэ хьуащ. Уэшхыр апхуэдизкІэ инти, метр зытхухкІэ шытыр уигьэлыагьуртэкьым. Псоми пшыІэм зыщІаудыгьуауэ щІэст, я щхьэ кьудей щІашиикІыну дзыхь ямыщІу. Бот пшыІэр кьызэхихьырт. Абы гу щылытэм, Мудар щІэупщІащ:

– Сыт, Бот, кьэпльыхьуэр?

– ЩІалэ цІыкІуитІыр згьуэтыркьым!

– Сыт, зиунагьуэрэ, мы жыпІэр? – кьэуІэбжьащ Мудар.

Псалъэмакьыр щызэхихым, мэкьуауэхэм ящыщ зы кьэпсэлыащ:

– ЩхьэпІыж жыхуэпІэр?

«ЩхьэпІыж» псалгэр щызэхыхым, мэкьуауэхэр дыхьэшхаш. Езы ГьуэгулІ шыщымытым деж апхуэдэут ахэр абы зэреджэр. Ар зыкьомкІи езым кьилэжьыжат. КьыщыкІуагьащІэм «щхьэпІыж сыкьежьащ» зэрыжиІауэ шытар ящыгьупщэжатэкьым.

– Пльэгьуа? – зыхуигьэзащ Бот а кьэпсэлыа щІалэм.

– ДыкьыщыкІуэжым и шы зэщІэсымкІэ кІуэуэ кьысфІэщІащ...

– Дэнэ деж шыр здэщытыр? – еупщІащ абы Мудар.

– КхьужьейжьытІым деж.

Мудар и щІакІуэр зытриубгьуауэ шыщІэкІым, Бот идакьым:

– Хьэуэ, хьэуэ, Мудар, ар хьурэ, зиунагьуэрэ! Мыдэ кьащтэ ии щІакІуэр, сэ ськІуэнкьэ! – жиІэри, Бот нэхьыжьым и щІакІуэр зытри-убгьуэри, кхьужьейжьытІымкІэ узышэ лъагьуэм теуващ.

Уэшхыр нэхь ии кьэхьурт, уэ жьгьей зырызхэри кьехьу щІидзат. Бот здэкІуэр кьищІа хуэдэ, Мыщэ абы и ужь иуващ. Уэ зы-рыз кьеххэр щилъагьум, Бот нэхь хуабжь зищІащ, Мыщи абы зыкьыкІэригьэхуртэкьым. Уэшхым лыр дахэ-дахэу имыгьаплгэ щхьэкІэ, гьуэгур фІыуэ ицІыхурти, гьуэщэнкІи гузавэртэкьым.

КхьужьейжьытІым пэгьунэгьу зэрыхьуу, Мыщэ зэуэ зричащ. Ар япэ иту, Бот нэсащ жыгыжьытІым деж. ГьуэгулІрэ Муратрэ жыг щІагьым щІэтт, зым шыщІэр, адреим шыжьым я пщэр ялыгьыу. ГьуэгулІ шыщІэм зытриубгьуа щІыкІэу шытт. Бот щІакІуэр зыщидэ-ри, псоми ятриубгьуа щІыкІэу, яхэуващ. Мыщи мыдэІуэкІэ кьыщытт, нэбгьузкІэ абыхэм яхуеплэкІыу. Абы ГьуэгулІ жриІэ хуэдэт: «Сы-мылъагьуу дауэ укьытекІа пшыІэм? Щхьэ укьызэмьджарэ мыбы укьыщыкІуэм?»

МыдэкIэ Мудар гузавэрэ кыикIукI-никIукIыу пщыIэм щIэтт. Ар щильагъум, и гупсысэхэр нэгъуэщIыпIэ тришэн щхьэкIэ, Хьэту жиIащ:

– Дауэ уеплгэрэ, Мудар, уэлбанэ кIыхь хьуну мыр? Хьэмэрэ...

– Хьунукъым! Пльагъуркъэ уэшхыпсым тхьурымбэ зэрищIыр? – жиIэри Мудар и пIэкIэ Сэрэбий жэуап кытащ, и щхьэ щIыбым щIэтIахьуэрэ.

– Пэжщ, – щыхьэт техьуащ Мудари хуэму. – Ар укьэзымыгъэп-цIэну нэщэнэщ.

Уэшхыр, кызыэрыригъэжьам ещхьыркъабзэу, зэуи теужащ. Куэд дэмыкIыу дыгъэри гуфIэжу уафэ джабэм кытIысхьэжащ. Пшэжьхэми, я Iуэху зэфIэкIати, гуп-гупурэ загуэшауэ, лъэныкьуэ зрагъэзыжырт.

– Мис аращ гъэмахуэ уэшх жыхуаIэр! – кыпыгуфIыкIащ Бот, уафэм дэплъейри. – Гъэмахуэ уэшх дахэ дьдэ къешхащ.

Уэшх нэужьым хьэуар апхуэдизкIэ къабзэ хьуати, убауэ пэтми, зыщыбгъэнщIыртэкъым. ЩIыри, мо куэд лъандэрэ псы хуэлIар, зэуэ гьушчыжат. ЩIалэ цIыкIуитIыр псыфыбзэт, Бот фэ зэрыриплъамкIэ, тIэкIуи пIыщIат. Ахэр фIыуэ кызыэпиплъыхьри, жиIащ:

– Сытыт, хуэмыхухэ, шым кыщыщIын фи гугъэр, абы щхьэкIэ мыпхуэдэ уэшхым ухыхьэ хьурэ?

– Шым кыщымыщI щхьэкIэ, шыщIэр-щэ? – игъэщIэгъуащ ГьуэгулI.

– Сыт шыщIэр? ШыщIэми зыри кыщыщIынутэкъым, уэлэхьи! СIо, а шыщIэр уэр нэхэрэ нэхь жагъуэу ильагъу уи гугъэрэ и анэм? ШыщIэ дапщэ губгъуэм итыр? Зыри къащыщIыркъым.

– Ахэр шы гуартэ мэхьу, мы тIум я закъуэщ! – икIуэтыркъым ГьуэгулI.

Бот и пащIэкIэ щIогуфIыкI, Мурат нащхьэ хуещIри, и псалъэхэм кыщIегъу:

– Лыгъэжыыр уиIэщ, ПытIыкь! Мис апхуэдэу уи мылкъумрэ былымырэ пхьумэфмэщ псэуа уцыхьунур, ар зэи зыщумыгъэгъушщэ.

Ахэр пщыIэм кыщытехьэжам, Мудар, зэрыгузэвари щыгъушщэжауэ, гуфIэжу къапешьящ:

– А, зиунагъуэрэ, ПытIыкь, апхуэдэу хьурэ-тIэ? Дыбгъэгузэващ...

Мудар и псалъэхэр щызэхэхым, щытхэр дыхьэшхащ.

– Аратэкъым-тIэ, Мудар, уэ жыпIэну узыхуеяр! ПытIыкь уцыхьэну жыпIа къудейти...

– Сыщыхьэри сыт, ауэ сешхыдэн си гугъакIэ, къащтэ кьурIэн! – дыхьэшхащ езы Мудари. – Сытым хуэдэу сэ сызэрыгузэвар!

Сыт жимыIэми, Мудар щIалэ цIыкIум и жагъуэ хуэщIынутэкъым. Мудари, пщыIэм тес адреихэми фIыуэ ящIэрт ГьуэгулI и шы зэщIэсым зэрытегужьейкIар, зы жэщ къэмынэу ахэр пщыIэм и гьунэгъубзэу кызыэрихужыр, щIэх-щIэхыурэ щIэкIыурэ зэрыкIэльпылпыр. Нэхьри апхуэдэу ищIу щыщIидзар шым дыгъужь кьелнкIэ хьуну зэгуэрым мэкъуауэхэр тегузэвыхьа иужькIэт. Ботрэ Хьэтурэ ялбэкI къагъанэртэкъым щIалэр ямыгъэгузэвэн щхьэкIэ.

– Сэ тхьэ соIуэ, иужьрей илгъэс зыбгъушщIым Iэщым дыгъужь кьелуэу сэ сымыщIэж! – жиIэрт Бот.

– Мэзым бжэнымрэ кхьуэмрэ щIэхуэжыркъым, сыт дыгъужьыр Iэщ кыщIелэнуур, – дежурт Хьэтуи.

Апхуэдэ псалгъэмакьыр ирагъэкIуэкIырт, ГьуэгулI хуэмыгъэза хуэдэу, ауэ щIалэм кыгурыIуэрт езым зэрыраIуэкIыр. ЗыкъомкIэ и гур

игъэфІми, лЫжытІым сыт жамыІэми, итІани игу загъэртэкъым, дзы-
хыи ищІыртэкъым.

– Уэрей, Бот, а псори сэ кыызгуроІуэмэ, ауэ, пэсэрейми жиІаши,
быдэ и анэ гыркъым. Сакъам хуэдэ щыІэкъым, – жиІэрт езы ГъуэгулІи.

Уэшхыр теужа щхьэкІэ, цІыхухэр лэжыакІуэ текІыжакъым: Іэнэ
пщтэ хъунутэкъым, мэкъу уеуэнуи тІэкІу яфІэпсыфыІуэт. Пэжу, джабэ
нэкІухэм ущеуэ хъункІи хъунут, арщхьэкІэ Мудар идакъым:

– Зывгъэпсэху адэ!

– Ярэби, мы си пащхьэр щхьэ кьежэхыу пІэрэ мыпхуэдизу? – и
щхьэ хужиІэжащ ину Бот, и пэ лъабжьэр ІэпхъуамбэкІэ иІуэтурэ.

– Ари нэщэнэм щыщц, Бот. СлІо, уэ умыщІэу ара, цІыхум и пащ-
хьэр кьежэхмэ кьэхур? – кьэхурджэуащ Бот и пщафІэгъур.

– ЦІыхум и пащхьэр кьежэхмэ, кьэхур сэ сощІэ, къуиинжь и къуэ,
ауэ тІэкІу махуэр сфІыхэкІуэтащ хьэщІэ кьэкІуэнуи аращ, – жэуап
къитащ лЫжыым, дыгъэм еплгурэ.

– Пэжу, уи адэр щхьэц хъурыфэу щытауэ жаІэж! – зэрихабзэу, ауан
хэлъу, жиІащ Хьэту.

ПщыІэм тесхэр есэжати, зыри жаІакъым, ауэ ГъуэгулІрэ Муратрэ
кыщитхьри ину дыхьэшхащ.

– Сыт щхьэкІэ, хьэщІэ ихьэгъуэр дяпэкІэщ! – кыпыгуфІыкІащ
Мудар.

– Хэту пІэрэ-тІэ кытхуэкІуэнур, и унэ имызэгъэжыр? – гъу-
мэтІымащ Хьэту, лэпсым кытрищІа тхъурымбэр пхьэ лошкІэш-
хуэмкІэ кытрихыурэ.

– ХьэщІэ фІыуэ илъагъуркьэ мы си ныбжьэгъум! – ауан ищІащ ар
Бот.

ЦІыхухэр гуп-гупурэ зэхэст, хыбарыжь, таурыхь гуэрхэр яІуатэу.
Ауэ зи кьэшэгъуэ щІалэ гурбиянхэм, аддэ лъэныкыэкІэ зрагъэзауэ,
езыхэм я хыбар, щІалэгъуэ хыбар жаІэрт, зэзэмызи ину зэрыгъэ-
дыхьэшххэу. ГъуэгулІрэ Муратрэ нэхь гъунэгъу зыхуащІауэ, къа-
фІэмыІуэху-къафІэмыІуэхуу абыхэм якІэщІэдэІухьырт. Абы гу лъы-
зыта Бот щІалэ цІыкІуитІым еупщІащ:

– Ей, мыщхьыш кІуэсэжым къригъэльхуахэ, фи дзэхэр Іухунщ,
абыхэм жаІэ длагагъэхэм фемыдаІуэ! Мыдэ фыкыакІуи, мафІэм пхьэ
щІэфлхьэ!

ЛЫжыым и псалгъэхэр щызэхахым, мэкъуауэхэр зэщІэдыхьэшхащ:

– Уэ дэнэ щыщцІэрэ, Бот, абыхэм жаІэр?

– Сыт щІэзмышцІэрэ сэ абыхэм жаІэр?! Сэри ситащ абыхэм я ныб-
жыым, сощІэ губзыгъагъэ лъэпкь зэрыжамыІэнур.

– Фэ жыфІэу щытахэр пщІэж хъунщ, дауи! – мэдыхьэшх Хьэту. –
Ауэ, си къуэшыжь, фэ жыфІэу щыта длагагъэхэм хуэдэ нобэрей ди
щІалэгъуалэм жаІэркъым! Зыгуэрхэр зэхыбогъэзэрыхь...

– Мы пэцаным тхьэ фыкысхуІуплэн! – жи Бот, и пщафІэгъум
кыгъэгубжьарэ дахэ-дахэу пидзыжын имыгъуэту.

– Уэлэхьэ, Хьэту, алейкІэ уи ныбжьэгъужьыр шыбгъэм кыу-
мылхьэ, япэми иджыри а зи кьэшэгъуэм жаІэр зы хыбарым, – жеІэ
мэкъуауэхэм ящыц зым, Бот кыщхьэщыжу. Боти, ар игу ирихьаши,
щІалэм зыхуегъазэ:

– АлейкІэ гугъу зумыгъэхь, шынэхьыщІэ, сыт мыгъуэр хищІыкІрэ
абы зи кьэшэгъуэ щІалэхэм ягъэхьыбарым. ХищІыкІауэ щытамэ, и чэ-
зум фыз кыишэнтэкъэ! Иджы, мес, и щІалэ нэхьыжьыр си къуэрылху
цІыкІум и ныбжьу аращ! – игу егъэзагъэ Бот.

– Сэ тхэ соҮэ, Бот, сэ си кьэшэгьуэ дахэу кьэсшакІэ! Ауэ уэ, тхэмыщкІэжь, мэжнун пшхати, ныбэм укьызэрикІуы кьэпшауэ аращ!

Пэж дыдэу, Бот щІалэ цІынэу кьрагьэшат фыз. Зеиншэу кьыщынэм, зыгуэр кьыхуэтшэнщ жары, и Іыхьлыхэр зэхыхьэри кьыхуашат хьыджэбзыфІ дыдэ. НасыпыфІэ дыди зэдэхьуаш ахэр, бын хьарзыни зэдагьуэтауэ, адыгэ унагьуэ хьарзынэу мэпсэу. Ауэ Хьэту тІэкІу хэкІуэтауэ кьишари пцІыкьым. Абыи щхьэусыгьуэ иІэт. «Си шынэхьыжьым кьимышэу, сэ дауэ кьэспэн?» жиІэурэ хигьэкІэсащ. И шынэхьыжьым кьиша иужькІэ, езыми зигьэгувэжакьым.

Апхуэдэу зэныбжьэгьуитІыр зэхьурджауэурэ пщыхьэщхьэшхэри кьэсащ. Іэнэр кьыщагьэуу дыдэм кьуажэпщыр кьытехьащ, шууитІ и гьусэу. Іэнэр щилбагьум, и пащІэкІэ щІэгуфІыкІри, жиІащ:

– Дауэ, Бот, зэрыжыпІэр, «Іуэху зи Іуэху Іуэху ирохьэлІэри, шхын зи Іуэху шхын ирохьэлІэ», жыпІэрэ?

– Ар сэракьым жызыІар, Кургьуокьуэ, ди адэжьхэм я адэшхуэхэрщ.

Кургьуокьуэ, дыхьэшхри, и псалгэм пищащ:

– Сыт фыхуэдэ, дауэрэ фыкьела мы уэлбанэшхуэм?

– Дэ дыхьарзынэщ. КьуажэмкІэ дауэ хьуа? – жиІащ Мудар, и пщыр шым кьригьэпсыхьурэ.

– Зэран щыІэкьым, Тхьэм и шыкуркІэ. Мы иужьрей тхьэмахуэм нэхьыфІыжу фылэжьащ, афэрым, Мудар, – жиІащ Кургьуокьуэ. – Мыдэ дыкьыщыкІуэм ауэрэ зытпльыхьати, сигу зэгьащ.

– Плягьурэ, Кургьуокьуэ, ар зэрыхьур, – кьыхыхьащ псалгэмакьым Бот, – цІыхур фІуэ щылажьэр фІуэ щыбгьашхэм дежщ! Зи ныбэ нэщІыр зэи лэжьэфынукуьым гур игьэзагьуэ, псэр игьэтыншу. Ар...

– ЗэрыжыпІэмкІэ, Бот, псори зи фІыщІэр пщафІэхэрщ, – Іэпиу дащ пщафІэ нэхьыжьым и псалгэр мэкьуауэхэм ящыщ зым.

Бот, абы ней-нейуэ еплъри, кьыпыгуфІыкІащ:

– Алыхьым гьащІэ зритын, сыту зэхэщІыкІышхуэ уиІэ! СхужымыІэ дыдэр кьэпщІащ. Сэ апхуэдэу сывэгугьуу фызмыгьэшхамэ, си уз кьэвлэжьынт фэ! ИІэ, фытІыс, Іэнэр хьэзырщ, – жиІэри, Бот пщыми етІысэхыну зыхуигьэзащ.

– Хьэуэ, Бот, япэрауэ, дэ Іэбгьахьуэхэмрэ мэлыхьуэхэмрэ я деж дыщыІащ, абыхэм мыхуэмыхуу дыкьыщагьэхьэщІащ. ЕтІуанэрауэ, допІащІэ, зэ сыфхэплъэну сыкьытехьауэ аращ. Гьашхэ псори, сэ мыдэ Мудар псалгытІ кьудейкІэ сыхуейщ, – Кургьуокьуэ Мудар и Іэблэр иубыдри лъэныкьуэкІэ Іуишащ. Мудар и гур здэжамрэ пщым кьыжриІамрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакут.

– ТІэ, Мудар, мэкьуауэгьуэри и кІэм нэблэгьащ. ТхьэмахуитІ-щыкІэ псори зэщІэфкьуэжынуу, кьригьэжьащ Кургьуокьуэ. – Мы ди щІалэ хьэщІэ цІыкІум зы щхьэегьэзыпІэ кьыхуэгьуэтын хуейщ. Сыт мы дунейм хуэтщІэнур? Дауэ тцІымэ хьуну?

Мудар хуабжьу хэгупсысыхьащ. Зыпэмыпльатэкьым абы пщым кьыжриІар, мызэ-мытІэу езыми и щхьэм щызэригьэээхуат ар. АрщхьэкІэ, мыпхуэдэу тцІымэ, мыпхуэдэу хьунуу жиІэу, зыми триубыдэфыртэкьым. Ар езы пщым нэхь егьэщІылІауэ щыт Іуэхушхуэу кьилгытэри, тІэкІу и гур зэгьэжат. Иджы сыт хуэдэ жэуап иритынуур? ПцІыр сыткІэ щхьэпэ, пщыр апхуэдэу кьеупщІыну игу кьэкІатэкьым лІыжьым. Абы кьыхэкІуы иритыну жэуапри зэуэ кьыхуэгьуэтакьым.

– Сэр дыдэр куэдрэ сегупсысащ, Кургьуокьуэ, абы, ауэ, пэжыр жысІэнщи, мыр нэхь хьунт, мыр нэхьыфІт жысІэу, зыми схутеубы-

дэркьым. Ауэ, дауэ мыхьуами, щлалэм зы увьлэплэ илэн хуейщ. Апхуэдэ щлалэ бутлгыпщ хьунукьым: нэмыс хэлгыщ, хуабжьу жылэщлэщ, и ныбжьми хуумыгьэфэщэнэ, губзыгьэ цыклуш... И лэщлагьэки араш, уэ ар езыми уошлэ...

– Сэри куэдрэ сегупсысащ, Мудар, щлалэ цыклым и луэхум. Зэи си мурадащ лэбгьахьуэм е малыхьуэм згьэклуэнэ. Пэжщ, ар зэклэ увьлэплэщ. Ауэ адэклэ-щэ? Игьащлэ псор малыхьуэ пщылэм тесу е лэбгьахьуэу ихьын? Зэгуэр плэщхьагь зэригьэпэщэ унагьуэу тлгысыжын хуейкьэ? Кьыщынэмыщлауэ, лэщлагьэ хьарзынэ илэщ, а зи гугьу тцла-хэм дгьаклуэмэ, и лэщлагьэр флэклуэдынуш. Лэмал игьуэтынукьым абы ирилэжьэнэ. А кьомыр зэпэслытри, мураду сцлар мыраш: щлалэм и щхьэ щигьэпсэужыфын зы тедзаплэ илэмэ нэхьыфлщ. Кьыщым и гьунэгьуу зы унаплэфл дьдэ щылыщи, абдеж зы унэ цыклу хуитцлхьынщ. Щреспэу, уанэ ищлрэ – и щхьэр иплыжынщ. Пщэдджыжь сэ шыгу зэщлэщла зыщыплл кьыдэзгьэклынщ, лы тлурьтл ису. Уэри щлалэ зыщыплл гьусэ яхуэщлыжи, унапхьэ вгьэхьэзыр. Куэдыщлэйри дыпэ-тынкьым, зы унэ цыклу пщлыну сыт хэл? Ауэ зэклэ езы щлалэ цыклым зыри жумылэ. Унэр хьэзыр хьумэ, тшэнщи щлэдгьэтлгысхьэжынщ! Икьли пэжщ, Мудар, жыплэр: апхуэдэ щлалэ бутлгыпщ хьунукьым!

– Дэгьуэщ, Кургьуокьуэ, – хуабжьу арэзыуэ жилад Мудар.

Абыклэ зэгурылуэри, Кургьуокьуэрэ и гьусэхэмрэ шэсыжащ. Етлуанэ махуэм и пщэдджыжьым жьыуэ пщылэм шыгу зэщлэщлауэ тху кьыгьэхьащ, лы тлурьтлхьхэ ису. Ахэр гуапэу кьригьэблагьэри, Мудар унафэ яхуищлэщ ящлэнумрэ зэрэщлэнумрэ теухуауэ.

– Луэхур нэхь псынщлэу зэфлэклын щхьэклэ, – жилад Мудар, – пывупщлыр мы пщылэм кьафшэ. Мыбдежим бжэгьулэри щытцлынщ, чыри щыдухьуэнщлынщ, пхьащхьэри щыдупсынщи, фэри нэхь фыщы-тыншыщ мыбы. Унапхьэр кьанэ щымылэу хьэзыр хьухуклэ, пщылэм фытесынщ. Фызыщлэлын ди куэдщ, дэ тшхьыри фшхынщ.

Мудар и унафэр кьуажэм кьиклэхэм ягу ирихьащ. Махуищым кьриубыдэу унапхьэр хьэзыр ящлэщ, псэуалыпхьы щыгьужу. Махуищым пщылэм кьыщызэтралхьа псори зы тхьэмахуэм зыхуей хуагьэзащ. Езы ухуаклуэхэм я мызакьуэу, хэт хущлхьэми унапхьэм елэжьырт: Боти, Хьэтуи, щлалэ цыклухэри. Езы Мударти, джыдэр игьэтлгылхьхэртэкьым.

Мэкьуауэгьуэр зэфлэклат Гьуэгулл и унэр хьэзыр щыхьум ирихьэллэу. А псоми зыри хэзымышьыкл Гьуэгулл иужьрей зэманым нэщхьеирилэт. Зыми зыкьримыгьащлэу, ар егупсысырт здэклуэнум. «Щегьуэжауэ кьыщлэклынщ Кургьуокьуэ, зыри щыжимылэжклэ», – егупсысырт ар. Мударти зыри жиэртэкьым. Мэкьуауэхэм пщылэри зэпкьрахьыжырт. Щлалэхэр зэупщлыжырт: «Догьуэ, мы ди пщым и мурадыр сыт, гьэ кьэс мэкьуауэн духа и ужьклэ, тхьэлгьэлүшхуэ тхуищлыжырт, мы гьэм зыри жиэртэкьым, пщылэри зэпкьрыдохьыж». Псори гурылуэгьуэ щыхьуар, пщылэр зэпкьрахьыжын яхуыу пхьэклэ-бжьэклэхэр гум иралхьэжа и ужьклэщ.

– Псори кьыщым деж щытцла унэщлэм доклуэ, – жилад Мудар. – Тхьэлгьэлур абы щытцлынщ. Пщыри абы кьыщытпплэ!

Зымылгьэгуахэм ягьэщлэгьуащ кьыщым и бгьум деж шащла унэ дахэ дьдэ цыклуэр. Ар адыгэ унэ кьыхьт, пэшитлрэ зы пщэфлаплэрэ хьуэуэ, и кьыхьагьклэ клэлындор лутыжу. Пщлантлэр лэхуитлгьэхуитт, псэуалгьэ гуэрхэри дэту. Лы зытхухи пщлантлэм щыпщафлэрт. Кургьуокьуи, нэхьыжь лыжьы зытхухи гуэщым щлэст, лэнэ хьурей цыклым

бгьэдэсу. Тхэм ещлэт зытеспэлъыхьыр, хуабжыу дихьэхуауэ уэршэрырт ахэр. Цыхум я нэсыгьуэмрэ лым и вэгьуэмрэ зэрихьэллэти, пщлэнтлэм лэнэ кыхьышхуэ шагьэуври, ерыскыыр кыттралъхьаш. Зэрыхабзэу, нэхьыжьхэр жьантлэм дэтлэсхьаш, Боти яхэту. Мыдэклэ щхьэж зэрыхуэфашэклэ тлэсащ. Кургьуокьуэ фо махьсымэр изу зэрыт фалъэр илэтри, ину, псоми зэхахын хуэдэу, кьригьэжьаш:

– Си жылэгьу лумахуэхэ! Мэкьур зэщлэткьуэжаш бэлутлэу кыхэмькыу, уэлбанэ кыттэхьуэу, гугьу дызыдехьар тлэмькыуэду. Тыншу зэщлэткьуэжаш. Пэжщ, мы шыгьуплэстэр мэкьуауэ пщылэрщ кыщытлэтын хуеяр, ауэ нобэ нэгьуэщлэ зы гуфлэгьуи дилэщ жылэм... Дэ цыхушлэ кытхэхьуаш. Кьуажэгьу кьыдэтлэсыллэщ, зы щлэлэ ахьырзэман, уанашлэ телъыджэ!

Кургьуокьуэ Гьуэгуллэ еджэри зыбгьэдишащ.

– Мис мы щлэлэрщ зи гугьу сщлэур. Тлэ, си кьуажэгьу угьурлэхэ, жылэр дызэхыхьэри, мы дызэрыс лъапсэ тлэклэур хуедгьэщлэщи, итыншыхьыну, иуныхьыну Азалыхьым жилэ!

– Лэмин! Алыхьым жилэ! – кьэлэуаш макьхэр.

– Тлэ, мэкьур зэщлэткьуэжын зэрыдухамрэ щлэлэм и лъапсэм щхьэклэ дызэрехьуэхьунумрэ зы тщлэм нэхь тэмэму кьэтлэытащ, Мудар сэрэ дызэчэнджэщри. Щлэлэ цыкылум ди жылэм лъапэ махуэ кьыдихьауэ Алыхьым кьыщлэгьэк! Зыхэтлэсхьа хьэблэми, Мацу, фхуэмахуэн Тхэм ищлэ!

– Лэмин!

– Аращи, узыншагьэрэ нэмысрэ жылэр дыщымыщлэну!

Псори фадэ ллэщлэм ефэри, я фалъэхэр ягьэувьжаш.

Гьуэгуллэ щытт, и тэмакьыр кьызэфлэнэрэ кьыщиуду гьын хьэзыру. Абы жиленури зэрызищлэнури ищлэртэкьым. Лэнэ кыхьым щысхэу мэкьуауэ пщылэм темьсахэм щлэлэр кьызэпапльыхьырт. Мацу, кьуажэ гьуклэр, Гьуэгуллэ гьунэгьу зыхуэхьуар, кьэпсэлыаш:

– Сэ тхьэ сыгьэлэ, Кургьуокьуэ, ади шынахьыжьи сыхуэхьунклэ! Кьакыуэ, щлэлэфлэ, моуэ нэхь гьунэгьуу кьызбгьэдыхьэ...

Щлэлэр Мацу зришаллэри, псалъэ дахэ кьыжрилэщ.

Кыфлэ хьухуклэ зэхэтащ тхьэллэур. Псори зэбгьрыкыжа нэужь, Кургьуокьуэ, Мудар, Мацу сымэ ягьэтлэсри, Гьуэгуллэ, и адэм кьыжрилэну хуэдэу, псалъэ дахэ куэд кьыжралэщ. Щлэи гьуни илэтэкьым щлэлэм и гуфлэгьуэм. Ар псоми щыгуфлэклэурт, псори флэтелъыджэт. Ауэ сыт нэхьри нэхь и гуапэ хьуат гьунэгьу дыдэу, зы бжыхь флэкла я зэхуаку дэмыту, гьунэгьу кьыхуэхьуа кьуажэ гьуклэ Мацу цыху хьэлэмэту кьызэрыщлэклэр. Мурат, мэкьуауэ пщылэм ныбжьэгьу кьыщыхуэхьуар, унитлэ флэкла я мызэхуакуу зэригьунэгьур, абыхэм адклэуэклэ, мыжыжьащэу, Бот зэрыщыпсэур.

А пщыхьэщхьэм Гьуэгуллэ и гьащлэщлэм щлэидзаш.

Гьуэгуллэ хуабжыу игу ирихьырт псэуплэ хуэхьуа щлэплэ дахэр: япэрауэ, ар гьуклэ Мацу и гьунэгьут, кыщыр я зэхуакуу, адклэуэклэ, зы лъэбакьуищэ хуэдизклэ, Шэрэджыпсымрэ Хьуу псы цыкылумрэ щызэхэхуэжым и деж кьуажэ щхьэлыр кьыщытт. А псори бжьэпэшхуэм тетт, ар нэхьри ягьэдахэу. Етлэуанэрауэ (арат псом хуэмьдэжу Гьуэгуллэ дэзыхьэхри), абдежыр цыху зэхуэсыплэти, зэи ущызэшыртэкьым.

Къуажэдэхэми я жагъуэтэкъым «щхьэпфыж» къежьауэ къахэтфысхьа щлалэр зрагъэцфыхумэ. Жылэм зэуэ зэлыщфысат, и ныбжьым емылгытауэ, абы лэщлагъэ хьэлэмэт зэриЛэр, зэрыфашцлэ лэзэр. Арат Гуэху зимылэхэри, щхьэусыгъуэ гуэрхэр ящлурэ, ГуэгулI деж кфыщым къыщлэклуэр. Хэт щлэмыхьэми, гьуклэ щлалэм зэуэ ихьэхурт. Хамэгу-хамашхьэ хэмылгу, зэпымычу нэжэгужэу, къыщфыхьэхэм, игъашцлэ лъандэрэ я цфыхугъэм хуэдэу, къапешьэрт, я узыншагъэмкIэ, къинэмыщцхэмкIэ ящлэупщлэрт, къеуэршэрылIэну гукъыдэж зыщфым гуапэу ядэуэршэрырт.

Хьэблэми жылэми ягъэщлагъуэу быдэ хьуат ГуэгулIрэ Муратрэ я зэныбжьэгъугъэри. Абыхэм я зэхуцтытыкIэм фыуэ щыгъуазэхэм жалэр зэтэхурт: «Тхьэ дыгъэлэ, зы адэ-анэ къыльхуа зэкъуэшитIри а тIум хуэдэу фыуэ зэрыльагъуу къыщлэмыкIын». Апхуэдэт илгъэ-ситхум щлIгъуауэ. Ахэр цфыхугъэ зэхуэхъуауэ мэкъуауэм къызэрехыжрэ Мурат я унэ жэщ къызэрыщекIым нэхьрэ ГуэгулI деж зэрыщылэр нэхьыбэт. Мурат и адэми ар унэм къызэрыщигъэсэбэп щлагъуэ щылэтэкъым, уэими ищлэртэкъым, и анэм зэзэмызэ мыарэзыныгъэ гуэрхэр къызэпхигъэлукIми.

Щлалэ ахьырзэман къищфыкIат а тIум, зэлэр къыгуачыну къару-уфлэрэ езыхэр зэкIужу. Къуажэ кфыхьым зи ишэгъуэ хьыджэбзу дэсыр абыхэм къателлэрт, щэхуу я гум гурыщцлэ гуэрхэри цагъафлэу. Псом хуэмыдэу а тIур зэщхьу хуэпарэ яшхэм тесу уэрамым къыдыхьамэ, къакIэлъыплъри къехъуапсэри зи ишэгъуэ хьыджэбзхэм я закъуэтэкъым.

ГуэгулI къыщыкIуам, мэкъуауэ пщылэр япэу хэщлалэ щыхуэхъуам, къэзыщфыхуахэми къагъэгъуащэртэкъым, я благъэ гуэр деж кIуэ хуэдэу къыкIэлъыкIуэрт. Ауэ псом хуэмыдэу Бот нэхь щлэх-щлэхьурэ къыхуеблагъэрт – ар щыгъуазэт ГуэгулI и цыни и гъури. НыбжькIэ куэд яку дэльми, Бот къыльытэрт ГуэгулI и ныбжьэгъу дыдэу, и ныбжьэгъу пэжу. Арат Гуэхур зэрыщытри, арат щлэх-щлэхьурэ къыщлэклуэрейри. И щхьэгъусэм зы ерыскъы лэфI гуэр ипщэфIамэ, ар хуабэу ГуэгулI деж къимыхьамэ, Бот ишхыр и дзэжэ дыхьэртэкъым. Апхуэдэхэм деж зэпымычу Бот жиЛэр зыт: «Ей, ПытIыкь, ПытIыкь, сэ сурилэу ущлэгүзэвэн лъапкъ щылэкъым!» Ауэ зы жьы Iурыхьэгъуэ иритырти щлIгъужырт: «Мацурэ сэрэ дурилэу ущлэгүзэвэн щылэкъым!» Бот фыуэ щыгъуазэт зи гъашцлэр къуажэ гьуклэу къезыхьэкIа лыжь хьэлэл псэ къабзэм къетIысылIа щлалэ цыкIур и быным примыдзыхьу фыуэ зэрыльагъум. Арагъэнт лыжьым и цлэри и псалъэхэм щлэщлIгъужри.

Бот ГуэгулI деж пщыхьэщхьэщыс къыщыкIуэхэм деж Мацуи къахьыхьэжырт, арати, хьыбарыжьыр ирашажьэрти, жэщыр хэкIуэтэхукIэ зэхэст. Апхуэдэ пщыхьэщхьэхэр зыпищI щылэтэкъым ГуэгулIи. Пщыхьэщхьэ гуэрым, ГуэгулI щлэкIауэ, Бот Мацу зыхуигъэзаш:

– Уа, гьукIэж, мы щлалэ цыкIур уи быным хуэдэу фыуэ уо-льагъур. Тхьэ сыгъэлэ, сэри жагъуэу сымылъагъу. Жагъуэу слъагъуу щытамэ, апхуэдизрэ сыкъакIуэрэт! Ауэ уэрэ сэрэ дызэхуэдэкъым, уэ мыбдежым уригъунэгъуш, гъунэгъурэ гъуэншэджрэ, жиIакъэ пасэрейм. ТIэ, а псор къыщцезгъэкIуэкIращи, мыбы зы пIэщхьагъ ищфыну и чэзу мыхъуауэ пIэрэ? Уэ дауэ уеплгърэ абы?

– Уэлэхьыр Алыхьым и цлэщ, тэмэмкIэ... Щфымахуэ кIуам къезгъэшэнутэкIэ, тхьэ сыгъэлэ! Зыгуэрым жесIэри ирезгъэлукIати,

ауэ жыжьэуи кыыхуидактым. Мы щымахуэ дызыхуэкIуэм, дыпсэурэ дынэсмэ, Алыхым кыздищIэу, сигу ильщ кызгэшэну!

– Щымахуэр кэсыным кэнэжаи щыIэктым, Мацу. Иджы щыщIэдзауэ и ужь дихьэмэ мынэхьыфIу пIэрэ?

– Ихьэн хуейщ, уэлэхьэ, ихьэн! Ауэ хэт мы дунеишхуэм абы едгьэпсэлыэнур? Абы егьэпсэлыэн хуейр моуэ нэхь кызыфIэлIыкIын гуэрщ!

– Iэгьу, зиунагьуэрэ, сэ-щэ?! Сэ... абырэ сэрэ зэжедмыIэ щымыIэу дызэныбжьэгьуш, фIы дыдэуи сыкьелыагьу! – кьэгуфIащ Бот.

– TIэ, мыгьуэ, щхьэ сыбукIрэ? Сэ езгьэпсэлыэн гуэр кызолыгьы хьуэри си щхьэр сокьутэж!

– Абы епсэлыэныр Iуэхутэктым, гьукIэжь, Iуэхур – хэт кьедгьэшэ-нур?

– Тхьэ соIуэ, мор кызгэшашэрэт, жысIэу зыми схутемыубыдэ, Бот. Кьегьэшэн хуейщ, жыпIэу, япэ кэсыр кьегьашэкIэ зэфIэ-кIынуктым. Кьанэ щымыIэу, и насып кьэкIуэнур зэлыгтар арауэ тхьэ пхуэсIуэнщ! Мыбы хуэдэ щIалэм щхьэгьусэ тэмэм иIэн хуейщ. Унэм щIэс цIыхубзым куэд елыгташ, Бот, куэдIей!

– TIэ, гьукIэжь, абыхэм сыщымыгьуазэу кызжепIэу ара иджы? Уэлэхьэ хьэзим, унэгьуашэр хьун хуэдэу кыщIэмыкIмэ, лIым и унагьуэбжэр хуищIыжауэ аракIэ. Аууей, уэрэ сэрэ абыхэм щымыгьуазэр?! – Бот и псалгэр зэпигьэури ней-нейуэ Мацу епльащ, игу кьэкIар кьыбгьэдэ-сым жриIэнрэ жримыIэнрэ егупсысу. Ауэ тегушхуэри кьригьэжьащ: – Уа, гьукIэжь, сыщымыуэмэ, мы щIалэм иIэщ кьэшэн гуэрхэри. Сэ зэрэ-тIэурэ срихьэлIащ мо Кьэзаныкьуэ Алий и пхьум еуэршэрылIэу...

– Хэт и пхьум, жыпIа? – щIэупщIащ Мацу, зэхихар игу зэрыримы-хьар нэрылыагьуу.

– Кьэзаныкьуэ Алий... жызоIэ!..

Ар жиIэрэ пэткIэ ГьуэгулI кыщIыхьэжащ. Ар Мацу и жагьуэ хьуактым, уеблэмэ щыгуфIыкIащ. ГьукIэжьым нэхь кьищтэрт кьэхьэя псалгэмакьыр ГьуэгулI зэхихмэ. Мацу и псалгэкIэмкIэ ар Боти кьыгурыIуащ.

Мацуи зыгуэрхэр и тхьэкIумэ кьицырхьат Алий и пхьумрэ ГьуэгулIрэ ятеухуауи – ар и жагьуэ щIыIэ хьуат.

– ПщIэрэ, Бот, а зи гугьу пщIы Кьэзаныкьуэ Алий мор мыр жыхуаIэ щIалэм хуэдэу кьэжьауэ щыташ. Ауэ абы псэгьу хуэхьуа цIыхубзым и насыпым зыдигьэзащ... Зыдигьэзащ Iей и льэныкьуэкIэ! Мы дунеишхуэм теткьым цIыхубз жьей нэхьрэ нэхь узыхуэмей...

– Сэри сыщыгьуазэщ абы, Мацу. Пэжщ, уэ пхуэдэу хэсщIыкIыу кыщIэкIынкьым Алий и Iуэхум, ауэ сэ сызытепсэлыгьымрэ а уэ жыхуэпIэмрэ сыт зэхуаIуэхур? Ар...

– Iэу, зиунагьуэрэ! Сыт мы жыпIэ хьэдэгьуэдахэр? Сыт «сыт зэхуаIуэхур» жыхуэпIэр? Догьуэ, уи ныбжыр здынэсам ар кьыбгурымыIуэу ара уэ? Зэхэпхакьэ зэи «и анэ епльи, ипхьу кьашэ», жаIэу? Апхуэдэ псалгэжь диIэщ адыгэм, умыщIэми сщIэркьым... Аууей, сигу кьэкIыжыртэктым уэ узэрыкьущхьэр, – жиIэри, Мацу и Iэ ижыр дрихьейри ину иридзыхьащ. Бот зыгуэр жиIэну щыхуежьэм, Мацу абы зы псалги кьыжьэдэкIыну хунимыгьэсу и псалгэм адэкIэ пищаш: – Тхьэ сыгьэIэ, Бот, дэ Алий ипхьу нысэ тхуэмыхьун, абы дытепсэлыгьы зэмань думыгьэгьэкIуэди нэхьыфIщ. Аращ сэ бжесIэнур абы теухуауэ.

ГьуэгулI диярэ зиуцэхуауэ цыст. Псо дыдэр кьыгурымылуами, абы кьыгурылуат лЫжытЫм зи гугьу ящIар. Псом хуэмыдэу Мацу и иужьрей псалъэхэр абы и гум зэпхридзат. Ар пэплъэрт нэхьыфI дыдэу ильагьуу мы дуней псом тет лЫжытЫм я псалъэм пашэным, Алийрэ и пхьумрэ ятеухуауэ нэхьыбэлуэ зэхихыным, арщхьэкIэ а псалъэмакьым Мацу кIэ иритащ.

– ТIэ, Бот, жэщри хэкIуэтащ, уэри жьжэ уехыжын хуейщ, – жиIэри Мацу кьэтэджыжаш.

ГьуэгулI ахэр игьэкIуэтэжри, нэщхьей дыдэу унэм щIыхьэжаш. Гьуэлъыжа щхьэкIэ, ар жейм езэгьыртэкьым, и тхьэкIумэм итт лЫжытЫм я псалъэмакьыр. Щхьэ тепсэлъыхьын хуей хьуа ахэр Алийрэ абы и щхьэгьусэмрэ? «Мы дунейшхуэм теткьым цIыхубз жьей нэхьрэ нэхь узыхуэмей...» Абы и тхьэкIумэм икIыртэкьым Мацу и псалъэхэр. Бетэмал, щхьэ щIэкIат? ЩIэмыкIатэмэ, псалъэмакьыр кьызытехьеикIар ищIэнт. Иджы-щэ? ГьуэгулI жиIэнури зэгупсысынури ищIэркьым. Пэжщ, абы игу ирохь Алий и пхьур, тIэкIуи догушыIэ. ПцIыр сыткIэ щхьэпэ, и Iуэхум нэхь куу зригьэщIыну, нэхь хэкьузауэ ар хьыджэбзым епсэлъэну и мурадащ. НэхьыфIу пIэрэ-тIэ апхуэдэу мыхьу щIыкIэ лЫжытЫм я псалъэмакьыр зэрызэхихар! Мы дуней псом теткьым цIыхубз жьей нэхьрэ ар нэхь зыщыщтэ. Дыгьуасэ кьэхуам хуэдэу, абы игу илът, лIэжыхуи илъынуц и адэ кьуэш нэхьыжьым, Есэнкьул Исмел, и щхьэгьусэр, и щхьэр жылэжьым кьыдезыгьэхар. АтIэ, апхуэдэ зыгуэр пэщIэщIэгьу пхуэхьумэ-щэ? Хьэуэ, абы нэхьрэ мынэхьыфI мы дуней псом теткьым. ЦIыхум зэ лIэгьуэ щIэлъщи, лIэрэ зэгьэжмэ дыщэзэрылэщ абы елгытауэ!

ГьуэгулI а зыщIэзылула гупсысэм хуэм-хуэмурэ кьыIэшIэкири, игури и псэри жылэжьым кIуащ. И нэгу кьыщIигьэхьэжырт зыпIа и адэ-анэр, гьунэгьухэр. Пэжщ, ахэр щIэх-щIэхьурэ игу кьэкIырт ГьуэгулI, псом хуэмыдэу зи быдзышэ ефа Гуащэпс, быдзышэкIэ шыпхьу хуэхьуа Дахэлинэ цIыкIу. Сытым хуэдэу фIыщэу кьылъагьурэт ар абы! Дауэ псэуэ пIэрэ ахэр иджыпсту? Дауи, ГьуэгулI абыхэм ящыгьупщэжагьэнщ, е хэт ищIэрэ?.. ГьуэгулI кьыщIэкири, куэбжэпэм щыт тетIысхьэпIэм тетIысхьащ. Нэхуц нэблэгьат. Бжыхьэпэр уэфI щхьэкIэ, дунейр щIыIэти, абдежми щымысыфу кьэтэджыжаш. Абы хуэмурэ пщIантIэр кьызэхикIухьырт, икьукIэ зэрыгушхуэ, и напщIэм телъ и Iэц тIэкIури кьызэхиплъыхьырт. ПщIантIэми зэрыдэта щIагьуэ щымыIэу, ар унэм щIыхьэжри, пщэфIапIэм щIэт пхьэ гьуэлъыпIэшхуэм, щIакIуэ фIыцIэр зэрыубгьуам, зыщигьэукIуриащ. Куэдрэ щыльа, мащIэрэ щыльа, япэу джэд щылуэм деж мащIэу жейм хильэфаш.

ГьуэгулI и Iуэхум щхьэкIэ жейм езэгьыртэкьым Мацуи. Абы хуэм-хуэмурэ кьыгубзыгьыжырт, и нэгу кьыщIигьэхьэжырт ГьуэгулI япэ дыдэу зэрилъэгьуари, ар и гумрэ и псэмрэ кьызэрыдыхьари.

... ГьуэгулI и лъапсэм итIысхьэжу зы тхьэмахуэ хуэдиц дэкла нэужь, щIалэ цIыкIур ишэри, гьукIэгьэсэнэ зыбгьэдигьэуващ Мацу. Куэд дэмыкIыу кьыгурылуащ абы и гьэсэнэми гьукIэ нэс кьызэрыхэкIынур. ЩIалэр, кIышым зэрыщIыхьэххэу, сыт хуэдэ Iуэхуми зэрыхуэхьэзырыр лэжыгьэм кьыщигьэлъагьуэу хуежыат.

ГьуэгулI здыкIэлъыплъым, Мацу игу кьэкIыжаш эзыри мис апхуэдэу щIалэ дыдэу гьукIэгьэсэнэ япэу кIышым кьыщашауэ щытар. Абы щыгьуэ эзыри ГьуэгулI нэхьрэ зэрынэхьыжышхуэ щыIэтэкьым,

хэт ищлэрэ, хэбгээзыхьмэ, и ныбжьынкЛи хьунт. Ауэ ГьуэгулI нэхьрэ нэхь IэмашцIэлгэмащIэт икЛи нэхь кьарууншэт. Тобэ, сыт и жыл щIа абы льяндэрэ? Зы цIыху гьащIэ псо еклүэкIащ...

Мацу абы щыгьуэ гьукIэггэсэнү зыхуашауэ щыта лЫжьыр, иджы езым ещхьыркьабзэу, жьакIэхут, зэкIужт, и нэ угьурлыфэхэр гуапэу кьопльрэ гукЛи псэки кьодэхашцIэу. ЦIыху телъыджэт ар, ауз псом кьыщацIыхуу гьукIэ цIэрыIуэт, и нэхэм яльгэгуар и Iэхэм ящIу. Гьудэбердт абы и цIэр, ЛЫгуащIэхэ ящышт. А гьукIэ цIэрыIуэм Мацу кьритар и IэщIагьэм и закьуэтэкьым, атIэ и хьэл-щэн куэди кьы-хильхьат. ГьущI гьэплгьам зыхуей дыдэр кьызэрыхищIыкIым ещхьыркьабзэу, щIалэщIэри зэрыхуей дыдэм хуэдэу игьэсащ абы. Гьудэберд абы кьызэрыхуэIэфIым, кьызэрыхуэхьэлэлым ещхьыркьабзэуи кьыхуэткIийт. Ауэ ар дыджагь льянкь зыхэмылт, атIэ адэм и кьуэм хуиIэ ткIиягьт.

Мацу ищIар игу иримыхьамэ е дагьуэ тIэкIу хуищIамэ, ириггэ-кьутэжырти, щIэрыпсу ириггэщIыжырт. Языныкьуэхэм и деж Мацу кьыщыхьурт гьукIэр егьэлеяуэ кьыхуэткIийуэ, уеблэмэ фIыщэ ды-дэу кьимыльгагьуу гурыщхьуэ гуэрхэр щыхуищIи кьэхьурт. Мо лЫжь губзыгьэми абы гу лымытэу кьанэртэкьым, ауэ, «и зэман нэсмэ, кьыгурыIуэнщ», жыхуиIэу, и пащIэкIэ щIэгуфIыкI мыхьумэ, еки фIыкIи зы псалги кьыжриIэртэкьым. Мис апхуэдэурэ игьэсащ, еши щхьэхэ имыщIэу. Иджы Мацу гуапэу игу кьеггэкIыж а псори, езым и гьэсэнүм IуплэхукIэ. Хэт ищIэрэ, ГьуэгулI зэгуэр игу кьиггэкIы-жынкIэ хьунщ езыри. ЦIыхум ягу фIыкIэ укьэкIыжмэ, умылIа хуэдэш...

Iэджэми егупсысырт Мацу, нэхьыбэжи игу кьиггэкIыжырт. Гьудэберд дунейм щехыжам абы хуищIу хуиггэувыжа кхьэлэггунэм хуэдэ нобэми дэткьым кьуажэкхьэм. Хэт кхьэм дэмыхьами, Гьудэберд и сы-ным емыплгьу кьыдэкIыжыркьым, ноби лЫжьым зэрыхуэарэзыр, ягу зэрилгьыр кьаггэлыгагьуэу. Гьудэберд и кхьэлэггунэр иггэува иужькIэ, Мацу деж куэд кьэкIуащ льяуакIуэ, псэу щIыкIэ Гьудэберд мыгьуэм и кхьэлэггунэм ещхь яхуищIыну кьельгэIуу. ЛЫжьым абыхэм жэуап яритырт: «ПхуэсщIыну кхьэлэггунэ, кьуэш, си япэ уищмэ, ауэ Гьудэберд мыгьуэм ейм ещхь пхуэсщIыну укьээзггэуггэркьым». «Ар сыт щхьэкIэ?» – щIэупщIэрт псори. «Зи щхьэкIэращ, уэ у-Гьудэбердкьым, щхьэж и сынри и кхьэлэггунэри езым ещхьыжу щытын хуейщ!»

Кхьэлэггунэ Iэджи ищIащ Мацу абы и ужькIи, ауэ Гьудэберд ейм ещхь зыри хьуакьым. Абы теухуауэ кьуажэм хьыбар зэхуэмыдэ Iэджи щекIуэкIырт. Языныкьуэхэм жаIэм тепщIыхьмэ, Гьудэберд и кхьэ-лэггунэм гьукIэм игури и псэри хильхьат, адреихэм зэрыжаIэмкIэ – ар Алыхь Iэмырт.

Мацу езым и щхьэми хуищIыжат кхьэлэггунэ, арщхьэкIэ ари жы-жьэу Гьудэберд ейм ещхь хьуатэкьым. Мацу и кхьэлэггунэр, гуэщым щиггэуэвэжауэ щIэтыр, Iэджэми зэпапльыхьырт, Гьудэберд ейм ар жыжьэу зэремыкIуалIэри жаIэрт. Апхуэдэу щIэхьуамкIэ щеупщIкIэ, гьукIэ лЫжьым сыт щыгьуи жиIэрт: «Ар зыщIэр ди щхьэщыгум ит Азалыхьталэрщ!»

ГукьэкIыжхэм кьыIэщIэкIри, Мацу кIыщым кьыщIэхутэжащ, и гьэсэн щIалэри абы щIэтт. Иджы Мацу и кьалэну кьилгьытэжырт Гьудэберд зэгуэр кьыхуищIа псори ГьуэгулI хуищIэжын хуейуэ, ар Алы-хьым апхуэдэу иухауэ. Аращ гукIи псэки щIеувэлIар и IэщIагьэр нэсу

ГьуэгулI бгьэдилъхьэну, ауэ и насып хэлъу Тхьэм кыщIигьэкI! Ар-мыхьумэ, езым и мурад кьудеймкIэ Iуэхур зэфIэкIынукъым.

Мазищым щIигьукIэ ГьуэгулI кIыщым щIэта нэужь, Мацу и уадэмрэ Iэдэмрэ абы IэщIильхьэри жриIащ:

- ИIэ, щIалэфI, иджы уи лъэгум дыщIэггьэплъ!
- Дапхуэдэу? – гьукIэр зыхуейр кьыгурыIуакъым ГьуэгулI.
- Еуэ гьущIым! – кьыпыгуфIыкIащ лIыжьыр.

ГьуэгулI хуабжьу Iэнкун кьэхьуащ. Пэжу, нэхъапэхэми ар еуат гьущI плъам мызэ-мытIэу, ауэ абы щыгьуэ езы Мацуи иIыгьт уадэ «нэхьыщхьэр». Иджы мис а уадэр езы ГьуэгулI кьыIэщIильхьат. ГьукIэггьэсэныр апхуэдизкIэ Iэнкун кьэхьуати, еуэ щхьэкIэ, гьущI плъам зэ техуэхукIэ сыджым тIэу техуэрт. Ар зэгупырт, Мацу и пащIэкIэ щIэгуфIыкIырт.

– УмыпIащIэ, си щIалэ, зыми урихужьакъым, зыми укьыкIэрыхуркъым, – жиIащ шабэу гьукIэм. – Сэри куэдрэ сеуащ сыджым, уадэр кьыщысIэщIалъхьагьащIэм.

АдэкIэ гьукIэм жиIахэр ГьуэгулI зэрызэхиха щIагьуэ щыIэкъым. Иджы ар зэрызэгупым нэхьрэ зэрыукIытэр нэхьыбэт. ГьуэгулI сыт щыгьуи фIэтелъыджэт Мацу Iэрыхуэу уадэр зэриггьэлажьэр, и фIэщи хьуртэкъым игьащIэ псокIэ езым ар апхуэдэу хуэггьэлэрыхуэну. АрщхьэкIэ уадэ «нэхьыщхьэр» кьыIэщIалъхьэу зы мазэ хуэдэ дэкIа нэужь, ар абы игьащIэ лъандэм IэщIэлы фIэкIа пщIэнтэкъым. «Афэрым, си щIалэ, мис иджы сигу ирохь уи уадэ гьэлэжьэкIэр», – жиIэу Мацу и гьээным япэ щыжриIа махуэр щIалэщIэм игьащIэ псокIэ гукьинэж щыхьуащ. ГьуэгулI, лъэкIамэ, лъэтэнут а дакьикъэм. Мацу и пщIыхьэпIи кьыхэхуэртэкъым а псалъэ зытIущым щIалэщIэм кьарууэ кьыхалъхьамрэ гукьыдэжу кьратамрэ я инагьыр. Сыт хуэдиз кьарурэ пщIэнтIэпсрэ игьэкIуэда абы, а псалъэ зытIущыр кьилэжьын щхьэкIэ!

Ирипагэу, иригушхуэу ГьуэгулI пщыхьэщхьэкIэрэ Мурат хуиIуэтэжырт махуэм кIыщым щекIуэкIахэр, абыхэм я нэхьыбэр езы Мурати зэрилъэгьуар щыгьупщэжауэ. Ауэ япэу Мацу кьыщыщытхьуа махуэм и пщыхьэщхьэм ГьуэгулI увыIэжыкIэ имыщIэжрэ ирихьэжьауэ игьэхьыбарыжырт псори. И ныбжьэгум и хьыбархэм Мурат хуабжьу дихьэхауэ здедаIуэм, куэд лъандэрэ и гум илъ щэхур нахуэ кьыщIащ.

– Ярэби, сэри сынэкуамэ, симыщтэну пIэрэт Мацу гьукIэггьэсэнуну? – жиIащ Мурат, дзыхьыщэ имыщIурэ.

– ГьукIэггьэсэнуну унэкуэнуи? – дуней гуфIэгьуэр иIэу щIэупщIащ ГьуэгулI. – Сыт ущIимыщтэну, ауэ сытми уищтэн! НакIуэ закьуэ уэ!

ГьуэгулI нэхьри дихьэхауэ тепсэлъыхьырт налыр нэхь дахэ, шым дежкIэ нэхь тынш зэрыпщIыну. Псори зэлъытар гьущIыр зэрыбгьэплъымрэ зэрыхэпхумрэщ. «ГьущIыр, – жиIэрт щIалэ цIыкIум, – бгьэплъыщи хьунукъым, игьуэм нумыггьэсынри кьезэгьыркъым. Псом нэхьрэ нэхь гугьур гьущIым и плъын щрикьуар тэмэму кьэпщIэнырщ. АбыхэмкIэ Мацу хуабжьу Iэзэщ!» Нэху зэрыщу зэгьусэу кIыщым кIуэуэ я мурадыр Мацу жралэну зэгурыIуэри, зэныбжьэгьуитIыр гьуэлъыжаш.

ЕтIуанэ пщэдджыжьым ГьуэгулIрэ Муратрэ кIыщым щыщIыхьам, Мацу абы щIэту ирихьэлIахэщ. Нышэдибэ ахэр зэрыхэжеамкIэ лIыжьым кьыщIащ щIалэ цIыкIуитIыр жэщым куэдрэ зэрыщысар.

– Дадэ, Мурати хуейт гьукIэггьэсэнуну и деж кьэкIуэну. Кьэпщтэн? – темыгушхуащэу щIэупщIащ ГьуэгулI.

Щалэм жиІар зэхимыха хуэдэ, Мацу шэдыбжьыр зэщигъанэу щытт. ГьуэгулІрэ Муратрэ зэплгыжащ. ГьуэгулІ егІуанэу щІэупщІэнэу зыщигъэхъзырым, гьукІэм, шэдыбжьыр иутыпщри, жиІащ:

– ГьукІэгъэсэнэу кьэкІуэнущ жоІэ-тіэ?

– Уэрей, кьэкІуэнутэм... Ауэ сытми и нэ кьыхуикІрэ абы! – кьыІурылгъэлырт ГьуэгулІ.

– Пэж ар, ШытЫкь? – лЫжЫм зыкьригъээкІри, Мурат набдзэ-губдзаплгъэу кьызэпиплгыхъащ.

Щалэ цЫкІум, «пэжщ», жыхуиІэу, и щхьэр ищІащ.

– И адэ пэ кьуаншэжЫм игъащІэм зы гьущІ Іунэ захуэу хиукІэфакьым, и кьуэм гьукІэ кьыщІыкІыну пІэрэ, ярэби? – жиІащ Мацу, и щхьэ хужиІэжми щІэупщІэми мыгурыІуэгъуэу. ТІэкІу дигъэкІри и псалгэм пищащ: – Уи адэм учэнджэща абыкІэ?

– ЦыІу! – «хьэуэ» кьригъэкІыу, зы макь кІэщІ гуэр кьыжъэдиПытЫкІащ Мурат.

– АтІэ, ШытЫкь, кІуэжи уи адэм ечэнджэщ, ечэнджэщи, уи мурадыр фІэкьабылмэ, кьакІуэ. Ахьей укьэсцтэн, сыт укьыщІэзмыщ-тэнур? Уи адэр арэзымэ, псалгэмакь лей хэлыкьым.

Мурат, унэм нэсыжаи-нэмысыжаи жыпІэнэу, кьэсыжащ. Абы и нэгум гуфІэгъуэр кьрихырт, нэрылгагъут и щІалэр гьукІэгъэсэн хьуну адэр зэрыарэзыр. Мацу, кІэпхын гуэр Мурат кьыхуишиири, жиІащ:

– Бгьурыувэ-тіэ уи ныбжьэгъуми, шэдыбжьым епщэ!

Щалэ цЫкІуитЫр зэгъусэ хьуа нэужь, кІыщым гъащІэр нэгъуэщІ зыгуэр щыхъуащ: дыхъэшх, уэршэр макьхэр уадэ Іуэлгъауэм дежьюуэ кьыщІэІукІырт. ГьукІэ лэжыгъэ хьэлъэр нэхъ псынщІэ, нэхъ тынш хьуауэ кьыщыхьурт ГьуэгулІ, зэманри куэдкІэ нэхъ гьэщІэгъуэнэ екІуэкІырт.

– Ей, ШытЫкь, ШытЫкь, уи адэшхуэ Кьумыкьу мыгъуэр нэсри кьэсыжауэ ІэпщІэлгъапщІэу щыташ. Тхьэ сыгъэІэ, мы гьуэгум ирикІуэу шыгу илгъэгъуамэ, абы ещхьыркьабзэу кьыщІримыгъэдзтэмэ зы тхьэмахуэм! Ауэ, зэ бжесІаи, уи адэм иджыри кьыздэсым гьущІ Іунэ хухэукІаркьым тэмэму! – ар Мацу и гьукІэгъэсэнэу щІэм жри-Іарейт. Езы Мурати, лЫжЫм зригъэщхьыр и адэрарэ и адэшхуэрарэ кьыхуэмыщІэу, гугъуехьыр телът. ЕупщІынуи дзыхь ищІыртэкьым: «уи адэрщ» кьыжриІэнкІэ шынэрти.

Бжыхьэр и иужьрей махуэ уэфІхэмкІэ жумарту цЫхухэм кьа-хуэупсэрт. Ари и щыхьэтт щІымахуэр кьызэрысам. Сыт щыгъуи Мацу и хабзэт сакьыу щІымахуэм зыхуигъэхъзыру. Апхуэдэу иригъэсат Гьудэберд мыгъуэм. Пэжу, щІымахуэм лэжыгъэр нэхъ кІащхьэ хьурт, ауэ гьукІэр зэи Іуэхуншэу щыстэкьым. Мис апхуэдэу лэжыгъэр щы-нэхъ кІащхьэ бжыхьэ уэфІым иригъэхьэлІэрти, гъэ псом зрикьу-ну фІамыщІ экІэригъажьэрт, игу мыныкьуэжыну, кокс хъэзырыр гьуцапІэм щызэтрикІутэжырт.

– Мы гьэр щІымахуэ бзаджэ хьунущ, си щІалэхэ, а Іуэхум екІурэ-ещхьу зыхуэдмыгъэхъзырмэ, гугъу ехьыжыну дэращ, – жиІащ зы-пщэдджыжь Мацу.

ГьуэгулІрэ Муратрэ, гьэщІэгъуэн гуэру зэщыгуфІыкІри, лЫжЫм еплгъахэщ, «Дэнэ щыпщІэр щІымахуэр уае хьунрэ мыхьунрэ?» жыхуаІэу. И гьэсэнхэм я плгъэкІэми, езыхэр зэрызэплгыжами гу лЫ-мытгэу кьэнакьым лЫжЫм. Абыхэм я нэгум илгъу щІэм жэуап яриту, Мацу и псалгэм пищащ:

– Мы гъмахуэр егъэлеуэ хуабэу зэрыщытар фэри фи нэгу щлэкIаш, си щлалэхэ. Гъмахуэр апхуэдэу хуабэмэ, щIымахуэр уае мыхъуну Iэмал иIэкъым. ЕтIуанэрауэ, дыгъуасэ фызыжъым и бжыын тIэкIур кытIыжати, си гъащIэм слъэгъуауэ сщIэжыркъым апхуэдэу бжыныфэр Iув хъуауэ. Бжыныфэр Iув хъумэ, щIымахуэ уае уап-лъэн хуейуэ аращ. Ахэр псори цIыхум илъэсищэкIэрэ игъэунэхуа нэ-щэнэщ... Нэщэнэхэм укъагъащIэркъым.

ЩIалэ цIыкIухэм я тхъэкIумэр тегъэхуауэ лIыжъым жиIэхэм едаIуэрт, зерагъэщIагъуэр я нэгум кыищу. И гъэсэнхэр и хыбарым зэрыдихъэхамкIэ зыхуэрэзыжу, лIыжъым и псалъэр и кIэм нигъэсы-жаш:

– Апхуэдэу щыщыткIэ, си ПытIыкъ цIыкIухэ, мы уэфI тIэкIур щыIэхукIэ, фIамыщI экIэрыгъэжъэн хуейщ. Абы пщэдей щIэддзэнщ, Тхъэм жиIэм.

6

Джэд Iуэгъуэм гъуэлъыжа щхъэкIэ, ГъуэгулI, зэрихабзэу, жьы-уэ къэушаш. Абы фIэфIтэкъым абгъуауэ кIыхъ зригъэщIу пIэм куэд-рэ хэлъын. Къызэрыушу къэтэджырти, и Iэщыр зыхуей хуигъазэрт, джэдкъазри кыщIигъэкIырти, щыкъун яритырт. ЩIалэр и лъап-сэм итIысхъэжа нэужь, Мацу и щхъэгъусэ МытIэ гъатхэм кърита джэдкъурт быныр хуэбэгъуат ГъуэгулI. МытIэ ар щилъагъум, нэгъуэщI джэдкъази хузэригъэпэщаш. МытIэ, фызыжъ гумащIэр, щIэх-щIэхыурэ къакIуэурэ ГъуэгулI и джэдкъазым кIэлъыплъырт: зи чэзу къэсыр игъэгъуэлъхъэжырт, джэдкъазыр кIэцIамэ, джэдыкIэхэр кърихырти, хузэхуихъэсырт. Иджы, дэтхэнэ унагъуэми хуэдэу, ГъуэгулI и Iэщри, и джэдкъазри куэдт. А псоми хуабжыу щыгуфIыкIырт щIалэщIэр.

Iэщхъэ щIанэу илъэс зытхух ипэкIэ къуажэм кыдыхъа щIалэм иIэ хъуа псэукIэр зэрыжылэу ягъэщIагъуэрт. Псоми къалъытэрт ГъуэгулI насыпфIэрэ зытеджалэр и былыму. Куэдрэ цIыхухэм ягу къагъэкIыжырт ар япэ дыдэу мэкъуауэ пщылэм кыщытехъам щыгъуэ «щхъэпIыж сыкъежыащ» зэрыжиIар. Ар зэхэзымыхарэ абы тIэкIу ири-мыдыхъэшхарэ къуажэ кIыхъым дэсу кыщIэкIынтэкъым.

Нышэдиби жьыуэ Iэщым яыхыащ ГъуэгулI. АрщхъэкIэ и Iэ-и лъэр дахэ-дахэу щIэкIыртэкъым, нэщхъейт, щIэнэщхъейри имыщIэжу. И IэбэкIэхэри игу щримыхыжым, псори хыфIидзэри, кIыщым кIуащ.

Дунейр гъмахуэм хуэдэу хуабэт, Шэрэдж кыыхиху пщэдджыжъ акъужьыр гуми псэми едэхашIэрт. ИхъуреягъкIэ щымт, иджыри тIэкIу хуэжыIуэми, щхъэлым хуэкIуэ гъуэгум хъэжакIуэхэр тепхъат.

ГъуэгулI щIыхъэри кIыщыр къызэпиплъыхъащ икIи кыщыхъу-жаш дыгъуэпшыхъ ар дахэ-дахэу зэлъыIуамыхауэ. И Iэщхъэлъащхъэр дрихъейри, лъэгур щIэрыщIэу кыпхъэнкIаш. ГъуэгулI зэрынэщхъейт. Арыххэуи, абы зэуэ игу кыыхащ къуажэжыр, кыщыхъуа хъэблэр. «Щхъэ сымыкIуэжрэ лъагъунлъагъу? – егупсысаш ар. – Сыт и жыл щIа къуажэм сыкъызэрыдэкIрэ?! Ауэ цыхъукIи, сыздэкIуи сыздэжи зыми жезмыIэу, щэхуу сыкъыдэкIуэсыкIаш! Сыт кысхужалауэ пIэрэ ды-щэм хуэдэу сыкъэзылъагъуу щытахэм?» А илъэс къомым къриубыдэу иджыпстут гукIэ щIалэр щегупсысар а Iуэхум. Езыр-езыру гукIи псэкIи зыхищIэжаш емыкIу зэрилэжбар, зэрыкъуаншэр. «Дауэ мыхъу-ми, жылэжъым сыкIуэжынщи, сахэплъэнщ, – жиIаш игукIэ ГъуэгулI. –

Нобэ Мацу жесІэнщи... Пщәдей нэхъ фІэзмыгьэкІу...» Абы хәту, Мурат кыпыгуфІыкІу кІыщым кыщІыхьаш.

– Мыр сыт, нэху укыщекІауэ ара мыбы? – дыхьэшхаш ар.

– Уэри ужейнәду жаІэнкьым! – жиІэри, ГьуэгулІ и ныбжьэгьум и Іэр иубыдащ. Асыхьәтуи игу кьэкІащ: «Сыт кьэхьунт, Мурат си гьусәу ськІуэжамә?»

– УнәмкІэ сынәкІуати, ущызмыгьуэтым, мыбы ськьэкІуащ. СлІо, апхуэдәу жьыуэ щхьэ укьәтәджа?

– Сә сыт шыгьуи жьыуэ ськьотәдж... Пщыгьупщәжауэ ара?

– Хьәуэ, нышәдибә жьыуәу укьәтәджа сфІәщІу аращ.

– Дыгьуәпшыхь узгьуәтыжакьым... ХьәщІэ сиІащ.

– Бот кьэкІуа хьунт, – кыпыгуфІыкІащ Мурат.

– КьэкІуат. Дади кыщІыхьәри, куәдрә дыуэршәращ, иужькІэ жейми сезэгьыжакьым. КІәщІу жыпІәмә, ныжәбә сымыжеяуэ убж хьунуш.

– Дадәрә Ботрә зәрихьәлІамә, жәщибл-махуиблкІэ уэршәрыфынуш.

ЩІалитІыр ину дыхьэшхаш.

– Мыр слІо, фи хьәм бажә кьиубыда? – кыщІыхьаш Мацу, и нәгум гуфІэгьуэр кьрихрә и нә нащхьуитІыр кылыдыкІу. ЩІаләхәр зәплъыжаш. Мацу цІыху нәщхьеириләтәкьым, ауэ нышәдибә хуабжыу нәжәгужәт. А нәжәгужагьәм и щІагьым зыгуәрхәр зәрыщІәлбыр зәуэ кьыгурыуащ ГьуэгулІ, икІи и тхьәкІумәр тегьәхуауэ адәкІэ лыжьым кыпищәнум пәлбәрт. Езы Мацу зәуэ гу лытакьым ГьуэгулІ тІәкІу зәрыфагьуәми, гукьыдәж щІагьуэ зәримыІәми, кыщыщІыхьәм щІалитІыр дыхьәшхьу кызызәрырихьәлІам тригьәщхьәрыукІауэ арагьәнт. Аращ а зәрынәжәгужәу и псалгьәм кыщІыпищари: – Нобэ щыщІәдзәуэ, си щІаләхә, кІыщыр кыфхузогьанә. Хьунш зылІ гьәщІәкІэ сә кьәзләжьар. ДяпәкІэ зызгьәпсәхунуш. Фә фи щІаләгьуәщи, тхьәм фыхушІигьәхьә, фи кьару илыгьуәш, фылажьә, хьет жевгәІә! Сәри ськьәкІуәкІуэрә сьфкІәлпылпынш. Ар гьәщІәм и хабзәш, жьы хьуар и унагьуәм етІысылІәжу. Си деж щыпәубләкьым икІи щыкІәухкьым.

Иджы ГьуэгулІ кьыгурыуащ гьукІәжьым и Іуәху зытетыр. Абы и нәщхьыфІагьәр аддә жьыжәу гущІәм кыщәжә нәщхьеягьуәт, зи гьәщІә Іыхьәр нәзыхуса цІыхум ар кызызәрыгурыуәжым и щыхьәт нәхьыщхьәхәм ящыщ зыт. ГьуэгулІ ищІәрт куәд щІауэ Мацу зыгуәрхәр зәрызыдигьуәжыр, кьуажәм кыщыкІуагьәщІәм гьукІәжьыр кыщыщІыхуам елытауэ ар иджы куәдкІэ нәхь льәрымыхь зәрыхьуар. «Дауи щрети, зәманым пәлбәща щыІәкьым, – егупсысащ ГьуэгулІ. – Мис, Дади кыыхигьәщІащ».

Пәж дыдәуи, кыыхигьәщІат лыжьыр зәманым. ЩІәкІат и кьарур, и Іәпкьлбәпкьыр куәдкІэ нәхь хьәлгә зәрыхьуари езыми зыхищІәрт. Куәдрә иужь итащ лыжьыр ар и фІәщ ищІыну хуәмейуә. Ауэ пәлбәщакьым абы, пәлбәщынкІи Іәмал зимыІәт. Дауи, гьукІәжьым кьыгурыуәрт дяпәкІэ и гьәщІәр нәгьуәщІу зәрекІуәкІынур, «Мацу, мы тІәкІур схуәщІыжыт, мо тІәкІур кысхуәщІәт», жаІәу цІыхухәр кызызәрыбгьәдәмышьәжынур. Дауи, щІаләжь цІыкІуу щІидзәу, зи гьәщІә псор кьуажә кІыщым щІәтам дежкІә ахәр хьәлгәт, хьәлгәм кыщымынәу, шынагьуә гуәрхәри хәлгәт. Хәлгәт, зи гьәщІә псор ләжьыгьә хьәлгәм ипсыхьа лыжьым и кьарур ауэ жьыжәу а Іуәхугьуәхәм зәрыпәмылгьәщыжынур.

Ахэрщ ГьуэгулI кьыхиубыдыкIар Мацу и нэщхьыфIагьэмрэ тIэкIу егьэляе и гукьыдэжымрэ. Ауэ ГьуэгулI кьыхуэмыубыдауэ абыхэм я льябжьэм нэхьыбэжи щIэлът. Абыхэм здегупсысым, езым и нэщхьея-гьуэр Iэпыхури, Мацу и гурыгьу-гурыщIэхэм зэщIаубыдащ. ЩIалэм зригьэуващ льяжьым и плэм, апхуэдэ махуэ кьызэрыпэщыльми егупсысащ.

– Мыхэр сэ кьыщысльыхьуэ... езыхэр здэщыIэ! – ину псалъэу Бот кIыщым кьыщIыхьащ. – СлIо, мыр льяжь хьуаши хьуащ... Фэри щхьэ фымыжейрэ? – захуигьэзащ абы гьукIэ щIалитIым.

– Емынэ узыр ара льягу гьуанэр нэхумыщым укьезыхужьар? – жиIащ Мацу, ауэ здэщысым Бот кьыхудэплъейри.

– СлIо, емынэ узым нэхьрэ уфIэнэхь цIыкIуу ара а унэм щIэсыр? – кьыпыгуфIыкIащ Бот, кьэпыжь гуэрым кIуэцIышыхьауэ иIыгь пэрыIэбэр кьыкIуэцIихьурэ. – Уэ тхьэр умыгьэпцIамэ, мыр абы зэры-зэпиуда щIыкIэр кьащIэ?!

Бот кьэным кьыкIуэцIиха пэрыIэбэм и зы льяныкьуэр тIууэ зэпынкIат. Мацу пэрыIэбэр кьищтэри, и щхьэр игьэкIэрахьуэурэ, набдзэгубдзаплъэу зэпилъыхьащ, иужькIэ ГьуэгулI хуишиящ, «мыр зэпыгьэвэж», жыхуиIэу.

Льяжьхэм тутын зырыз ирафыхукIэ, ГьуэгулI пэрыIэбэр зэпигьэ-вэжащ, зэпыудауэ щытауи кьыпхуэмыщIэжыну.

– Мэ, Бот, кьэщтэж, мыр пэрыIэбэ щIагьуэкьым, ауэ сэ махуэ зыщыплI сыкьэтыну сежьэнущи, сыкьэкIуэжмэ пэрыIэбэфI дыдэ пхуэсщIынц, – кьыпыгуфIыкIащ ГьуэгулI. – ПхуэсщIынц... езыр дэхэрэ быдэу, унэм щIэсым уи плIэ кьрилъхьами зэпымыудыну!

ЯпэщIыкIэ псори дыхьэшхащ, иужькIэ Бот гьукIэ щIалэм нейнейуэ еплъри, зыхуигьэзащ:

– А хьэIуцэм кьригьэльтхуа, а кьызжепIа телъыджэлажьэр зищIысыр сыт? Сыт щыгьуэ унэм щIэсым си плIэм пэрыIэбэр кьрилъхьэу щыщытар?

КIыщым щIэсхэр кьыщитхьри нэхь иныжу дыхьэшхащ. Бот зигьэгусащ:

– Уэлэхьэ, Мацу, ар мыдыхьэшхэн! СлIо, мо пэцаным зыгуэр жиIащ жыпIэу, апхуэдизу ущIэдыхьэшхыр? Сэ тхьэ соIуэ, хэбгьэ-зыхьмэ, уэ уи унэм щIэсым а пэрыIэбэ жыхуэфIэр уи щIыбым нэхь кьрилъхьэнкIэ! ПэрыIэбэ дэнэ кьэна, уэ белхьэкхьуафэ уи щIыб кьрилъхьэнкIэ хьунуц. Сэ, уэ пхуэдэу, си унэм щIэсыр зытезгьэгущ-хуэркьым, си тIасэ цIыкIу! Ар быдэу зыгурыгьаIуэ... Арац сэ бжесIэнур!

Мацу бэльтокушхуэ кьрихри, и нэпсыр щIилъэщIыкIыурэ, и ныбжьэгьум жриIащ:

– Мыр сыт, Бот, щIалэр кьыбдэгушыIа щхьэкIэ, сыту хуабжьы зыпхьунщIэрэ? Пэж дыдэу зыгуэр щыщымыIэу пIэрэ а уи Iуэхум?

Зыкьомрэ хьуцIа нэужь, езы Боти кьыщитхьри дыхьэшхащ, а зэрыдыхьэшхым хуэдэури ГьуэгулI еупщIащ:

– Уэ, пэцан, уфызкьым, нэгьуэщIкьым, а жыпIэхэм хуэдэ зэрыщыIэр щыщIэр дэнэ? Дугуэ, мы си ныбжьэгьужьым я деж апхуэдэ гуэрхэр щумылъэгьуауэ пIэрэ?

– Сыт щIимылъэгьуар, Бот, щилъагьуу кьэнэжа кьудей! Дэ пщэд-джыжь кьэскIэ белхьэкхьуафэ ди плIэм кьралъхьэри дыкьыдагьэкI. СлIо, иджыри кьэс зэхьумыхауэ ара уэ ар? – дыхьэшхыурэ жиIащ Мацу.

Къэхьуа Гуэхум зыкъомрэ иригушыла, иридыхьэшха нэужь, Бот къэтэджыжащ:

– Сыкгуэжынщ-тIэ сэри, хьэдрыхэщI нэс сехыжын хуейщ.

– УкьыщыкгуакIэ щыс, сыт уехыжу щIэнур, Бот? Хьэмэрэ пэрыIэбэр быдэу зэпагъэвэжарэ зэпамыгъэвэжарэ уеплгыну ара? – ехьурджэуащ аргуэру гьукIэжьыр. – Уехыжми, аргуэру зэ уи лъэр мыбы кьыурыхусу пхузэфIэкIынкьым.

– Хьэуэ, хьэуэ, нобэрей ГуэхукIэ абы фIэкIа сыкъэкIуэфыну кьыщIэкIынкьым. Уэлэхьэ хьэзим, гьукIэжь, щымыIэж а япэрей зэманьыр, щэ дагъэм хуэдэу тцIэвыкIащ къарур! Ауеуей, лейуэ щхьэ бжесIэрэ, ар уэр дыдэми уощIэ сэр нэхьрэ мынэхьыкIэу...

– Ар пэжу жыпIащ, Бот, пэж дыдэу... ГьащIэр фочышэ икIауэ блэ-лъэтри ежьэжащ, – хьэлъэу щэтащ Мацу.

Бот тIэкIу игьэкIуэтэжри, кьигъэзэжащ Мацу. Абы и гум щIыIэ-щIыIэу итIысхьат нетIэ «махуэ зыщыплI сыкъэтыну сежьэнущ», жиIэу ГьуэгулI зэрыжиIар. «Дэнэу пIэрэ, ярэби, здэкIуэнур? Пэжу, бжыхьэкIэхэм деж е щIымахуэхэм щакIуэ ежьэ и хабзэщ. Апхуэдэхэм деж тхэмахуэкIи кьыщыт щыIэщ. Ауэ иджы бжыхьэр кьихьа къу-дейщ, щэкIуэгьуэри къэсакьым, езыми зыри жиIэркьым».

Мацу кIыщын кьыщыщIыхьэжам, щIалитIыр щыст, нетIэ Бот кьыщIэмыхьэ щIыкIэ я гьэсэным яжриIам тепсэлъыхьу.

– Пэж дыдэу, тIысыжыну пIэрэ-тIэ Дадэ? Ар ди мыгъусэжмэ, дауэ ди закьуэу дызэрылэжьэнуур? – жиIащ Мурат.

– СщIэркьым, Дадэ димыгъусэжмэ, дылэжьэфыну си фIэщ хьур-кьым, – жэуап итащ ГьуэгулIи. – Си нэгү кьысхущIэгъэхьэркьым ди закьуэу мыбы дыкьыщIэнауэ!

Мацу кьыщалъагъум, щIалитIым я псалъэмакьыр нэгьуэщIым тра-шаш. Мацу ней-нейуэ ГьуэгулI еплъри, тIэкIу зэрымыарэзыр и псалъэ-хэм кьыхэщү, еупщIащ:

– Уэ, ШытIыкь, дэнэ зыздэбгъэхьэзырыр, махуэ зыщыплIкIэ укьэтыну?

– Ар бжесIэнути, Дадэ, «сотIысыж», жыпIэри, сщыбгъэгьушщэ-жащ... Уэ удимыгъусэу, дэ дауэ дызэрылэжьэнуур? Дылэжьэфыну, укьытхэмыту?

– Пэж дыдэу, Дадэ, ар дауэ уигу къэкIа... утIысыжыну? Уэ иджы-ри... – жиIэу Мурат псалъэмакьым кьыщыхьхьэм, лIыжкьым щабэу жэ-уап къитащ:

– СлIо, сэ сытIысыжмэ, Истамбыл сыкIуэрэ? Мыбдеж фи къуапэм сыкъыкIэщIэсщ. Махуэ къэси сыкъыщIыхьэнущ, сыфкIэлъыплгынущ. Ар гузэвэгьуэкьым, ауэ уэ дэнэщ жыпIа зыздэбгъэхьэзырыр, щэкIуэ-гьуэри къэсакьым.

– ПщIэрэ, Дадэ, къуажэжкьым сыплъащэрэт жызоIэ. Ди хьэблэжьыр сигу кьихьауэ сыкърехуэкI. Мы Мурати жесIэну сыхунэсакьым, ауэ си гьусэу нэкIуамэ, Iыхьэ лейим икIауэ гуапэ сщыхьунт, – ГьуэгулIи ныб-жьэгъум еплъащ.

– Сэ сыхьэзырщ, – дригъэуеящ Мурат и дамэхэр. – Уи закьуэу гьуэгу утезгъэхьанкьым.

– Дапщэщ ущежьэну уи мурадыр?

– Уэ хуит сыщыпщI!

– ГукъэкI хъарзынэ пщIащ. Апхуэдэ мурад ущиIэкIэ, зыщIэб-гъэгувэн щыIэкъым, – жиIащ Мацу, и башыр щIым тригъауэрэ. – Мурати уи гъусэу нэкIуэну щыарэзыкIэ, хъарзынэщ, физэрыгъээзынкъым.

ЛIыжбыр арэзы зэрыхъуам иригуфIэу, ГъуэгулI щIэупщIащ:

– Дапщэщ дежьэн-тIэ, Дадэ?

– Фыщыхуей дыдэм. Сэ фызыжбым жесIэнщ гъуэмылэ фхуигъэхъэзырыну. ФыкъэсыжыхукIэ, сыт сщIэн, сыщIэтынщ кIыщым, армыхъумэ, гъавэ къехъэлIэжыгъуэщ, дауэ нэщIыпсу къэдгъэнэн?

Пщыхъэщхэм, унэм къэкIуэжа нэужь, Мурат и адэм жриIащ и ныбжьэгъум и мурадыр, и гъусэу къуажэжбым дэкIуэну къызэрелъэIуар. Адэми Iуэхум «хъэуэ» къыщыхимыгъэкIым, щIалитIым гъуэгунэм зыхуагъэхъэзыращ. МытIэ гъуэмылэ гъуээзджэ ипщэфIат, нэхъыкIэтэкъым Мурат и анэм къритахэри.

ЕтIуанэ махуэм и пщэдджыжбым, нэхумыщу, щIалэхэр гъуэгу техъащ. Мацу абыхэм унафэ мин яхуищIат, Iэджи яжриIат, ауэ, итIани, игу загъэртэкъым. ЛIыжбыр, щIалэхэр дэкIа нэужь, тIэкIу зэрызэхэуар щилъагъум, МытIэ гурыщхъуэ гуэрхэр ищIащ, икIи, къызыфIимыгъэIуэху-къызыфIимыгъэIуэхуу, щIэупщIащ:

– Сыт, лIыж, щхъэ укъэнэщхъея? ЩIалэхэм щхъэкIэ угузавэу ара?

– Пэжыр жысIэнщи, езгъэжъэнутэкъым, ауэ егъэлеяуэ и нэ къызэрыхуикIыр щыслъагъум, сыпэрыуэфакъым. ПщIэнукъым къэхъуну псор, «гъуэгум и бгъуагъри и кIыхъагъри зэхуэдизщ», жиIащ пасэрейм. Езыхэри щIалэщ, дахэ-дахуэ гъащIэ и пIальэ ящIэркъым.

– Азалыхъ, лIыж, жы ухъури делэ ухъужам. ГъуэгулI сабийуэ, гъуси имыIэу къызэрыкIуауэ щытар пщыгъупщэжауэ ара? Хъэуэ, аракъым уэ узыгъэнэщхъейр... нэгъуэщIщ, дауи...

Мацу хъэлъэу щатэри, ней-нейуэ и фызыжбым хуеплъэкIащ, «мыр сыт, си гум кIыхъэу икIыжауэ ара мыр?» жыхуиIэу. МытIэ, Мацу щIыгъуу гъуэгунэшхуэ къэзыкIуа цIыхубз губзыгъэм, къыгурыIуат и лIыр зытегузэвыхъымрэ къыжриIамрэ шурэ лъэсрэ зэрэзэхуакур. АрщхъэкIэ гъукIэжбыр зытегузэвыхъыр къыхуэщIэркъым. СыткIи къыхуэщIэнт? Мацу и гупсысэхэр игъащIэкIэ хуумыгъэфэщэну жыжъэ дыдэ кIуат. ГъуэгулI къызэретIысылIэрэ, зыми пимыщIу, ар фIыуэ илъэгъуат Мацу, илъэгъуат, и кIэтIий кIапэ къыпыкIахэм зыкIи япримыдзыхыу. Абы игу къэкIыртэкъым щIалэр и сабиигъуэр щигъэкIуа жылэжбым хуээшауэ, лъагъунлъагъу кIуэжыну щIэхъуэпсу. Уеблэмэ и гугъащ къуажэжбыр щыгъупщэжыпауэ.

Мацу и гур Iэджем жэрт, ауэ ар нэхъ зытегузэвыхъыр зыт: зыгуэркIэ щIалэр дахъэхъжрэ къимыгъээжмэщ. ПщIэнукъым къэхъуну псор. Езым, илъэс пщIейм щхъэдэлэбыха пэтрэ, нобэми-ныжэбэми игу икIыркъым и сабиигъуэр щигъэкIуа хъэблэжбыр, и нэгу щIэтщ я бжьэпэшхуэр. Пэжщ, абы махуэ къэси кIуэуэ плъэ хъунущ, мыбдежырщ, къуажэкIэрщ, итIани, апхуэдизрэ щхъэ егупсысрэ я хъэблэжбым? Аращ, цIыхум и лъым хыхъа хъуар хэлъынущ, ар мы дунеижбым тетыхукIэ. Апхуэдэу иухауэ къыщIэкIынущ ди щхъэщыгум ит Азалыхъталэм! ТIэ, сыт емыкIуу хэлъыр ГъуэгулI шапIа жылэжбым, япэ лъэбакъуэр щича хъэблэжбым ехъуэпсэжу къыдэнэжкIэ? Мы дунеишхуэм теткъым абы щхъэкIэ щIалэр зыгъэкъуэншэфын, емыкIу зыщIын. Ауэ «Азалыхъым апхуэдэ гукъэкI иримыгъэщIкIэ», жыIэ. А псор и щхъэгъусэм жриIэфынутэкъым Мацу.

КъыкIэлъыкIуэнууц

Сентябрым и 20-р Адыгэхэм (Шэрджэсхэм) я махуэщ

ЛЪЭПКЪЫР ЗЫДЭБЖЬЫФІЭ МАХУЭШХУЭ

2013 гъэм къашта унафэм ипкъ иткІэ, 2014 гъэм фокІадэм и 20-м япэу ягъэлъапІауэ щытащ Адыгэхэм (шэрджэсхэм) я махуэр. Абы лъандэрэ иджы еханэу кърахъэжъэ мы Іуэху дахэр, гъэ къэси цІыху нэхъыбэ кърихьэлІэу, Іуэхугъуэ нэхъыбэ кыщаІэту республикэм и щІыналъэхэм щрагъэкІуэкІ. Апхуэдэ махуэшхуэм адыгэ лъэпкъым и цІэр жыжъэ зыгъэІуа, и хабзэм, щэнхабзэм, бзэм, тхыдэм, литературэм, псэукІэм зезыгъэужьа лъэпкъылі щэджащэхэр иджыри зэ ягу къагъэкІыж, музейхэм, библиотекэхэм, курыт еджапІэхэм, ЩэнхабзэмкІэ унэхэм гъэщІэгъуэн куэд щрагъэкІуэкІ, псом нэхърэ нэхъыщхьэращи, жъантІэдэси, ІэплІэтеси кызырихьэлІэ махуэшхуэхэр жылэхэм щызэхашэ.

Мы гъэми, КъБР-м и Правительствэм деж щыІэ кыызэгъэпэщакІуэ комитетым зэхигъэува программэм ипкъ иткІэ, Къэбэрдей-Балькъээрм и щІыналъэ псоми гуфІэгъуэ дауэдапщэхэр щекІуэкІащ.

Адыгэхэм я махуэм хухэха гуфІэгъуэ пшыхь нэхъыщхьэр фокІадэм и 19-м къэрал Музыкэ театрым щекІуэкІащ. ПэІущІэ пэшым хьэщІэхэр кыщрагъэблагъэрт нэхь цІыкІу дыдэхэр зыхэт къэфакІуэ ансамблхэмрэ пшынауэ цІэрыІуэ Къуэдз Михаил и гъэсэн щІалэхэмрэ.

104

ДэрэжэгъуэкІэ гъэнщІа пшыхьыр ирагъэкІуэкІащ КъБР-м щІыхь зиІэ и артисткэ КІэхумахуэ ФатІимэрэ КъБР-м и ТВ-м и лэжьакІуэ Аттаев Азноррэ. Абы кърихьэлІащ КъБР-м и Парламентым, Правительствэм, министерствэхэм, нэгъуэщІ къэрал ІуэхущІапІэхэм я лыкІуэхэр, жылагъуэ лэжьакІуэхэр, цІыхубэр. Апхуэдэуи Къэбэрдей-Балькъээрм щалэт махуэшхуэм кърихьэлІат Дунейпсо Адыгэ Хасэм и Хасашхьэм и зэхуэсым хэтыну Търкум, Иорданием, Израилым, апхуэ-

дэуи Европэм хыхьэ къэралхэм, КъШР-м, Адыгейм, Ставрополь, Краснодар крайхэм, Осетие Ищхьэрэ – Аланием къикIа хьэщIэ лъапIэхэр.

ДАХ-м и Президент Сэхьурокъуэ Хьэутий къызэхуэса псоми ехьуэхуащ махуэшхуэмкIэ икIи Хасэшхуэм къыхилгьауэ, мы гьэм ильэс еханэ хьауэ, Адыгэхэм я махуэр зэрагьэлапIэр жиIащ.

Концертыр «Хьуромэ» теплэгьуэмкIэ къызэIуихащ «Кабардинка» къэрал академическэ ансамблым. Апхуэдэу пшыкьым къекIуэлIахэм я нэгү зрагьэуужьащ уэрэджьыIакIуэ цIэрыIуэхуэ Тхьэгьэлэдж Светлана, Хьэкьул Оксанэ, ЦокIыл Азэмэт, «Бзэрабзэ», «Тэрч къэзакхэр» уэрэджьыIакIуэ гупхэм, «Шагьдий», «Нал цIыкIу», «Шэрджэс» къэфакIуэ ансамблхэм.

Республикэм и щIыналгьэхэм щекIуэкIа зэхыхьэ гукьинэжхэм ящыщт Аруан къуажэм дэт ЩэнхабзэмкIэ Унэм къыщызэрагьэпэща, къуажэ псор зыхэта гуфIэгьуэр. Ини цIыкIуи, нэхьыжьыIуи курыт ныбжьым ити щызэхуэсащ ЩэнхабзэмкIэ унэм. Адыгэм ифI щигьэлапIэ, и хабзэ дахэхэр утыку къыщрихьэ, и беагьыр нэрылгагьу щипI, и блэкIамрэ и нобэмрэ щызэригьащцэ махуэщIым Аруан жылагьуэм и къэкIуэнур зыдэплгагьу и щIэблэри утыку къришащ, лъапкьым и псэ анэдэлгьубзэр ягьэбзэрэбзащ, нэхьыжьы нэхьыщIи дахэу зэхэтащ, ерыскьы IэфIхэр зытель Iэнэ бей къагьэуващ.

Аруан къуажэм дэс Нэхьыжьхэм я зэгухьэныгьэм и тхьэмэдэ Бекьул Хьэбасрэ къуажэ администрацэм и Iэтащхьэ Бейтыгьуэн Арсенрэ ху махьсымэкIэ кърагьэблагьащ хьэщIэхэр. Къызэхуэсахэр еплгащ махуэшхуэм и щIыхькIэ шхалIэхэм къызэрагьэпэща лъэпкь шхыныгьуэхэм. Къуажэм дэт «Къардэн» рестораным, «Урвань», «Шэбэджэрий», «Аруан», «Цезарь» шхалIэхэм, Беждыгьу Хьэдис сымэ ящцэфIа лъэпкь шхыныгьуэхэр пэIушIэ пэшым щегьэувэкIат. Адыгэр нэгьуэщI лъэпкьхэм къызэрацIыху хабзэ дахэ куэд иIэщ, абыхэм ящыщц хьэщIэ гьэхьэщIэкIэмрэ абы къыхутрагьуэвэ шхыныгьуэ къэуатхэмрэ. Аруандэхэм я Iэнэм тетт ижь-ижьыж лъандэрэ адыгэм и гуфIэгьуэ Iэнэм къытригьуэвэу, хьэщIэ нэхь лъапIэхэм къыхуэлэту цыта ерыскьыхэр, гьэщIэрэщIарэ мэ гурыхь къыхихыу.

Къуажэдэхэр зыщIэз пэшым махуэшхуэр щаублащ. Дэрэжэгьуэмрэ гурыфIыгьуэмрэ нэхьри яIэту IэгуауэшхуэкIэ утыку кърагьэблагьэрт Адыгэхэм я махуэм щхьэкIэ хьуахьуэ нэхьыжьхэр. Махуэшхуэм ехьэлIа псалгэ гуапэхэр жаIащ, мы махуэм дуней псом щикьухьа адыгэхэм я дежкIэ мыхьэнэшхуэ зэриIэр, абы адыгэм и мызакьуэу, зэгьунэгьу лъэпкьхэри зэрызэрипхыр къыхэщу къэпсэлгащ Аруан къуажэм дэс Нэхьыжьхэм я зэгухьэныгьэм и тхьэмэдэ Бекьул Хьэбас, къуажэ администрацэм и Iэтащхьэ Бейтыгьуэн Арсен, Аруан районым ЩэнхабзэмкIэ и унэм и унафэщI Бэлахьуэ Хьэсэнбий, «Къэббалгькь-тхыль» IуэхушIапэм и унафэщI Джатэжь Розэ сымэ, нэгьуэщIхэри. Балгькэр лъэпкьым цыщ, Аруан къуажэм дэс Кучмезов Мухьэрбэч къыхигьэщащ лъэпкь зэхэгьэж щымыIэу мы жылэм зэрыщызэдэпсэур, адыгэхэм ягьэлапIэ махуэшхуэхэр балгькэрхэми зэрагуфIэгьуэр, езыхэм къалэт Iуэху дахэхэр я гьунэгьухэми къызэрыдалыгьыр, фокIадэм и 20-м ягьэлапIэри абыхэм ящыщ зы зэрыхуэр.

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэм и къуэдзэ Щоджэн Iэминат жиIащ фокIадэм и 20-р Адыгэхэм я махуэу гьэувыныр ДАХ-м къызэ-

рыхильхьар, гъэ къэс а махуэшхуэм зиужьу къызэрэкIуэкIыр, адыгэ зэрыс гьунэгъу хэгъэгухэми, уеблэмэ хамэ къэралхэм щыхэхэсхэми къызэрыддащтар.

А махуэм Къэбэрдей Адыгэ Хасэм къыбгъэдэкI ЩIыхь тхылхьэр хуагъэфэщат ди лъэпкъ шхыныгъуэхэр зыгъэхъэзыра шхапIэхэм я унафэщIэхэм. КъищынэмыщIауэ, Аруан къуажэм дэт ЩэнхабзэмкIэ унэм и унафэщI Зыхьэ Оксанэ Инстаграмым фокIадэм и 20-м ипэ къихуэу къыщызэригъэпэща хьуэхъу-зэпеуэм щытекIуа Гъубжожьуэ Линэ, Къардэн Кристина, Теунэ Самира, КIуш зэшыпхьухэу Самирэрэ Данитэрэ, Зыхьэ Хьэдижэ, Маргъуш Тамерлан сымэ КъАХ-м и ЩIыхь тхылхьэр иратащ. А ныбжьыщIэ жанхэм я хьуэхьухэр купщIафIэт, я адыгэбзэр шэрыуэт, езыхэр щIыкIафIэт. Инстаграмым щытлгъэгъуа хьуэхьухэр утыкуми щыжаIащ сабийхэм.

Къуажэдэсхэр зыгъэгущхуахэм ящыщ аруандэс хьэрычэтыщIэхэм я мылкъум щыщу къызэхуахьэса хьэпшыпхэр лотереекIэ зэрагъэджэгуар.

Аруан ЩэнхабзэмкIэ и унэм щекIуэкIа Iуэху дахэр ягъэщIэрэщIащ уэрэджьыIакIуэхэу Хьэкъул Оксанэ, Тхьэзэплъ Залина, Болэ Астэлий, «Нур ет» уэрэджьыIакIуэ гупымрэ апхуэдэ фIэщыгъэ зезыхьэ къэфакIуэ гупымрэ.

Хуабжьу щIэщыгъуэу, удэзыхьэхьу екIуэкIащ Кэнжэ ЩэнхабзэмкIэ и унэм щызэхэта гуфIэгъуэ зэхыхьэри. Мыбы я утыкур ягъэбжьыфIэрт «Адыгэ пщачэ» республикэ зэпеуэм бжьыпэр щызыбуыда тхьэIухудхэм. Адыгэбзэ шэрыуэ зыIурыль хьыджэбз зэчиифIэхэм а махуэм ягъэлгъэгъуащ адыгэ пщачэ нэсым и щапхьэр, и Iэдэбагыр, и Iэ-кIуэлъакIуагыр, и зэчийр. Кэнжэ къыщызэхуэсат жьакIэху тхьэмадэхэр, къуажэ унафэщIэхэр, щIалэгъуалэр, курыт ныбжьым ит

цыхухуэхэмрэ цыхубзхэмрэ. Псоми зэдагуэшыр зы гуфлэгъуэт – кызыхэкIа лъэпкъым и зыужыныгъэм хуэгъэпса махуэ лъапIэрт.

ЯIэ фIыгъуэр ягъэлыагъуэу, гуфIау цыхубэр щызэхэта махуэм къахэщыр, дауи, махуэшхуэу тIу зыгъэлыапIэ Бахсэн кьалэ округт. Пцэдджыжь дыгъэпсым пэлыду, адыгэ фащэр ящыгъыу зи лъэ вакъэ изыльхьэр кыдыхьащ Бахсэн и уэрамым. Цыху минитхум щигьурт «уэрам зекIуэм» хэт бахсэндэсхэр – щIыпIэ администрацэм и лэжьакIуэхэр, депутатхэр, IуэхущIапIэ зэмылIэужыгъуэхэм Iутхэр, студентхэр, еджакIуэ цыкIухэмрэ абыхэм я адэ-анэхэмрэ.

Абыхэм къакIэлыкIуэрт адыгэ цыхухуэм и щIэр зыIэт, адыгэ лъэпкъым и цIэр куэдым фIыкIэ жезыгъэIа адыгэ шуеуиэхэр. Псом япэ итт Бахсэн кьалэ округым и Iэтащхьэ Мамхэгъ Хьэчим. Арат махуэшхуэр апхуэдэу убгъуауэ, Iэтауэ гъэлыапIэныр зи гукъэIри. УнафэщIым и жэрдэмыр жыджэру кыдзэзыIыгъа жылэдэсхэр Кушмэзыкъуей губгъуэшхуэм щызэхуэсат. Ар а махуэм нэгузегъэужыпIэ, адыгэ лъэпкъым и бегъым и гъэлыгъуапIэ нэс хуат жыпIэмэ ущыуэнукъым. Бахсэным лъэпкъыу дэсым я щIантIэхэр, щэм щигьур, щегъэувэкIат губгъуэшхуэм, утыку нэхьыщхьэм республикэм и уэрэджыIакIуэ, къэфакIуэ пажэхэм зыкыщцагъэлыагъуэрт, кхъуейплъыжькIэрыщIэм дихьэхахэр щхьэхуэу абдеж щызэхэтт, IэпщэкIэ зэпекъунымкIэ зи къару зыгъэлыгъуэну хуейхэм я утыкур щхьэхуэт, сабийхэм я дэрэжэгъуэ мыкIуэщIыр щыплъагъуэ джэгупIэхэм гур хагъахуэрт. Махуэшхуэр кызыхуэтыншэу, гукъынэжу, нэгузыужыу щекIуэкIа щIыпIэм нэхьыжьхэр щыхъахуэрт, республикэ унафэщIхэр утыкум кыщыпсалъэрт, къекIуэлIа псори лъэпкъхэм ягъэхьэщIэрт. Мы махуэм и мыхьэнэмрэ и дахагъымрэ псалъэ лей хэмыту щынэрылыагъут Бахсэн. Абыхэм яхузэфIэкIащ адыгэм ижь-ижыж лъандэрэ кыдекIуэкI хуэгъуэфIыгъуэ куэд утыку кърахьэн, я зэхэтыкIэр ягъэлыгъуэн, шыгъупIастэ IэфIымкIэ цыхубэр ягъэтхьэн.

* * *

Адыгэхэм я махуэм лъэпкъым дежкIэ иIэ мыхьэнэмрэ абы зэрыщыгугъымрэ теухуа я гупсысэхэмкIэ кыддэгүэшащ ди лъэпкъэгүхэр:

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд, *Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ*, «Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхьэ: Адыгэм махуэ хэха иIэн хуейуэ кызолыгтэ ди лъэпкъыр нэхъри зэкъуэувэн, псэкупсэ къэщIэрэщIэжыныгъэм хуэIуэн, бгъэдэль хьугъуэфIыгъуэхэм заужьын, анэдэлъхубзэр яIэщIэмыхун, хабзэмрэ щэнхабзэмрэ яхьумэн папщIэ. Апхуэдэ щхьэусыгъуэм кыхьэкIыу а Iуэхур Дунейпсо Адыгэ Хасэм и зы зэхуэсым кыщыхэслъхьауэ щытащ сэ икIи абы хэтхэм кыздаIыгъри, республикэ унафэщIым и пащхьэ итхьауэ щытащ. Фэ зэрыфщIэжыи, а зэманым, 2013 гъэм, КъБР-м и Iэтащхьэу щыта KIуэIуэ Юрий фокIадэм и 20-р Адыгэхэм (шэрджэсхэм) я махуэу гьэлъэпIэным, ар зыгъэлсэхугъуэ махуэу гъэувыным кьэрал унафэ трищIыхъри, Iэ щIидзауэ щытащ.

Хуабжьу ди гуапэ хьунут, махуэшхуэм иIэ мыхьэнэри нэхъри щIигъэбыдэнут Къэрэшей-Шэрджэсымрэ Адыгэ Республикэмрэ я Iэтащхьэхэми апхуэдэ унафэ ящIарэ, Iуэхум нэхъри зиубгъуамэ. Иджыпсту абы иужь дитщ.

Адыгэбзэм, Адыгэ бэракъым, Адыгэ фацэм, Къэзыгъэзэжахэм я махуэ хэхахэр диIэщ дэ. Апхуэдэу иужьрей илъэсхэм Дунейпсо Адыгэ Хасэм и зэхуэсым унафэу кыщытхьащ Адыгэным и махуэр, Нарт эпосым и махуэ гъэувыныр. Мыхэр лъэпкъым и лъэр зыгъэбыдэщ, и пщIэр зыIэтщ. А псори кызэщIикъуэжрэ ди хьугъуэфIыгъуэ псори утыку кыщитхьэу дреIэ Адыгэхэм я махуэр.

Щоджэн Iэминат, *Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэм и кьуэдзэ*:

ФокIадэм и 20-м ди щIалэгъуалэр гушхуэу, ди ехуэлIэныгъэхэр утыку кытхьэу, ди цыху нэхьыфIхэр тIэту, диIэ фIыгъуэхэр гъэ-лъагъуэу дызэхэтыныр я мураду ди нэхьыжхэмрэ ди унафэщIэхэмрэ кьрахьэжьа Iуэхущ мыр. Ди лъэпкъым и тхьэдэ кьулейм хуэдэ зиIэ, зи щхьэ пщIэ хуэзыщIыж щыIэкъым, махуэшхуэ имыIэу. Дэри ди бегъым кыхьэхьауэ а махуэр. Пэжщ, щыIэщ «адыгэм махуэ кьэси ди махуэщ, зы махуэкъым дыщыадыгэр» жызыIэ щIалэгъуалэ гупи. Апхуэдэхэм я Iуэху еплъыкIэр сэ ядэIыгъыркъым. Пэжщ, фацэ щытщыгъын хуейри, бзэкIэ дыщыпсэлъэн хуейри, ныпыр щытIэтын хуейри зы махуэкъым. Дызэрыадыгэр тIэIэжу, диIэ фIыгъуэм хуэфэцэ пщIэр хуэтщIу дыкьэгъуэгурыкIуэн хуейщ махуэ кьэси. Ауэ зы махуэ хэхам а псори кызэщIэткьуэрэ дызэдэгүшхуэу дызэхэтмэ, сыт ягъэ кIын?! А щIалэгъуалэ дьдэм яхэтщ, лъэпкъ Iуэху гурхэр кьэралым кьадимыIыгъыу жаIэу тхьэусыхэхэр. Мыр унафэщIэхэм кытхуагъэ-дахэу, кьэрал унафэ щытращIыхьакIэ, псэлъэмакъ кыхамыгъэкIыу ягьэлъэпIэныр нэхъ кьезэгъыу кызолыгтэри, абы кыхьузоджэ.

Къапщтэмэ, дунейм адыгэу щызэбгрыпхьам я гуапэ мэхьу мы махуэр дызэриIэр. Сэ гу лыыстащ нэгъуэщI хэгъэгүхэм, кьэралхэм кыкIыу кьэкIуэфэ ди лъэпкъэгүхэм я нэм кыщIих нурымрэ кьэмыкIуэфхэр кызэрыхуапсэмрэ. Апхуэдэу гушхуэу адыгэр зэрызэхыхьэр куэд и уасэкъэ?!

Къэбгъэлыагъуэмэ, сыт хуэдэ Іуэху къепхъэжьэми занщІау и пІэ иувэркъым. Мыр зэрыдгъэлыапІэми Іэмал гуэрхэр етхьэлІау нэхъ щІэщыгъуэ, нэхъ ин щІын хуейщ. Зы махуэ закъуэ мыхъуу, зы тхьэмахуэкІэ фестивалхэр, концертхэр, зэпеуэхэр, гъэлыэгъуэныгъэхэр, спорт зэхъээхуэхэр ебгъэкІуэкІ хъунуц, мис абыхэм кърыкІуахэр фокІадэм и 20-м къызэщІэткъуэжрэ гъэщІэгъуэну едгъэкІуэкІыу. КІэщІу жыпІэмэ, ди махуэр махуэ щыхъунур ди щІалэгъуалэм дызэхашІыкІрэ ди нэхъыжьхэр ди жьантІау гуфІэгъуэр зэдэтІэтмэщ.

Хъэмырзэ Ахьмэд, *КъБР-м щІыхъ зилэ и артист*, *Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и актёр*: Япэрауэ, Адыгэхэм я махуэр, гъэ къэси хуэдэу, дахэу екІуэкІаш. Бахъсэн жылагъуэр къэтщтэнщи, лъэпкъ махуэшхуэри, къалэм и махуэри зэгъусэу ягъэлыапІэрти, цІыхухэр гуфІау, адыгэ фащэкІэ зэщыхуэпыкІауэ, шууейхэр зэщІауэдауэ, адыгэ унагъуэхэм, лъэпкъхэм я ерыскъы Іэнэхэр зэтету, нэхъыжьхэм хъуэхъур яІэту, нэхъыщІэхэм Іуэху ящІау махуэшхуэр дахаш.

Махуэшхуэм и мыхъэнэм и гугъу пщІымэ, лъэпкъ псом къыбгъэдэкІыу мыхъуу, си щхъэ къыбгъэдэкІ си епльыкІэр къэсІуэтэнщи. ЩыІэщ «Мы махуэр щхъэ къыхаха? ЗэрытщІынур сыт? Ар фокІадэм и 20-м щхъэ трагъэхуа?» – жызыІэхэр. Дыгъэпсыр зээгъ къэкІыгыи, ар зытепсэ мыхъу удзи зэрыщыІэм ещхъу, цІыхухэм я епльыкІэхэр зэщхъэщокІ. Си щхъэкІэ сыкъащтэмэ, дыгъэр зыфІэфІ удз гъэгъам зэрызиужьым, нэхугъэм зэрызыхуишийм ещхъу, си псэкІэ, си Іапкъ-лъэпкъкІэ, си гупсысэкІэ мы махуэм сигъэушэу, фІым, дахэм сыхуи-гъэпабгъэу щытщ.

ЦІыхур къалъхури, дунейм тетыху и махуэщ, ауэ зы хэха иІэщ, къехъулІахэм щыхэплъэжрэ и мурадхэр щибзыхуу. Дауи, а зы махуэ хэхам узэрыщымыт уищІынукъым, ауэ ар къэдгъэсэбэпу къыкІэ-лъыкІуэ зэхыхъэгъуэр къэсыху дифІ, ди фейдэ зыхэль Іуэхугъуэхэр длэжьын, ди щыщІэныгъэхэр дгъээзекІуэжын хуейуэ аращ. Ди фащэр, ди хабзэр, ди бзэр, ди къафэр махуэ къэс дгъэлыэгъуэну зыри зэран къытхуэхъуркъым, ауэ абы фІэкІа димыкъалэну, ди нэгу зедгъэужь къудейкІэ псэуа дыхъунукъымыи, зыщыдгъэпсэхун, дыщыгушхуэн, дыщызэрылыагъун зы махуэ хэгъэунэхукІа дызэриІэр сэ сфІэфІщ.

ЦІыху къэс езым и дуней иІэжщ. Къыщыхъуа унагъуэм, жылэм, къэралым – цІыхум и гъащІэ Іыхъэр щекІуэкІ щІыпІэм – къыгъэщІауэ. Апхуэдэу сэри сиІэщ адыгэ дунейкІэ сызэджэ, си адыгэ гупсысэр щыпсэу дуней. Мис абы къыщыхъу-къыщыщІэ дэтхэнэ зы Іуэхугъуэми, адыгэ лъэпкъыр ипэкІэ игъэкІуэтэну, зригъэужьыну кърахъэжьэ сыт хуэдэ Іуэхуми и пэ симыувэмэ, иужь зыкъызгъэнэнукъым. Ар къызыхэкІыр сызыщыщ лъэпкъым хузиІэ лыагъуныгъэрщ, сэ зыщысщІыжа къалэнырщ. Іуэху дахэ нэхъыбэ кърахъэжьэху, нэхъыбэрэ дызэхыхъэху ди мурадхэр нэхъ зэдгъэхъулІэфынуц. ИтІыр зэрытхъэщІмэщ щызэрыщІэр, абы ипкъ иткІэ, цІыхубэр зэхыхъэн, я гупсысэхэмкІэ зэдэгуэшэн, я Іуэху епльыкІэхэмкІэ зэхъуэжэн хуейщ. Мис абы и лъэныкъуэкІи сэбэпынагъ куэд пылъщ Адыгэхэм я махуэшхуэм.

Нобэ зэманым зэрызиужьым, зэрызыхъуэжым – уи щхъэ закъуэ ирехъу, лъэпкъ псо ирехъу – ухуэхъэзыру, зыдебгъэкІуфу щытыпхъэщ. «Зэманым декІур лІыфІщ», – жиІакъэ Къэзанокъуэ Жэбагыи. Иджырей

зэманым кыыздихь зэхуэкIыныгьэхэм фIыгьуэ гуэр кызышэкIуэну гуэр хэтлбагьуэмэ, ар кьэтцтэн хуейщ. Си гугьэщ мы махуэшхуэр тхуэфIын хьуну, лъэпкь псор дыщыгушхуэ махуэ угьурлы тхуэхьуну!

Шыбзыхьуэ Юрэ, Ставрополь Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ: Дэ махуэ зыбжанэ диIэщ цIыхубэм кыызэдащтауэ зэдагьэляпIэу. Ауэ, ди жагьуэ зэрыхьуши, а махуэшхуэхэм кьэрал мыхьэнэ яIэкьым, кьэрал унафэкIэ щIэгьэбыдакьым. Абы кьыхэкIыу сэбэпышхуэ хьунут щIыналгэ псоми кьэрал гуфIэгьуэу Адыгэхэм я махуэр ягьэувамэ. Дунейпсо Адыгэ Хасэм кьыхильхьа Iуэхур Кьэбэрдей-Балкькьэрым дахэу шагьэляпIэ. А махуэшхуэр ныбжькIэ «щIалэми» адыгэ куэд зэрэпх, дяпэкIэ нэхьыбэж зэпищIэну дыщогугь.

Адыгэр нобэ хэгьэгу зэмылIэужьыгьуэхэм дисщ, нэгьуэщI лъэпкьхэм дыкьаухьуреихьу, абы ипкь иткIэ ди махуэ дызэриIэжым ди зэныбжьэгьугьэр игьэбыдэну, ди зэгурыIуэныгьэр иригьэфIэкIуэну, дызэрыгушхуэу диIэ псори адреихэм кьедгьэцIыхуфыну кьысцохьу. КьыщынэмыщIауэ, дызэхыхьэрэ дыкьафэу, дыджэгуу дызэбгрыкIыж кьудей мыхьуу, ди гугьуехьхэм, щыщIэныгьэхэм дытпсэлъыхьэрэ, ахэр кьызырэызэднэкIын хэкIыпIэхэр дубзыхуу кьэдгьэсэбэпфмэ, хьарзынэщ.

Адыгэр егьэляуэ зэбгryдзауэ щымытамэ, мы махуэм апхуэдиз мыхьэнэ иIэну кьыщIэкIынтэкьым лъэпкьым дежкIэ. Ар хуабжьу дызыщыгугь, дызэзыпх, дызэпызыщIэ махуэ дахэ тхуэхьуащ, дяпэкIи зэрызиужьыным шэч кьытесхьэркьым.

Хьэкьул Оксанэ, уэрэджыIакIуэ: Адыгэхэм я махуэм и дахагьри, абы цIыхубэр зэрыригушхуэри зыхэсщIэу екIуэкIащ лъэпкь махуэшхуэр. Си дежкIи, адыгэу зыкьэзылътэж дэтхэнэм дежкIи гурыфIыгьуэщ укьызыхэкIам хуэпщI пщIэр нэхьри пIэту, уи блэкIам уригушхуэу, уи кьэкIуэным фIыкIэ ухуэхьуахьуэу а махуэр ебгьэкIуэкIыныр. Ар кьэзыгупсысахэми, а гупсысэр ядэзыIыгьа унафэщIхэми фIыщIэ ин яхуэфашэщ адыгэр зэрыпагэ хьугьуэфIыгьуэхэр иджьыри зы IуэхукIэ нэхь бей зэрытхуащIам – лъэпкь махуэшхуэ зэрытхуагьэувам – папщIэ. Мыр зы махуэ гуфIэгьуэтэкьым. АтIэ махуэ бжыгьэкIэ республикэм и щIыналгэ, кьуажэ зэмылIэужьыгьуэхэм щекIуэкIащ дэрэжэгьуэкIэ гьэнщIа зэхыхьэхэр, дэри, щэнхабзэм и лэжьакIуэхэр, ди гуапэу дыхэтащ абыхэм. ФокIадэм и 19-м екIуэкIа концертымкIэ ирагьажьэри, шыгьажи, зэпеуи, зэхыхьы кьызырагьэпэщат, цIыхубэм я нэгьу зрагьэужьын, дифI ягьэляпIэн папщIэ. Гуапэ лей сщыхьуащ дэ ди кьуэшу кьэтлътэу кьыдбгьэдэс нэгьуэщI лъэпкьхэми ди гуфIэгьуэр кьызырэыддаIыгьар, дэнэ жыли дэс балкькьэрхэр, урысхэр кьэрал махуэшхуэм жьыджэру зэрыхэтар.

КIыщокьуэ Алим и «Зеич лантIэ» усэмкIэ Шэрий Иринэ итха уэрэдыр хуабжьу сигу ирихьырти, нэхьапэм жаIэу щытами, мащIэу делэжьыжри, кьэгьэщIэрэщIэжауэ езгьэтхаш иджьылагьэ. Ар екIуу утыку кьыщипхьэн нэгьуэщI махуэ улыыхьуами бгьуэтынтэкьым Адыгэхэм я махуэм фIэкIа. Лъэпкьым, хэкум, анэдэльхубзэм хуэгьэпса уэрэдыр сфIэфIу щыжысIащ ди махуэшхуэм иращIэкIа гуфIэгьуэ дауэдапщэхэм. Апхуэдэ зымащIэкIэ лъэпкь махуэшхуэм си Iыхьэ зэрыхэслъхьэфам си щхьэкIэ срогушхуэ.

Аслъэн Алий, Шэрджэс Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ: Дунейпсо Адыгэ Хасэм и япэ тхьэмадэу шыта Къалмыкъ Юрэ сытым деж жиЕу шытащ: «Шыгъуэ-щIэж махуэ диIэкIэ зэфIэкIынукуым. ДызэплъэкIыж зэпыткIэ псэуа дыхъунукуым, гуфIэгъуэ махуи диIэн хуейщ». Ар зэхэзыха дэтхэнэми, акъыл балигъкIэ гъащIэм егупсыс дэтхэнэ адыгэми игу иль зэпытт ари, ДАХ-м и зы зэхуэсыгъуэм дыщытепсэлгъыхъащ абы икIи псори зэдээрэзыуэ унафэ къызэдащтащ. Къэбэрдей-Балъкъэрым къэрал унафэу къызэращтам хуэдэу, Къэрэшей-Шэрджэсми Адыгейми цагъэувамэ, икъукIэ ди гуапэ хъунут. Дэ иджыпсту дызэлэжьхэм ящыщу япэ идгъэщ Iуэхухэм язщ ар. Тхьэм жиIэмэ, къэхъунуц апхуэдэ зэmani – псоми зэгъусэу къэрал махуэшхуэу шызэдэдгъэлъэпIэн. Мы махуэм фIыгъуэу хэлъыр дунейм адыгэу тетым зэрыадыгэр иджыри зэ ягу къагъэкIыжу, ди щэнхабзэм, ди хабзэм, ди хэкум пщIэ хуэтщIу дызэхэтыныр аращ. Ди щIэблэм бзэр ящIэнымкIэ, хэкупсэу къэгъэхъунымкIэ мыхъэнэшхуэ иIэщ мыбы. Фащэр зейр зезыхъэращ жаIэ, ди пщIэмрэ ди фащэмрэ тIыгъыжу, дигъэгущхуэу куэдрэ дгъэлъэпIэн махуэ Тхьэм ищI.

НЭЩIЭПЫДЖЭ Замирэ

Сурэтхэр тезыхар **КЪАРЕЙ Элинэщ.**

Пасэрей адыгэхэмрэ алыджхэмрэ я щэнхабзэр

Къэхутэныгъэхэм къазэрыхэщымкIэ, япэ дыдэу цыхур Африкэм кыкIри, Кавказымрэ зэрыщыту Евразиэмрэ къэкIуащ илэс мелуан 1,7-рэ хуэдиз ипэкIэ. Кавказ Ищхэрэм цыхухэр щопсэу абыхэм я тхыдэм зэрыщидзэрэ, нэгъуэщIу жыпIэмэ, палеолитым (пасэ дыдэ мывэ лээхъэнэм) абы щыхъэт техъуэ куэд къыщагъуэтащ. Ди щыналъэм щыпсэхэр тенджыз Курыхымрэ Азиэ ЦыкIумрэ я цыхухэм экономикэ, щэнхабзэ я лээныкIуэкIэ быдэу япыщIауэ къэкIуэкIащ. А зэпыщIэныгъэхэр псом хуэмыдэу нэхъ быдэ хъуащ домбеякъым и лээхъэнэм (ди эрэр къэсынм илэс мини 4 - мини 3,5-рэ иIэжу). Абы и щыхъэтщ МейкIуапэ археологие щэнхабзэр. А зэманым щыпIэм щызэфIауамаи, абы хуабжыу яжь къыщIихуащ пасэрей къуэкIыпIэ цивилизацэхэм я ехъулэныгъэхэу къахыыхахэм. А псори шумерхэм е хурритхэм, нэхъ хуэбгъэфащэ зэрыхъунумкIэ, Азиэ ЦыкIум кыкIа хьэтхэм къыхуахъауэ къыщIэкIынууц.

Мыбдеж къыщыхэдгъэщхьэхукIын хуейщ языныкIуэ IэщIагъэлIхэм мыпхуэдэ щытыкIэр цыхухэр зэрыIэпхъуэпшахъуэм и Iэужыу зэрыжаIэр. Ахэр захуэщ, Азиэ ЦыкIумрэ Кавказымрэ а зэман жыжьэм зэIыхылы лэапкъхэр зэрыщыпсэуар къэпльытэмэ – Азиэ ЦыкIум – хьэтхэмрэ кашкэхэмрэ, Кавказ Ищхэрэм – синдхэмрэ меотхэмрэ. ИужькIэ абыхэм къатепщIыкIащ адыгэ лэапкъхэр, абыхэм лыкIэ япэгъунэгъу убыххэр, абхъазхэр, абазэхэр. А псори зы бзэкIэ псальэрт. Зэрытлыгагъуши, Кавказ Ищхэрэм и нэхъ лэапкъыжь дьдэхэм ящыщI абхъазхэмрэ адыгэхэмрэ. Абыхэм лIэщыгуэу куэдкIэ яIыгъащ щыналъэм и нэхъ щыпIэфIхэр. Кавказ Ищхэрэр зэблэкIыпIэу щытащ. НэгъуэщI щыпIэхэм кыкIыу мыбы къэкIуэхэмрэ, езы щыналъэм щыпсэхэмрэ лээныкIуэ куэдкIэ зызэпащIэрт.

Абхъазхэмрэ адыгэхэмрэ къызытехъукIа хьэтхэм, синдхэм, меотхэм япэ дыдэу закыпызыщIар алыджхэр къызытехъукIахэрщ е езы алыджхэрщ. Абы къыхэкIыу, дэ зэщхъ куэд дыщрохьэлIэ ди щэнхабзэхэм. Псом япэу зэгъэпщэныгъэхэр щынэхыбыбэц IуэрыIуатэм, къыддекIуэкI хабзэхэм.

КIыхъ зедмыгъэщIу къэдгъэлъэгъуэнщ апхуэдэ зэтэхуэныгъэхэм еджагъэшхуэ куэдым гу зэрылгатар. Псальэм и хьэтыркIэ, Дюбуа де Монпере Фредерик, ХьэдэгъэлI Аскэр, Ардзинбэ Владислав, Балкъэр Къарселджук, ХьэкIуащэ Андрей сымэ, нэгъуэщIхэми. АрщхьэкIэ мы Iуэхур джыным иджыри къэс лэжьыгъэшхуэ иращIылIакъым. Дэ дызыхушIэкъур абы нэхъ куууэ дьтепсэлъыхынырщ. Мыбдежи псом япэу щызэдгъащэр адыгэ «Нарт» эпосымрэ Гомер и «Илиада», «Одиссея» поэмэхэмрэщ. Абыхэм псом хуэмыдэу щыкуэдщ зи гугъу тцIы щапхьэхэр. Псальэм и хьэтыркIэ, къэтщтэнщ Зевс и физхэм ящыщ Герэ тхьэгуащэр. Аращи, «Илиадэм» дыкыщодджэ:

*«... ИкIи абы едаIуэртэкъым Iэдийхужь Герэ.
... Абдеж шыхэр щыIыгът Iэдийхужь Герэ тхьэгуащэм.*

*Ахэр щыттыкIри, зытхрымыкIыфыну
пшагъуэ кIыфI кыттрилъхъащ;
Псы Гуфэм Симент абыхэм щалуцIащ».*

«Сосрыкъуэрэ Iэдиихурэ» нарт хыбарым кьеIуэтэж бгыщхэм, щыхупIэм и деж Инжыдж псым и кьежыапIэм быдапIэ тетауэ. Абы щыпсэурт зэщхэгъуситI. Лыр зекIуэм ехьулIэрт. АрщхэкIэ Псэбыдэ (арат абы и цIэр) ар кьезыгъэхьулIэр и щхэгъусэ Iэдииху дахэцэрт. Псэбыдэ зекIуэ кыщыкIыжкIэ абы и Iэ лыдитIыр чэщанэм кыдышиикIырти, жэщ нэхь пшагъуэ кIыфI дыдэр, узыпхымыкIыфынур, кыгъэнэхурт, дунейр пшэ фIыцIэжхэм щыщIилыафэкIи арат. Арат IэдиихукIэ щIеджэри.

Зэрытлыагъуши, пасэрей алыдж тхэгъуашэ Герэрэ Iэдиихурэ ягъэзащIэ кьалэнхэр зэтохуэ: Герэ Трое и деж дуней щытыкIэр щызэрехьуэкIыф икIи ахейхэм щадоIэпыкъу, Инжыдж кызэпрыкIыжын папщIэ Iэдииху и лIым дэIэпыкъуу зэрыщытам хуэдэу. А зэтехуэныгъэр ауэ сытми кьэхьуакъым. Ауэ гу лъумытэнкIэ Iэмал иIэкъым Iэдииху и цIэр кызытехьукIар адыгэ нарт IуэрыIуатэм кызэрехьэщми. АрщхэкIэ Гомер деж дыщрихьэлIэркъым Герэ «IэблэхужькIэ» щIеджэу щытам и щхэгъусыгъуэм. Алыджхэм я деж Герэ кыщокIуэ тхэгъуашэу, ауэ Iэдииху бзылъхугъэ кызэрехьуэкIыф, итIани дуней щытыкIэр зэрехьуэкIыф.

«Сосрыкъуэрэ Iэдиихурэ» хыбарым уигу кьегъэкIыж «Герэрэ Леандррэ» алыдж хыбарри. Герэ апхуэдэ дыдэу щыпсэуащ тенджыз Гуфэм Iут чэщанэм. Iэдииху хуэдэу абыи уэздыгъэкIэ жэщым тенджызыр игъэнэхурт икIи езым фIыуэ илгъгъуа Леандр дэIэпыкъурт кыхуэзэн папщIэ Дарданелл псы дэжыпIэм кызэпрысыкIыну. Ар псым хокIуадэ, Герэ тенджызыр зэригъэнэху уэздыгъэр жьым игъэункIыфIа иужь. Гу лъытапхьэщ Дарданелл псы дэжыпIэр хьэтхэр щыпсэуа щIыпIэм зэрыщыIэм. Абы кыгъэлгъагъуэр зыщ: хыбарыр хьэтхэм зэрейр.

Гомер и IэдакъэщIэкIхэмрэ «Нарт» эпосымрэ зэбгъапщэ зэрыхьунум и щапхьэщ мыхэр:

а) Гомер и эпосым кызэрехьэщымкIэ, Еленэ троянхэм ядыгъу, ахейхэм иужьрейхэм зауэ иращIылIэ. Абы кыхэкIыу Трое зэхакъутэпауэ щытащ.

б) «Испыхэм ядыгъуа Сэтэней Уэзырмэс я пашэу нартхэм хуит кызэрэащIыжар» хыбарым кыщыгъэлгъэгъуащ ЖьакIэ Хужь зи Iэтащхьэ испыхэм, нарт балигъхэр зекIуэ жыжьэ куэдрэ кьэтыну щыкIуа зэманым зрагъэхьэлIэу, псоми фIыуэ ялыагъу Сэтэней гуащэр зэрадыгъуар. Ар зымыхьумэфа нарт ныбжыщIэхэр кьэгулэзат. Щэнейрэ ахэр хущIэкъуащ ЖьакIэ Хужьым и быдапIэм, Сэтэней щалыгъым, дыхьэну. АрщхэкIэ кьащтэфакъым. ИтIанэ нартхэр кIуащ Уэрсэрыжь и деж. А фызыжыым и закъуэт абыхэм чэнджэщ кьезытыфынур. КъажриIащ, Уэзырмэс хахуэр кьадэмыIэпыкъумэ, ахэр испыхэм зэрэпэмыльэщынур. АрщхэкIэ нартхэр Уэзырмэс щелгъIум, иужьрейм кьахуигъэуващ зекIуэм Гуэргуэныжь хьилэшыр здашэну.

Уэзырмэс и шы пцIэгъуэпIыным уанэ трилъхъащ, кхьуахьуэ Гуэргуэныжь кхьуэпIащэм тест. Гьуэгум здытетым Гуэргуэныжь зытес кхьуэпIащэр Iащ, нартышхэм кIуэкIэкIэ ядэмыхьуу. Езым фIыуэ илыагъу кхьуэпIащэр кымыгъэнэн папщIэ, Гуэргуэныжь ар и дамэм

трильхъэри нартхэм якIэлъыгуащ. Испыхэм я быдапIэм ебгъэрыкIуэн и пэ кыхуэу Гуэргуэныжь Уэзырмэс елъэгуащ кхъуэпIащэ лIар и дамэм телъу нартхэм япэ иту кIуэну хуит кыищIыну. Апхуэдэуи хъуащ. Испыхэм я шабзэшэхэр кхъуэпIащэ лIам и пкъым кыытехуэрт, абы кыхэкIыуи нартхэм зыри кьалъэIэсакъым. Апхуэдэ щыкIэкIэ испыхэм я быдапIэр зэтракьутэщ, езыхэр зэтраукIэри, Сэтэней хуит къащIыжащ.

Мы хыбарыр, Троян зауэр зэрекIуэкIам теухуауэ дызыщыгыуа-зэхэр зэбгъашцэмэ, къаугъэр кызыыхэкIа щхъэусыгыуэ зыжанэ, апхуэдэу ахейхэмрэ данайхэмрэ Трое щыпсэхэм егъэщIылIауэ къагъэ-сэбэпа хылагъэхэр зэщхь хуэдэщ: япэрауэ, Троем и пащтыхь Приам и къуэ Парис Спартэм и тет Менелай зэрыщымыIэр кыигъэсэбэпащ икIи абы и физ Еленэ идыгыури, Троям ишащ. Сэтэней испыхэм зэ-раубыдам теухуа хыбарми Гомер Еленэ зэрадыгыуам теухуауэ Или-адэм кыищIуэтэжхэри зэтохуэ мышхуэдэ щыкIэкIэ: япэ хыбарым нарт балигъ псори зекIуэ ежъат, Елени Парис щидыгыуар и лIыр унэм щыщымыIэм щыгыуэщ. ЕтIуанэрауэ, Уэрсэрыжь нартхэм къажриIащ Уэзырмэс хахуэр икIи губзыгъэр зыдамыгъэIэпыкIумэ, испыхэм зэратемыкIуэфыну. Ауэ мыдрейм къахуигъэуващ Гуэргуэныжь кхъуа-хуэр зыщIагъуну. Иужьрейм и фыгъэкIэщ испыхэр зэрыхагъэщIари. Гомер Илиадэм кыищIуатэ Ахиллес здамышэмэ, ахейхэм Троем кы-зэрамышцэфыну. Ахиллес и анэ Фетидэ ищIэрт ар зауэм кIуэмэ, Трое и деж зэрыщыхэкIуэдэнур. Абы кыхэкIыу и къуэр цыхубз щыгынкIэ ехуапэри, Скирос хытIыгум и пащтыхь Ликамед ипхъухэм яхегъапщкIуэ. Ещанэрауэ, нарт хыбархэми Гомер кыищIуэтэжахэми Гуэргуэныжьрэ Ахиллесрэ хылагъэкIэ утыку ирашэри къаукI.

Псалъэм и хьэтыркIэ, хьэпшып къэзыщэху-зыщэм и фашцэкIэ хуэпа Одиссей Скирос кIуэри Ликомед ипхъухэм цыхубзхэр дэзы-хьэхыну цIуугъэнэ зэмылIэужьыгыуэхэр яригъэлыгъуащ, мэлухурэ бжырэ яхэту. Одиссей езым и гъусэхэм пщэрыль ящищIат бийхэр къатеуа хуэдэу хьыджэбзхэм къащигъэхьуну. Ахэр щIэпхъуэжащ, ауэ цыхубз щыгынкIэ хуэпауэ яхэта Ахиллес, мэлухумрэ бжымрэ кыип-хъуатэри, зэхэуэм хыхьащ. Апхуэдэ щыкIэкIэ къащIыхуащ ар хэтми. Абы щыгыуэми, Гуэргуэныжь кыызэрагъэщIам теухуа нарт хыбарым кыызэрыщыгъэлыгъуамкIэ, иджы ещанэу хуагъэкIуа лыкIуэр гъуэ-гум зэрыщыгувам игъэгубжъа Гуэргуэныжь абы еупщIащ зыщIиIэжъам и щхъэусыгыуэмкIэ. Иужьрейм жэуапу иритащ: «Нартхэм ху яIуэрти, хьэдзэхэр збжыну сыкъэнащ». Апхуэдэу щыхъум, Гуэргуэныжь абы жриIащ «Хьэдзэхэр щубжыфкIэ, сэ мыбдеж сыщызэпхъуэкIыфынущ» (кхъуэхэр си пIэкIэ бгъэхъуфынущ жыхуиIэт). Апхуэдэ щыкIэкIэ арэ-зы хъуащ нартхэм ядежьэну. Епланэрауэ, Трое кыищIащтэм Одиссей и чэнджэщкIэ ахейхэм хылагъэ ящIащ – «Троянышыр» яухуащ. Гомер и «Одиссей» поэмэм дыкыщоджэ:

*«... ИкIи Тхьэр зигу Демодок уэрэд кыихидзащ:
Тенджызым хыхьащ мафIэ къезыдза данайхэр,
Я хэщIанIэр хыфIадзэри, Одиссей зыхэта цыхухъухэр
Трое къыданаш, шым и кIуэцIыгм ису.
ИужькIэ троянхэм Илион шы кыызэгуахаш.
Тхьэм къахуиухат Илион кIуэдыну,*

*Шым и кӀуэцӀым ахей лӀыхӀухэм
зыщӀагӀэтицкӀуауэ кӀыщӀӀэкӀыну.
ИужькӀэ ахей лӀыхӀухэр шы кӀуэцӀым кӀыкӀащ,
КӀапэцӀӀэхуэри яуицӀатэу зэбгӀрыжащ».*

Испыхэм я быдапӀэр кӀышаштэми нартхэри едӀуащ Гуэргуэ-ныжь кӀарита чэнджэщым икӀи кхӀуэпӀащэм и пкӀыр иӀыгӀыу бийхэм яхуэкӀуэу япэ ирагӀэшащ. Испыхэм Сэтэней зэрадыгӀуар (адыгэ нарт кӀыбарыр уигу кӀэбгӀэкӀыжмэ, мы поэмэм зи гугӀу ищӀыр Сэтэнейщ).

Нэхъ зэщхьщ, уеблэмэ, Гомер и поэмэмрэ «Гуащэ дахащэмрэ цӀыхубз пелуанырэ» адыгэ Гуэрыуатэмрэ дызыщрихӀэлӀэхэри. ЕджагӀэшхуэ Лопатинский Л. Г. абы тэмэму гу лытауэ кӀыщӀӀэкӀы-нущ. КӀапштэмэ, абы мыпхуэдэ зэщхьыныгӀэхэр кӀыгӀэлыгӀуащ; япэрауэ, Парис Менелай и кӀалэм кӀыщыхутащ, Трое икӀри, шэрджэс щӀалэ ябгэ Дэджихи тенджыз Гуфэм Гут Щэхъэр кӀалэм кӀуащ. Хьыбарым кӀызэрыхэщымкӀэ, ар иджырей Истамбыл пэжыжьэтэкӀым. Мыбдеж кӀыщыдгӀэлыгӀуэуэн хуейщ пасэрей Трое кӀыщӀӀэнахэм Енышехир тырку кӀалэ цӀыкӀур – КӀалэщӀэр – зэрыпӀэгунэгӀури. Иужьрейм дигу кӀегӀэкӀыж щӀэрыщӀэу яухуа Илион кӀалэр, Македонский Александррэ Цезарь Юлийрэ я лӀэхъэнэм зэфӀагӀуэувэжа Трое быдапӀэщӀэр. ЕтӀуанэрауэ, адыгэ бзыльхугӀэ Сэтэней Гуащэ апхуэдэу хэщӀагӀэ ирихуу Дэджих ирегӀэблагӀэ и лӀыр щымыӀэу, мис а алыдж Еленэ и лӀыр Крит хытӀыгум зэрыкӀуам хуэдэ дыдэу кӀэту. Ещанэрауэ, Дэджихи Париси хэщӀагӀэм и хабзэр кӀызэпауд: Дэджих Гуащэр едыгӀу и унӀутым и гӀусэу тенджызым зыщыщигӀэпскӀым щыгӀуэ, алыдж Елени тенджыз Гуфэм щадыгӀуауэ щытащ, Вак и цӀэкӀэ былым щуикӀым щыгӀуэ. «Илиадэм» тепщӀыхьмэ, иужьрейм езым зригӀэдыгӀуащ, и унӀут Афродитэ кӀыгӀащӀэри. ЕплӀанэрауэ, шэрджэсыщ Зан КӀарэбатыр щӀӀэпхуэжа и фызыр кӀыльыхуэну йожьэ. ЩымыгӀуэтыжым лӀыжь Гушым, и адэм, и БыфӀэкӀуэ адэм и деж макӀуэ. Иужьрейм кӀыжреӀэ и фызыр хамэ щӀыналгӀэхэм кӀыщилгӀыхуэуэн хуейуэ. Менелаи макӀуэ Пилос кӀалэ щыпсэу лӀыжь Гуш Нестор и деж икӀи абы йолгӀэу чэнджэщыфӀ кӀритыну. ЕтӀуанэрауэ, КӀарэбатыр и ныбжьэгӀужьым дигу кӀегӀэкӀыж «Одиссея»-м хэт Метор. Зан КӀарэбатыр и гӀусэм чэнджэщ кӀрет щӀӀэпхуэжа и фызыр кӀызэрилгӀыхуэну щӀыкӀэмкӀэ. Еханэрауэ, Гомер и поэмэми япэщӀыкӀэ Одиссей факӀырэу зыкӀехуапэ, езым и бий Трое и тӀасхъэр зригӀэщӀӀэн мурадкӀэ. ИужькӀэ, Заным хуэдэу, Афинэ Тхьэм Одиссей кӀамыцӀыхун хуэдэу факӀырэ дыдэм ещхь ещӀ. Гомер и деж дыкӀыщоджэ:

*«Зевс ипхуу тхьэГухуд Афинэ...
Абы щӀопицкӀэ еГусащ,
ЗаницӀэу и лӀпкӀэлыгӀэтыр
ЖэщӀащ, и фэхэр зэлыащ,
И щхьэм текӀуэдыкӀащ,
Щхьэц фӀыцӀэ кӀырхэр,
ЛӀыжь лӀэрымыхьуи заницӀэу
КӀыщӀӀидзащ».*

ЩӀӀэпхуэжа и фызыр кӀыщилгӀыхуэм, КӀарэбатыри факӀырэу зыкӀыхуэпащ, апхуэдэ мурадкӀэ ар кӀалэм кӀуэри хӀуржынитӀ,

щыгын фаджэхэр, хьэхэм зэрызащыхумэну баш кыщигъуэтащ. Апхуэдэ щыкIэкIэ, щIалэ пкыфIэр факъырэ дыдэу, блэкIхэм елъэIуу кыщIидзыжащ.

Лопатинский Л. Г. тэмэму гу зэрылытащи, адыгэ IуэрыIуатэм и етIуанэ Iыхьэм, Бэрэхъун зэкъуэшхэм я шыпхъу цIыхубз пелуаным теухуам, дигу къегъэкIыж Одиссей феакхэм я хытIыгум кIуэуэ Алкиной паштыхьым и деж зэрыщыхьэщIар. Япэрауэ, Бэрэхъун зэкъуэшхэм я хытIыгур абыхэм я шыпхъур щхьэгъусэу къишэн папщIэ Зан Къарэбатыр здэкIуа хытIыгум ирегъапщэ. ЕтIуанэрауэ, Алкиной паштыхьым Одиссей пщIэшхуэ кыыхуищIу ирегъэблагъэ, абы фадэ Iэнэ кыыхуегъэу, уэрэджыIакIуэм унафэ хуещI хьэщIэм уэрэд жриIэурэ и нэгү зригъэужьыну. Гомер и поэмэми дыщрохьэлIэ: «Си блыгущIэтхэм сынывольэIу си унэшхуэм хамэ щIыпIэ кыкIа цIыхур си гъусэу зэрыхуэфашэкIэ щывгъэльтэпIэну».

«Фэ псоми сынывольэIу, икIи фымыгъээщIэнуи фыхуиткыым: апхуэдэу фыкъеджэ уэрэджыIакIуэ Демодок. Ар Тхьэхэм уэрэдым кыыхуагъэщIащ. Абы и макъ дахэм уи гущIэр къеIэт».

Адыгэ хьыбарми кыщыгъэльтэгъуащ Бэрэхъун зэкъуэшхэр Заным гуапэу кызыэрыIущIар. ЕтIуанэ пщэдджыжьырщ зищIысымкIэ кыыздикIамкIэ кыщцеупщIар. Фигу къэдгъэкIыжынщи, апхуэдэ дыдэу Алкиной Одиссей еупщIауэ шытащ. Гомер и эпосым Алкиной хьэщIэм кыыхуиIэта фадэ Iэнэ здыпэрысым Одиссей кыщцоупщI:

*«Уи цIэр кыызжеIэ, уи адэри,
Уи анэри, нэгъуэщIхэри,
Уэ укыыздикIа лъахэм
Кызыэрыщоджэм
Сыщыгъэгъуазэ».*

ДжэгуакIуэм Бэрэхъунхэ я унэм Iэпэшынэр игъабзэу уэрэд шыжиIэм Заным и нэпсхэр кыфIекIуащ, и блэкIар игу къэкIыжри. Апхуэдэ дыдэу уэрэджыIакIуэ Демодок и уардэунэм Трое кыщаштэм Одиссей зэрихьа лыгъэхэр ягу кыигъэкIыжу Алкиной уэрэд шыжиIащ:

*«...ПхужьымыIэну къэпIейтеят Одиссей,
абы и нэхэм нэпсхэр щIэз хъуащ.
ИтIанэ Алкиной Одиссей жреIэ:
«КыызжеIэ, сьт уэ апхуэдизу уцIэгъыр?
Сьт апхуэдизу уцIэнэщхьейр?»
«Данайхэр зэрызэуам, Троя зэрыхэкIуэдам
Теухуа хьыбархэм уодаIуэ».*

Апхуэдэ дыдэу джэгуакIуэм и уэрэдыр Заным кызыэрытехьэлъэм Бэрэхъун зэкъуэшхэм гу лъата иужь, зэпеуэхэмкIэ, джэгухэмкIэ абы и нэгү зрагъэужьыну мурад ящIащ. Апхуэдэ дыдэу Алкиной Одиссей зэрыгъыр илъэгъуа нэужь:

*«Паштыхь Алкиной а нэпсхэм гу лытащ икIи
кыгурыIуащ ар уцIэгъыр.
Одиссей и гъунэгъуу щысти, абы зэхихьырт
хьэщIэр хьэльтэу зэрыщатэр».*

Апхуэдэу щыхьум, абы желэ: *«И чэзу хьуащ дэ дыкIуэу цIыхухьухэм я лIыгъэ къэдгъэлъэгьуэну, и унэм кIуэжмэ, ди хьэщIэм дэ тхузэфIэкIыр яжриIэжын хуэдэу едгъэлъагьуэну. Дэ Iэтцэрызауэм, лъэн-къэжыхьыным дызэрыхуэлэзэр и нэгьу щIэдгъэкIыну».*

Бэрэхьун зэкъуэшхэмрэ Алкиной пащтыхьымрэ зэхаубла джэгухэм Занри Одиссеи хэтакъым, арщхьэкIэ икIэм-икIэжым ахэр яхэмыхьэу хьуакъым мывэ дзынымкIэ зэпеуэхэм.

Адыгэ хьыбарым зэрыжиIэмкIэ, Заныр зэпеуэр зэрэкIуэкIым кIэлъыплъащ псалъэмакъыншэу. Ар щалъагьум, кыызэхуэсахэм абы мыпхуэдэ псалъэхэмкIэ зыхуагъэзащ: *«ХьэщIэ лъаплэ! Уэ ухуеякъым ди джэгухэм ухэтын. Иджы мывэхэр бдзынщи, уи къарур къэбгъэлъэгьуэнщ!»*

Заным епIэщIэкIыу жэуап яритащ: *«Сэ фэ псоми кысхуэвгъэу-выр сымыгъэзащIэу хьурэ! Сэ сыхьэзырщ мывэ дзынымкIэ си зэфIэкIыр утыку къислъхьэну!»* Зан Къарэбатыр мывэ хьэлъэ къиIэтри, хуэдищкIэ нэхъ жыжьэ идзащ, адрейхэм ефIэкIыу. Псоми ялъэгьуар телъыджэ ящыхуащ.

Гомер и эпосми дыкъыщоджэ:

*«Къыщтащ мывэ – ар феакхэм ядзахэм нэхьрэ
Нэхъ хьэлъэт икIи, и Iэхэр щIуупскIэри,
Одиссей мывэр идзащ, и къарур кыгъэсэбэри;
Мывэр вууэ лъэтащ, цIыху псоми я щхьэхэм
щхьэпрылъэтыкIыу.*

*Тенджызхэр къэзыгъэIурыщIэ феак хахуэхэр
Щхьэщэ ящIу етIысэхаш, езыр мывэ идзар
зэрылъатэм кIэлъыплъырт...»*

ИужькIэ къыщыгъэлъэгьуащ Одиссей мывэр псом нэхьрэ нэхъ жыжьэ зэридзар.

НаIуэу зэрыщытщи, адыгэ хьыбарми Гомер и эпосми дэ зэщхь куэд дыщрохьэлIэ, арщхьэкIэ къэдгъэлъэгьуэн хуейщ абыхэм ещхь IуэрыIуатэ славянхэми, нэмыцэхэми, нэгьуэщI лъэпкъхэми зэралэр.

Миллер В. Ф. кыыхигъэщхьэхукIырт Еленэ Дахащэм и цIэм урыс таурыхь куэдым узэрщрихьэлIэр, ар кхьухькIэ зэрадыгьуар Соломон теухуа таурыхь Iэджэми зэрыхэтыр. Псалъэм и хьэтыркIэ, Китоврас Волхв пцэрылъ щищIат Соломон и фызыр идыгьуэну. Иужьрейр и ныбжьэгьухэр и гьусэу Иерусалим Iухьащ, сату ищIын хуэдэу. Апхуэдэ щIыкIэкIи Соломон и фызыр идыгьуащ. Еджагъэшхуэм желэ апхуэдэ хьыбархэр югослав, урыс, болгар IуэрыIуатэхэми хыхьауэ.

Апхуэдэ дыдэу «Iуащэ дахащэмрэ цIыхубз пелуанымрэ» адыгэ хьыбарым желэ:

«Уегупсыс зэрыхьунумкIэ, Кавказыр и лъапсэу къыщIэкIынущ «Одиссея» дызыщрихьэлIэ уэрэдитIым. Нэхъ тэмэму жыпIэмэ, ахэр япэджежу къыщIэкIынущ, а уэрэдхэр иужькIэ «Одиссея»-м хагъэхьауэ. Мы зэманым дэ хьэкъ тцыхьуащ «Одиссея» поэмэр хьыбар щхьэхуэ-щхьэхуэхэм кыыхахуэ зэрэшэлIа хьыбархэу зэрыщытыр. ИкIи а псори Одиссей и цIэм ирапхаш».

Абы и псалъэхэм ятепщIыхьмэ, адыгэхэм я дежщ иужькIэ урысхэм я деж нэса а хьыбархэр къыщцежьар.

Пасэрей журтхэм, нэмышэхэм, болгархэм, чеххэм я гугъу щыгымэ, ахэр хьэтхэр щыпсэуа Азие ЦыкIумкIэ кыкIыу абыхэм я деж нэсауэ хуэбгъэфашэ хьунуш. Инджылми кыхош хьэтхэр мис а Палестинэ дьдэм щыпсэу журтхэм быдэу япыщIауэ щытауэ. Уеблэмэ, Соломон и физхэр хьэтхэм ящышт.

Библием кыхош, Авраам Палестинэм иса хьэтхэм я деж щыналгъэ кыщищэхуауэ.

Иджы «Зевс кызыэралгъуар» пасэрей алыдж IуэрыIуатэмрэ «Бэдынокъуэ и сабиигъуэр» нарт хыбарымрэ зэдгъэпщэнщ. Зевс и адэ Крон езым и бынхэм ящышынэрт кызыэрыIэту, кыулыкъур трахынкIэ, нэгъуэщIу жыпIэмэ, и адэ Уран зэгъуэр иращIар къращIэжынкIэ. Абы кыхуалгъу бын псори гущIэгъуншэу ишхырт. И щхьэгъусэ Рее хуеякыым иужьрей сабийр фIэкIуэдыну икIи и адэ-анэм я чэнджэщкIэ Крит хытIыгум кIуэри, абы и бгъуэнщIагъ куухэм ящыщ зым и къуэ нэхьыщIэ Зевс кыщильхуащ. Рее, и къуэр и лIым щибзыщIащ икIи абы и пIэкIэ хьыдан жэрумэм кIуэщIышыхьа мывэ кIыхь ишхыну иритащ. Зевс зыгъэсар нимфэхэрщ – Адрастаярэ Идеерэ. Балигъ хьуа иужь, Зевс и адэм пэуващ икIи ипэкIэ ишха сабийр псори кыгъэпсэужыну ирихулащ.

Абы щыгъуэми, Бэдынокъуэ и сабиигъуэм теухуа хыбарым щыжеIэ нарт Лъэбыцэжьей Бэдын и фызыр уэндэгъу зэрыхьуар зэрилгъэгуар. Ар егупсысащ: Бэдын къуэ кыхуалгъумэ, ар и адэм пэувыжынущ. Арати, Лъэбыцэжьей щIалэ цыкIур иукIыну мурад ищIащ. Абы Хасэм щыжиIащ гъащIэм и Тхьэ Псатхэ и деж иджыблагъэ зэрыщыIар икIи зы цыхубз гуэрым и ныбэм иль сабийр щIалэ цыкIуу кыщIэкIмэ, абы джатэ кыщтэу нарт псори зэтриукIэну кызыэрыжриIар. Лъэбыцэжьей щIигъужащ а цыхубзыр Бэдын и щхьэгъусэр зэрыарар. Абы жиIащ: «Дэ сабий кьалгъуагъащIэр дымьукIмэ, нартхэр дунейм текIуэдыкIынуш». ИкIэм-икIэжым, Хасэм унафэ кыщаштащ, кызыэралгъуу, сабийр яукIыну. Бынжэр пызыушщIа Уэрсэрыжь къадэлэпыкъури, нартхэм сабий кьалгъуагъащIэр ядыгъуащ. АрщхьэкIэ ялъэгъуа иужь, ар нартхэм яфIэгъуэныхь хьуащ. Лъэбыцэжьей имыщIэу щIалэ цыкIур псэууэ къагъэнэну мурад ящIащ. Абыхэм сабий кьалгъуагъащIэр, жыгейм кыхэщIыкIа Iэжьэм иралгъхьэри, аузым кыданащ. ИтIанэ Лъэбыцэжьей жраIащ и унафэр ягъээщIауэ – сабийр яукIауэ. ЩIалэ цыкIур кыгъуэтащ нартхэ я къазыхьуэ фызыжым. Куэдрэ лгъыхьуа иужь, Бэдын и фызым а фызыжым деж и къуэр кыщигъуэтыжащ, ауэ ар езым и лIым щибзыщIащ. Бзылгъугъэм и лгъэукIэ щIалэ цыкIур щэхуу лIыжхэм щIыунэм шапIащ.

Щауей кызыэралгъуам теухуа хыбарыр Зевс кызыэралгъуам теухуауэ IуэрыIуатэм жиIэм нэхь пэгъунэгъужщ. Псалгэм и хьэтыркIэ, абы кыщыгъэлгъэгъуащ Къанж и щхьэгъусэ иныжыпхьур ильэс къэс лгъухуэуэ зэрыщытар, ауэ кыльхуар занщIэу ишхыжырт.

Арати, Къанж езыр зыгъэса Сэтэней и деж кIуэри, хуиIуэтащ и фызым ищIэр.

– Хьунщ, – жиIащ Сэтэней. – Уи фызым и лгъухьэгъуэ къэсмэ, сэ хыбар сыгъащIи, сыкьэкIуэнщ.

Шалгъэр къэса иужь, Къанж Сэтэней хыбар иригъэщIащ.

Абы Къанж унафэ хуищлащ хьэпшыр цыкгу кыхуихыну. Ар ІэлъэщІкІэ щІэуфауэ иыгыгу Къанж езыр и фызым деж кІуащ. Иныжыпхьур щылъхуэну зэманыр къэсынэм пэплъэрт.

– Сэ уэ уезгъэсэнщ нэхъ тыншу узэрылъхуэным, – жиІащ Сэтэней. – Унащхьэм дэкІуеи уэнжакъым тетІысхьэ, абы утесу улъхуэмэ нэхъ утыншынущ.

Иныжыпхьум апхуэдэу ищІащ. Езы Сэтэней и щІагъым къыщыгуащ, сабийр къехуэхмэ къипхьуэтэну. Сэтэней ар къиубыдри, и кІэпхыным кІуэцІишыхьащ. Хьэпшырыр щІалэ цыкІум и пІэкІэ жьэгум къыдинэри, езыр щІэпхьуэжащ. Унащхьэм къежэхыжри, иныжыпхьум хьэпшырыр къиубыдащ ишхыну, арщхьэкІэ мыдрейр къедзэкъащ. Ар и сабийр зэрыармырар къыгурыІуа нэужь, иныжыпхьур Сэтэней кІэлъыпхьэращ, ауэ игьуэтакъым.

Сабий къалъхуагъащІэр и гьусэу Сэтэней бгыхэм кІуащ, абы гьуаплъэм къыхэщІыкІа гуцэ щищІри, сабийр щипІащ икІи къэзылъхуа и анэм къарукІэ ефІэкІ хьуху игьэшхаш. Щэуей пелуан хьуа иужькІэ Сэтэней ныбжыщІэр и анэм деж ишэжащ.

Щэуей и гьусэу Сэтэней къызэрыкІуэжыр щилъагъум, иныжыпхьур къапезъащ, и къуэр ишхыну и мураду. Щэуей и анэр иубыдри, абы и къарур фІэкІуэдыху иудыныщІащ. Иныжыпхьум къыгурыІуащ и къуэр зэрымшхыжыфынур.

Сэтэней, Щэуей и адэм иритыжри, езыр ежэжащ.

Хьыбарым и нэгъуэцІ къудамэм зэрыжиІэмкІэ, сабийм и бынжэр пызыупщІа фызыжыр Нэрыбгей и губжым щышынэри, ар пхьэбгьу зэІулІам илгу псым хидзащ. Ар нарт цыхубзым къыгуэтри ипІащ. Пэжу, апхуэдэ хьыбар лІэужыгьуэм лъэпкъ куэдым я деж ущрохьэлэ.

Зевс и гугьу щытщІкІэ, дэ къэтлътэн хуейщ ар хьэтхэм я деж икІы пасэрей алыджхэм я деж зэрыкІуар. Хьэтхэм Касиу тхьэр яІащ, алыджхэм я деж ар Зевс щыхьуащ. Зэрытлъагьуци, абы ехьэлІа хьыбархэри япэщІыкІэ къыщезъар хьэтхэм я дежщ. МафІэм и тхьэ алыджгьукІэ Гефест ебгъапщэ хьунуц мафІэмрэ гьукІэ ІэщІагьэмрэ я тхьэ адыгэ Лъэпщ: тІуми мафІэр къагьэІурыщІэ, тІуми зэхуэдэ ныкъуэдыкъуагьэ яІэщ. Гомер и «Илиада»-м дыкъыщоджэ:

*«Тхьэ уахътыниэхэр жеину зэбгьыкІащ –
Щхьэж и унэ бжэн лъакъуэ.
Ахэр кІуащ зи лъакъуитІри къызыдэмыбз Гефест
Унэ дахэхэр икІи абрагьуэхэр цахуищІа щІымІэхэм».*

«Лъэпщ и гьуцІ лъакъуэхэр» нарт хьыбарри абы ещхьщ.

ИпэкІэ къэтхьа сатырхэм къагьэлъагьуэ Гефести Лъэпщи я лъакъуэхэр къадэмыбзэу зэрыщытар. Абы къыдэкІуэуи тІуми я кІыщхэр цыхухэм япэжыжьэ бгьуэнщІагъым щІэтт.

Алыджхэм я Прометейрэ адыгэхэм я Нэсрэн ЖьакІэрэ зэщхьыркъабзэщ. Прометей (алыджыбзэкІэ а псалъэм къыкІыр зылъагьу, тхьэгурымагьуэ жиІэу аращ) Кавказ бгым кІэраІуллат тхьэхэм мафІэ къафІидыгьуу цыхухэм къазэрыхуихьам къыхэкІыу. Мыбдеж къыщыххэдгъэщхьэхукІынщ, Зевс и унафэкІэ, ар Гефест Кавказ къуршхэм я щыгум зэрыриІуллар. Махуэ къэс Прометей и деж къэлъатэрт бгьэ абрагьуэри, абы и тхьэмщІыгьур пхишхыкІырт. Жэщым Прометей и

уЛэгъэхэр кыжырт, арщхьэкIэ етIуанэ махуэм псоми кышцIидзэжырт. ИкIэм-икIэжым, Геракл гъуэгуанэ жыжьэ зэпичщ, Кавказым кIуэри, Прометей хуит кышцIыжащ. «Батэрэз бгыщхьэм кIэраIулIа Нэсрэн ЖьакIэ хуит кызыерищIыжар» нарт хыбарыр теухуащ тхьэпэлытэ Пэкьюэ нартхэр мафIэншэу кызыеригъэнам. Апхуэдэу щыхьум, ахэр Нэсрэн ЖьакIэ елъэIуащ ящIэнумкIэ чэнджэщ кьаритыну. Жэуапу яритыжащ: «Сэ ар Пэкьюэ нэджэIуджэ кытесхыжынщ». Ауэ Пэкьюэ Нэсрэн ЖьакIэ быдэу Iуащхьэмахуэ трипхащ. Лыы зыфIэфI бгъэ иIэти, ар махуэ кьэс кыгъэлытэуэрэ нартхэм я тхьэмадэм игури и тхьэмщIыгури гушцIэгъуншэу иуIэрт. ЗэрыгурыIуэгъуэщи, нартхэм ар ягу теухуэнкIэ Iэмал иIэтэкъым, абы кыыхэкIыу Батэрэз Нэсрэн ЖьакIэ хуит кышцIыжащ. Нарт хахуэм бгъэ лыифри Пэкьюэ и щхьэхьумэ Ажалри иукIащ. Ар щилъагъум Пэкьюэ щIыпIэр ибгынащ, Батэрэзи Нэсрэн ЖьакIэ кышэжащ.

Мыбдеж дэ щыдолъагъу Прометейрэ Нэсрэн ЖьакIэрэ гугъу езыгъэхьа бгъэ лыифхэр Гераклрэ Батэрэзрэ зэраукIар. А хыбаритIри зэщхьыркъабзэщ. Абыхэм хэт лIыхъужьхэри я IуэхушцIафэхэмкIэ зэпэгъунэгъуш. Прометей Нэсрэн ЖьакIи Кавказыбгхэм кIэраIулIауэ шытащ. Зи гугъу тцIахэм дигу кьагъэкIыж Фракием и пащтыхь Финей гугъу езыгъэхьу шыта бгъэжыр зэраукIа хыбарыр. «Аргонавтхэр Финей и деж шыIэщ» таурыхьым кышцыгъэлытэгуащ Аполлон Финей тезыр зэрытрилхьар. Иужьрейм Зевс и щэхухэр цIыхухэм яжриIэрт, Аполлон кьэхьуну-кьэщIэнум зэрышцыгуазэр кыгъэсэбэпурэ. Аполлон Финей нэф ищIащ, тхьэхэм абы ираутIышщ бгъэ теплъэ зиIэ нэджэIуджэхэр. Финей и унэм кьэлытэуэрэ абыхэм ерыскыи псори яшхырт икIи узымыгъэбауэ мэ Iей абы кышцIанэрт. Тхьэхэм Финей жраIащ Борей и кьуйтI дамэ зытетхэр, Зетрэ Каландрэ, яхэту аргонавтхэр езым и деж кьэкIуа иужь тезыыр зэрышхьэщахыжынур. А тIум бгъэхэр ирахужьащ яукIын мурадкIэ, арщхьэкIэ тхьэхэм я лIыкIуэ Ириде кызыэтригъэувыIащ, а кьуалэхэр Финей и унэм афIэкIа зэрымылгъэтэжынур яжриIэри. ФыщIэ папщIэу Финей аргонавтхэм яжриIащ Колхидэм дыщэм кыыхэщIыкIа мэлыфэр кызыэрышагъуэтынур. Мы хыбарри, Прометейрэ Нэсрэн ЖьакIэрэ ятеухуа Iуэтэжхэри зыгуэрэхэмкIэ зэщхьщ. Псом япэу кыыхэдгъэщынщ Финей теухуа таурыхьыр фракийхэм кьазэрыбгъэдэкIар. Абы шцыгъуэми еджагъэшхуэ зыбжанэми кыыхагъэбелджылыкI адыгэхэмрэ фракийхэмрэ лыкIэ зэрызэгъунэгъур. Араши, фракийхэм я таурыхьымрэ нарт хыбарымрэ зэщхь щIыхэлтым и щхьэусыгъуэр гурыIуэгъуэщ.

Иджыри зы зэгъэпщэныгъэ кьэтхьынщ – Полифем иныжь нэ лъэныкьюэм теухуа алыдж таурыхьымрэ «Бэдынокьюэ иныжь нэ закьюэм зэрытекIуар» нарт хыбарымрэ. Абы кышцыгъэлытэгуащ нарт Хьэгъур, езым и кьуэшхэр и гьусэу, Иныжь нэ закьюэм и гьэр зэрыхьуар. Иужьрейр бгы лъапэм щIэт мэзым и гъунэгъуу шыпсэурт. Иныжьым Хьэгъур и кьуэш псори ишхащ, ауэ езым Иныжьым и нэ закьюэр ирищIри, джэдэхьу абрагъуэм и ныбафэ щIагъым щIэту, бгъуэнщIагъым кышцIэкIыжыфащ. ИужькIэ Хьэгъур Бэдынокьюэ хуиIуэтэжащ и Iэ лъэныкьюэр зэрыфIэкIуэда щIыкIэр. Хьэгъур кызыеригъэщIар Иныжьым кыгурыIуа иужь, ар абы кыкIэлыгыуоуащ, кызыэрытекIуам папщIэ и Iэлыныр тыгъэ кыхуищIыну кыигъэгугъуэ. Iэлыныр апхуэдизкIэ инти, ар и Iэм зэрырилхьэу зууэ хуежыащ. Иныжьыр кыкIэлыпхьэращ икIи Хьэгъур Iэлыныр зыфIэлъ и Iэр пиупщIы-

жын хуей хуащ, зыкыргыэлын папщIэ. Хьэгъур едэIуа иужькIэ, Бэдынокъуэ тхэ иIуащ абы иль ищIэжыну. ИкIи, Иныжьем и щхьэр пиупщIри, и псалъэр игъэпэжаш.

Иныжь нэ закъуэм теухуа алыдж таурыхьым дэ кыджеIэ Трое кыщыкIыжым Одиссейрэ абы и гупымрэ Полифем иныжьем гъэру иубыдауэ. Абы ахэр бгъуэнщIагъым щIиубыдэри, чэзу-чэзууэрэ ишхьу щIидзащ. Одиссей хылэшым хузэфIэкIащ и ныбжьэгъухэри кыргыэлын, езыри иныжьем кыIэщIэкIын. Полифем шагъыр иригъэфа иужь Одиссей къеупщIащ: «Уи цIэр кызыжепIэмэ, тыгъэ пхуэсщIынщI». Одиссей жиIащ цIэимыIуэкIэ къеджэу. Иныжьем кыигъэгугъащ: «Сэ уэ иужьрейуэ усшынщI. Аращ сэ си тыгъэри». ИкIи дыхьэшаш. Полифем шагъырым игъэжея иужькIэ гупым абы и нэ закъуэр иращIащ. Одиссейрэ и ныбжьэгъухэмрэ бгъуэнщIагъым кыщIэкIыжащ мэл абрагъуэхэм я щIагъым щIэту.

Мыбдеж дэ зэщхь куэд хыдолъагъуэ иныжь нэ закъуэм теухуа алыдж таурыхьымрэ Емынэжь теухуа нарт хыбарымрэ. АрщхьэкIэ хыбаритIми занщIэу кыщымыгъэлъэгъуа нэгъуэщI гуэрхэми гу лъывэдгъэтэну дыхуейт. Япэрауэ, иныжьхэр щыпсэу щIыпIэм и гугъу щыщIкIэ, Гомер и «Одиссея» поэмэм дыщрохьэлIэ:

*«ЩыIэщ абы щIыIэнэщIу икIи зэщIэкIауэ хытIыгу цIыкIу;
Ар здэщыIэр тенджызым хэт щIытIэ фIыцIэри,
Иныжьхьэр зыIус Iуфэм нэмыжыжьэу икIи нэмыблагъэу
МэзкIэ щIэуфащ; мэз бжэнхэр щыкуэддыкIейуэ
ЩохъуакIуэ, ахэр зэи цIыху хуэзакъым,
IэуэIауи зэхахакъым, зэи зыри ещэкIуакъым...»*

Адыгэ нарт хыбарми зи гугъу ищIыр аращ: «Дэ зэхэтхаш а щIыпIэм Къуэ ФIыщIэкIэ зэреджэр. Абы мэз бжэн щыкуэдт, езы щIыпIэр шынагъуэми».

Зэрытлъагъуши, хыбаритIми иныжьхэр щыпсэу щIыпIэхэр мэзылэщ, мэз бжэнхэр щыкуэдщ, абыхэм зыри щыщакIуэркъым. ЕтIуанэрауэ, алыдж таурыхьым Одиссейрэ абы и ныбжьэгъухэмрэ Иныжьем и бгъуэнщIагъыр, мэлхэм я щIагъхэм зыщIагъапщIкIуэу, ябгынамэ, Хьэгъур теухуа нарт хыбарым кыщыгъэлъэгъуащ джэдэхъу абрагъуэм и щIагъым щIэту ар Иныжьем зэрыIэщIэкIар. Пэжщ, алыдж хыбарым Одиссей зызыкIэщIигъэпщIкIуа тIым Полифем йохъурджауэ, иужьу бгъуэнщIагъыр зэрибгынам кыыхэкIыу.

Дэтхэнэ хьушэми япэ иту кIуэ джэдэхъу пашэхэр мэлыхъуэхэм зэраIыгъыр къэплъытэмэ, Полифем иIэн хуея тIыкъым, атIэ джэдэхъущ. Алыджхэр мыбдеж щыщыуагъэнущ. Ар щыхьэт тохъуэ мы хыбары адыгэхэм я деж кыщрахым алыджхэм джэдэхъур тIыкIэ зэрызэрахъуэкIам. АрщхьэкIэ ижь-ижьыж лъандэрэ кызырэкIуэкIыр мэл хьушэм япэ иту джэдэхъум кыкIухъущ.

Алыдж лIыхъужь Танталрэ нарт Сосрыкъуэрэ я хьэлхэр зэрызэщхьым щыхьэт техуэ куэди дрохьэлIэ. Апхуэдэ дыдэу, Сосрыкъуи алыдж Ахиллеси я кIуэдыкIар зэтохуэ. Щапхьэ къэтхьынщI: Олимпым кыщехыжкIэ Тантал тхэхэм я ерыскы амврозиемрэ нектаррэ кызыдищтэрт икIи ахэр и ныбжьэгъухэм яхуигуэшырт. Апхуэдэу яхуиIуатэрт

тхъэхэм я щэхухэри. Абы кыыхэкIыу Зевс тезыр кыытрильхъащ икIи Аид пащтыхыгыуэм кыыщигъэхутащ. Абы теухуауэ «Одиссея» поэмэм жеIэ:

*«ИужькIэ слъэгъуащ сэ укIыкIейуэ ягъалIэ Тантал:
 Гуэн хужьым ар псым щыхэтт и пцэм къэсу икIи
 Псы хуабжыу хуэлIэми, ефэфыртэкъым.
 Ефэн мурадкIэ и пцэр зэрыришэхьу,
 Псыр щIэпхъуэрт, къэнэжыр
 ЩIагъ фIыцIэрт, ауэ ари нэджэIуджэм ирифырт.
 ИщхъэкIэ дэплъеймэ, жыгхэм пхъэщхъэмыщхъэ куэд япытт:
 МыIэрыси, кхъужьы, дыщэпскIэ ла нэгъуэщIхэри –
 Псори зэцIэгъагъэрт.
 Шхын щхъэкIэ лIэм и Iэхэр пхъэщхъэмыщхъэхэм зэрахуишыйуэ,
 Жыгхэм я къудамэ псори пшэ фIыцIэхэм ягъэщIкIурт».*

Нарт хыбарми кыызэрыхэщымкIэ, тхъэхэм Сосрыкьюэ санэ ирагъэфаш, лIыгъэ зэрыхэлтым кыыхэкIыу. Псатхъэ Сосрыкьюэ санэ фальэ къритащ. А фадэр апхуэдизкIэ игу ирихъати, Сосрыкьюэ щIэлъэIуащ аргуэру ирагъэфэну. АрщхъэкIэ тхъэхэм лIыхъужьхэр фадэ зэрырагъафэр зэ закбуэт. ИтIани, Лъэпщ хузэфIэкIащ Сосрыкьюэ етIуанэ фальэри къратыну тхъэхэр кыигъэдэIуэн. Ар кыипхуатэри, Сосрыкьюэ Iуащхъэмахуэ къридзыхаш: «Фэ физэфэ фадэри цIыху цIыкIухэм я фадэ иреху!» – жиIэри. Сэтэней ядэлэпыкьюурэ нартхэм зрагъэсащ а фадэр ящIыфу.

ХыбаритIми зэрыхэтлыагъуэщи, Тантали Сосрыкьюи тхъэхэр къагъапцIэри, я щэхухэм цIыхухэр щыгъуазэ ящIащ. Ахиллесрэ Сосрыкьюэрэ я гугъу пщIыми, зэщхъ куэд щыдолъагъу. Апхуэдэхэщ дунейм кыызэрытехъа щIыкIэхэри, я тIасхъапIэхэри, зэрахъа лIыхъужьыгъэри, зэрыкIуэда щIыкIэри. Псалгъэм папщIэ, къальхуа иужькIэ тIуми я Iэпкълъэпкъхэр япсыхъащ, арщхъэкIэ тIасхъапIэхэр къэнащ, ахэращ тIури зэрыкIуэдыкIари.

Къапщтэмэ, Ахиллес и лъэдакъэр Парис и шабзэшэм пхиудащ, Сосрыкьюэ и куитIыр бгыхэм кърэдзыха жаншэрхъым пиупщIащ.

Кыыхэгъэщын хуейщ Сосрыкьюэ и хъэлыр адрей алыдж лIыхъужьхэми ебгъапщэ зэрыхъунур. Сосрыкьюэ ещхъщ алыджхэм я тхъэ Дионис. Япэрейм хуэдэу, Дионис жызумей къегъуэт икIи цIыхухэр жызум ягъэкIыу, шагъыр щIахуу ирагъасэ.

Алыджхэм я тхъэ Адонис Сосрыкьюэ кыытохуэ, тIури дунейм кыызэрытехъа щIыкIэмкIэ. Адонис пхъэ кугъуэм, нарт лIыхъужьыр мывэ кIуэцIым кърахащ. Прометей хуэдэу, Сосрыкьюи цIыхухэм мафIэ къахуехъ.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я хыбар куэдым дащрохъэлIэ цIыхухэм чэнджэщ Iуцхэр езыт нэхъыжьыфIхэм. Алыджхэм я деж а къалэныр куэдрэ щегъэзащIэ Нестор, адыгэхэм Тхъэмадэ Iуц яIэщ. Иужьрейм иджыри къэс мыхъэнэшхуэ зиIэ увыпIэ щилыгъыц адыгэхэм я жылагъуэ, унагъуэ гъащIэми.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я хабзэхэм зэбгъапщэ хъун куэд хэлыщ. Ахэр хыболъагъуэ Гомер и «Илиада», «Одиссея» поэмэхэм. Псалгъэм и хъэтыркIэ, Трое зауэм и зэманым Нестор адыгэ джэгуакIуэм и къалэныр игъэзэщIащ. «Илиада» поэмэм абы зауэлIхэм мыпхуэдэ псалъэхэмкIэ защыхуегъазэ:

*«Данай лыхъужь гъуэзэджэхэ, Арес и блыгуцIэтхэ!
Бийм фезауэ, зэкIэ къуентхъ къэвмытхъуатэ,
ЗауэлIхэм яужь зыкъивмынэ,
Къуентхъ нэхъыбэ унэм къэфхъын мурадкIэ».*

Апхуэдэ псалъэхэмкIэ адыгэ джэгуакIуэхэми зыхуагъазуэ шытащ зауэм Iухъэхэм. Ахэр хахуэхэм яхуэусэрт, гу махэхэм, шынакъэрабгъэхэм ятехъуцIыхьырт.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я зэуэкIэми зэщхъ мымащIэхэр яхыдолъагъуэ. Пасэрей адыгэ хабзэмкIэ, зауэлI къаукIарэ абы и хьэдэр бийхэм яIыгъ щIыпIэм къыщынамаэ, адыгэхэм абы и хьэдэр къащтэжын е къащэхужын хуей хьурт. Я ныбжьэгъум и хьэдэр зыIэрагъэхъжын папщIэ, бийхэм ебгъэрыкIуэурэ гупышхуэ щыхэкIуадэ щыIэт. Ар къемыхъуламэ, къащэхужырт.

«Таймс» газетым и корреспондент Лонгворт Джон XIX лэщыгуэм Урыс-Кавказ зауэм щитхыгъащ: «Я хэкуэгъухэм ящыщ зауэ губгъуэм къинамаэ, куэдыр ар къыщаукIа щIыпIэм макIуэ абы и хьэдэр къащтэжыну. А зэхэуэм нэгъуэщI цIыхухэр зэрыхэкIуадэри къафIэIуэхукъым». Шэрджэхэм я гъащIэмрэ хабзэмрэ хуабжыу кIэлъыплъа Монпере Фредерики итхыгъащ адыгэхэм «зауэм хэкIуэдахэм я хьэдэхэр къызэращэхужыр». Мыбдеж дигу къыщыдгъэкIыж хьунуц Тектор и хьэдэр къызэращэхужа щIыкIэм теухуауэ Гомер итхари. «Илиада»-м дыкъыщоджэ езым и къуэр къищэхужын папщIэ налкьут куэд къэзыхъа Приам лыжьбыр Ахилл фIэгуэныхъ зэрыхъуар икIи ар пщIэншэу зэрыритыжар.

Пасэрей адыгэхэр шынакъэрабгъэхэм ятеплъэ хьуртэкъым, уеблэмэ апхуэдэхэм къэрабгъэ джанэрэ къэрабгъэ пыIэрэ цагIагъэрт.

Пасэрей алыджхэми абы ещхъ хабзэ яIащ. Плутарх къыхигъэщхъэхукIащ лыхъужьхэм я мызакъуэу, къэрабгъэхэми Спартэм уэрэд щыхуаусу зэрыщытар. Ауэ а уэрэдхэр зэщхъэщыкIырт. ЗэуапIэ губгъуэр къагъанэу щIэпхъуэжахэм нэмыплъ иратырт, Лермонтов Михаил и «КIуэрыкIуэсэж» поэмэм къызэрыщыгъэлъэгъуам хуэдэу.

Мыбдеж пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ куэдкIэ щызэтохуэ. Щапхъэ зытIуц къэтхьынщ: «Спартэм щыщ гуэрым и анэм хуиIуэтэжаш езым и къуэшым и псэр лыхъужьым хуэдэу зэритар. Абы бзылхугъэм пидзыжар мыращ: «Уэ уукIытэркъэ, апхуэдэу уи псэр зэрумытам щхъэкIэ?!»

Спартэм щыщ нэгъуэщI цIыхубзым и къуитхури зауэм игъэкIуат. Къалэгъунэм Iуту ар пэплъэрт, зауэр зэриухам теухуа хьыбарыр къищIэным. Гъунэгъуу блэкI цIыхухъум къыжриIащ абы и къуэхэр псори зэрыхэкIуэдар. «Аракъым уэ сыныщIоупщIар, – кIиящ цIыхубзыр. – Я Хэкум и Iуэхур зыхуэкIуарщ». Спартэр зэрытекIуар къыщыжриIэм, бзылхугъэр гуфIащ: «Апхуэдэу щыщыткIэ, сэ сыщогуфIыкI си къуэхэр зэрыхэкIуэдам».

Апхуэдэ щытыкIэхэм къихутэрт адыгэ цIыхубзхэри. Урыс-Кавказ зауэм и зэманым зы бзылхугъэм и къуищри зэхэуэхэм хигъэхъащ. Мыгувэу къыхуаIуэхуащ тIум лыгъэ яхэлъу я псэр зэратар, ещанэр зэрыпсэур. А хьыбар гуауэр хуэзыхьам еупщIащ анэр: «Абы езым и къуэшхэм яль ищIэжа?» Мыдрейм жэуап иритащ, бийр къарукIэ къызэребэкIым къыхэкIыу, апхуэдэ Iэмал ещанэм зэрымIар. «Апхуэдэу щыщыткIэ, сэ сиIар къуитIщ», – пиупщIащ и псалъэр цIыхубзым.

НэгъуэщI адыгэ бзыльхугъэм и къуэ закъуэр зауэм щигъакIуэм, щIалэм и Iэблэм щэкI плъыжь ирищIащ: «ЗэгъащIэ, си къуэ, уэ мы щэкI плъыжьыр уи Iэблэм ищIауэ утекIуауэ къэбгъээжын е хъэдэу укъахыжын хуейщ».

Шэрджэсхэм я бийуэ Урыс-Кавказ зауэм хэта декабрист Лорер адыгэхэм къадекIуэкI апхуэдэ пасэрей хабзэм теухуауэ игу къыгъэкIыжахэр гъэщIэгъуэнщ. Зи гугъу ищIыр Раевскэмрэ зэхуэм хэкIуэда шэрджэсхэм я хъэдэхэр иратыжыну лъаIуэу абы къыхуэкIуа адыгэпщымрэ яку дэлъа псалъэмакъырщ. «Сэ зэи сщыгъупщэжыну-къым абыхэм яку дэлъа псалъэмакъыр», – итхыжащ Лорер. – «Сыт фэ ди пащтыхышхуэм и жыIэм фыщIыщIэмыувэр? – еупщIащ Раевскэр пщым. – Сыт лъыр щIэвгъажэр пщIэншэу? СощIэ фи деж, бгы-хэм, инджылыз Бёлл зэрызыщигъэпщкIур. Абы фыкъегъапцIэ, инджылызыр къывдэлэпыкъуну жиIэурэ. АрщхъэкIэ, фи фIэщ фщIы фэ зыри къызэрывдэмыIэпыкъунур, абы и пIэкIэ езыр фыпхи къыдэфт, абы пэкIуэуи ди пащтыхь къулей дыдэм налкъут куэд къывитынущ». Тэрмэшыр къыгъэсэбэпри, пщым Раевскэм мыпхуэдэ жэуап иритащ: «Сэ сфIэтелъыджэщ генералым и псалъэхэр. Фи пащтыхыр апхуэдизу къулеймэ, сыт дэ ди къулейсызыгъэм къыщIехуапсэр, ди бгы лъапэ къулейсызхэм ху щыхэтсэнэу Iэмал къыщIыдимытыр? Апхуэдэу щыщыткIэ, фи пащтыхыр егъэлеяуэ нэпсейуэ къыщIэкIынущ. Инджылыз Бёлл и гугъу пщIымэ, дэ ар фэ фэттыфынукъым, ди ныбжьэгъуи, ди хъэщIэщи, икIи фIы куэд къытхуещIэри. Фэ фхуэдэ дыдэу дэри къытхэтцI къэщIэху хъуну напэншэхэр, арщхъэкIэ, дэ, пщы-хэр, лIакъуэлIэшхэр, сыт щыгъуи дыхъэрэмыгъэншэщ икIи фэ фи-Iэкъым а гъуэгум дытезышыфыну дыщи, дыжыни, налкъути».

Сэ гу лъыстащ Раевскэр зэрыукIытам икIи зетекIутауэ зетель хъэдэхэр пщым иратыжыну псынщIэу унафэ зерищIам. Апхуэдэу бгырысхэм къащтар фочышэхэмкIэ яукIахэм я хъэдэхэрщ: мыжурэр къэгъэсэбэпыныр абыхэм хъэрэмыгъэу къалъытэрт. Языныкъуэ хъэдэхэм я Iэблэхэм хъыдан плъыжьхэр зэрилъым сэ гу лъыстащ. КъызжаIащ зауэм шагъакIуэкIэ, цIыхубзхэм цIыхухъухэм я Iэщхъэхэм ар зэрыралъхъэр: е утекIуэн е улIэн – аращ абы къыкIыр. Пасэрей алыджми щыжаIэу щытакъэ: «Е мэлIухур пIыгыу укъэкIуэжын е абы утелъу укъахыжын. Ещхъыркъабзэщ...»

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я зэуэкIэм нэгъуэщIэхэри щызэтэхуэу щытащ. Псалъэм папцIэ, бийм щезауэм лIыгъэ иIэу зыкъэзыгъэлъэгъуа урыс офицер хэкIуэдамэ, шэрджэсхэм зауэлI гуп ягъакIуэрт абы и хъэдэщIэлъхъэм хэтыну. Хэбгъэзыхъмэ, апхуэдэ цIыхум хуэщыгъуэу махуищкIэ зауэр ягъэувыIэрт.

Апхуэдэ дыдэ хабзэ яIащ пасэрей алыджхэми. Гомер и деж дыкъыщоджэ: «*Махуэ датщэ уэ Гектор щIэращIэр щIэлъхъэным тебгъэкIуэдэнур? АщIондэхукIэ сынозэуэнкъым, ахейхэри сунIыт-щынкъым*».

Адыгэхэм мыпхуэдэ хабзэ яIащ: махуэм зэзэуа лъэныкъуэхэр пщыхъэщхъэкIэрэ хъэщIэу зэхуэкIуэрт, дэтхэнэри кърагъэблагъэрт, адыгэ хъэщIагъэ ирахыу. АрщхъэкIэ нэху зэрыщу, лъэныкъуэхэр зэпэщIэувэжырт.

Iэщэхэм я гугъу пщIымэ, ахэри щызэтэхуэрт алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я деж. Зи гугъу тщIыр хъэджэсэрт. Къамэхэм, сэшхуэхэм, джатэхэм къадэкIуэу, ахэр адыгэхэми алыджхэми сыт щыгъуи зэрахъэрт.

Щыгынхэм я гугъу щыгымэ, спартэхэм щыщхэри адыгэхэри зауэм Iухьэрт щэкI пльыжьым кыыхэщыкIа джанэхэр ящыгъу.

Мыбдеж кыщытхь хъунуц ажалыр кыыхэзыха тылейхэм (дзэгъащтэхэм) я щапхьэр. Абыхэм езыхэм яфIэфIу бийм зрагъэукIырт. КъапэщIэувар нэхь къарууфIэу икIи куэдагъкIэ къебэкIыу щыгмэ, адыгэдзэм кыыхэкIырт лэным хуэхъэзыр зауэлI ныбжьыщIэхэр. Апхуэдэхэм зэрызауэ фащэхэр зыщахырти, щэкI пльыжьым кыыхэщыкIа щыгын зыщатIагъэрт. Дзэм япэ иувэрти, тылейхэр бийм ебгъэрыкIуэрт, псэууэ кыызэтенэнымкIэ зы гугъапIэ гуэри ямыIэу. Апхуэдэ щыкIэкIэ, тылейм езым и лъахэм папщIэ и гъащIэр итырт. Уеблэмэ, кыщыыхуэ щыIащ апхуэдэ лIыгъэм и сэбэпкIэ шэрджэсхэр текIуэу езы дзэгъащтэхэри псэууэ кыщыызэтена. Бийм ебгъэрыкIуэн ипэкIэ апхуэдэ цIыхухэм гыбзэ жаIэрт. Абыхэм хужаIэрт: «Дыгъужь кыугъыр кыраш». Нэхъыжьхэм яфIэфIтэкъым шэрджэсхэм фащэ пльыжь зэрызыщатIагъэр. Абы кыыхэкIыу, и псэр итыну зэримурадыр жызыIэр и шыпхъум е нэгъуэщI и Iыхьлым и деж яшэрт. И шыпхъум тылейм адыгэ фащэ хуидырт. Тылейм е дзэгъащтэм зэрызыхъумэжыну гуэри кыыздищтэ хъунутэкъым. Апхуэдэ цей щитIэгъа нэужь, тылейм тхьэрыIуэ итырт. Дигу къэдгъэкIыжынщи, а тхьэрыIуэр блэкIа лэщыгуэхэм и 30 гъэхэм итхыжащ Тыркум щыпсэуа Нэмытокъуэ Айтэч, иджырей лъэхъанэм 1960 гъэм кыригъээгъащ Дыгъужь ФуIэд. Франджыбзэм кырихри, адыгэбзэкIэ а псалъэхэр ди деж кыигъэсащ Хъэжу Фахърий.

Мис ахэр:

«Джатэжъым хуэдэурэ сытыдэжэурэ, шэжъым хуэдэу сылбатэурэ, бийм и курыкунсэм сыктыхэхутэниц. ЩIы сызытетыр къэскIэнкIэ хъунуц, арицхьэкIэ сэ сыктыскIэнукъым. Уафэр шынэу уфэрэнкIынкIэ хъунуц, ауэ сэ сызыгъэшынын къару цыIэкъым. Телыдэжэ къэхъуу, уафэр щIымы кыльбэIэсынкIэ хъунуц. АрицхьэкIэ сэ сыкызыгъэкIуэтын е сыщIезыгъэгъуэжын къару цыIэкъым». «Джатэжъ хуэдэу пызгъэщу, шэжъ хуэдэу сылбатэу сахэлъэтэниц бийхэм. ЩIыуэ сызытетыр шынэнкIэ хъунуц, ауэ сэ сышынэнкъым. Уафэр шынэу зэтеуплIэнцIэнкIи хъунуц, ауэ сэ сызыгъэшынын цыIэкъым. Мыхъунур къэхъуу уафэмрэ щIыльэмрэ зэльбэIэсыжынкIи хъунуц, ауэ сэ кыызэзыгъэгъэзэн цыIэкъым».

А псоми къадэкIуэу, пасэрэи алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я хабзэхэми хьэл-щэнхэми этехуэ куэд хэлът: езым и фызым щэхуу фIэкIа хуэмызэныр, физ къэзымыша цIыхухъухэм ахъшэ Iуэху зэрахуэну хуит мыщIыныр, ныбэшхуэ зиIэхэр емыкIу щIыныр. Апхуэдэу лъэпкытIми къалгытэрт хъыринэхэм удыгъэ яхэлъу.

Ауэ сытми къэхъуакъым «алыдж», «алыджыкъуэ» псалъэхэр, нэгъуэщIхэри адыгэхэм я бзэм кыызэрыхыхьар. Нарт лIыхъужь Ашэмэз и цIэр «Атамас» алыджыщIэм хуокIуэ. ИпэIуэкIэ шэрджэсхэм я деж куэдрэ ущрихьэлIэрт Пэрыс (алыджхэм я Парис) цIэм. Адыгэ таурыхьхэм яхэтц ищхьэрэжъым и пасэрэи алыджытхьэ «Борей» псалъэр: «Борей жыапщэ», «Борэн», н. къ. Яль ящIэжу зэрыщыта щыкIэри зэбгъапщэ хъунуц. Псалъэм кыдэкIуэу жытIэнщи, я Iыхьлы, благъэ якуIахэм яль ямыщIэжу лыы уасэ кыIахынкIи хъунут. Гомер и «Илиада»-м абы теухуауэ итц:

*«... Хэбгъэзыхьмэ, зи къуэши якуIа къуэшми
Ахъшэ кыIех, хэкIуэда къуэм и адэми ахъшэ кыIех!»*

Араци, лъыкыгъыр псэуиц, кыжраIам хуэдиз ахъшэ яритаци».

«Батэрэз Мэрыкъуэ тезыр зэрытрильхар» нарт хъыбарыр зытеу-хуар лъыхъужьыр езым и адэр зыкIа гупым зэрезауэрщ. Абы кыщехь Мэрыкъуэ Батэрэз и бийуэ мэлуху папщIэу кыгъэсэбэпа цыхубзым и псалъэхэр.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ хьэщIагъэкIэ яхэлъа хабзэхэми зэщхь куэд яхэтщ. Андрей пасэрей хабзэхэм къадогъуэгурыкIуэ адыгэхэм цыхухэм хьэщIагъэ зэрырахыу щыта щыкIэри. Абы телъыджэу хэлъыр а псори къэрал зэхуаку дипломатием кыгъэуухэм ещхьыркъабзэу зэрыщытарщ. Щапхъэ кыдохь: адыгэхэм, зэрыщыту бгырысхэм хьэщIагъэ и лъэныкъуэкIэ къадэгъуэгурыкIуэу щыта хабзэхэм увылIэшхуэ щаубыд «щтапIэ ихъауэ къахуэкIуахэм хэщIапIэ етыныр», «зыри кыIусэну хуит зымышщI дипломатие кыщхьэщыжыныгъэм щIэгъэувэныр, къахуеблэгъам и пщIэмрэ и щыхьымрэ мыгъэлгъэхшэныр», н. къ. Апхуэдэ зыкъом яхыдолъагъуэ пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ яку дэлъа зэхущытыкIэхэм.

Ди эрэм и пэкIэ VIII - IV лэщыгъуэхэм Алыджым кыщыунэхуащ къэрал щхьэхуэу щыт къалэхэр. Апхуэдэ къэрал цыкIухэр куэдкIэ зэпыщIат. Абы щыгъуэм кыжъауэ щытащ проксениер, нэгъуэщIу жыпIэмэ цыхур зэрырагъэблагъэ, зэрагъэхьэщIэ хабзэр. Апхуэдэ хабзэр цыху щхьэхуэхэми лъэпкъхэми яку дэлът. Къалэдэсым цыху кызырэгуэкIри, хамэ щыпIэхэм кыкIыу лъыкIуэу къахуэкIуахэм яхуэдэу, пщIэ хуищIу иригъэблагъэрт икIи ар ихъумэну, абы и сэбэп зыхэлгъхэр къалэм и властхэм я деж щыпхыгъэкIынымкIэ дэлэлу щытыну и пщэ дилъхьэжырт.

Къалэ здеблэгъам апхуэдэ ныбжьэгъу, дэлэл щызиIэ цыхур дрейхэм къащхьэщыкIырт а ефIэкIыныгъэхэмкIэ. А къалэм и тетхэм абы и сэбэп зыхэлгъыр пхагъэкIынут, уеблэмэ езыри яхъумэрт.

Адыгэхэм я дежи апхуэдэ хабзэхэр щызекIуащ. ХьэщIэм и сэбэп зыхэлгъхэр хуащIэну, уеблэмэ и гъащIэр яхъумэну бысымхэм я къалэнт. А хабзэм кызыэщIеубыдэ нэгъуэщIи –зыщыщ лъэпкъым, зэрыщыхухъум е зэрыщыхубзым, и Iуэху еплъыкIэхэм, иIыгъ диным, н. къ. емылгытауэ, хьэщIэ хъуфырт дэтхэнэ цыхури. Адыгэхэм нэгъуэщI хабзэжыи къадекIуэкIырт – ныбжьэгъум бысым гуапэу хущытыныр (куначество). ХьэщIэмрэ и ныбжьэгъу бысымым кыхуеблэгъамрэ зыкъомкIэ зэхуэдэщ, ауэ зэрызэщхьэщыкIи щыIэщ. ХьэщIэу ябжырт къахуеблэгъа дэтхэнэри, и нэIуасэм и деж щепсыхар нэгъуэщIт. Абы кыыхэкIыу адыгэхэм къахуеблэгъахэр зэщхьэщагъэкIырт. ЛъэIуакIуэ къахуэкIуахэм хьэщIэ лъапIэкIэ еджэхэрт. Адыгэ хьэщIагъэм щыщ куэдым пасэрей алыджхэм я дежи дыщрохьэлIэ. Къапщтэмэ, Гомер и «Одиссея»-м хэтщ Менелай Одиссей зыкызырэыхуигъазэ псалъэхэр:

*«Сэ цыхухэм яужэгъу лъагъуныгъэ
ГъунапкъэншэкIэ хьэщIэхэм салуоцIэ.
Цыхухэр абы ирегъээш: псоми мардэ хэлъын хуейиц;
Нэхъ Iейр къытхэнэну хуея хьэщIэр етхужьэжмэщ,
Гъуэгум техъэжыну пIащIэр дгъэгувэмэщ;
Къанэм нэмысыфIэу хущыт,
Гъуэгум техъэр гуапэу егъэжэж».*

Менелай хьэщлэхэм яжреIэ гьуэгугьэлыагьуэ зэрахуэхьунур, абы-хэм тыгьэхэр ярет.

Шынагьуэншэ щыпIэм нэс хьэщлэм дэкуэтэныр, ар бийхэм ящыхьумэныр, тыгьэхэмкIэ гьэфIэныр, ерыскьы нэхьыфIхэр егьэш-хыныр, н. кь. адыгэ Iуэрылуатэми, Гомер и IэдакьэщлэкIэхэми хьбо-лыагьуэ. «Одиссея» поэмэм дыкьыщоджэ:

*«Пащтыхьым хьэщлэ лъапIэр адрейхэм я гьусэу
И унэм щыIуащ икIи ахэр тахьтэ лъагэхэм иригьэтIысхьащ.
Абдежым пащтыхь хьэлэлым пащтыхь гуащэ Аретэ зыхуигьэзащ:
«Кьытхуэхь, физ, си щыгьын щыIуатель нэхь дахэ дьдэр.
Лэгьупыр мафIэм пэрыгьэуви, псыр кьэвгьэпщтыр
Ди хьэщлэм зитхьэщыIын пащлэ икIи, феакхэм
КьыхуащIа тыгьэхэр илыагьумэ щыгуфIыкIын хуэдэу,
Пщыхьэщхьэшхэм дыщыпэрыскIэ уэрэдкIэ дгьэгуфIэу.
ЩежьэжкIэ сэ абы си дыщэ кхьуэщын лъапIэр тыгьэ хуэщыIынщ.
Игу сыкьыщыкIыжкIэ махуэ кьэс и унэм щыIэсу
Зевсрэ нэгьуэщI Тхьэ уахьтыншэхэмрэ фIыщлэ яхуищыIын пащлэ».*

«Щэуейрэ хьэщлэ мыщIыхумрэ» нарт хьыбарми дэ апхуэдэ цыыхугьэм и щапхьэ дыщрохьэлIэ, ар зэригьэхьэщлэм кьыщыщлэдзауэ бийм щезауэм зэрыдэIэпыкьуам нэсу.

Хьыбар куэд зэщхьу хэтщ ныбжьыщлэхэр зэрагьасэу щыта щыкIэми, унагьуэ гьащлэми, уеблэмэ хьэдэхэр зэрыщлалгьэ хабзэ-хэми. Иужьрейм и гугьу тцIымэ, алыджхэм хьэдэр щыщлалгьэхэкIэ зауэлI ныбжьыщлэхэр зэпрагьауэрт нэщанэхэм еуэнкIэ, жэнкIэ, зэ-бэнынкIэ, IэштIымкIэ зэзэуэнкIэ. Гомер и «Илиада»-м а зэпеуэхэр IупщIу кьыхош.

Адыгэхэми хьэдэр щыщлалгьэхэкIэ апхуэдэ хабзэхэр кьадекIуэ-кIырт. Пщлэшхуэ зыхуащIу, цIэрылуэу щыта цыыхур зэрылIэрэ зы илгьэс щрикьуа махуэм ефэ-ешхэхэр зэхэублэным теухуа хабзэхэр Кьэ-бэрдейм ХХ лэщыгуээр кьыхьэху щылаш.

Дюбуа де Монпере Фредерик итхыгьащ хьэдэр щыщлалгьэ ма-хуэхэм шэрджэсхэм «ефэ-ешхэхэр зэхаублэу, щлалэхэр зэпрагьауэу зэрыщытар». ТекIуахэм саугьэтхэр иратырт. Патрокл щыщлалгьэхэми хуэдэу, зи шыр псоми ейм кьатежа щлалэм щэкIхэр тыгьэ хуащIырт. Адрейхэр яшхэмкIэ абы кIэлъопхьэр, а тыгьэр кьытрахыну я мура-ду. Зэпеуэхэм я кIэухым щлалэхэр кьызэдагьажэрт. ИтIанэ абы етх, Ахилл Патрокл и кхьащхьэм и деж зэрыщыщлэм хуэдэу, шэрджэсхэм дунейм ехьжа я Iыхьыхэмрэ ныбжьэгьухэмрэ я псапэу гьэрхэмрэ пщылIхэмрэ яукIыу зэрыщытар. Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ лIахэм зэрахуэщыгьуэри зэщхьт. Дигу кьэдгьэкIыжынти Ахиллеси абы и ныбжьэгьухэри Патрокл зэрытегьар, Гектор дунейм щехьыжам ар абы и Iыхьыхэмрэ и ныбжьэгьухэмрэ зэрагьеяр. Псалгьэм и хьэтыркIэ, Патрокл зэрыщлалгьэхам теухуауэ Гомер и «Илиада»-м дыщрохьэлIэ Ахиллес жиIа псалгьэхэм:

*«Дэ шууэ, хьэкуэстэчым дису Патрокл и хьэдэм
гьунэгьу зыхуэтищыIынщ,
Ар дгьейн пащлэ. Апхуэдэ тцIэ яхуэфашэщ дунейм ехьыжэхэм».*

Ахиллес и деж Гектор и хьэдэр кыщицэхужу кээзыхыжа и адэ Приам и кьуэр щыщлалъхьэм, кызыэхуэсахэм захуегъазэ:

*«Гьуэгу кызыэфт, кыдырхэмкIэ сывлэкIыфын пащIэ!
ИужькIэ гынкIэ зывгэныцIыни, хьэдэр кьэсхыжа иужь».*

Адыгэхэми ещхьыркъабзэу ягьейрт лIахэр, абыхэм гыбызэхэр хуаусырт.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я политикэ гьащIэми зэщхьу куэд хэгт. Къапштэмэ, мыхьэнэшхуэ зиIэ сыт хуэдэ Iуэхуми адыгэхэм Хасэм, пэкIухэм унафэ щытращIыхьырт. Абыхэм кыщыпсалъэрт цIыхухьухэри, я Iуэху епльыкIэр кыщалауатэрт.

Дюбуа де Монпере Фредерик итхащ шэрджэхэм сыт хуэдэ Iуэхуми мэзым шрагъэкIуэкI зэIуцIэшхуэм унафэ щытращIыхьу зэрыщытар. Iэ яIэтыну хуитт пщыхэри, лIакъуэлIэшхэри, пщылIхэри.

Апхуэдэ дыдэу щыщытащ Алыджми. Мыбдеж дигу кыщыдгъэкIыжыну ирикъунщ ахейхэм Трое и гьунэм шрагъэкIуэкIа зэхуэсышхуэр. Абы унафэ щытращIыхьын хуейт я хэку ягъээжынымрэ дяпэкIи быдапIэр къэхуэреихьауэ щытынымрэ. А зэхуэсым дэтхэнэ цIыхури кыщыпсалъэ икIи зыхуейр щыжиIэ хьурт. Зэдауэр Iэпщэрызауэм щыхуэкIуэ щыIэгт. Псалъэм и хьэтыркIэ, Одиссей Терсит и щIыбым еуауэ щытащ, я лъахэм ягъээжыну абы кызыэрыхильхьар имыдэу.

ИщхьэкIэ дэ дыщытепсалъыхьащ пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ ныбжьыщIэхэр ягъасэу зэрыщыта щIыкIэм зэбгъапщэ хьуну мымащIэ зэрыхэлъми. Къапштэмэ, Спартэм щIэблэхэр зэрыщагъасэу щытамрэ адыгэхэм къадекIуэкIа хабзэхэмрэ еджагъэшхуэхэм зэщхь куэд халъагъуэ. Спартэр кызызэгъэпэщэхэм ящыщ Ликурт (ди эрэм ипэкIэ IX-VIII лэщыгъуэхэм) Азие ЩыкIум щылащ икIи хьэтхэм, кашкэхэм я псэукIэр зыхуэдэр зригъэщIащ. Спартэм игъээжа иужькIэ, кьэралыгъуэмрэ щIалэгъуалэр гьэсэннымрэ зытетын хуей хабзэхэр Ликурт кыыхилъхьащ. Езыр ящыщт Спартэм Iэпхьуа дорийхэм. Япэрейхэм хуэдэу, ахэри зауэлI нэсу щытащ. Абы кыыхэкIыу я гьэсэнгыгьэр къанэ щымыIэу зытещIыхьар зауэ Iуэхурт. Апхуэдэ щытыкIэм итащ адыгэ лIакъуэлIэшхэри. Абыхэми я бынхэр зыхуагъасэр зэуэнырт.

Ликурт етх ныбжьыщIэхэр хахуэу, шыщхьэмыгъазэу ягъэсэн папщIэ щIэн хуейхэр. ЩIалэ цIыкIухэр пасэу хуапсхьырт щIыIэми, хуабэми, мэжэщIалагъэми, нэгъуэщI гугъуехьхэми. Ахэр дыгъуэным, езыхэм ерыскъы кьагъуэтыжыфыным хуагъасэрт. Я ныбжьыр илъэс 12 ирикъуа иужькIэ абыхэм илъэс псом ящыгъыну иратыр зы джанэ закъуэт. ЛъапщIэу икIи щIанэу кьакIухьын хуей хьурт. Нэхьыжьхэр щысу нэхьыщIэхэр псалъэну хуиттэкъым. ЩеупщIкIэ жэуапыр кIэщIу икIи гьэхуауэ иратын хуейт. Щысабийм кыщыщIэдзауэ щIалэ цIыкIухэр Iэщэ лIэужьыгъуэ псоми хуагъасэрт.

А псоми дигу кьагъэкIыж Адыгэ Хабзэм гьэсэнгыгъэм теухуауэ кьыгъэувхэр. Адыгэ лIакъуэлIэшхэм езыхэм я бынхэр япIыну хамэ унагъуэхэм иратын хуейт. Алыджхэми шэрджэхэми сабийхэр езыхэм я унэхэм шапIу зэрыщымытам щыхьэт тохьуэ абыхэм къадекIуэкI хьыбархэр. Дигу кьэдгъэкIыжынти, Зевс, Ахилл, Адонис, Гэфест, Дионис, Ясон сымэ я сабийгъуэр. Адыгэ нарт эпосым щыщ лIыхьужьхэу Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ, Щэуей, Батэрэз сыми, нэгъуэщIхэри апхуэдэ дыдэущ зэрагъэсар. А хабзэр ди деж щызекIуащ XIX лэщыгъуэр

кьэсыху. Спартэм гулгытэшхуэ шыхуащырт я кьарум и мызакъуэу, ныбжьыщлэхэм я акьылми зрагъэужьыным. И ныбжьыр ильэс тлощл ирикъуамэ, щлалэр балигъ хъуауэ ябжырт. Спартэм шыщхэм тхэкли, еджэкли, уэрэд зыбжани зрагъэщлэн хуейт. Щлалэ цыкълухэр шысхьыншэу ягъэунэхурт. Япэщыкълэ щлопщкълэ яубэрэжырт, щэлуну хуимыту.

Апхуэдэ дыдэу адыгэхэми ягъасэрт я бынхэр. Балигъыплэ иува иужь зэхуэсышхуэм абыхэм я зэфлэкыр зыхуэдизыр кыщыпщытэрт. Абы папщлэ зэхуашэсырт пщлэшхуэ зыхуащл цыхухэр. Зэуэным зэрыхуэхъэзырри, адыгэ хабзэм зэрыхащыкълри, езыхэм я гупсысэхэр клэщлу икли гъэхуауэ кызырагуэтэфри, уэрэд зэрыжалэфри, шым зэрытесыфри, лэщэ лэужьыгуэ псори зэрагъэбзэфри кьапщытэрт. Гъэунэхуныгъэм пхыкълэхэрэ балигъ хъуауэ кьалгытэр. Апхуэдэхэм кьурагъ кълых хухасэрт. Итланэ ехъуэхурт: «... Кьурагъ зэрыпхухасамклэ дынохъуэху!»

Псалгэм кьыдэклуэу жытлэнци, физ кьэзыша нэхыжыыр и кьуэш нэхыщлэм ехъуэхурт, «чэзур кьыплгысаш» жыхуилэу. Спартэми сабийхэр зэхэгъэж щыщырт. Ар сымаджэмэ е лъэрымыхьмэ, яукълрт. Адыгэхэри хуабжыу тклийуэ клэтышлырт сабийм и узыншагэм. Шыхъэту кьэтхьынщ «Щэуей и сабийгуэр» нарт хьыбарырт. Абы шыжелэ Къанж и физ Нэрыбгей сабий кьылгхун ипэклэ жьэгу зэщлэгъэнам тегъуалгъхъуэ зэрыщытар. Сабийр занщлэу мафлэм хэхуэрт. Лыгъэм хисхъэ цыкълур клиймэ, анэм жилэрт: «Мыбы хуэфашэкьым сэ си кьуэу шытыну, ар мафлэм ес». Апхуэдэ щыкълэкълэ Къанж и физым и сабийбгуэри мафлэм хисхъаш.

Епщланэр кьыщильхум, Сэтэней мафлэм щхъэщыхъэри, и клэпхыныр иукъуэдиящ кьалгху сабийр кьипхъуэтэн папщлэ, арщхъэкълэ дунейм кьытехъэр, Сэтэней и клэр пхрысыкълри, лыгъэм и курькупсэм хэхуащ. Мафлэм илыщырт, арщхъэкълэ гьыртэкьым, уеблэмэ дыхъэшхырт. Ар щильагъум, анэр гуфлащ: «Икълэм-икълэжым, сэ схуэфэщэн кьуэ кьэслгхуащ, нарт хахуэ кьыхэкълынущ. Кьащтэ ар».

Сэтэней щлалэ цыкълур гуащхъэмахуэ и шыгум щиплащ. Мылым гуцэ кьыхищыкълри, бгъуэнщлагъым щлгъэуващ. Анэ быдзышэ папщлэу сабийм игъуэтыр мылыпсырт. Апхуэдэ щыкълэкълэ пелуан дыдэ кьыщыкъллащ, балигъ хъуа иужькълэ и анэм иритыжащ. Нэрыбгей, и кьару псор ирихъэллэри, Щэуей иплытыну хэтащ, арщхъэкълэ и кьуэр дыхъэшха кьудейщ: «Хъуэу, си анэ, сэ уэ ебгъэтлысэххэм сахуэдэкьым, зылыгъ!» Апхуэдэ псалгэхэмкълэ Нэрыбгей и лэр и кьуэм кьыкьузри, ар игъэпыхъащ.

Мыбдеж шыжытлэн хуейщ, адыгэ хабзэм ипкъ итклэ, сабийхэр гъэсэным пыщла лэжыгъэм зэрыжылагъуэу хэту зэрыщытар. Псалгэм и хъэтыркълэ, дэтхэнэ балигъри хуитт мыхъумыщлагъэ зэхыщыгъу гу зылыта ныбжьыщлэм дагъуэ хуищыну. Икли и адэ-анэхэр я быным кьыщхъэщыж хъунутэкьым. Апхуэдэхэм деж уи быным укьыщхъэщыжыныр кьемызэгъ дыдэу кьалгытэрт.

Апхуэдэ хабзэхэр Спартэми шызеклуэрт. Плутарх зэритхамкълэ, «Зыгуэрэм щлалэ цыкълум тэзыр трильхъэрэ, иужьрейм ар и адэм жрилэжамэ, абы тэзыр етланэ кьылэжырт. Спартэм и цыхухэм дзыхъ зэхуащырт икли езыхэм я бынхэм кьемызэгъ гуэр кьызыркълэтызэрамышъэнур кьагурылуэрт.

Спартэми адыгэхэми пщлэшхуэ дыдэ хуащырт нэхыжыгъэм. Ахэр шысу ныбжьыщлэхэр ину псалгэртэкьым, абыхэм я псалгэмакьми

ыхьэртэкъым, шахуээкIэ гъуэгур иратырт. Нэхьыжхэр къабгъэдыхьамэ, къэтэджырти, ахэр ягъэтIысырт. Абы теухуауэ ищхьэкIэ зи гугъу щытщIа Плутарх итхаш: «Спартэм щыщ ныбжьыщIэхэм езыхэм я адэхэм я мызакъуэу, зи ныбжь хэкIуэта псоми едэIуэн, абыхэм гулъытэ хуащIын хуейт. Абыхэм я къалэнт шахуээкIэ нэхьыжхэм гъуэгур иратыну, къэтэджу ягъэтIысыну, ахэр щысыхукIэ замыгъэIуэлгъуэну. Апхуэдэ щIыкIэкIэ, Спартэм щыщ дэтхэнэми нэгъуэщIым и Iуэхухэр езым ей дьдэм хуэдэу къылъытэрт».

Спартэм щызекIуа хабзэхэм, псом хуэмыдэу, япэгъунэгъуш адыгэхэм къадекIуэкIыу щыгахэри. Псалгъэм папщIэ, нэгъуэщI щIыналгъэхэм щIалэхэр щэхуу ягъэкIуэныр. Италием щыщ Ксаверио Главани кыыхигъэщхьэхукIырт: «Гъатхэр кызырихьэу Шэрджэсым уэркэ ныбжьыщIэхэр цIыху 50-100-уэ зэхэт гупхэу щызэкъуэувэрт. Абыхэм шууей нэхьыфIхэр нэгъуэщI щIыпIэхэм ягъакIуэрт. Иужьрейхэм къуажэхэм нэблэгъа шужькIэ къуацэчыцэхэм зыхагъащIуэрт, щычхьэщхьэкIэрэ псыхьэ щыкIуэкIэ псы къэзыхьыну кIуа сабийхэр къапхуатэрт, хьыджэбз цIыкIу е щIалэ цIыкIу лъагъуэуафIэхэр кыыхахьрти. Ахэр я шыплIэм дэсу къагъээжырт. Гъэр ящIахэр щыплI ящIырти, ящэрт. Апхуэдэ хабзэр абыхэм яхэлъц куэд щIауэ».

«Ар щIызыхамыным и щхьэусыгъуэмкIэ шэрджэс лакъуэлIэш гуэрым сыщепущIым, – пеицэ Главани, – мыр кызыжиIаш: «НэгъуэщI псоми ящIылуужькIэ, абы ди щIалэгъуалэр лыгъэм хуегасэ». ИужькIэ Главани желэ а хабзэм Ликург и зэманым Спартэм щыщыIа щытыкIэр уигу къызэригъэкIыжыр – абыи щIалэ цIыкIухэр апхуэдэ дьдэу шагъасэрт. Спартэм дорийхэм къахэкIа шууей гупхэр щыIэт, нэгъуэщIу жыпIэмэ, зи ныбжьыр илгъэс 20-м нэса щIалэгъуалэм я зэгухьэныгъэ. Абыхэм я щIыналгъэр зэрахьумэм и мызакъуэу, я гъунэгъухэр яхьунщIэрт икIи езыхэм я шхыныр апхуэдэ щIыкIэкIэ е дыгъуэнкIэ къалэжыжырт.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ нэгъуэщI хабзэжыи яIаш. Зи гугъу тщIыр зи ныбжь хэкIуэтахэр дунейм зэрырагъэхьыж щIыкIэрт. Бэдынокъуэ теухуа хьыбарым кыщыгъэлыгъуащ нартхэм хьэл гушIэгъуншэ зэрахэлгъар. IэпхьуамбищкIэ джатэр сампIалгъэм кызымыхьыжыф, нэгъуэщI кыдэмыIэпыкъуу шым мышэсыжыф, шабзэкъур зымышэщIыжыф, мылэжыжыф хьуа лыжыыр матэ ухуэнам ирагъэтIысхьэрти, къуажэм дахьрт, Жыгыейбг драхьейрти, кърагъэжэхьрт. Матэр зытет мывэ шэрхьхэм ар щыхупIэ бзаджэм нагъэсырт. Лыжыхэм я мызакъуэу, фызыжыхэми ар къапэплгъэрт. Пасэрей алыджми ардыдэр жьыкIэфэкIэхэм щращIэрт: я адэ-анэхэр жьы хьуа иужькIэ къалгъытэрт абыхэм ярикъун къагъэщIауэ икIи щыщIалгъхьэну щIыпIэм яшэрт. Абдеж мащэ къыщатIырти, и бгъум лIэну зызыгъэхьэзырахэр шагъэтIысырт. ИтIанэ дэтхэнэри лъэгъуажьэкIэ и адэм еIунщIырти, тхьэмыщкIэр мащэм ихуэрт. Мыбдеж щыгъэщIэгъуэнщ мыри: апхуэдэ щIыкIэкIэ зи гъащIэр зрагъэх лыжыхэр нэщхьейтэкъым, атIэ дыхьэшхэрт.

Нарт хьыбарми кыщыгъэлыгъуащ: и гум кызырелэр щIуифуэрэ, Бэдынокъуэ чыхэм матэ кыыхищIыкIащ, и адэр иригъэтIысхьэри, Жыгыейбг дрихьеящ, итIанэ мывэм кыыхэщIыкIа шэрхьитI щIильхьэри, матэр бгым къриутIыщхьэхащ. ЩыхупIэ дьдэм нэсауэ, жыг лъэдакъэм фIэнэри, матэр къэувыIащ. Жьым ар иудыныщIэрт, Бэдын и жьакIэ хужьри пысысыхьырт. Лыжыыр дыхьэшхащ.

– Сыт, си адэ, ущIэдыхьэшхьыр? – щIэупщIащ Бэдынокъуэ.

Дыхьэшхын щимыгъэту, жэуап кытыжащ Бэдын:

– Сэ сызэгупсысар мыраш: уэ зыри плъэмыкыж ухъурэ, уи къуэм Жыгыейбг укъридзыхмэ, уи матэри мы дакъэ дыдэм фIэнэнкIэ хъунуш. Ар дыхьэшхэнкъэ?

Мы хыбарыр мащIэу зэщхьэщыкIауэ алыджхэм я мызакъуэу, славянхэми, европейхэми, уеблэмэ индусхэми, абыхэм ябгъэдэкIыу японхэми ялъэIэсауэ шыташ. Иужьрейхэм зи гугъу тщIы хабзэм «Убасуте»-кIэ е «Оясуте»-кIэ йоджэ – «Фызыжъым пыкIын».

Я динхэми хабзэхэми зэщхь мымащIэ уащрохьэлIэ. Мажусий тхьэхэм ящыщ куэдым ягъэзащIэ къалэнхэр зэхуэдэщ. Псалъэм папщIэ, шагъырымрэ берычэтымрэ я тхьэ Дионисрэ бэвагъымрэ щIыр зехьэнымрэ я тхьэ Тхьэгъэлэджрэ ягъэзащIэ къалэнхэр зэтохуэ. Хыбарым къызэрыхэщымкIэ, Дионис Фракием шыщщ. Еджагъэшхуэ куэдым къыхагъэщхьэхукI адыгэхэмрэ Фракиеми цIыхухэмрэ лыкIэ зэпыщIауэ зэрыщытар. Абы къыхэкIыу гъэщIэгъуэнкыым Дионисрэ Тхьэгъэлэджрэ куэдкIэ зэрызэщхьыр.

ЩапхьитI къэпхь хъунуш. Зи гугъу тщIынуыр Дионис и щIыхькIэ ягъэлъапIэ «Дионисие»-мрэ мажусий диным и лъэхъэнэм адыгэхэм я деж къыщежъа «ВакIуэихьэж» гуфIэгъуэмрэщ. Гъатхэ вэгъуэр зэрызэфIэкIам егъэщIыла а гуфIэгъуитIми къалэн нэхьыщхьэр щызыгъэзащIэр псэущхьэхэрт: адыгэхэми алыджхэми я деж – Ажэ-къафэрт (Ажэгъафэрт). Алыджхэм я деж зи гугъу тщIы гуфIэгъуэр ди эрэм лэщыгуэитху нэблагъэ ипэкIэ къыщежъащ. Апхуэдэ зэхыхьэхэр ягъэщIэращIэрт бжэныфэкIэ хуэпа уэрэджыIакIуэхэм – зым къыхидзэрт, адрейхэр дежурт. Абы къыдэкIуэу ажэгъафэ жыхуэтIэхэр къафэрт. Арат къыщежъар трагедиехэри – трагедиеосым алыджыбзэкIэ кыокIыр «ажэхэм я уэрэд» жиIэу. Апхуэдэ гуфIэгъуэхэм къыхэхьукIащ япэ театр гъэлъэгъуэныгъэхэри – комедиехэмрэ трагедиехэмрэ.

«ВакIуэихьэж» адыгэ мажусий гуфIэгъуэми, зэрыжытIащи, лIыхьужь нэхьыщхьэу къыщыгувыр Ажэкъафэрт. Апхуэдэ цIыхур ажэ теплъэ иIэу хуэпат. Зэхыхьэр щрагъэкIуэкIыр гъатхэрт. Иужьрей вагъэбдзумэр щратхьа щIыпIэм щызэхаублэрт. ИужькIэ Ажэкъафэр я пашэу я жылэм дыхьэжырт. Къалэн нэхьыщхьэр зыгъэзащIэр зэрыс выгум иужь ит шууей гупырт. ЗдэкIуэм, ахэр шабзэхэмкIэ еуэрт псэущхьэ теплъэ зиIэ хьэпшып гъэщIэрэщIахэм икIи ахэр жыгхэм къыфIаудырт. КъэпщытакIуэхэм къыхахырт текIуахэр, абыхэм саугъэтхэр иратырт. Гъуэгум тетыхукIэ Ажэкъафэм цIыхухэр игъэдыхьэшхырт. Къуажэм дэс унагъуэ псоми я пщIантIэхэм гупыр дыхьэрт, къыхуащI тыгъэхэр – мэлхэмрэ ажэхэмрэ, ерыскыи зэмылIэужьыгъуэхэр – къыIахырт. Дэ дызэреплгъымкIэ, пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ а гуфIэгъуэр зэраIэт щIыкIэр зэрызэтэхуэр ауэ сытми къэхьуакыым.

Адыгэхэм я мажусиитхьэ нэхь цIэрыIуэхэм ящыщ Ахын. ЯпэщIыкIэ ар псым (хым, тенджызым) и тхьэу шыташ, «хы» псалъэри къызытэхьукIар араш. Къапщтэмэ, адыгэхэр тенджыз ФIыщIэм АхынкIэ еджэрт. АрщхьэкIэ иужькIэ Ахыныр Iэщышхуэхэм я тепщэ хьуащ. Адыгэхэм яIащ а тхьэм егъэщIыла хабзэхэр. Абыхэм ящыщ зыр япэ адыгэ этнограф Хъан-Джэрий къыIуэтэжащ: «Бжьыхьэм хьушэм зы жэм хахурти, мэз гуэрэным яхурт, и бжьэм кхьуейрэ щIакхьуэрэ тепхауэ. Къуажэ гьунэгъухэм щыпсэхэр абы зэреджэр Ахын и жэмт. Мэзым нэса иужькIэ жэмыр яукIырт. Мыпхуэдэ Iуэхур илъэсищ къэс зэ ирагъэкIуэкIырт. А лэжыгъэр ягъэзащIэрт къафэхэурэ, уэрэд жаIэурэ.

Я Іэхэр зэрыІыгъуу кыщыфэрт АхынІам жыгеижьым и деж. Абы ещхь дьдэ щыдолыагъу пасэрей алыджхэм я деж. Трое кьалэр щуухуэм, абы и пащтыхь Приам Ил кыгътехьукІахэм ящыщ зыр Фригием щекІуэкІа зэпеуэ псоми щатекІуауэ щытащ. Абы папщІэ Фригием и пащтыхьым жэм кьуэлэн кьаритри, кьажриІащ а жэмым кІэлыкІуэну икІи ар кыщыувыІэм и деж кьалэ щуухуэну. Абы едаІуэри, Трое кызэригъэпэщаш. Зэрытлыагъуши, пасэрей алыджхэми адыгэхэми тхьэпэлъытэу щыт жэм яІа кьудейкьым, атІэ абы цІыхухэр апхуэдэ дьдэ тхьэпэлъытэ щыпІэм ишэрт.

ИщхьэкІэ зэрыщыжытІащи, пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я унагъуэ гьашІэми хьэгъуэлІыгъуэ хабзэхэми зэщхь куэд хэлыащ. Щапхьэ кьэтхьынщ: Аттикэ кьалэм хабзэм езэгъуу кыщалъытэрт цІыхухьу щхьэхуитым щхьэхуиту кьалъхуа нэгъуэщІым ипхьу кьишэныр. АрщхьэкІэ ахэр хуитыныгъэкІэ зэхуэмыдэмэ, зинэкІэ кьалъхуауэ кьалъытэрт икІи цІыхум и хуитыныгъэхэри щІэиныр лъысынымкІэ иІэ хуитыныгъэхэри трахырт. Нэчыхь ятхын ипэкІэ зэгурыІуэрт тельхьэм и инагъымкІэ. ЩызэбгъэдэкІыжкІэ тельхьэм щыщ Іыхьэ нысащІэм и унагъуэм кьыгъээжырт. Адыгэхэм я дежкІи апхуэдэ хабзэ щызекІуащ. Псалгэм и хьэтыркІэ, хуитыныгъэкІэ зэхуэмыдэ щІалэмрэ хьыджэбзымрэ зэрышамэ, абыхэм кьащІэхьуэ сабийм «тумэкІэ» еджэрт икІи ар хуитыныгъэншэу кьанэрт.

Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ хьэгъуэлІыгъуэхэр зэрырагъэкІуэкІ хабзэхэми зэщхь зыкьом хэлыащ. Пасэрей алыджхэм хьыджэбзыр щрагъашэкІэ абы егъэщІыІа ефэ-ешхэри, нэгъуэщІ дауэдапщэхэри и адэм и унэм щрагъэкІуэкІырт. ХьэгъуэлІыгъуэм, нысащІэм и нэкІур щІэхьумауэ, щхьэхуэу щыст, и ныбжьэгъухэр щІыгъуу. ЗэрышагъащІэхэр унэм щыщІыхьэкІэ, хьурмэхэр, дэхэр, ахьшэ жыгъейхэр кьрапхьыхырт. Алыджхэр хуабжьу хузаскырт уэндэгъу хьуа цІыхубзым. Абы зыри игу кьеуэ хьунутэкьым, гуауэ зылъэІэса цІыхуи илыагъу хьунутэкьым. НэгъуэщІу жыпІэмэ, нэжэгужэу, и нэгухэр зэІухауэ уэндэгъугъэр ирихьэкІын хуейт.

Адыгэхэм кьадекІуэкІ хабзэхэм ебгъапщэмэ, мыбдежи зэщхь куэд щыдолыагъу. Япэрауэ, алыджхэми хуэдэу, адыгэхэми хьыджэбзыр унэидзыхьэу яхьырт е абы и адэ-анэм и унэм кІуэрт – нэгъуэщІу жыпІэмэ, фызышэу кьашэрт. ЕтІуанэрауэ, пасэрей алыджхэми хуэдэу, адыгэхэми нысащІэр щауэм и адэ-анэм и унэм щІашэрт, ахьшэ жыгъейхэр, ІэфІыкІэхэр, нэгъуэщІ цІыкІуфэкІухэр кьрапхьыхуэрэ. Ещанэрауэ, уэндэгъу хьуа нысащІэм зыри игу щІигъэхьэ хьунутэкьым: ар ягъакІуэртэкьым хьэдагъэ икІи хагъэттэкьым нэгъуэщІ нэщхьеагъуэ Іуэхухэм. И чэзум шхэн хуейт. Адыгэхэми алыджхэми нэчыхь зэрырагъэтхри зэрызэбгъэдэкІыжри щызэхуэдэт. Зэщхьэгъусэхэм кьакІухь хьунутэкьым зэщІыгъуу. Монпере Фредерик итхыгъащ: «Шэрджэсыр езым и щхьэгъусэм щІыгъуу цІыхухэм яхьхьэ хьуркьым. Адыгэхэм кьалъытэ уи фызым утепсэлъыхьыныр емькІушхуэу».

Иджыри зэ кыыхэдгъэщынщи, адыгэхэмрэ алыджхэмрэ я хабзэхэм сабийхэр гьэсэнным теухуауэ зэщхь куэд хэлыщ. Пелей Ахиллес иригъэпІын папщІэ Кентавр Хирон иритауэ щытащ. Монпере Фредерик кызыэригъэлыагъуэмкІэ, апхуэдэ хабзэм ущрохьэлІэ шэрджэсхэм, абхьазхэм, куржыхэм я деж. ЩІэныгъэлІым зи гугъу ищІыр быфэкъуэ хабзэрт.

Языныкыуэ лингвистхэм къахутащ пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я бзэхэм псалъэ зэщхьхэм узэрыщрихьэлэр. Шагьыр Iэмин къелгытэ «хьыдан» псалъэр алыдж «хитон»-м кыитехьукIауэ. Ауэ абы арэзы утехьуащ хьунукъым, а псалъэр алыджхэм семитхэм я деж кыыщаштащи. АрщхьэкIэ, хуэдгьэфэщэфынуц семитхэм а псалъэхэр хьэтхэм е кашкэхэм, адыгэхэм лыкIэ къапыщIа лъэпкъхэм я деж кыыщаштауэ. «Хьыдан» псалъэр пычыгыуитIу зэхэтщ – «хьы»-рэ «дан»-рэ. НэгьуэщIу жыпIэмэ, кыкIыр хьы щIынырщ. «Хитон» псалъэм щэкI бзыхьэхуэ жиIэу къокI. ИпэжыпIэкIэ хитонкIэ щIауфэрт цIыхум и Iэпкълъэпкъыр. Апхуэдэ дьдэщ адыгэ щIакIуэр. Абы кыдыкIуэу, Шагьырым жиIэрт адыгэм «пIастэр» алыджхэм я деж кыыщаштауэ, «паста» алыдж псалъэм кыитехьукIауэ. АрщхьэкIэ, нэхь куууэ упхрыплъмэ, гурылуэгьуэ хьунуц хэт дэтхэнэм и деж кыыщицтами. «УпIэ, упIэн», «убзытэн» адыгэ псалъэхэм пIастэр кыызэрытехьукIам шэч хэлъкъым. ЗэрытщIэщи, адыгэхэм пIастэ щIыIэр упщIэтауэ фIэкIа Iэнэм кыитрагьэувэркъым. Ауэ ар пщтырмэ, бэлагькIэ тепщэчым иралъхьэ. Апхуэдэу кьэгьэлъэгьуэн хуейщ адыгэхэм илъэс мин зыбжанэ ипэкIэ мэш гьэкIын зэрыщIадзар. Абы лъандэри я лъэпкъ шхыныгьуэу кыызэрэкIуэкIыр. Абы кыыхащIыкIырт хьэлыуи, махьсыми, мажаджи, хьэнтхьупси, пIасти. Адыгэхэм ху лэужьыгьуиыбгьу ящIэу щытащ.

Иджыблагьэ газетхэм кыитехуащ кьэхутакуэхэм илъэс миних зи ныбжь ху гьэлыгьуахэр кыызэрагьуэтам теухуа хьыбарыр, кыыщаштауэтари адыгэ щIыналгьэрщ. Алыджхэм мэшым, адыгэхэм хуэдэу, ерыскыгьуэ куэд кыыхащIыкIыркъым. Корейхэм, китаихэм, японхэм прунж цивилизацэр яухуамэ, адыгэхэми мэш цивилизацэ кьагьэхуащ, я ерыскыгьуэ нэхьыщхьэу щытащ. Уэблэмэ ар шыхэми джэдхэми ирагьэшхырт.

Языныкыуэ щIэныгьэлIхэм апхуэдэу зэпащIэ алыдж «псюхе»-мрэ адыгэ «псэ»-мрэ. А тIуми я мыхьэнэр зыщ. Ауэ мыбдежми кыыщылыгытэн хуейщ адыгэ псалъэ куэд дьдэм «псэр» зэрыхэтыр. Псалъэм папщIэ, мажусий диным и зэманым щыIа Псатхьэр кызытехьукIар «псэщ». Апхуэдэ дьдэщ псалъэри.

Алыджыбзэм псалъэ куэд хэтщ «Тха» «Тхьэ» я лъабжьэу. Апхуэдэ дьдэу «Тхьэм» дыщрохьэлIэ дунейм и лъэпкъ куэдым я бзэхэм. «Тхьэ» псалъэр кьэжьауэ кыыщIэкIынуц пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ зызэпащIэн ипэкIэ. Апхуэдэу щыщыткIэ, ар кьэзыгьэщIар иужьхэрщ. Iу лыгытэн хуейщ адыгэ псалъэ куэдым «тхьэ» пычыгыуэр зэрыхэтми.

Дыщыуэнкъым «ranku» псалъэри («зэхуэс» кыкIыу аращ) алыджхэм кыызэрацтар жытIэмэ. Ар кыитехьукIащ адыгэ «пэкIум». ПэкIур ноби зэхуэсщ, Iуэхухэм щытепсэлъыхь зэIущIэщ. Хьэтхэм я дежкIэ абы кыкIыу щытар «зауэ Iуэхухэм щытепсэлъыхь зэIущIэт».

Тхьдэм кьелуэтэж алыджхэр хьэтхэм я лъэныкыуэу бийм зэрэзуам теухуа хьыбар мымащIэ. Ди эрэм ипэкIэ XIV-XIII лэщыгуэхэм Хьэт паштыкыгьуэм игьэныбжьэгьуу щытащ пасэрей алыджхэр. Дарданхэр хьэтхэм я гьусэу ди эрэм ипэкIэ 1286-1285 гьэхэм Кьуэдэш и деж Мысырым зэрыщезэуари кыыхоцъж. Хьэтхэмрэ ахейхэмрэ апхуэдизу зэныбжьэгьути, Аххиявэ паштыкыым и щIэблэр япэрейхэм я кьэралым кыгьакIуэрт, хьэкуэстэгьухэр (колесницэхэр) зэрызэрагьэкIуэнуу ирагьэсэн папщIэ. Зауэ Iуэхухэм кьадэкIуэу, ахэр хабзэхэм куууэ хагьэзагьэрт. КIэщIу жыпIэмэ, щэнхабзэкIэ зэхьуажэрт. Язы-

ныкъуэхэм жаӀэ адыгэхэр пасэрей Алыджым щекӀуэкӀа Олимп джэгухэм хэтауэ.

ЛъэпкъытӀым я Ӏэнэ пэрысыкӀэми зэщхь куэдым ущрохьэлӀэ. Къапщтэмэ, адыгэхэми алыджхэми цӀыхубзхэр ефэ-ешхэхэм хагъэхьэртэкъым, хьэщӀэхэм я нэхьыжьыр унагъуэр зейм е тхьэмадэм и ижьырабгъумкӀэ ягъэтӀысырт. ӀэнэкӀэм щысхэр нэхьыщӀэхэрт. Пасэрей алыджым гуфӀэгъуэ зэхыхьэхэм унафэ щызыщӀыр симпосиархырт (адыгэхэм я деж тхьэмадэрт). НаӀуэу зэрыщытши, мы псори адыгэ хабзэм ӀупщӀ дьдэу кыхэнэщ, икӀи дэ абы фӀыуэ дыщыгъуазэщ. Тхьэмадэми симпосиархми къалэн хуагъуэувхэр зэщхьт. Хьумакуэхэм я унафэщӀу щытын хуейр нэхь узыщыгугъ хьунурамэ, ефэ-ешхэм унафэ щызыщӀын хуейр ефэхэм ящыцу нэхь узыщыгугъ хьуну дьдэрт. Апхуэдэу Плутарх симпосиархым хэлъын хуей хьэл-щэнхэр къребжэкӀ: «Ар гупсысэу псалъэу, гушыӀэфу щытын хуейщ... Симпосиархым къимылытэу хьунукъым Ӏэнэм пэрысхэр хьэлкӀэ зэрызэхуэмьдэр. Абы къахуеблэгъа псоми задригъэкӀун хуейщ». Апхуэдэ дьдэщ адыгэхэми ди хабзэр.

Иджы а хабзэхэр къэзыщтахэмрэ ахэр зыхуэкӀуахэмрэ ятеухуауэ. А упщӀэ гугъум жэуап иратыну хущӀэкъуащ еджагъэшхуэхэр икӀи, дызэреплъымкӀэ, ехьулӀэныгъэхэр къахьащ. ИщхьэкӀэ къэдгъэлгъэгъуахэр щыхьэт тохъуэ пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я щэнхабзэхэм зэщхь куэдым узэрыщрихьэлӀэм. Ар ӀуэрыӀуатэуи, динуи, къадекӀуэкӀ хабзэуи ирырехъу. АрщхьэкӀэ кыхьэгъэщхьэхукӀын хуейщ а зэщхьыныгъэхэр езыр-езыру кызырэмыхъуар. Ахэр зэуэ къежьакъым икӀи къыщӀежьари щхьэусыгъуэнщэкъым. Осетин профессор Абаев Василий гу зэрылгытащи, нарт эпосым Кавказым ис лъэпкъхэм я деж зэщхь куэд узэрыщрихьэлӀэр щхьэусыгъуэ зэмылӀэужьыгъуэхэм кыхьокӀ. Еджагъэшхуэм зэрыжиӀэмкӀэ, а лъэпкъхэр зэблагъэмэ, а зэщхьыныгъэхэр къыщежьбар ахэр зэгъусэу щыпсэуа зэманьрщ икӀи зы лъэпкъыу щыщытарщ. Адыгэхэмрэ абхъазхэмрэ зы лъэпкъыу зэрыщытам зыми шэч къытрихьэркъым. ЕтӀуанэрауэ, зы лъэпкъым адрей лъэпкъым и бзэмрэ и ӀуэрыӀуатэмрэ щыщ куэд къыщищтэ щыӀэщ. Мыбдежым Абаевым къыщегъэлагъуэ осетин лъэпкъыр зэкъуэуваным адыгэхэм хэлъхьэныгъэшхуэ зэрыхуащӀар. Ещанэ щхьэусыгъуэщ лъэпкъ зэмылӀэужьыгъуэхэм я ӀуэрыӀуатэхэм зэщхь куэд зэрыхэтыр я лъабжьэу я псэукӀэри жылагъуэ ухуэкӀэри зэтехуэу зэрыщытар. Я псэукӀэр зэрызэхуэдэм я ӀуэрыӀуатэхэри зэщхь ещӀ, а лъэпкъхэр я къэхьукӀэкӀэ зыкӀи зэбгъэдэмыхьэу щытми. ЕплӀанэ щхьэусыгъуэу къэплъыгъэ хьунуц пӀалъэ кӀыхькӀэ зэрызэгъунэгъум, зэрызэкӀэлъыкӀуэм кыхьэкӀыу зы лъэпкъым адрейм и ӀуэрыӀуатэм щыщ къызэрищтэри.

Ардыдэр яхужытӀэ хьунуц пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я ӀуэрыӀуатэхэм, къадекӀуэкӀ хабзэхэм зэщхь куэд щӀыхэлъым я щхьэусыгъуэхэм ятеухуауи.

Псом япэу къэлыгъэтан хуейщ алыджхэр къызытехьукӀа ахейхэр, данайхэр, нэгъуэщӀхэр лӀэщӀыгъуэ куэдкӀэ Азиэ ЦыкӀум хьэтхэм я гьунэгъу дьдэу зэрыщыпсэуар. ИужькӀэ алыджхэр Кавказ Ищхьэрэм къащыпщӀауэ щытащ синдхэмрэ мэуэтхэмрэ. Хуэбгъэфашэ хьунуц языныкъуэ пасэрей алыджхэр хьэтхэмрэ кашкэхэмрэ благагъэкӀи къапыщӀауэ щытауэ. Дэ дызэригугъэмкӀэ, псом япэу адыгэхэр нэхь зыпыщӀауэ щытар дорийхэрщ (спартэрщ), арыншамэ, дэнэ къыздикӀар апхуэдэ зэщхьыныгъэ куэдыр?

Я псэукIэкIэ къапштэмэ, мыбдеж ахэр куэдкIэ щызэтохуэ. ЖыIэн хуейщ пасэрей алыджхэр лъэпкъ куэдым зэрагъунэгъуар, ауэ абыхэм я деж куэд къызэрыщамыщтар.

Мы Iуэхум теухуауэ щхьэтечу пхужыIэнур мащIэщ. Ар куууэ джын хуейщ. ИкIи къэгъэлъэгъуапхъэщ лъэпкъ зэмылIэужьыгъуэхэм сыт хуэдэ зэпыщIэныгъэхэр ямыIами, ахэр зы лъэныкъуэм къыкIыу адреймкIэ кIуэуэ зэрыщымытар. Я экономикэ псэукIэм, щэнхабзэ гъащIэм зыр зым зыщыщIагъакъуэурэ зауужьырт. АрщхьэкIэ адрейм ейуэ хэт нэхъыбэ къищта? А упщIэм жэуап ептын папщIэ къэлъытэн хуейщ дэтхэнэ лъэпкъми зэрызиужьа щIыкIэр: хэт япэ тхыдэ утыку ихъами, сыт хуэдэ ехъулIэныгъэ къыхъами, къыщыхъа зэманри. Пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ къызытехъукIахэм я гугъу щытщIкIэ, хьэтхэм, кашкэхэм, синдхэмрэ мэуэтхэмрэ я тхыдэм дриллъэжын хуейщ. Псоми зэрытщIэщи, хьэтхэмрэ кашкэхэмрэ Азиэ ЦIыкIум пасэ дыдэу цивилизацэ къыщызэрагъэпэщаш, абыхэм япэ дыдэ яIэрыхъащ гъущIыр. ЕхъулIэныгъэшхуэхэр къыщахъащ щIыр зехъэным, Iэщ гъэхъуным, щэнхабзэм я IэнатIэхэм. Къапштэмэ, ди эрэм ипэкIэ VI-V илъэс минхэм хьэтхэр зы щIыпIэм щыпсэууэ щIым телэжыыхьырт, хьэкъушыкъуэхэр ятIагъуэм къыхащIыкIыфырт. Ди эрэм илъэс минищ ипэкIэ Кавказ Ищхьэрэм щыпсэуа синдхэмрэ мэуэтхэмрэ абыхэм быдэу япыщIауэ щытащ. Ахэр щэнхабзэкIэ куэдкIэ нэхъ япэгъунэгъут КъухъэпIэ Европэм нэхърэ. Хьэтхэмрэ синд-мэуэтхэмрэ яку дэлъыр сату-экономикэ зэпыщIэныгъэхэм я закъуэтэкъым, ахэр зэхэпшахуэрт, псалъэм и хьэтыркIэ, ди эрэм ипэкIэ VI-V илъэс минхэм Азиэ ЦIыкIум къиIэпхъукIыурэ хьэтхэр Кавказ Ищхьэрэм къэлэпхуэрт. АрщхьэкIэ неолитым и лъэхъэнэм хьэтхэр Азиэ ЦIыкIум къыкIыу Кавказ Ищхьэрэм къызэрыкIуам къыкIыркъым щIыналъэм хамэ лъэпкъ къыхъауэ. Бзэ щIэныгъэлIхэм къыхагъэщхьэхукI хьэтхэм я бзэр Кавказ Ищхьэрэм щызекIуэ бзэхэм ящыщу зэрыщытар. Ар узримыплъэжыфыну зэман лъандэрэ Азиэ Пэрытми нэгъуэщI щIыпIэхэми щызекIуэрт. Абы къыхэкIыу, жыпIэ хъунуц мажусий диныр зыIыгъ адыгэхэмрэ хьэтхэмрэ зэкъуэшу щытауэ. Хеттолог цIэрыIуэ Маккуин Джон итхыгъащ Кавказ Ищхьэрэм щыщ адыгэ Iэщыхуэхэмрэ гъавэ зыщIэ хьэтхэмрэ зэрызэкъуэшыр. Абхъаз профессор Ардзинбэ Владислав хьэтхэм я тхьэ нэхъыщхьэ Телепинэ адыгэхэм я тхьэ Лъэпщ иригъапщэрт.

Азиэ ЦIыкIумрэ Кавказ Ищхьэрэмрэ лъэныкъуэ куэд къызэщIэзыубыдэ я зэпыщIэныгъэхэр гъэбыдэным хуабжбу хэлIыфIыхъащ киммерийхэр, фракийхэр, синдхэр. Ахэр лъыкIэ зэрызэхыхьэр къагъэлъагъуэ еджагъэшхуэ куэдым. Ари, нэгъуэщI щхьэусыгъуэхэри зэпэпльытмэ, жыпIэ хъунуц ахейхэр (алыджхэр) псом япэу Азиэ ЦIыкIум щыпсэухэм ялъэлэсауэ, абыхэм яхэзэрыхъауэ. Алыджхэр къуэкIыпIэ лъэныкъуэмкIэ Iэпхуэурэ, «щIым и гъунэм» нэсащ. НэгъуэщIу жыпIэмэ, хьэтхэмрэ кашкэхэмрэ я Iыхылы синд-мэуэтхэм я деж къыщыцуащ. Мыбдеж апхуэдэу къыщыгъэлъэгъуэн хуейщ Кавказым щыпсэу лъэпкъхэм къадекIуэкI хьыбарыжхэм, IуэрыIуатэм зэщхь куэд узэрыщрихьэлIэр. Кавказыбгым кIэраIулIа цIыхухэм ятеухуа хьыбархэр яхъумэ ермэлыхэм, куржыхэм, абхъазхэм, адыгэхэм, осетинхэм. Еджагъэшхуэхэм къыхагъэщхьэхукI адыгэ Нэсрэн ЖъакIэ алыдж Прометей нэхърэ куэдкIэ зэрынэхъыжыыр. Иужьрейр Кавказым и къуршхэм зэрыкIэраIулIар ауэ сытми къэхъуа-

къым. Алыджхэр Гуашхэмахуэ зэреджэу шытагъэнур «Стабиос»-щ (е «Стробулш»-щ). Абы къыбжеIэ адыгэхэм я деж икIыу а лыхъужьыр алыджхэм зэрахуэкIуар.

Дэ дызэрепльымкIэ, мыр блэкIа лэщыгуэм и 60 гъэхэм нэхъ щхьэтету кыгъэлыгъуаш профессор Тресков Илья. Абы къыхигъэщхьэхукIырт Прометейрэ Кавказым шыщу Тхьэм пэщIэтахэмрэ я хьэл-щэнхэмкIэ куэдкIэ зэрызэтэхуэр, Прометей гугъу щехьар Кавказыр зэрыарар. Аращи, а псори зэхэплъхьэжмэ, Кавказым къыщэжъауэ жьпIэ хьунуш ар. Абы апхуэдэу итхаш бгыхэм кIэраIулIа лыхъужьхэм ятеухуа хьыбархэр алыджхэм нэхьрэ адыгэхэм я деж нэхъ пасэу къызэрыщэжъар. Нэхъ тэмэму жьпIэмэ, Тхьэхэм япэщIэуэу шыта Сосрыкъуэ, Батэрэз, Нэсрэн ЖьакIэ сымэ, нэгъуэщIхэри алыджхэм я апхуэдэ лыхъужьхэм нэхьрэ нэхьыжщ.

Аращи, пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэмрэ я щэнхабзэхэм дызыщрихьэлIэ зэщхьыныгъэхэм ныбжышхуэ яIэщ, ахэр лэщыгуэу куэдым яку дэлъа зэпыщIэныгъэ зэмылIэужьыгуээхэм къахэхьукIащ. Зым и деж адрейм куэд къыщищтащ. АрщхьэкIэ псори зыпэплъытмэ, пасэрей алыджхэм адыгэхэм я деж къыщаштар нэхьыбэщ.

Къэплъытэн хуейщ абхъазхэмрэ адыгэхэмрэ къызытехьукIа хьэтхэм, кашкэхэм, синдхэмрэ мэуэтхэмрэ куэдкIэ нэхъ пасэу езыхэм я цивилизацэ къызэрызэрагъэпэщар. Пасэрей алыджхэм абыхэм я деж куэд къыщаштащ.

Хуэбгъэфашэ хьунуш пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэр къызытехьукIахэмрэ лэщыгуэу куэдкIэ яку дэлъа зэпыщIэныгъэхэм я Iэужьу лъэпкъытIри зэхэзэрыхьауэ зыщыпсэу жылагъуэхэр къызэрагъэпэщэуэ шытауэ. Апхуэдэ щIыкIэкIэ, я щэнхабзэхэри зэхыхьэрт. Абы щыхьэт тохуэ а лъэпкъхэм я дин фIэщхьуныгъэхэр. Псалъэм къыдэкIуэу жьгIэнщи, алыджытхьэхэр Трое шыпсэухэм я телъхьэу шытащ абыхэм я къалэр шахьумэжым шыгъуэ (Лето, Арис, Феб, Артемидэ, Афродитэ, Аполлон сымэ, нэгъуэщIхэри). Дэ дощIэ хьэтхэри абыхэм лыкIэ я благъэхэри Трое къызэрыдэщIар. Ар белджылыуэ хьыдолъагъуэ Гомер и «Илиада», «Одиссея» поэмэхэм. Мыбдеж къыщыхэдгъэщын хуейщ алыджхэм тхьэ зэмылIэужьыгуээхэр нэгъуэщI лъэпкъхэм я деж къызэрыщаштар. Псалъэм и хьэтыркIэ, Дионисрэ Аресрэ фракийхэм я деж къыкIащ. Адыгэхэм я деж япэр бэвагъымрэ щIыр зехьэнымрэ я тхьэ Тхьэгъэлэджщ, етIуанэр ЗекIуэтхьэщ. Апхуэдэу къэдгъэлыгъуээнщ фракийхэмрэ адыгэхэмрэ благъагъэкIэ зэпыщIауэ зэрыщытар.

Аполлон и гугъу пщIымэ, ахейхэм, данайхэм, алыджхэр къызытехьукIа нэгъуэщI лъэпкъхэм япэщIэта Троер диIыгъа къудейкъым: Зевс абыи Посейдони пщэрыль ящищIат Троем и пащтыхь Лаомедонт – Приам и адэм – хуэпщылIыну. IуэрыIуатэм къызэрыхэщыжымкIэ, Аполлон къыщальхуар хьэт къэралыгъуэрщ. Аращи, Аполлонынр хьэтхэм я тхьэ Апуллунасщ (къалэм е унэм я хьумакуэу къыкIыу аращ). Апхуэдэу шыщыткIэ, Аполлон-Апуллунас зи тхьэр алыджхэркъым, атIэ хьэтхэрщ, мис а Дионисрэ Арисрэ, нэгъуэщIхэми хуэдэу.

Аполлон алыджхэм я тхьэу зэрыщымытым шытепсэлъыхькIэ, Лосев А. Ф. етх: *«Ар Алыджым къэкIуаш нэгъуэщI щIытIэ къыкIри икIи алыджхэм нэхъапэм яIа тхьэхэмрэ лыхъужьхэмрэ ящхьэпрыкIыжащ, ауэ ахэр къанэ щымыIэу игъэкIуэдэжыфакъым»*.

Алыдж эпосым хэт лыхъужь куэд нэгъуэщI щIыналъэхэм къыкIащ: Ахиллес Меотидэм (Iузэв тенджызым) и Iуфэхэм, нэгъуэщIу

жыпIэмэ, адыгэхэмрэ абхъазхэмрэ кызытехьукIа мэуэтхэр щыпсэуа щыпIэм кыщальхуащ. Ариан жиIэрт ар а лъахэм кърауу, алыджхэм зэрахэтIысхьар. «Ахиллес» жиIэмэ «Алыджхэм яхэс» е «Алыджхэ я хэхэс» – абыхэм я деж щыпсэу мыхьэнэр иIэщ. Е «Ахейхэ яхэс» жыпIи хьунуш.

Адыгэхэм я деж тезыр нэхь ткIий дыдэу щызекIуахэм ящыщц лей зезыхьахэр езыхэм зыхахуу зэрыщытар. Абы кыдежыащ псори дызыщыгуазэ «хэхэс» псалгэр. ИпэжыпIэкIэ Ахиллес алыджхэм я деж хамэу щыщытащ. Абы кыыхэкIыу, хуэбгьэфашэ хьунуш Ахиллес мэуэтхэм къахэхьукIауэ икIи ар адыгэцIэу.

Хэбгьэзыхьмэ, Зевси хьэт лъабжьэ иIэщ, ар хьэтхэм я тхьэ Касиуш.

Пасэрей алыджхэм, мысырхэм, шумерхэм, адыгэхэм я щэнхабзэхэм узыщрихьэлIэ хьыбар, лIыхьужь щхьэхуэхэм зэреджэхэм ятеууауэ куэд кыхутащ Тыркум щыщ адыгэ еджагьэшхуэ Балъкьэр Селджук. Адыгэ щIалэм етх «Олимп» псалгэр алыджыбзэу щымыту. Ар Алыджым кIуащ, Азие ЦыкIум (Анадолэ) икIри. Тыркум щыIэщ «Олимп»-кIэ зэджэ Iуащхьэ. Селджук жеIэ Одиссеи алыджхэм зэращымыщыр. Ар абхъазхэмрэ адыгэхэмрэ кызытехьукIа хьэтхэм, синд-мэуэтхэм лъыкIэ къагухьэ фракийхэм, теракесхэм, касситхэм, нэгьуэщIхэм къахэкIауэ. Апхуэдэу Балъкьэр Селджук нарт эпосымрэ Гомер и IэдакьэщIэкIхэмрэ я деж зэщхьыныгьэхэр кыщцегуэт. «Илиада» поэмэм дэ дыкыщоджэ Троем егьэщIыла зауэм кьалэдэсхэм я тельхьэхэу фракийхэр кызырэыщыувар. Гомер зэрыжиIэмкIэ, абыхэм я дзэм и Iэтащхьэ хьуащ фракийхэр ипэкIэ зыша Акамант. Тыркум щыщ адыгэ еджагьэшхуэм ди фIэщ ещI Акамантыр «Нарт» эпосым щыщ Ашэмэзу зэрыщытыр: Алыджхэм я бзэм «ш» хьэрфыр зэрыхэмытым кыыхэкIыу, ар «к»-кIэ зэрахьукIащ икIи Ашэмэзыр Акамант хьуащ.

Апхуэдэ щыкIэкIэ, пасэрей алыджхэмрэ адыгэхэр кызытехьукIахэмрэ я щэнхабзэ зэпыщIэныгьэхэр Азие ЦыкIум кыщцежыащ икIи абыхэм зыщаужыащ алыджхэр кыздэлэпхьуэу хуежыа Кавказ Ищхьэрэм. Мыбдеж ахэр япэу зыхуэзар синдхэмрэ мэуэтхэмрэщ, зэрыгурыIуэгьуэщи, хьэтхэри я гьусэу. ИпэжыпIэкIэ ахэр зэпыщIауэ щытащ тыркухэм Византие империиер зэхакутэхукIэ. Аращ а лъэпкьхэм я щэнхабзэхэм зэщхьу куэд щIыхэтым и щхьэусыгуэр. НэгьуэщIу жыпIэмэ, пасэ зэманым алыджхэмрэ адыгэхэмрэ кызытехьукIахэр зы лъэпкьыу щытауэ кыпфIошI. Нэхь тпэжыжьэ щIыналгьэхэм щыпсэу лъэпкьхэм ящыщу адыгэхэм щэнхабзэкIэ нэхь япэгьунэгьур пасэрей алыджхэрщ. Ар ауэ сытми кьэхьуакьым. Абы кыыхэкIыу IэщIагьэлIхэм дяпэкIэ кьапоплгьэ кьэхутэныгьэ гьэщIэгьуэнхэр.

УНЭЖ Кашиф,

*философии щIэныгьэхэм я доктор,
профессор, КъБР-м щIэныгьэмкIэ
щIыхьэ зилэ и лэжыакIуэ*

ОПЕРЭМ КЪЫХУИГЪЭЩА БЗЫЛЪХУГЪЭ

Мы гъэм августым и 13-м илгъэс 80 ирикъуащ Къэбэрдей-Балъкъэрым и мызакъуэу, нэгъуэщI цIыналгъэ Iэджэми къыщакIуэху оперэ уэрэджыIа-кIуэ гъуээзджэ, КъБАССР-м цIыхъ зиIэ и артисткэ, Кавказ Ицхтэрэм ГъуазджэхэмкIэ и къэрал институтым и егъэджакIуэ Бэгъуэтыж Светланэ Батыр и пхъур. 1960 гъэм Налшык дэт музыкэ училищэр къэзыууха хъыджэбзыр абдеж къызэрыщымывыIэнур гурь-гуэгъуэт. Абы иужькIэ и

цIэныгъэм щыхигъэхъуащ Собинов Леонид и цIэр зэрихъэу Саратов дэт консерваторием. 1965-1969, 1977-1998 гъэхэм ар цылэ-жыащ Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэрал филармонием, а бжыгъэхэм я зэхуаку дэта илгъэсыйм ди республикэм и Музыкэ театрым и уэрэджыIа-кIуэщ. Абы и утыкум щигъээщIа оперэ партиехэмрэ романсхэмрэ, нэгъуэщI классикэ жыпхтэхэм цыщхэр, адыгэ лгъэпкэ уэрэдыжхэр цIыхухэм гуимыхуж ящыхъуащ. ЖыпIэнуракгъэ, профессиональнэ гъуазджэм цыхузэфIэмыкIамрэ цызримыгъэхуылIэфамрэ укIуэдыж.

Цэнхабзэмрэ гъуазджэмкIэ колледжым и егъэджакIуэ-гъэсакIуэу илгъэс зыбжанэкIэ щытащ Светланэ, иужьрей илгъэс зыбгъупщIым Кавказ Ицхтэрэм ГъуазджэхэмкIэ и къэрал институтым и лэжыакIуэщи, профессиональнэ уэрэджыIа-кIуэ хъуну хуейхэм гъуэгуггэлгъагъуэ яхуохъу.

Лъагъуэхэш

Оперэ уэрэджыIа-кIуэ хъуным къыхуигъэщIа Светланэ къыхуи-хуащ зыми ямыгъээщIа лэжыгъэхэр псоми япэ утыку кърехъ-ну. Дауэ мыхъуми, оперэ уэрэд жыIэкIэр Къэбэрдей-Балъкъэрым щыцIэрыIуэтэкъым, цIыхухэм къагурымыIуэнми утешыныхъ хъуну къыщIэкIынут а зэманым. Псалъэм папщIэ, Бэгъуэтыжращ Мад-

нэ (Балэ Мухьэдинрэ Къардэн Хьэсэнрэ зэдатха «Мадинэ» оперэм), Виолеттэ (Верди Джузеппе и «Травиата»-м) сымэ я партиехэр япэу зыгъээщлар. Хьэлупэ Джэбрэил и адыгэ бзылхугъэ уэрэдхэр 1983 гъэм япэу жызылар Светланэщ, «Зу-зу, баринэ» Ыхьэм щыщ уэрэдищли Композиторхэм я унэу Москва дэтым щигъэлуат. Мыбыхэм я бжыгъэм адэкли пхуыщэнущ. Гъэщлэгъуэныр нэгъуэщлщ: сыт зыри зэрымыклуа гъуэгум, утегушхуэу, уи лъагъуэ щыпхыпшыныр?

— Абдежым абы уегупсысыркъым. Уигу ирихьрэ — жыболэри, иужьклэщ къыщыбгурылуэр зыми жамылэфа е зыми хуамыгъэлъэгъуа гуэр цлыхубэм зэрахэпхьар. Атлэми, ар уи щлалэгъуэу къыщыхьум и деж флы дьдэщ. Иджыпсту а лэжыгъэхэр зыми къысхуигъэлъэгъуэну къыщлэклинтэкъым. Сэ си клэн кыккри, лъагъуэхэш сыхъуащи, гъащлэм сахуэрэзыщ. Си макъым, си зэфлэклим теухуауэ композиторхэм сэр папщлэ куэд ятхырт, романсхэри хэту. Си ужьклэ ахэр цагъэзащлэклэ цлыхухэм зэрагъэпщэн, зэралыгтын щладзэрт. Ауэ сэ къэслыгтэркъым зым щхьэклэ ятхар нэгъуэщлым жилэ мыхьуну. Сэ сэмьщхьу, нэгъуэщл зыгуэру, нэхъ щлэщыгъуэу къайхьулэнри хэлъщ. Псалъэм папщлэ, Темыркъан Борис сэр щхьэклэ лирикэ уэрэд цлэрылуэр итхыу ар телевиденэклэ, радиоклэ къата иужь, уэрэджылаклуэ куэдым ар жалэ хьуащ. Абы щыгъуэ си репертуарым хэтахэм щыщ зыбжани нэгъуэщлхэм ягъээщлщ. Абыхэм сфлэфлу содалуэ, уэрэдхэр ноби зэрымыклуэдыжар, зэрыпсэур си гуапэ мэхьу.

Композитору, усаклуэу сызыдэмылэжъа щлагуэу щылэкъым. Темыркъан Борис, Хьэлупэ Джэбрэил, Клыщокъуэ Алим, Тхьэгъэзит Зубер, нэгъуэщлхэри я лэжыгъэхэмклэ си макъым къыпэджэжырт. Щызгъэзащлэклэ зэхуэмыхьуу е сигу иримыхьу зыгуэр къыхэклмэ, яжеслэрт, дыщызэгурымылуи къыхэклыртэкъым. Жьыплэнуракъэ, композитор — усаклуэ — уэрэджылаклуэ зэпыщлэныгъэр гъэщлэгъуэну зэщлэжыуэрт, я лэдакъэщлэклим си макъыр зэрыщлэуэвр ягу зэрырихьым сигъэиньрт.

Псэм къыхихар

Филармонием зэрыщылэжьар и лэзагъэм хигъэхьуэнымклэ сэбэпышхуэ къыхуэхьуауэ къелыгтэ Светланэ. Камернэ уэрэджылаклуэм и пщэ къыдохуэ и закъуэу романсыр е оперэм и зы Ыхьэ ариер театр-еплхэм я флэщ хьуэу игъээщлэну. Зэрыгурылуэгъуэщи, апхуэдэ лэжыгъэм уепсыхь, уи къэухьми зрегъэужь. «Иужьклэ театрым сыщыклуам, мис мыращ, нэгъуэщлэклэ схьуэж мыхьуну, сыкызыхуигъэщлар, жыслат, — игу къегъэклыж Бэгъуэтыжым. — Уи

гусэу утыкум итхэри оркестрри кыбдолапыкыу, уэри уэрэджыла-кыуэ кудейкыым, драмэ актрисэуи уоджэгу».

Опереттэ зыбжанэми хэтащ Бэгъуэтыж Светланэ. Сыт хуэдэ йуэхуми еплъын, ар гъэунэхун хуейуэ кълъытэ уэрэджылакыуэм. Сыт хуэдиз адыгэ уэрэдыжъ жила абы, иджыпсту зыми зэхамыхыжу, цылауи ямышлэххэу. «Шэрджэс цыхубэ уэрэдхэр» Даур Аслъэн кыыхуихыу «мышэр схужыплэн, Светэ?» цыжилап, ахэр егъэтхыным яужь шихъар нобэ хуэдэщ. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, а йуэху дахэр зэхэзыубла, оркестрым и гусэу ахэр егъэтхын гукъэкI дахэр зыщыгъа Аслъэн нобэ кыитхэтыжкыым. «Илъэс щыщ ипэкIэ ятхауэ зи IэрыкIыр ямышлэж, ауэ зи макъамэр нобэм къэса уэрэдхэм сыщедалуэм си щхуэфэцыр тэджат, — кыитхуелуэтэж Светланэ. — Макъамэм апхуэдизкIэ фIыуэ, зыхуей хуээу елэжыжат Аслъэни, «хъэуэ» жесIэфынкIэ Iэмал иIэтэкыым. Иджы ахэр пластинкэм тету кыызэрынам егъэлеяуэ сыщогуфIыкI». Апхуэдэу Хъэлупэ ДжэбрэИли оркестровкэ хуищлауэ шытащ Светланэ иригъэгъэзэщIа уэрэд зыбжанэм.

Куэдрэ къохыу щхъэусыгъуэ зэхуэмыдэхэм кыыхэкIыу, нэхыбэу дирижёрым и зэранкIэ, уэрэджылакыуэм и макъыр къарууншэ оркестрым шыщлэхукI. Апхуэдэ зэи кыыщыщлауэ кыыхуэщIэжыркыым Светланэ.

Гъэхэр кыызэзынэкI уэрэдхэр

Хэт зымышлэр Шахгалдян Артемий и «Си нэ дахэ», «Университетский вальс» уэрэд цIэрылуэхэр, Молэ Владимир и «Школьный вальс»-р, Къардэн Хъэсэн, Балэ Мухъэдин сымэ макъамэ зыщIалъхъауэ Светланэ жиIахэр. Ахэр псори Къэбэрдей-Балъкъэрым и гъуазджэм и дыщэ гъэтIылыгыгъэ хъуащ.

— СыкыыщацIыхужкIэ, си гуащIэм и гугъу кыыщысхуащIкIэ жызоIэ: «Дауэ мыхъуми, ауэ сытми сыкыытехъа кыыщIэкIынтэкыым сэ мы дунейм». Утыкум зэ укыихъэу къодалуэхэм я нэхэм

Студенткэ Бэгъуэтыж Светланэ. 1965

ушыщлэплэклэ, гухэхуэгуэу бгъуэтыр псалэклэ пхужылэнукъым. Дэтхэнэ зыми езым кышыщла гуэр игу кьегэкыж, льягъуныгъэм е фыгуэ зэрылбагъухэр зэпэлэщлэ зэрыхуам теухуауэ жыслэхэм щедалуэклэ. Арагъэнц сценэм зылэпишар, лэгуауэм и лэфыр зыхэзыщлар абы тыншу кышыщлимыкыжыфыр, — желэ Бэгъуэтыжым.

«Мадина» оперэм щоджэгу. 1972

— Си профессорым кызжилат: «Светэ, макъ мыин дьдэ уилэу ар ебгъэфлэкуэфынклэ, абы зэбгъэужьыфынклэ мэхуэ, ауэ псэр зыми къуитынукукъым». Ар зэи зыщызгъэгъупщэркъым, уэрэджыла-клуэ щылуэ, псэншэу сызэрыщымытынми сыт щыгъуи яужь ситащ. Арагъэнц театр пэшым щлэсыр си макъымклэ схуэ-гъагъуу сыкыщлэгъуэгурыклар».

Игъагъым и закъуэт, сценэм щеклуэкхэр пэж дьдэу кьэхуам хуэдэу зыхэзыщли кьахэклырт. Псом хуэмыдэу апхуэдэ нэхьыбэу кышыщхур «Травиата» оперэрат. Бэрэгъун Владимиррэ Дэбагъуэ Хьэсэнрэ зэблэкыу ягъэзащлэрт Альфред и ролыр. Зэгуэрым Бэрэгъуным и джэгугъуэу оперэм епльащ Светланэ и пхур. Иуха иужь, хьыджэбз цыкълум лэплэ кыхуэзыщлыну хуежьа Владимир абы зыбгъэдигъэхакъым: «Уи ягъэклэ мамэ ллащ», — жилэри.

Романс зыгъэзащІэхэм я Кавказ Ищхъэрэ щІыналъэ зэпеуэм япэ увыпІэр кыбщыхъауэ щытащ Светланэ. Куэд мэхъу апхуэдэ лэжьыгъэхэр.

Фильмхэм зэрыщыджэгуар-щэ?! Абыхэм я зы шапхъэщ «Щымахуэ жэщ» жыхуиІэр. Псалъэншэу, абы щыгъуэми и гурыгъу-гурыщІэ псори и нэгум кыищу, актрисэр зэрыджэгур гуимыхужт. «Уэрэд щхъэ жыпІэрэ, театрым кІуэ» кыызжезыІа щыІэщ абы щыгъуэ, ауэ сэ кыызгурыІуэрт драмэри, комедиери, фІыуэ слъагъу уэрэд жыІэнри оперэм зэрыщысхузэдэхьыну», — желэ Светланэ.

ЕгъэджакІуэ лэжьыгъэр

Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэрал филармонием щыщыІа илъэхэми, иужькІи Светланэ щригъэджащ Кавказ Ищхъэрэм ГъуазджэхэмкІэ и къэрал институтым щэнхабзэмрэ гъуазджэхэмкІэ и колледжым. Ирагъэблагъэ пэтми, илъэс куэдкІэ здахуэмыкІуа езы институтым иджыпсту щыІэщи, а ІэнатІэр хуабжыу игу зэрырихьыр ибзыщІыркъым.

142

— Колледжым студентхэм щезгъащІэр уэрэд жыІэным и щэху нэхъ мащІэхэрамэ, иджы езгъаджэхэр нэхъ балигъщ, езы колледж дьдэр къэзыухахэр яхэтщи, си псалъэр ныкъуэжыІэу сакъыгуроІуэ. Абы си Іуэхур нэхъ тынш икІи нэхъ щІэщыгъуэ ещІ. Институтым и ректорми профессор Гъэсашэ Натальи сахуэрэзыщ, щІэблэр гъуазджэ лъагъуэм тешэным си гъащІэм и зы Іыхъэ зэрыхухызагъэхам папщІэ.

Колледжым щезгъэджауэ зы щІалэ институтми щызгъасэрт. И гугъу зэхэфхагъэнщ — Мэкъуауэ Астемыр. ЕзгъэщІэнур пкърыслъхъауэ кыбщысщыкъум, тезгъэгущхуэри консерваторием згъэкІуащ ар — щІалэм цІыхухъу кыдэлэжьэн хуейуэ кызолъытэ сэ. ЩІэтІысхъащ, илъэситІкІэ еджащ, Рахманиновым и цІэр зезыхъэ дунейпсо зэхъээхуэм япэ увыпІэри кыбщыхъащ. Зы махуэ гуэрым къопсалъэри кыызжелэ си деж кыгъэзэжыну зэрыхуейр. Щезгъэгъуэжыну сыхэтащ, арщхъэкІэ кысхуидакъым. Оперэ уэрэджыІакІуэт и егъэджакІуэри, зэман зэрымылэм кыыхэкІыу игъэээщІэнухэр кыыхухырти, мыхъуаламэ зэригъээхуэжыну кыжриІэу арат. УэрэджыІакІуэм удэлэжьэным кыкІыр сыт? Абы махуэ къэс и щІэныгъэм хэбгъэхъуэнырщ, и макъым укІэлъыплъынырщ, бгъэувынырщ. Сыт театрхэм репетиторхэр щІыщыІэр, уэрэджыІакІуэ нэхъ цІэрыІуэу Іэджэ зыгъэээщІахэми егъэджакІуэ-гъэсакІуэ щІалэр?! Си

Светланэрэ Темыркѳан Юрэрэ. 1987

гуапэ хѳуат си деж кѳызэригѳэ-зэжар, дунейпсо зэхъэээхуэш-хуэхэм мызэ-мытлэуи дыхэтащ.

Зы ильэсклэ си деж щеджэу утыкум ильэдэну щлэхѳуэпсхэми зыкѳыщысхуагѳазэ щылэщ. Апхуэдэхэм занщлэу яжызолэ я жэрдэмыр зэрадэзмылыгѳынур. Егѳэджаклэуэ, оперэ уэрэджы-лаклэуэ, камернэ уэрэджылаклэуэ лэщлагѳэхэр илэу консерваториер кѳээзыуха сэ апхуэдэ луэху бгѳэдыхъэклэ мыхъэнэншэ зэи си щхъэ хуэзгѳэфэщэнукѳым. Зыми я жагѳуэ сщлынуи сыхуейкѳым, щлэджыклаклэуэхэм щхъэщытхѳуу сыкѳыфщымы-

хѳунуи сыныволѳэу. Бостей дахэ щатлагѳэу сценэм зэрихѳэу цлэрылуэ хѳуну зи гугѳэхэр щоуэ. Апхуэдэ закѳуэтлакѳуэ кѳахэклмэ, «вагѳуэ» дыдэу зыкѳальыгѳэж, икли слѳагѳу хуэдэщ ахэр езыхэм нэхѳрэ куэдклэ нэхъ мащлэ кѳээзылэжъ доцентхэм кѳызэрытщыдыхъэшхыр.

Лѳагѳуэм и щлэдзаплэр

— «Мадинэ» оперэр щыдгѳэувам дыгузавэрт кѳагурымылуэнклэ. Кѳуажэхэм кѳрашурэ абы щыгѳуэ автобусклэ куэд кѳашэрт спектаклхэм. Утыкум кѳыщыхѳум зэригѳэгузавэр, иуха иужь кѳэтэджу лэгу зэрытхуеуэр щытлѳагѳуклэ, егѳэлеяуэ дыгуфлэрт. Ар щлыжыслэращи, щысабийм щегѳэжѳауэ дахагѳэм щлуплыклмэ, искусствэ нэсыр зищлысыр цлыхум кѳыгурылуэнущ. Псалъэм папщлэ, сэ сыщыщлыклум Шульженкэ и уэрэд жылэклэр зыхэслъхъэ щылэу щытакѳым. Шэнтым сытрагѳэуэрэ абы и уэрэдхэр жызагѳэлэу апхуэдэт. Патефонныжѳым дедалуэрт, зауэ нэужь уэрэдхэр дахэ дыдэтэкѳэ?! Си пхѳурылѳху цлыклур ильэсищ флэкла щымыхѳум Моцарт едалуэрт. Ар щлыжыслэращи, цлыклу щлыклэ зыхамылѳхъэр балигѳ хѳуа иужь я акѳылым нэсыжынукѳым.

Бэгѳуэтыж Светланаэ и адэ Батыри макѳ гѳэщлэгуээн илэт. Орджоникидзе кѳалэм дэт мыдрисэм ильэсиблклэ щеджа адыгэллым осетиныбзэри хъэрыпыбзэри уэрсэру ищлэрт, игѳащлэ лѳандэрэ школ унафэщлу лэжѳауэ цлыху губзыгѳэт. «Папэ «Сулико» кѳызжилэрейуэ

щытащ, — игу кьегьэкьыж Светланэ. — Итланэ абы зэчыр щыжиэкьэ апхуэдизкьэ макъ гуакьуэкьэ ахэр игьэурти, сыщлэжеикьырт».

Артист Иэщлагьэр зыгьэльэхьшэну хэтхэм я жылэм тепщлэхьмэ, абы уи бын хуумыгьаджэмэ нэхьыфьщ. Апхуэдэ гупсысэр зыпкьрагьэхьа Иэминати хуейтэкьым и пхьур артисткэ хьуну, зыщлэхьуэпсыр дохутыр Иэщлагьэрт. Щлэтлэхьащ Светланэ медицинэ колледжым. Мазэ нэхь емьджауэ, и тхьэкьумэм кьыцырхьащ музыкэ училищэ кьызырэзылаухар. Икьли куэдрэ гупсысакьым. Абы зэрыщлэтлэхьар и адэ-анэм кьыщащлар мазитл дэкла нэужьщ. Адэр арэзыти: «Иэминат, и гугьу умыщл, мыр а луэхум хэзэгьэнущ», — щыжилэм, адрефьри те-сабырэжащ. Светланэ цлэрылуэ хьуа иужь, адэ-анэм зы спектакли благьэклэкьым емьшлэу.

— Си анэр щыхущлэмыхьэм и деж папэ кьакьуэрти, япэ сатырым щысу кьызыэлпьырт, и нэпсхэр щилэхьщлэхьыу. Селъэурт абдеж дьдэ кьэмытлэхьыну, ар щыгькьэ сэри си гьын кьызыэригьакьуэм щхьэкьэ, — желэ Светланэ.

Зэи иуцэхуакьым

144

Кьызырэщлэхьымкьэ, Светланэ и унэцлэр Гугьуэтыжщ. ЛУГ-м (Ленинскэ учебнэ городокым) япэу щлэтлэхьауэ щытахэм ящыщ Батыр урысыбзэ ищлэртэкьым. «Уи унэцлэр хэт?» — жалэу кьыщепушлэым, адыгэбзэкьэ: «Гугьуэтыж», — жилэри жэуап итащ. Дэфтэрхэр лызыхым зэрызэхихам хуэдэу итхаш. Илэхьсиплэыр дэ-кьлауэ кьызыэриухамкьэ тхылыр кьыщратыжым, абы итыр Бэгьуэ-тыжт. Мыр си унэцлэхьым жила щхьэкьэ, зыри кьедэуакьым. Арати, апхуэдэу кьэнауэ нобэми йокьуэкьэ. «Дунейм щехьыжам Гугьуэтыжу ят-хыжауэ аращ ди адэр, — желэ Светланэ. — Сэ сценэ цлэ лей схуэхьуащ ар, си дэлэху нэхьыжьымрэ дэлэху нэхьыщлэм и кьуэмрэщ а унэцлэр зезыхьэр. Гугьуэтыжхэ зэрыщыту зэрызиблагьэри, си кьуэпсхэр Урыху (Кьуэгьуэлэхькьуей) кьуажэм кьызырэщепежьэри зэи зыщыз-гьэгьупщакьым, пщлэ, нэмыс яхуэсщлу, сакьэлэхьыкьуэу апхуэдэщ.

Хьуэпсаплэ

— Зы зэманым театрым и утыкум зэуэ кьыхьат Гьэсашэ Наталэ, Пащлэ Ахьмэд, Гергоковэ Тамарэ, Бэрэгьун Владимир, Дэбагьуэ Хьэсэн, Жанатаев Исмэхьил сымэ хуэдэ оперэ уэрэджылакьуэ лэхьщ-хэр. Кьапщтэмэ, цлэхухэми фьлуэ дыкьалыагьурти, Правительствоми пщлэшхуэ кьытхуищлэырт абы щыгьуэ. Иджыпсту гьуазджэм и луэхур

тлэклү дэхуэхауэ гу лызотэри, хуабжбу си жагъуэ мэхъу. КъБР-м и унафэщлэхэм хуабжбу сацгогугъ щэнхабзэмрэ гъуазджэмрэ нэхъри гулътэ хуащлыну.

Къомыхъула щылэ?

— Хъэуэ. Си профессорым жиэу щытащ: «Травиата» оперэм ущыджэгуамэ, гъуазджэм щыпхуэщлэну псори къэбгъэлъэгъуащи, укъыхэклыжми хъунуц». Сыхъэтищклэ уитц абы утыкум, цлыхум ягури я псэри плыгъыу. Пэжщ, пасэлуэу, илъэс 35-рэ флэкла сыхъуу, театрым сыхъылуыжащ. Жызмылауэ, сыхъыгъээщлауэ къэнахэм щхъэклэ гуныкъуэгъуэ сыщилэ щылащ, япэ илъэситхум а луэхуцлаплэмклэ сыблэклыну къызэхъэлъэклырт. Арщхъэклэ иужьклэ къызгурьлуэжащ сыт хуэдэ луэхури и зэманым цлэн зэрыхуейр икли сыщыгуфлыкъыжащ плалъэ клыхъклэ абы сыхъызэрыщызэтемыуылам. Уэрэджылаклуэ цлэрылуэ Патти Аделини зэрыжилауэ: «Утыкум и зэманым укъыкыжыфын хуейщ».

Итланэ. Унагъуэ гуныкъуэгъуэ силакъым. Уэрэджылаклуэ куэдым яхузэмыгъэпэщ унагъуэ дахэ силэщ: си къуэмрэ си пхъумрэ зыхуей хуэзэ, гъащлэм зи гъуэгу щыпхызышыфа цлыхухэщ, си щхъэгъусэрати, цлыху дыщэт. Куэд щлактым дунейм зэрехыжрэ, сыхуэарэзыщ, ахърэт нэху Тхъэм кърит. Си гуащэм, си адэ-анэм сигу мыныкъуэу сабийхэр къахуэзгъанэрэ лэжыгъэ луэхуклэ сежъэу щытащ. Аращи, зэрыпсэу лэщлагъэмрэ ар къыдэзылыгъ унагъуэрэ зэгъусэу щилэм и деж, пхъурылэху-къуэрылэхухэмклэ, абыхэм къалъхужахэмклэ щынасыпыфлэм и деж цлыхубзыр нэгъуэщл сыт зыщлэхуэпсынклэ хъунур?! Гуклэ сыщлалэ, япэми хуэдэу сыгушылэрей щхъэклэ, къызгуролуэ гъащлэр псынцлащэу зэрыблэлъэтар. Зэрыжалэу, уи щлалэгъуэр щлэх-щлэхыгурэ уигу къэбгъэклыжмэ, жыгъэр къыпклэщлэзэрыхъауэ аращ.

Сыщлыхубз насыпыфлэу къызолыгътэ, си теплэмкли, си дуней тетылэмкли гурылуэгъуэ къыщлэклынщ ар. Япэми хуэдэу сынэфлэгуфлэщ, сыжыджэрщ, гушылэныр зыхэслъхъэ щылэкъым. Нобэр къыздэсым къысщыцла дыхъэшхэн гуэрхэр ягу къагъэклыж.

— Ехъуалэныгъэ куэд дяпэкли уилэну, уи бынхэмрэ абыхэм я быныжхэмрэ узыншэу илъэс лэджэ къахуэбгъэщлэну ди гуапэщ, Светланэ. Лъэпкъым и набдзэу узэрыщытым зы мэскъалкли клэрымыхуу, иджыри куэдрэ Тхъэм утхуигъэпсэу.

Епсэлъар ИСТЭПАН Залинэщ

2019 гээр Театрым и илбэсц
ЛЪЭПКЪ КУЛЬТУРЭМ И ХЪУМАПИЭ

ФIыуэ плбагъу лэжбыггэм ехъулэныггэ кбыпхуихъу, лэапкэ хъуугъуэфIыгъуэр бггэбагъуэу, адыгэ цэнхабзэм и зыужьыныггэм хэлхэныггэ хуэпцIу улэжэфын папцIэ а кбыхэпха IэщIаггэм укбыхуиггэщIауэ цытын хуейщ. Нобэ ди псэлбэгъу щIалэм и гум фIэфIу кбыхиха лбагъуэр гъуэгъу бгъуфIэу кбыхущIэкIри, ди республикэм и мызакъуэу, нэгъуэцI хэггэгъухэми кбыщацихуну хунэсащ: триха клип 30-м нэблаггэр Урысей

псом цызэбгыркIащ, гукбинэжу екIуэкIащ кбызэриггэпэща пшыхьхэр, цIыхубэм фIыуэ ялбэгъуащ абы иггэува спектаклхэр.

146

Андзор и диплом лэжбыггэу цытауэ япэу утыку кбрыхьа «Анэр нэм хуэдэц» («Сердце матери», Кайтов Сергей) спектаклыр цIыхухэм ягу дыхьащ, «Мыщэ и кбэуэ Батыр» таурыхьым кбытрищIыкIар театрми кбэуажэхэми цаггэлбэгъуащ, «БлэкIам кбэггээ илэкбым» («Ретро», Галин Александр) спектаклыр КбБР-м и Театрым и лэжбакIуэхэм я зэгъухэныггэм нэхьыфIу кбилгытахэм ящыщ зыщ, «Хэпэщыпхэ» (IутIыж Борис) мактамэ комедиер ноби щIэупцIэшхуэ илэу, пэшым щIэз зэхуишэсу йокIуэкI. ЕмкIужым ди кбэуэи республикэхэм циггэува «ЛбыщIэж» («Кровавая свадьба», Федерико Гарсиа Лоркэ, Мейкбэуапэ), «Гуащэмьдэ и нысэ хэдэкIэ» (Хбурмэ Хбусен, Мейкбэуапэ), «Гу псысэ» («Гъатхэ гукбэкIыжхэр», IутIыж Борис, Черкесск) спектаклхэри ехъулэныггэ зилэт, абыхэм Налшык дызэрыщеплгари Андзорщ зи фIыггэр.

Адыгэ Республикэм гбэуаджэхэмкIэ щIыхь зилэ и лэжбакIуэ, режиссёр, сценарист, продюсер ЕмкIуж Андзор и ехъулэныггэхэм лбабжбэ яхуэхум, и лэжбыггэм хэлб цэхухэм, и мурадхэр зыхуэдэм дыщиггэгъуазэмэ тфIэфIу, упцIэ зыбжанэкIэ зыхуэдггэзащ.

— Зэчийрэ гбэуаджэмрэ зэгъухьплэ имыIэу зэпхащ. Зэчийр цIыхум игу кбэкI, и цхьэм цызэблэкI гупсысэ гбэщIэгъуэнхэр арамэ, а гупсысэхэр гбэщIэм хэпца, дахэу утыку кбрыхьа зэ-

рыхъур — ар гъуазджэщ. Уэ а тлуми узэрыхуэшэрыуэм гу лъумытэнклэ лэмал илэкъым, укъызэрытцыхуа лэжыгъэхэм ятепщыхьмэ. Сыхуейт уи лэщлагъэм ухуэзыша лъагъуэм зэ уриплъэжыну, ар къыхэпха зэрыхуам дыщыбгъэгъуэзэну.

— Сызэрыцыхькыгъуэ сызэхуапсэ лэщлагъэр арат. Сэ кино сыщеплъкыгъуэ, экраным кыгъэлагъуэм и закъуэтэкъым слъагъур, атлэ абы кыщыхуэ дэтхэнэ луэхугъуэм и щхьэусыгъуэри си щхьэм щызэпкырысхырт, а слъагъум и щылабгъэ кыдэлъынклэ хъунур сэр-сэру зэзгъэзахуэрт. Апхуэдэ зэхэщыхькыгъуэ сызэригъуэ гу лъитат ди адэм, икы курыт школыр къэзуха нэужь, режиссёру седжэну сызэрыхуейр щыжеслэм, кызыдыгъащ. Юристу, экономисту срагъэджэну я мурада щхьэкыгъуэ, си хъуэпсаплэр ягъэнэхъапэри, Кавказ Ищхьэрэм Гъуазджэхэмклэ и къэрал институтым сишауэ щытащ ди адэм. Си насып кырихьэкыгъуэ, а гъэм драмэ театрым и режиссёрхэр шагъэхъэзыр курс кызылауахат, абы и пэкли иужькыгъуэ апхуэдэ щылажакъым. Сэ сызыхуейр арати, сыщытэтыгъащ. Ильэситхум и ныкыуэм — Кулиев Борис, адрей ныкыуэм Теувэж Султлан драгъэджащ. Куэд кыдатащ а тлум, театр режиссурэм нэхьыфлэ дыдэу хэзыщыхькыгъуэ республикэм ис лэщлагъэлт ахэр, сыт хуэдэ ущытэми и жэуап ящыбгъуэту. Институтыр кыщызыухым Теувэжым и нэлэ щытэту Щоджэнцыхькыгъуэ Алий и цлэр зезыхьэ Къэбэрдей драмэ театрым сэ щызгъэуващ «Анэр нэм хуэдэщ» спектаклыр. Ди диплом лэжыгъэхэм еплъыну Москва кыкыла гупым си лэдакыгъуэщыхькыгъуэ ягу ирихъауэ кыщытэмынти, си егъэджакыуэм епсалъэри, си щытэныгъэм Москва щыхэзгъэхъуэну лэмал зэрыщытэрыр кызыжащ. Ар си хъуэпсаплэт сэ а зэманым икы си адэ-анэм кызыдагыгъуэри, Ленкомым епхауэ лэщлагъэлхэм я щытэныгъэм щыхагъахъуэ академием, Москва дэтым, сыкылауэ. Мыбдежми си кытэн кыщытэлауэ схужытэнууэ театрымрэ кинонэрэ я режиссёр цлэрыуэ, СССР-м и цыхубэ артист Захаров Марк и гъэсэн сызэрыхуамкыгъуэ. Ди институтым лэщлагъэм и щэху псоми сыщыхурагъэджамэ, Захаровым а лэжыгъэр зыхуэдэр кысхуэлауихащ. Сэ абы сыхыгъэлэжыкыгъуэ езым игъуэуэ спектаклхэм, махуэм тцыла лэжыгъэр езым и пэшым щызэпкырытхыжырти, хуамрэ мыхуамрэ зэхэдгъэкыгъуэ. Сэ сызыкыгъуэщытэныгъэм спектаклхэм щыджэгурт Урысейм и актёр цлэрыуэхэу Караченцов Николай, Абдулов Александр, Чуриковэ Иннэ, Певцов Дмитрий, Збруев Александр сымэ. Ахэр сценэм зэрыщыгъэлажыгъуэ дригъэплырт Захаровым, кызыэрытцыхькыгъуэ кыщытэууэщытэрыт, езым и лэжыкыгъуэ тхуэпкырыхырт. Дуней псом кыщытэцыхуэ режиссёрым деж щызгъэкыла ильэситыгъуэ зы институт псо

ирикъуу жыплэ хъунуц. Илъэс 22-рэ сыхъуу арат абы щыгъуэм, ауэ и зы псалъи, и зы гупсыси зэрыблэзмыгъэкӀыным иужь ситы сыщылащ. Иджыри къыздэсым нэхъыбэжу къызэрытӀэпӀыкӀыурэ макӀуэ абы деж щыслъэгъуамрэ щызэхэсхамрэ, сыщылажьэкӀэ абы и псалъэ гуэр, и еплъыкӀэ гуэр къызыкъуэсхыжу апхуэдэщ. Къапщтэмэ, Теувэжым-рэ Кулиевымрэ, ещанэу — Захаровым я деж къыщысцӀа лэжыгъэм и пӀальэр зэхэслъхэжу купкъ схуэхъуауэ жыплэ хъунуц. Режиссёр ІэщӀагъэм сыпэрыхъэн ипэ къихуэу «Мосфильм»-м илъэсиблӀэ сыщылэжьащ, «Херувим», «Бедная Настя», «Гибель империи» фильм-хэми актёру сыщыджэгури, сэ сызыдэлэжьэнухэм я ІэщӀагъэм и щэхухэри зэзгъэщӀащ.

— Уи ІэщӀагъэм апхуэдизкӀэ удехъэхри, режиссёруи актёруи Москва ущылэжьэфынут, уи зэфӀэкӀхэм зебгъэужынымыкӀи Іэмал нэхъыбэ ущӀӀэнут абы. Сыт е хэт Къэбэрдей-Балъкъэрым укъэ-зышэжар?

— Си адыгэпсэм сыкъишэжащ. Москва нэхъыбэ щызэбгъэху-лӀэфынут, ауэ уи бзи, уи лъэпкъи, уи хэкуи зыщыбгъэгъупщӀэу, нэгъуэщӀым утелэжьэн хуейуэ арат. Си щӀэныгъэм, ІэщӀагъэм хэзгъэхъуэн мурадкӀэ, а илъэс бжыгъэр зыхуэзгъэшэчащ. Хамэ щӀыплэ ущыщӀӀэхэм деж лъэпкъ зэхэщӀыкӀыр нэхъ гуащӀӀэу къыппкъырохъэ. Уи адэжь лъахэм ущыпӀэщӀӀэкӀэ, гурэ псэкӀэ нэхъ упыщӀа мэхъу, бэджыхъым хуэдэу узэщӀӀӀулӀэ а гупсысэм. Зи ужь сит Іуэхур си хэку щысцӀӀэну сыхуейт, си зэфӀэкӀыр адыгэм къыхуэзгъэсэбӀыну нэхъ къасщӀтэрт, си анэдэлъхубзэр къыщыӀу утыкут сэ сыщылэжьэну си хъуэпсапӀэр. Арати, Къэбэрдей-Балъкъэрым сыкъэкӀуэжри, Къэбэрдей драмэ театрым сыкӀуащ. Сыкъащтэну режиссёр ІэнатӀэ яӀэтэкъым, ауэ садэлэжьэну срагъэблэгъащ. Театрым и художественнэ унафэщӀ Фырэ Руслан хуит сищӀри, «БлэкӀам къэгъазэ иӀэкъым», «Мыщэ и къуэ Батыр» спектаклхэр згъэуващ нэхъ пасэу. ИтӀанэ Адыгэ Республикэм щэнхабзэмкӀэ и министру щыта Къул Мухъэмэдрэ Цей Ибрэхым и цӀэр зэрихъэу щыӀэ Лъэпкъ театрым и художественнэ унафэщӀу лэжъа Щхъэлахъуэ Светланэрэ срагъэблагъэри, МейкӀуапэ спектаклитӀ щызгъэуващ.

— Абы щыбгъэува «ЛъыщӀэж» спектаклым испанхэмрэ адыгэхэмрэ зэрыщызэпыщӀар, абыхэм я хъэл-щэн, къафэ зэхэтхэр адыгэ актёрхэм зэрагъэзэщӀар, испан-адыгэ макъамэхэр утыку къызэрыщыӀуар... Мыр цӀыхубэм щӀэщыгъуэ, телъыджэ ящыхъуа лэжыгъэт, Андзор, тепсэлъыхъыжахэм я бжыгъэм-рэ жаӀахэмрэ, ноби а спектаклыр зи нэгу щӀэт куэд зэрыщыӀэм

тепщыхьмэ. Уеблэмэ уи творчествэм зэкIэ абы япэ увьпIэр шиу-быду хуэбгъэфащэ хъунуц.

— Сыщеджэм щыгъуэ сигу илт а пьесэр, згъэувыну сехъуапсэрт. А испан хьэлыр зыгуэркIэ тпэгъунэгъуу къысщыхьурт. ИтIанэ иужь сыщыхьам зэбгъэдэпхынкIэ Iэмал имыIэу зэкIуалIэрт испанхэмрэ адыгэхэмрэ я хьэл-щэныр, дуней тетыкIэр, хабзэм щыщ Iыхьэхэр, цIыхухьумрэ цIыхубзымрэ я зэхуаку дэль пщIэр, анэм пщIэ лей зэрыхуащIыр, испан унагъуэм илх хабзэмрэ адыгэ унагъуэм щызекIуэмрэ зэрызэщхьыр умыгъэщIагъуэу къанэркъым. Сэ мыбы нэхьыщхьэу къыщызгъэлыагъуэр лыагъуныгъэкъым икIи зэныкъуэкъукъым, атIэ зи щхьэгъусэри, зи къуэ нэхьыжьри яукIа бзылхугъэр къыхуэна къуэ закъуэм тегужьейкIауэ абы зэрыщхьэщытырщ, анэм и образымрэ анэ гурыщIэм и куууагъымрэщ. Анэр ныбжькIи, лъэпкъкIи, динкIи зэхагъэжыркъым, анэр — анэщ. Абы и рольыр дахэу игъэзэщIащ Хьэлащтэ Саниет.

Къафэр лъэпкъым и хабзэмрэ и хьэлымрэ къэзыIуатэщ. Испан къафэм уеплэмэ, я лъым и пщтырагъыр, я зыгъэхьейкIэм и пхъавшагъыр, къыздэдэфэ цIыхухьумрэ цIыхубзымрэ я зэбгъэдэтыкIэр — адыгэ къафэр уи нэгу къыпфIыщIохьэ ухуейми ухуэмейми. Мыбдежым зэхэпх испан макъамэми адыгэмэ щоу. А псори щыхуэсIуатэм пшынауэ цIэрыIуэ Титов Тимур (Черкесск щыщц) сызэрыхуейуэ макъамэхэр схуитхашц. Актёрхэри зэчиифIэ защIэти, спектаклыр къыдэхьулащ. Ар Черкесски, Налшыки, Краснодари щыдгъэлъэгъуащ. «Наш Кавказский меловой круг» щIыналъэ театр фестивалым (Мейкъуапэ) спектакль нэхьыфIу къыщальытауэ щытащ, «Кубань театральная» щIыналъэ фестивалым (Краснодар) етIуанэ увьпIэр къыщыхьри, «Анэм и роль нэхьыфI» унэтIыныгъэмкIэ Хьэлащтэ Саниет ягъэлъэпIащ, «Театр. Чехов. Ялта.» театр гъуазджэм и дунейпсо фестивалым (Ялтэ) «Лъэпкъ сценэм нэхьыфIу цагъэува классикэ драматургие» саугъэтыр къыщыхуагъэфэщашц. Ялтэ и дунейпсо утыкум адыгэбзэкIэ щыдгъэлъэгъуащ спектаклыр. КъэпщытакIуэхэм яхэта, УФ-м и цIыхубэ артистхэу Райхельгауз Иосиф, Якубович Леонид, критик, гъуазджэ щIэныгъэхэм я кандидат Тимашевэ Маринэ сымэ къыхагъэщауэ щытащ хуабжьу ягу зэрырихьар.

ЦIыхухэм ягу дыхьа комедие хъуащ тхакIуэ, журналист Хьурмэ Хьусен и пьесэмкIэ Адыгейм щызгъэува «Гуащэмьдэ и нысэ хэдэкIэри». Мыр гушыIэ жанрщ, макъамэкIэ гъэнщIащ. Абыи Iэмэпсымэ псоми хуэлэрыхуэ Лосэн Тимур езгъэблагъэри, макъамэ гуакIуэхэр хуитхашц. Иджырей цIыху куэдым я зэхэтыкIэр, пщIыр

зэрагъэбагъуэр, гуащэхэмрэ нысэхэмрэ зэрызэхуцыгыр — аращ мы спектаклыр зытеухуар.

— Андзор, уи лэжьыгъэу сэ япэу слъэгъуар Акъ Мухьэрбэч и цлэр зезыхьэ Шэрджэс драмэ театрым цыбгъэува «Гу псысэ» спектаклырщ. Ар Налшык къыщашам тлуащлэу дыщыгуфлы-клат — лутыжым и бзэ шэрыуэмкIэ тха пьесэ купщлафлэр зэрыг-лъагъумрэ Шэрджэс театрым и актёрхэр къызэрытхуеблэгъам-рэ...

— Ар зи флыщлэр Акъ Мухьэрбэч и цлэр зезыхьэ Шэрджэс дра-мэ театрым и унафэщI Акъ Динэщ. Абы сригъэблагъэри, сызыхуей гуэр я деж цыызгъэувыну хуит сищлащ. Абы цыгъуэм гушыIэ мышыу мыхъуу, Шэрджэс театрыр драмэм зэрыпэлъэщынур, зыхуей хуэза пьесэ цлыхухэм я пащхьэ къызэрырихьэфынур я флэщ сщлыну сыхуей-ти, лутыж Борис и IэдакъэщIэкIхэм сыхэдауэ цытащ.

Театрым актёр куэд цылажьэтэкъым, Динэ ягъэувагъащIэти, ди къару зэхэтлхьэри дызэдэлэжьащ. Актёру мылажьэу, ауэ Кавказ Ищхьэрэм ГъуазджэхэмкIэ и къэрал институтым абы цыхуеджа-уэ щIалитI — Унэгъэс Замрэтрэ Мамыжь Азрэтрэ — унафэщIым и хуитыныгъэкIэ, къезгъэблэгъэжри, ахэри цыиджэгуащ а спектаклым.

150

— Хэгъэгу зепэщхьэхуэхэм ис адыгэхэр нэхъ зэгъунэгъу хъунымкIэ щэнхабзэ зэпыщIэныгъэм мыхьэнэшхуэ иIэщ. Уэри уи гуащIэ хыболхьэ Адыгэ, Къэбэрдей-Балъкъэр, Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм я театр гъуазджэм. Сыт хуэдэ мыхьэнэ ептрэ адыгэ зэрыс хэгъэгуищым я зэхуаку мы зэманым цыбхуа щэнхабзэ лъэмыжым?

— Япэрауэ, республикэхэр щхьэхуэ-щхьэхуэу зэхэзгъэкIыркъым. Си дежкIэ ар зы адыгэ лъахэщ, псоми ди зэхуэдэ адэжь щIыналэщ, абы хызобжэ шапсыгъхэр зэрыс щIыпIэри. Джылахьстэней щыIэ си адэ и пщIантIэжь сыдыхьэжа хуэдэщ сэ Адыгейм сыпщыхьэкIэ, апхуэдизкIэ си гур цоухабэри. Дэнэ сыщылажьэми, си унэжь си-сыж хуэдэущ къызэрысщыхъур. ЕтIуанэрауэ, щэнхабзэ закъуэкIэ мыхъуу, гурэ псэкIэ зэпыщIауэ цытыну, благъагъэкIэ зэрыубыды-ну, нэхъ гъунэгъу зэхуэхъуну сыхуейт ди цлыхухэр. Дэ дгуэшы-ни дыщIызэныкъуэкъуни диIэкъым, дызэгурылуэу, ди флыр дгъэ-багъуэу дыпсэун хуейуэ аращ. Мис а флыр, лъэпкъым бгъэдэлъ хъугъуэфIыгъуэхэр цызэхуэхьэсауэ диIэщ театрыр. ХабзэкIэ, бзэкIэ, щэнхабзэкIэ ди флыр дымыгъэлабгъуэмэ, сыт къыдэкIуэтей щIэблэр зыщIэтпIыкIыну, сыткIэ ди гъунэгъухэм дыкъызэрацIыхунур? А псори театрхэр зэдэлажьэурэ ямыхъумэмэ, зрамыгъэужьмэ, цлыхухэр

драгъэхъэхрэ кыызэщIамыгъэулуэфмэ, дэ тщIэм зыри и мыхъэнэкъым. Абы и лъэныкъуэкIэ театрыр къаруушхуэщ, къалэнышхуи егъэзащIэ.

– Лъэпкъ театрым и мыхъэнэр зэрыныр гурылуэгъуэщ. Нэхъыщхъэр абы цIыхум иритыфырщ, Адыгэ театрыр лъэпкъым зэрыхуэщхъэпэрщ.

– Театрыр лъэпкъым и напэщ, лъэпкъ хъугъуэфIыгъуэм и хъумапIэщ. Адыгэ гупсысэкIэ, адыгэ луэху бгъэдыхъэкIэ, адыгэбзэ – мис ахэращ Адыгэ театрым лъабжьэ хуэхъур. ЦIыхум театрым зыщигъэпсэху къудей мыхъуу, Iэмал имыIэу дерс гуэр щилъагъун, щызыхилъхъэн хуейщ. ГъащIэ гугъум къыхэпшу театрым къепшшэла цIыхум спектакль купщIэншэ е езым псэхупIэ къезымыт гугъусыгъу гуэр къызыхэщ и пащхъэ къипхъэ хъунукъым. Сыт хуэдэ жанрым ит спектаклами цIыхум фIы, щхъэпэ гуэр къыхихын хуейщ, е IэщIэщIа мыхъумыщIагъэм иригъэгупсысыжу, ар зэригъээкIуэжыным хуиунэтIын хуейщ. Абы и лъэныкъуэкIэ театрыр IэмалыфIщ. АбыкIэ къыдэкIуэтей щIэблэри пхуэгъэсэнущ, курыт ныбжьым итхэри гъащIэм хуэбущиифынущ, зи ныбжь хэкIуэтахэми ягу жьы дебгъэхуфынущ.

– Уи IэщIагъэмкIэ къэдгъээжынщи, Андзор, абы и щэху гуэрхэмкIэ сыноупщIынут. ТхакIуэм и IэдакъэщIэкI тхылъым итым «псэ къылуегъакIэ» режиссёрым. Бгъэувыну узыхуей пьесэр къызэрыхэпхыр, ар утыкум псыхъа зэрыщыхъур сфIэгъэщIэгъуэнщ.

– «Уэдджэ пьесэр умылъагъумэ, бгъэувыну иужь уимыхъэми хъунущ», – жиIащ Захаров Марк. ЦIыхубэм я пащхъэ къипхъэн пьесэ къыхэпхыфын папщIэ, псом япэрауэ, тхылъым унэмыс щIыкIэ, хужьымрэ фIыщIэмрэ гъащIэм щызэхэбгъэкIыфу щытыпхъэщ. КъищынэмыщIауэ, режиссёрыр тхылъ щеджэкIэ, и щIылу тель гупсысэракъым и щхъэм щызэпкърихыр. АтIэ абы и щIагъыбзэр къилъагъуфу, купщIэр къиубыдыфрэ гупсысэ нэхъыщхъэр ешэжъа зэрыхъур иубзыхуфу щытын хуейщ.

Сэ, псалъэм папщIэ, тхакIуэм жиIэну зыхуеяр къызгурылуа нэужь, ар цIыхум я пащхъэ зэрислхъэнур, гупсысэ нэхъыщхъэр сценэм къызэрисхъэнур акъылкIэ зэзгъэзахуэрэ соджэ. Зы тхыгъэм режиссёрипщIэ ебгъаджэми, езыхэр зэрыхуейуэщ зэралъагъунури зэрагъэувынури. Псалъэм къыдэкIуэу жыпIэмэ, Шекспир и «Ромео и Джульетта» пьесэр дапщэрэ ягъэува, абы щыгъуэми зыкIи земыщхъу.

Гупсысэр псом нэхърэ нэхъыщхъэщ, къыкIэлъыкIуэу ролхэр зей актёрхэр а уздеджэм къыболъагъу, ахэр пэжу бгуэшынымы

хьэнэшхуэ илэщ. Спектаклыр хьуауэ сценэм кьипхэнымклэ кьалэн ягъэзащлэ щлэтыну макъамэми, уэздыгъэр «зэрыджэгуми», утыкур зэрыгъэщлэрэщлэми, нэгъуэщлэ куэдми. Мис а псори зэуэ уи щхьэм щызэбгъээзэхуэфрэ, лэжыгъэми щызэппхыфмэ, уи мурадар кьохьулэнущ. Жэуаплыныгъэ нэхьыбэр зи пщэ кьыдэхуэр, дауи, режиссёрырщ. Абы сурэтыщлэри, композиторри, хореографри, макъамэтхри, актёрхэри зэришалэу и еплъыклэр ягуригъалуэу зедигъэлэжьэн хуейщ. Зыгуэр мыхьуарэ, зыгуэр и кьалэным пэмылэщарэ — кьуаншэр режиссёрым и закъуэщ. Абы щыуагъэр зым дежкьли иригъэкьуэтэкьлэ хьунукъым, сыт щхьэкьлэ жыплэмэ, псомкьли жэуап зыхьыр езыраци, абы кьызэрызэригъэпэщыфырщ флагъыр зэлъытауэ щытынур.

— **Актёрым ролым зыщыхуигъэхьэзырклэ, езыр зыхэпсэукь дунейр палъэкьлэ щогъупщэж икьли фащэр зэрызыщыхыжу а образым кьикьыжыфыркъым, арыншамэ, кьехьулэнутэкъым и ролы. Режиссёрри апхуэдэ «дуней щхьэхуэм» щыпсэурэ спектакль щигъэувклэ?**

152

— А бгъэувыр уи флэщ мыхьужмэ, уи гъащлэм хэхуэнауэ щымыгмэ, актёрым и флэщ пхуэщлынукуым, ар театреплъхэм я деж нэхьэсыфынукуым. Сэ зыгуэрым сыщелэжыым деж премьерэм нэсыху абыклэ сопсэу, аращ гъащлэ схуэхьур. Ар си анэми, си унэм щлэсхэми ящлэри, си гугъу кьащлынукуым. Сыщыжеи, сыщылажыи, цлыхум сашыхэти силыгъщ сэ абы. Гупсысэкьлэ кьэбгъэщлэ еплъыклэр актёрхэм я пащхьэ иболъхьэ, езыхэми зы хьэлэмэтагъ гуэр халъхьэжри, апхуэдэурэ зэфлоувэ спектаклыр. Гъэщлэгъуэнщ а лэжыгъэр. Актёрри режиссёрым хуэдабзэщ. Зэ жеплар, ебгъэлъэгъуар зэригъэзахуэ зэпытци, махуэ кьэс щлэ гуэр кьыпхухэхь абы. Узэдэлэжьурэ псыхьа мэхьу а уи нэгъу щлэтыр. Премьерэм и пэ кьыхуэ тхьэмахуитлэращ нэхь хьэлъэр. Абы щыгъуэм мис а жыхуэплэ «дуней щхьэхуэм» узыщлеубыдапэ. Сызэрыпсэури сызэрыбауэри зиужь сит лэжыгъэращ. Щагъуэкъым премьерэ нэужьым узэрыт щытыклэри, апхуэдизу гукьлэ, псэкьлэ узыщлэшэу узылыгъар бутлыпщыжын хуей мэхьури. Ауэ гъащлэм сыт щыгъуи кьыпищэркъэ? Апхуэдэ дьдэу узыхуэплэщлэ гуэрым аргуэру иужь уохьэ. Творческэ цлыхум игъэв гурыщлэщ а зи гугъу сщлэхэр.

— **Андзор, иджыри кьэс театр режиссёру утцлыхуами, иджы кинорежиссёру утыку укьыхьащ. Киностудие Налшык щыбогъэлажьэ, абы уэрэдхэмклэ клипхэри, нэгъуэщлэ лэжыгъэ куэди щыщлэщ. Ауэ нэхьыщхьэр полнометражнэ художественнэ фильм зэрытепхаращ, дауэ абы узэрыхуэкьуар?**

— Ильэсипл мэху Налшык кыщызэлусха «Кавказфильм» киностудииер зэрылажьэрэ. А палэм кыриубыдэу операторхэр кьетшэлэщ, зэрытхузэфлэклэ техникэр зэдгьэпэщэщ, гупыфл дызэрыгьэхуауэ дызэдолажьэ иджыпсту. Сэ куэд шлауэ сехуапсэрт кино тесхыну, сехуапсэрт ди лъэпкыым и шыфэлыфэр, и щыфлэ-псэу-клэр, ди шыналэм и дахагыр, беагыр утыку ин щызгьэлъэгъуэну. Сыт абы сыкыыхуезыджар? Москва сыщыщылэм щыгъуэ, актёру сезыгьэблажьгэхэм кысхуагьэфащэр Кавказым кыкыла шлэпхьаджащлэ, лыукл ролхэрат. Зэи арэзы сытехуакыым апхуэдэ роль. Армырами, сыарэзытэкыым урысей кинохэм кавказ лъэпкыхэм кьахэклахэр бзаджащлэу, елуящлэу кызырэрыщагьэлажьгъуэм. Кино зыбжанэ я цлэ кыслуэфынущ, зы урыс лыхужь хэтрэ, Кавказым щыщ кыуейщлей гуэрхэр абы пэщлэту, ахэр кыаукыу. Ауэ щыхыукыи, сценаристри, режиссёрри, лыхужьри Кавказым зэи щымылауэ, щыпсэухэри ямыщлыхуу. Сэ мис а щытыклэр нэгъуэщл лъэныкыуэклэ кьэзгьэлъэгъуэну сыхуейщ.

— **Сыт «Невиновен» фильмыр зытеухуар? Хэт сымэ хэтыр?**

— Си фильмым лъабжьэ хуэхуар гьащлэм кыщыыхуа, сэ сызрихьэлла луэхугъуэщ. Нэхъ зытегьэщлар адыгэм и зэхэтыклэр, нобэрей гьащлэм зэрыхэзагьэр, кьэрал унафэм шлэту зэрыпсэур, езым и лъэпкы хабзэ зэрилэжыр, адрей лъэпкыхэм псалъемакыыншэу зэрадэгъуэгурыкыуэр аращ. «Сыту флы уадыгэну», — жызоле сэ куэдрэ. А флагыр ди дуней тетыклэклэ, ди лэжыгьэклэ дгьэлъэгъуэфмэ, ди насыщ.

Кьэбэрдей-Балькыэрым, Кьэрэшей-Шэрджэсым, Адыгейм, Москва щыщ актёрхэр хэтщ абы. Актёр лэщлагьэм хуемыджарэ ирымылажьэрэ зыри хэзгьэхыакыым, уеблэмэ сабийхэри актёр студиём кыуэхэм ящыщ кыыхэсхащ. Абы папщлэ республикищми актёрхэм сащыхэплэри, ролхэр нэхъ зыхуэфащэхэр кьетшэлэщ. Фильмыр щытетхащ Кьэбэрдей-Балькыэрым, Кавказ Ищхьэрэм хиубыдэ хэгьэгухэм, Москва, Санкт-Петербург, Ростов, Краснодар кыалэхэм. Фильмым и лыхужь нэхыщхьэхэр КьБР-м шлыхь зилэ и артист Хьэмырзэ Ахьмэдрэ АР-м и Урыс кьэрал драмэ театрым и артисткэ Дрожжинэ Татьянаэрэщ.

— **Луэху шлэщыгъуэ гуэрщ зи гугъу пщыр, Андзор. Жыплэм сыздедалуэм зы гупсысэ сигу кьэклащ — Кавказымрэ киномрэ. Сыт хуэдизклэ зэпэгъунэгъу а тлур? Сыт ди деж щытепхыфынур Голливуд, Индием, Москва щашлэхэм кыащхьэщыкыу?**

— Ди щыуэпсыр, ди щыхухэр, ди дуней тетыкIэр, ди хабзэхэр зэрызэтемыхуэм хуэдабзэщ ди кинохэри зэщхь зэрымыхьунур. Дунейри щыхухэри, кьапщтэмэ, щхьуэкIэплъыкIэщ. А псори зэрызэмыщхьракъэ гьащIэр гьэщIэгьуэн, щIэщыгьуэ зыщыжыр?! Голливудыр кино и утыкушхуэу ябж щхьэкIэ, тепхыни тезыхыни диIэщ дэри. Абы ипкъ иткIэ, дэтхэнэми и зэфIэкI игьэунэхун хуейуэ кьызолъытэ. Нэхьыщхьэр, дигу итлъхьа мурадыр зыхуей хуэзауэ, фильмым фIагь иIэу дгьэхьэзырынырщ.

— Уэ тепха «Невиновен» фильмымкIэ дгьээжынщи, Андзор, ар хэзыр зэрыхьуам дыщыгьуазэщ, нобэ дэнэ нэса, дапщэщ щыхубэм ялъагьуну ар?

— Фэ зэрыфщIэщи, фильмыр тепха нэужь, прокату птын ипэ кинофестивалхэм хэт мэхьу. Апхуэдэу ди фильмыр япэ дыдэу щыдгьэ-лъэгьуар Монреаль дунейпсо кинофестивалращ, ар Канадэ щекIуэ-кIащ. 1977 гьэ лъандэрэ Монреаль кьыщызэрагьэпэщ фестивалыр дунейпсо кинематографием кьыщыхьу Iуэхугьуэ нэхьыщхьэхэм хабжэ. Абы илъэс кьэс лэжыгьэ 300-м щIигьу ирагьэхь, кьэрал 70-м нэблагьэм щыщхэр хэтщ. Ар кьызэрежьэрэ блэкIа илъэс 42-м кьриу-быдэу иджы япэу Кавказым, адыгэхэм ятеухуа фильм утыку кьыщра-хьауэ аращ.

Фестивалым ди фильмыр зэрыхэттар си мызакьуэу, кьыздэла-жьэ гупми, Кавказ Ищхьэрэми я ехьулэныгьуэу кьызолъытэ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, ди лъэпкьхэм я шыфэлыфэмрэ я псэукIэмрэ америкэ щыхухэм, дуней псом я пащхьэ итхьащ. А фестивалым Урысейм щытраха кино зыбжанэ цагьэлъэгьуащ, ауэ ди кьэралым лъэпкь зэмылэужьыгьуэ куэд зэрисри, абыхэм езыхэм я хабзэрэ я дуней тетыкIэрэ яIэжу зэрыщытри псоми ящIэркьым. Фильм нэужьым, хамэ кьэрал зэмыщхьхэм ящыщ куэд кьызбгьэдыхьэурэ я гупсысэхэмкIэ кьыздэгуэшащ, яфIэгьэщIэгьуэну куэдым щIэупщIащ. Гьэлъэгьуэ-ныгьэ нэхьыщхьэм нэмыщI, езы Монреаль кьалэдэхэм папщIэ иджыри зы пщыхьэщхьэ ягьэлъэгьуэжащ ди лэжыгьэр. Ар щы-хьэт тохьуэ фильмым и япэ «лъэтеувэр» кьызэрыдэхьулам. ИужькIэ, фильмыр хэтащ Урысейм, Израилым щекIуэкIа фестивалхэм икIи саугьэтхэр кьыхуагьэфэщащ. Псалъэм папщIэ, Сочи щекIуэкIа «Сочи Фильм Фестиваль» ещанэ дунейпсо кинофестивалым саугьэт нэхьыщхьытIри кьэзыхьар ди фильмиращ.

— Ар хуабжьу гьэщIэгьуэнщ, куэдрэ кьэхьуркьым саугьэт нэхьыщхьытI зы лэжыгьэм щрат.

— Пэжщ, Замирэ. Ауэ мызыгьуэгум дэри дгьэщIагьуэу кьэпщытакIуэхэм я саугьэтри («Самый лучший фильм») еплъахэм

ягу зэрыдыхьам и нэцэнэ саугьэтри («Приз зрительских симпатий») ди фильмым кыыхуагьэфэщаш. Ар кызыхэклауэ кьэслытэр мырац: кинофестивалым и кыызэгьэпэщаклуэхэм кыызэрыхагьэщамкIэ, абы мурад нэхьыщхьэу иIаш кино гьуазджэр кьагьэсэбэпу льэпкь зэмылIэужьыгьуэхэм кьахэкIа цыыхухэр нэхь зэпэгьунэгьу зэхуащIыну, дунейм тет цэнхабзэ зэмыщхьэм я фыпIэхэр ягьэльэгьуэну. Абы елытамэ, дэри ди IэдакьэщIэкIым кыыщыIэта Iуэхугьуэхэм дин, бзэ, цэнхабзэ зэмыщхьэ зезыхьэ цыыхухэр зэпэблагьэ хьуным укьыхуриджэу арац. Льэпкь зэмылIэужьыгьуэхэм кьахэкIа цыыхуу гьащIэм щызэрихьэлIэхэм я зэхуаку кыидэхьуэ зэпэщIэувэныгьэм, щIэщхьум, гукьеуэм емылгытауэ шыIэныгьэр, зэхэщыкIыр, зэгурыIуэр тепщэ мэхьури, фильмыр дахэу еух.

Абы иужькIэ нэгьуэщI зэхьэзэхуэ куэдми дыхэтац, уеблэмэ Санкт-Петербург щеклуэкIа «Белые ночи» кинофестивалым унэтIыныгьыщым нэхьыфIу дыкьыщалыгытац: «Фильм нэхьыфI», «Еплба-хэм нэхь ягу ирихьа», «Режиссёр нэхьыфI». Абы саугьэтиц кьитхац.

— ТеатрымкIэ кыыщIэддзаци, театрымкIэ духыжынщ, Андзор. Сыт уи дежкIэ театрыр? Абы укьыщIэзышын нэгьуэщI IэщIагьэ е кьару гьуэр щыIэ?

— Театрыр си дежкIэ гьащIэм щыщщ, гьащIэр театрым зэрыщыщым хуэдэу. Театрыр гьащIэм и гьуджэщ, апхуэдабзэуи жыпIэ хьунуц ар льэпкьым и напэу. Дауэ адыгэ цыыхумрэ адыгэ театрымрэ зэпэлэщIэ зэрыщIыну?

Дэ ди театрами адыгэпсэ хэтын хуейуэ кыызолыгьтэ сэ. Льэпкьым ехьулэныгьэ нэхьыфIу иIэр театрым щызэхуэхьэса мэхьу — макьамэ, кьафэ, сурэт, уэрэд, литературэ ирехьу. Абы я нэхьыфIыр кыыхахьурэ утыкум кыыщрахьэм — телыджэ мэхьу! Апхуэдэуи дыхуэсакьын хуейщ театр утыкум ди льэпкь напэр тезыхын Iуэхугьуэ кьимыхьэным. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, театрыр цыыхур зыдэплъей льяагIэ гьуэрщ. Театрым кьаруушхуэ иIэщ льэпкьыр, цыыхубэр иуццинымкIэ, игьэсэннымкIэ. Абы кыыхэкIыу дыхуиткьым театрым и Iуэхур Iэпэдэгьэлэл, щхьэрыутIыпщ тщIыну. Сэ си лэжыгьэ е IэщIагьэ кьудейуэ щыткьым театрыр, атIэ ар си гьащIэщ. Дэнэ ськьыщдымыхутами, сыт хуэдэ Iуэху зезмыщытамы, спектакль гьэувьныр сэ зэи IэщIыб схуэщIынукукьым, гупсэхугьуэ мы гьащIэм кыыщызэзыгьыр аращи, цыыхур спектаклыфI зэрыхуэныкьуэр зыхьызощIэри.

— Упсэу, Андзор. Тхьэм ухущIигьэхьэ!

Епсэлъар **НЭЩIЭПЫДЖЭ** Замирэщ

Нарт хыбархэр

Жэмыхъуэжь Сэтэней яфлехь

Сэтэней Гъуд къалэ дэст.

– Сэтэней къэтхынщ, – жари шэсащ нартхэр.

Гъуэгу техъауэ, зэчэнджэщыжащ:

– Жэмыхъуэжь тхэмытмэ, къалэм дезэгынкъым, Сэтэней къытхуэхынкъым. Жэмыхъуэжь девгъаджэ.

Жэмыхъуэжь деж зы щалэ ягъэкуащ.

– Жэмыхъуэжь, зеклуэ дежъащ, – жилащ щалэм, Жэмыхъуэжь и пщылэм техъари. – Гъуд къалэ ткъутэнурэ Сэтэней къэтхынущ, гъусэ къытхуэхъу, ныддежьэ.

– Сывдежьэнт, си Іэщым къыпэрызнэн силатэмэ, – къыжрилащ Жэмыхъуэжь.

– Сэ сыкъыпэрынэ, къэбгъээжыху, Іэщым сэ сыпэрытынщ.

– Укъыпэрызнэнщ, си Іэщым я бжыгъэр къызжеплэмэ. Си Іэщым яхэплъи, я бжыгъэр къызжеІэ.

Жэмыхъуэжь и Іэщыр вагъуэ пэбжти, хэплъа щхъэкІэ щалэм хуэбжакъым.

– Си Іэщыр щыпхуэмыбжакІэ, дзыхь пхуэсщыркъым, – жери Жэмыхъуэжь щалэр къиутыпщыжащ.

Къыздэкуэжым мэш хъэсэ хыхъати, щалэм зы мэшыщхъэ къыздихъащ, и лъэрыгъыпсым дэнэри.

Щалэр нартхэ къахыхъэжа къудейуэ, мэш хъэсэр зейр къыкІэлъысащ:

– Си хъэсэм зы мэшыщхъэ хэщлащ, мэшыщхъэр къызэфтыж, – жери.

– Мэш хъэсэм зы мэшыщхъэ зэрыхэщлар зылъытам Жэмыхъуэжь и Іэщыр хуэлъытэнущ, – жалащ нартхэ. – Уи мэшыщхъэр уэттыжынщ, Жэмыхъуэжь и Іэщым укыпэрынэрэ езыр гъусэ къытхуэпщІмэ, – жралащ зи мэшыщхъэ къэтым.

Ар Іэщым къыпэринэри, Жэмыхъуэжь нартхэ ядежъащ.

Гъуэгу здытетым, нартхэр егупсысыжащ:

– Жэмыхъуэжь къыдэбздэджэкІыжынщи, Сэтэней тфлехынщ, дэ демыбздэджэкІмэ.

– Дауэ зэрытщынуэр?

– Зэрытщынурац: къалэм дыщыбгъэдыхъэкІэ шыр пырхъынуэрэ дыкъащІэнущ жытІэнщи, ди шым я пэр пытпхыкІ зытщынущ.

АбыкІэ зэгурыуэри ежьэжащ.

Гъуд къалэ нэблэгъауэ, зэрызэгурыуати, зым жилащ:

– Къалэм дынэсащ, шыр пырхъмэ, дыкъащІэнущ. Щхъэж и шым и пэр препхыкІ, я лъабжьэр упщІэкІэ ирепхэ.

Шы лъэбжьанэр упщІэкІэ папхыкІлащ, шым я пэри фэдэнкІэ щапхыкІлауэ фэ зытрагъэуащ. Жэмыхъуэжь нартхэр къыззеребздэджэкІар ищІакъым: и шым и пэр щикъузыкІлащ. Здэкуэм, Жэмыхъуэжь и шыр, жыы щимыгъуэтыжым, къытехуэри зэгуэудащ.

– Хъуакъым ар, Гъуд къалэ дынэсыпауэ щІэщхъу къысщыщІащ, – жилащ Жэмыхъуэжь. – Си шыр зэгуэудащ, нартхэ, лІо сщІэнур?

- Сыт пщэн? Шы зимылер Іыхьэншэщ, – кыжралаш нартхэм.
– Іыхьэншэ зывэзгьэщынкьым, – жери Жэмыхьуэжь и шыр и дамашхьэм трилхьащ, нартхэ яклэльежьэжри, Гьуд кьалэ дыхьащ, Сэтэней кьафьидихри, нартхэ япэ кьыдэклыжащ Гьуд кьалэ.
Сэтэней кьихьри, Жэмыхьуэжь и пщылэм техьэжащ.
– Ар хьункьым – Сэтэней Жэмыхьуэжь тфихьауэ, – жари нартхэр пщылэм техьащ. – Гьуд кьалэ щэткьутар уэракьым, Жэмыхьуэжь, Сэтэней кьыдэтыж.
Сэтэней кьаритыжын идакьым Жэмыхьуэжь:
– Си шыр щылэм, Іыхьэншэ сыхьауэ кьызыжефлащ. Іыхьэншэ хьуар фэрауэ кьыщлокл: Сэтэней фэстыжынкьым.
Ар жери, нартхэ пщылэм кьытрихужащ Жэмыхьуэжь.

Сэтэнейрэ уанащлэмпрэ

- Сэтэнейрэ нартхэ я уанащлэмпрэ зэрихьэллэщ.
– Сыт пхузэфлэклрэ, Сэтэней? Сыт уи Іэщлагьэ? – кьеупщлэщ уанащлэр.
– Махуэм зы цей сод, – жиладщ Сэтэней.
– Армэ, сэ махуэм зы уанэ сщыныщ, – жиладщ уанащлэм.
Абыклэ зэпихьэри, Сэтэней гуащэ цейр ибзащ, уанащлэри и Іуэху иужь ихьащ. Уанащлэр жан гуэрти, уанэр ищлри тьысыжащ. Сэтэней цейр дын имыхьауэ, дыгьэ кьухьэгуэ хьуащ. Сэтэней кьэгузэващ, дыгьэм худэплэейри жиладщ:
– Узэтэувылэркьэ – си напэр ток!
Сэтэней и хьэтыр кьылгагьури, дыгьэр зэтеувылэщ, гуащэм цейр дын иухьуху, и плэ иклакьым, цейр дын иуха нэужьщ щыкьухьар.
Уанэр и дамашхьэм трилхьэри, уанащлэр Сэтэней гуащэ деж кьуащ, дыгьэр щыкьухьэм:
– Укьэсхьакьэ, Сэтэней! – жери.
Сэтэней гуащэ:
– Узэклурэ уэмыклурэ сегьэплэ, – жери цейр уанащлэм щригьэ-тлэгьащ.
– Зэрыжалэм ухуэдэщ, Сэтэней! – жиладщ уанащлэм, цейр игу ирихьауэ.
Дыгьэм, кьухьэн ипэлуэклэ, и плэ йожыхьри, заулрэ зелэжьэ абы лъандэрэ – Сэтэней гуащэ и хьэтырклэ.

Сэтэней и гьыбзэ

Сосрыкьуэ зэрауклар кьыщищлэм, Сэтэней гуащэ Псыжь и нэпкьым теувэри мы гьыбзэр иусащ:

*Псыжь адрыщым,
Уэрэдэ-радэ,
Щаклуэ согьаклуэри
Кьогувэ,
Уэрэдэ-радэ.
Сэ согузавэри,
Уэрэдэ-радэ,*

*Мы псы нэпкыищхьэм
Сытети,
Уэрэдэ-радэ.
Щыгуу сызытетым,
Уэрэдэ-радэ,
Лъэгуажьэм нэси
Сыхохьэ,
Уэрэдэ-радэ.
И Тхьуэжьеижьри,
Уэрэдэ-радэ,
Щыунэ кыфлым
Щюзаиэ.
Уэрэдэ-радэ,
И афэ джанэр
Пхьуантэ фыццэжьым
Догьуатэ.
Уэрэдэ-радэ,
Си къаным и клуэдыжыплэр,
Уэрэдэ-радэ,
Хэт гуццэмэ
КъысхуІуэтэн...*

Насрэн

Іуашхьэмахуэ тЫсыплэ ищІри, Тхьэр нартхэ къахэплъащ: Тхьэгьэлэдж мэш ещІэ, Амыщ мэл хьушэр егъэхьу, Алыджхэ я унэм нарт тхьэмадэхэр щызэхохьэ, нарт щауэхэр Хьэрэмэ Іуашхьэ шурылъэс щоджэгьу.

Тхьэм игу зэгьауэ Іуашхьэмахуэ здытесым, Насрэн ЖьакІэ Іуашхьэмахуэ дэклЫн мурад ищІащ.

Іуашхьэмахуэ дэклЫн къахэкІатэкьым нартхэ абы ипэкІэ: Тхьэм и тЫсыплэти, иракуртэкьым.

Насрэн ЖьакІэ ирикуащ: уэсыр итхьум, мылыр икьутэурэ, дэкллащ Іуашхьэмахуэ.

Ар игу тухуакьым Тхьэм: къыхуэгубжьри, Насрэн ЖьакІэ бгым лъахъш клапсэкІэ ириІулащ. ИриІулІри, бгъэ къыщхьэщигьэтЫсхьэжащ. Бгъэм Насрэн ЖьакІэ и бгъэгур махуэм къреч, Насрэн ЖьакІэ и бгъэгур жэщым мэкІыж, арщхьэкІэ, нэху цакьэ – бгъэр къосри, Насрэн ЖьакІэ и бгъэгур къречыж.

Лыныбжь зыбжанэ дэкллащ апхуэдэурэ: Насрэн ЖьакІэ бгым зэрелулащ, бгъэри щхьэщыкІыркъым, еныкьуэкьу щхьэкІэ, лъахъш клапсэри хузэпычыркьым.

Лыныбжь зыбжанэ дэклауэ, Насрэн ЖьакІэ Тхьэм йоупщІ:

- Щыльээм къамыл щыкІрэ, мэл щыльхуэрэ?
- Къамыли щокІ, мэли щолъхуэ, – къыжрелэ Тхьэм.

Ар щызэхихкІэ, Насрэн ЖьакІэ лъахъш клапсэм нэхьри йоныкьуэкьу, еныкьуэкьу щхьэкІэ, лъахъш клапсэр зэпычыркьым, нэхьри зэрылъадэ фІэкІа.

Насрэн ЖьакІэ лъахъш клапсэм щеныкьуэкьукІэ, дунейр мэдджыздж, уафэр мэгьуагьуэ, щыблэ мауэри, Іуашхьэмахуэ еудыныщІэ.

Лыныбжь зыбжанэ докI итлани. Насрэн ЖьакIэ Тхьэм кьриутыпша бгьэр зэрыщхьэщысщи, и бгьэгур кьредзэгьукI.

– Щыльгэм кьамыл щыкIрэ, мэл щыльхурэ? – йоупщI Насрэн ЖьакIэ Тхьэм.

– Кьамыли щокI, мэли щолхуэ, – кьыжрелэ Тхьэм.

Ар щызэхикIэ, Насрэн ЖьакIэ лгьахгьш кIапсэм йоныкьуэкьу: дунейр мэдждыздж апщIондэху, уафэр мэгьуагьуэ, щыблэ мауэри, гуащхьэмахуэ еудыныщIэ.

Бгьэр щхьэщыс зэпытщ Насрэн ЖьакIэ, и бгьэгур кьредзэгьукI. Еныкьуэкьу щхьэкIэ, лгьахгьш кIапсэр хузэпычыркьым. Лгьахгьш кIапсэр щыхузэпымычкIэ, Насрэн ЖьакIэ, и гур кьызэфIонэри, и нэпсыр кьыщIож.

Насрэн ЖьакIэ и нэпсщ гуащхьэмахуэ лгьапэ кьыщыщIэж псынэ пщтырхэр...

Хьэмрий

Iэджэ щIащ абы лгьандэрэ, вагьуэ Iэджи ижаш, псышхуэ Iэджи жэщIыжаш. ЦIыхухэр мэзым щIэст абы щыгьуэ. Езыхэр жэр защIэт: мэз бжэнхэр ирахужьэрти, кIэбдзкIэ кьаубыдырт.

ХьэмрийкIэ еджэу зылI кьахэкIри, унэ ищIащ, бжэн кьиубыдри, бжьакьуэкIэ зэрилгьафэрэ Iэм иригьэсащ.

Зэгурым уафэм зыкьызэщIиуфIыцIэри, уафэгьуагьуэ уэшхышхуэ кьешхаш, щыблэ кьеуэри, жылэм я Iэхушэр зэбгрихуащ. Жылэм я Iэхушэм и лгьыхуакIуэ ежгьауэ бгьым здитым, Хьэмрий щыблэ зэуа жыг мафIэ щIэнауэ ирихэлIащ. Хьэмрий зы пхьэдзакIэ кьиштэри и унэ ихьэжаш, жыхафэм тетIысхьэри, мафIэ зэщIигьэнащ.

Нэху щырэ цIыхум заужьмэ – Хьэмрий и унэр итыжкьым: яжгьэ пщтыр Iэтэщ кьыхэнэжар. Ежгьэри лгьыхуащ – ягьуэтакьым. Ща-мыгьуэтым:

– Щхьэукьуэщ, мафIэм пэрыхуэри исаш, – жари кьагьээзжаш.

Кьагьээзжа щхьэкIэ, ягу загьэртэкьыми, лгьыхуакIуэ ирагьэжгьаш.

Хьэмрий и лгьыхуакIуэ ежгьам Iэджэ зэхикIухьаш. Ауэрэ, лыныбжь зыбжанэ дэклауэ, Тубэ нэсащ. Абы зыщиплгьыхьри щимыгьуэтым, кьыр лгьагэ гуэрым и лгьапэм щепсыхаш:

– Нэху щызгьэщынщ, – жери.

Нэхущым деж зыгуэр кьеджэ хуэдэу кьыфIэщIри кьызэщыуащ. И нэр кьызэтрихмэ, елгьагьу: зи лгьыхуакIуэ кьежгьар лгьахгьш кIапсэкIэ кьырыщхьэм епхаш, бгьэжытI кьыщхьэщысщи, и бгьэгур чэзууэ кьрауIукI.

– Уэра ар, Хьэмрий? – йоупщI. – Хэт и нэлат кьыптехуар?

– Сэращ, – жиIащ кьырым епхам. – Тхьэм и нэлат кьыстехуащ. «МафIэр пхьаш», – жери мыпхуэдэ хьэзаб кьыстрилгьыхьаш – кьырым срипхаш. Мы бгьытIри сщхьэщыкIынукьым: жэщым кIыжыр махуэм кьрауIукIыж.

– Дэ тхьэм дыпхуелгьэлунщ, Хьэмрий. ЦIыхур кьэсшэнщи, жэщи махуи дыпхуелгьэлунщ.

Жылэр щызэхуэсащ кьырым и лгьапэм, щызэхуэсащи, щIым нэкIукIэ хэлубауэ, тхьэ йолгьэлэ. Куэдрэ лгьэлэуащ цIыхур, ауэ Хьэмрий

бгым зэрепха кIапсэр зэпычакъым. Езым, цыхум къаздыхэплъэм, нэпс пцтырыр щIегъэкі.

Хъэмрий и нэпсыр псынэшхуэ хъуауэ бгым къыщIож ноби...

Нарт хабзэ

Нарт Ерокъуэ хъэщIапIэ ихъауэ хъэщIапIэ здисым, я пщащэм зы щауэ къылъыхъуащ. Пщащэр арэзы щыхъум, щауэм пIалъэ иратащ.

ПIалъэр къэсмэ, пщащэр иратыну зэгурыIуэри, щауэр дэкіыжаш, фызышэм зыхуищIын хуейти.

Ерокъуи дихъэхаш пщащэм. Дихъэхри, яфIихьын мурад ищIащ.

И хъэщIэгъуэ зэфIэкіати, Ерокъуэ къежъэжаш, къежъэжа щхъэкіэ жыжъэ къыIукакъым – псыхъуэ чыцэм хъуащ:

– Пщащэр псыхъэ къэкIуэнкъэ, – жери.

ЗэрыжиIауэ, псыхъэ къежъащ пщащэр, и дамахъхэм гуэгуэн тригъэувэри. Псы къыщригъахъуэм, Ерокъуэ пщащэр кIипхъуатэщ, шыплIэм къыдидзэри – макIуэ-мэлъей!

Махуэ гъуэгу кIыкIуауэ, пIалъэ зрата щауэр кърихъэлIащ:

– Гъуэгужъ апщий, Ерокъуэ! – жери.

– Упсэу апщий, щауэхъу, – жиIащ Ерокъуэ. – Гъээзж, пцIэншэ-рыкIуэ ухъуащ.

– Сыт сыщIэхъуар? – къеупщIащ щауэр.

– Пщащэр сэ сохъ.

– Пхьынкъым, – жери къыпэуващ щауэр.

– Плъэкімэ, сумыгъэхъ, – жиIащ Ерокъуэ.

– Апхуэдэ мурад пщIамэ, ди гъуэгу зэблэкIынкъым. Уи шабзэр зэлудзэ.

Щауэр епсыхри, и шабзэр зэлудзаш.

Ерокъуи епсыхаш, пщащэр иригъэувэхри. И шабзэри зэлудзаш.

Нарт шууитыр щызэпэувым, пщащэр яку дыхъащ, и IэлъэщIыр зытрихри.

– СылIэм и гъунэщ: фызэрызгъэукIынкъым, – жери пщащэм и IэлъэщIыр нарт щауитыым яку дидзаш.

Пщащэм фIэлIыкIри, тIуми я Iэщэр иралъхъэжаш...

Абы къыдежъауэ, нартхэ хабзэ яхуэхъуащ: яку цыхубз къыды-хъауэ, Iэцэ кърахыжакъым, цыхубз и псалъи ебэкъуакъым.

ЯЖЪЭГУАЩЭ, Е ХРУСТАЛЬ ТУФЛЬЭ ЦЫКІУ

Еуэрэ-еуэрэт, жи, зы уэркыжь псэут, цыхухэм пщІэ кыыхуащІу. Абы и щхьэгусэр лІэри, етІуанэрейуэ физ кыишэжат, ауэ кыишэжам жэ бзаджэ зэщІихрэ цыхуи зримыпэсу апхуэдэт.

Фызым пхьуитІ илэт, я нэкІукІи, я акылкІи, я хьэлкІи кьэ-зыльхуа я анэм ещхьыркьабзэу.

Лыми илэт зыпхьы, гу щабэу, нэгүфІэу, тІасэу – ари и анэ тхьэ-мыщкІэм дежкІэ кІуэжат. Абы и анэм нэхьрэ нэхь дахэрэ нэхь цыхуфІрэ дунейм цыхубз тетакьым.

Арати, унэр нэгүэщІ унэгүащэм кыыхуонэ. Мис абдежым кыи-щегьэлгагыуэ абы и хьэлыр. Фызым игу зыри ирихьыртэкьым, ауэ псом нэхьрэ нэхь илгагыу мыхьур и мыльхупхьурат: хьыджэбзыр апхуэдизкІэ дахэти, абы ебгыэпщамэ, анэнэпІэсым и пхьуитІыр нэхь Іеиж кыищыхьурт.

Мыльхупхьу тхьэмыщкІэм нэхь лэжыгыэ хьэлъэрэ нэхь лэ-жыгыэ фІейуэ ягьуэтыр кытракьуэрт. Хьыджэбзым шыуанхэм-рэ хьэкьушыкьухэмрэ игьэкьабзэрт, дэкІуеипІэхэр ильэсырт, анэ-нэпІэсымрэ абы и пхьужытІымрэ я пэшхэр зэлыІуихьурт.

ЖэщкІэрэ ар пкІэунэм илыт, хьэуазэ уэншэку кьурэм телъу. Мыдрей зэшыпхьуитІым я пэш лэгухэр паркет щхьуэкІэпльы-кІэу кыищІыкІат, я гьуэлъыпІэ-хэр иужьрей модэм тету зэ-лыІухат, я гьуджэшхуэхэм уи кыыхагыкІэ укыищырт.

Хьыджэбз тхьэмыщкІэм сыт кьращІэми, цІутІ жимыІэу ишэ-чырт, и адэ дыдэми хуэтхьэусы-хэну дзыхь имыщІу. Хуэтхьэусы-хами, кьешхьыдэнкІэ тІэу епльын-тэкьым, ужыІэмыдалуэщ, кыи-хуащІэр зэхэпщІыкІыркьым, – жиІэу. Ар фызым кыыдигуэпати, псоми зэрэплъыр абы и акылкІэт.

ПщыхьэщхьэкІэрэ, и Іуэхухэр иуха нэужь, ар жьэгу дурэшым дэтІысхьэрти, яжэ зракІутэ ашы-кым тест. Абы кыыхэкІыуи, и шып-хьухэм цІэ лейуэ кыыфІащ «Яжэ-гуащэ», икІи ар хьыджэбзым кыыкІэропщІэ.

ИтІани, Яжэгуащэ, яжэм иуа бостеижь тІэкІур зэрыщыгыу, минкІэ нэхь гуакІуэт шылэрэ кьэдабэкІэ зэщыхуэпыкІа и шыпхьуитІым нэхьрэ.

Арати, зэгүэрым а хэкум и пацтыхьыжьым и кьуэм балышхуэ кьрехьэжьэри, уэркыщІэ зиІэу хьуар иреджэ, я физхэри япхьухэри ящІыгыуу.

Яжьэгуащэ и шыпхъуитІри ираджэ а балым. Ахэр кьогуфІэри, бостей хэдэ ящІу, я щхьэцхэр зэрагъэдэхэnum егупсысу щІадзэ, хьэщІэхэри кьагъэуІэбжью, принцри кьыдахьэхын щхьэкІэ.

Яжьэгуащэ тхьэмыщкІэм и кьалэн кьомым иджыри кьыхохъуэ: и шыпхъужьхэм я бостейхэм ету яхутредзэ, бостейкІэхэм крахмал яхущІегъэж, я пщампІэхэр яхузэрегъальэри, я кьедэкІхэри яхуегъэбаринэ.

Унэм щІэхсхэм, щыгын хьыбар фІэкІа, нэгъуэщІ яУатэртэкьым.

Нэхьыжьым жиІэрат:

– Сэ си кьэдабэ бостей плъыжьыр щыстІэгъэнурэ, хы щІыбым кьысхураха пыІэ лъапІэр щхьэрыстІэгъэжынущІ!

НэхьыщІэм жиІэрат:

– Сэ щыстІэгъэнур бостей кьызэрыгуэкІщ, ауэ дыщэ ІуданэкІэ хэдыкІа абэр зытезубгъуэнурэ, игъащІэм гуащэхэми ямыльгъэуа налкьут бгырыпхыр зыщІэспхэжынущІ!

Дэрбзэр нэхь Іээзэ дыдэр кьраджэ, кьедэкІын тІуащІэ иІэу пІынэ¹ ирагъэщІыну, мыдрейуэ нэкІум трагъэщІэну анэл «бадзэжьейр» кьалэм нэхь ІэпщІэлъащІэу дэсым и дей кьыщащэху.

Зэшыпхъухэр, дапщэци хуэдэу, Яжьэгуащэ кьоджэри йоупщІ, сыт хуэдэ мажъэ, сыт хуэдэ щхьэцпыщІэ е быж кьыхахмэ нэхьыфІми. Абыхэм ящІэрт дахэмрэ мыдахэмрэ хэт нэхьри нэхьыфІу Яжьэгуащэ зэрызэхигъэкІыр.

Абы хуэдэу Іээзу зыми Іудэ кьридекІыфыртэкьым, нэжыгъуци игъэутІэрэзыфыртэкьым.

– Уа, Яжьэгуащэ, уэ «пащтыхьым и балым ськІуарэт», – жыпІэркьэ? – кьеупщІырт и шыпхъухэр, я щхьэр яхуиужью гьуджэм здыбгъэдэтым.

– ЖыфІэр сыт, си шыпхъу цІыкІухэ! Фыкьысщодыхьэшх мыгъуэ! Мыпхуэдэ бостейрэ мыпхуэдэ вакъэкІэ сэ сыщІагъэхьэн пащтыхь унэм!

– Пэжыр пэжщ, – жалэ зэшыпхъуитІым. – ЦІыхухэр мэхынти, уэ пхуэдэ фІейжь цІыкІу а балым нэкІуамэ!

Ар Яжьэгуащэ мыхъуу, нэгъуэщІ гуэру щыгамэ, зэшыпхъуитІым я щхьэцыр яхуиуцІэпІынт. Ауэ Яжьэгуащэ хьэлэлыщэти, абыхэм я щхьэр дахэ дыдэу яхуиужьащ.

Балыр кьэсыным махуитІ хуэдиз иІэжу, зэшыпхъуитІыр зыуэ кьэпІейтеяти, шхэни ефэни я Іуэхужтэкьым. Ахэр гьуджэм кьыбгъэдэкІыртэкьым зы дакьикъи, нэхь псыгъуэ, нэхь кьудан защІын мурадкІэ ябгхэр щІакъузэурэ, лентІ мащІи зэпачатэкьым.

Сытми, зызэман зэ кьос апхуэдизрэ зэжъа махуэр. АнэнэпІэсымрэ зэшыпхъуитІымрэ каретэм йотІысхьэри докІ.

Яжьэгуащэ куэдрэ якІэлъыплъаи абыхэм, итІанэ каретэм кьигъэшу бзэха нэужь, хьыджэбзым и нэкІум и итІыр ІуипІэри, гукьутэу гъащ.

Абежым кьыщІыхьа жоранэр² хьыджэбз тхьэмыщкІэм и нэпси-тІыр кьельэлъэхьу кьрохьэлІэ.

– Сыт кьэхъуа, си сабий? – кьоупщІ ар. Ауэ Яжьэгуащэ гукьутэу гы фІэкІа, жэуап ириткьым.

– Балым укІуэну уи нэ кьокІ, аракьэ? – кьоупщІ жоранэр.

Ар тхьэлухудт – мэгъу гуащэти, цІыхум кьипсэлъым нэмыщІ, игу кьэкІри зэхихьрт.

¹ ПІынэ – цІыхубз пыІэ.

² Жоранэ – сабийр чристэн диным щрагъэхьэкІэ, анэ палъэу дауэдапщэм хэт цІыхубз. / Крестная мать.

– Аращ, – жи Яжьәгуащә, зәщыджәурә.

– Хьунщ, – жи гуащәм, – ауэ губзыгьә цыкІуу щыт: а пащтыхь унәшхуэм уә нобә укьызәрыщІәхутәным сә иужь ситынщ. Хадәм жәи, нәхь иньІуәу зы кьәб кьәхь!

Яжьәгуащә хадәм жәри, нәхь кьәбышхуә дыдәр кьыщІичщ аби, жоранәм кьыхуихьащ. Хьыджәбзыр щІәупщІәну лІәрт, сыт сә мы кьәбыр сәбәп кьызәрысхуәхьунур, пащтыхь балым сыхәхуән щхьәкІә, жиІәу, ауэ ирикуакьым.

ТхьәІухудым, псалгә жимыІәу, кьәбыр зәгуеупщІыкІри, и кур кьрегьәж. ИтІанә и мэгьу баш цыкІумкІә кьәбыфә гьуәжьым йоІусә, зәреІусәххәуи, кьәбыфә нәщІыр каретә мәхьу, тхьпхьәщІыпхьәкІә гьәщІәрәщІәуә, и шәрхьи, и гущхьи дыщәпскІә лауә.

ИтІанә тхьәІухудым Яжьәгуащә гуәным егьакІуә, дзыгьуәтеуэр кьригьәхьыну. Дзыгьуәтеуэм псәуә дзыгьуих ист.

Дзыгьуәтеуэм и бжәр Іуихьурә, дзыгьуәхәр зырызурә кьригьәкІыну Яжьәгуащә жреІә. Дзыгьуәр и тутнакьәщым кьызәрижу, тхьәІухудыр и баш цыкІумкІә абы еІусәрт, зәреІусауи, дзыгьуә кьызәрыгукІыр шы гьуабжә дэгьуә хьурт.

Дакьикьә дәкІа хьунтәкьым Яжьәгуащә и пащхьә, кьудан хьужарә дыжьынкІә хуәпауә, ших кьыщихутам – зы щІәщІәгьуә гьуәзәджә!

ГущхьәІыгь фІәкІа кьызыхуәтыж щыІәтәкьым.

ТхьәІухудыр зәрыхәгупсысыхам Яжьәгуащә гу льетәри, хуәм цыкІуу йоупщІә:

– Дзыгьуәшхуә теуэм кьиубыдаІамә сыплъән? – жери. – Ар мыхьуну пІәрә гущхьәІыгь?

– Тхьә, пәжым, – жи мэгьу гуащәм. – Жәи плъәт.

Яжьәгуащә дзыгьуәтеуәр кьехь, дзыгьуәшхуищ кьипльу ису.

ТхьәІухудыр хоплгыхьри, нәхь пІащәрә нәхь пащІәшхуәу зы кьыхех аби, и баш цыкІумкІә йоІусә, зәреІусауи дзыгьуәшхуәр, и пащІитІыр кьуацәу, гущхьәІыгь ныбәф мәхьу – абы и пащІитІым ехьуәпсәнт езы пащтыхь дыдәм и гущхьәІыгьри.

– Иджы, – жи жоранәм, – жыг хадәм жә. ПсыщІәкІәм¹ адәкІә щыль пшахьуә Іәтәм шындырхьуоих кьыхәбгьуәтәнущи, ахәр кьысхуәхь.

Яжьәгуащә ахәр кІәпхынкІә кьехьри кьыкІуәцІегьәлгьәл, тхьәІухудым ахәр гупкІәпыт лакейуә² кьыщІрегьәдз, ливрея³ щхьуантІәхәр ящыгьрә, ливреехәри дыщә уагьәкІә гьәщІәрәщІәжауә.

А хьри зыуә загьәщІагьуәу каретә гупкІәм дәлъяети, уи фІәщ хьунтәкьым ахәр зәгуәр шындырхьуоуә шытауә, я гьәщІә псор гупкІә лакейуә яхьауә фІәкІа...

– Ыхьы иджы, – жи тхьәІухудым, – уи гур хьэзыр хьуащ, зумыІәжьәу пащтыхь унәшхуәм укІуә хьунущ. Сыт, иджыри арэзы ухьуакьә?

– Ауә сытми сыхьуа! – жи Яжьәгуащә. – Ауә пащтыхьым и балым укІуә хьуну мышхуәдә бостейжькІә, ари яжьәм иуәжауә?

Жоранәм псалгә жиІакьым. Ар и мэгьу баш цыкІумкІә Яжьәгуащә и бостейм кьеІусащ, а напІәзыпІәм мо бостейжьыр дарий бостей тельдыджәу зәрихьуәкІащ, налкьутрә налмәскІә щІәгьәнауә.

Иужьрейуә тхьәІухудым абы тыгьә кьыхуещІ хрусталь кьабзәм кьыхәщІыкІәуә туфлгә цыкІуитІ – игьәщІәм зы хьыджәбз гуащи пщІыхь кьудейуә ильәгьуагьәнтәкьым апхуәдә!

Яжьәгуащә хьэзыр зәрыхьуарауә, тхьәІухудым ар каретәм ирегьәтІысхьәри, унафә быди хуещІыж, жәщ ныкьуә мыхьу щІыкІә унәм кьәкІуәжыну.

¹ ПсыщІәкІә – лейка.

² Лакей – унәІут.

³ Ливрея – унәІут, гущхьәІыгь фашә.

– Зы дакъикъэ нэхъ мыхъуми укыкІэрыхумэ, – жи абы, – уи каретэр къэб, уишхэр – дзыгъуэ цІыкІу, лакейхэр – шындырхъуо хъужынуш, уи фащэ щІэращІэри бостейжъ зэхэдыжыхъауэ къыщІидзыжынуш.

– Умыгузавэ, сыкыкІэрыхункъым! – жи Яжьэгущэ, икІи, гуфІэ-щарэ зыри зэхимыхыжу, йожъэ, пащтыхь унэшхуэм кІуэну.

«Зыми имыщІыхуу, ауэ зихуэдэ щымыІэжу принцессэ гуэр къэкІуащ», – щыжралэм, езы принцыр къыпожъэ. И Іэр хуешийри, абы тегъэщІауэ хъыджэбз хъэщІэр каретэм къреш аби, залым щІешэ – абы щызэхуэсакІэт хъэщІэхэр.

Псори зэуэ щым мэхъу. ШыкІэпшынэхэм я бзэр печ. Псоми я ужькІэ къэкІуа хъыджэбз дахэ мыщІыхум я нэр тенащ хъэщІэхэми пшынауэхэми.

«Алыхь-алыхь, мыр сыту дахэ!» – мэлущащэ кавалерхэри гуащэхэри.

Пащтыхьыр апхуэдизкІэ жьы хъуати, зэрызиплгыхьым нэхърэ зэрыщхэукъуэр нэхъыбэт, итІани, а лЫжь кхъахэми и нэр къызэтрихауэ йопль Яжьэгущэ; йопльри, гуащэм жреІэ: «Куэд щІауэ слъагъужатэкъым гур зытхэкъу мышхуэдэ тхъІухуд».

Пащтыхьым и блыгущІэт гуащэхэм зыри яфІэІуэхужтэкъым, абы и бостеймрэ и пыІэмрэ фІэкІа – щадей фІэмыкІыу езыхэми апхуэдэ гуэрхэр ирагъэщІыну мурад ящІ, хуэдэ щэкІ гъуээзджэрэ ар зыщІыфын дэрбзэр ІэкІуэлъакуэрэ ягъуэтыххэмэ!

Принцым и хъыджэбз хъэщІэр жьантІэ дьдэм дегъэтІысхъэ, пшы-нэ макъыр къызэрыІужуи, къыгъэфэну къыдеш. Ар апхуэдизкІэ дахэу, щІэлъэту къафэрти, дихъэхьауэ къеплъырт цІыхухэр.

Къафэр зэрыувыІэу, шхын къахъу щІадзэ. Ауэ принцым зыри хуэшхыртэкъым – абы и нэр тенащ и хъэщІэ гуащэм. Яжьэгущэ и шыпхъухэр къелгыхъуэжри ябгъэдотІысхъэ, псалгэ гуапи яжреІэри, принцым кърита апельсинхэмрэ лимонхэмкІэ яхуоупсэ. Ахэр куэдэ иригуфІащ абы. Зэшыпхъухэм я щІыгъэпІи къыхэхуэнтэкъым принцессэ ямыщІыхум апхуэдэ гулытэ къахуищІыну.

Арати, абыхэм ядэуэршэру здэщысым, имыщІэххэу зэхех унэшхуэм и сыхъэтыр къызэреуэр: жэщ ныкъуэ хъуным дакъикъэ пщыкІутхут къэнэжар. Яжьэгущэ къотэджыж, псоми щхъэщэ яхуещІыж аби, псынщІэу бжэм хуеунэтІ, цІыху

къылгъэщІэмыхъауи къыщІожыж.

Унэшхуэм кыкІыжа нэужь, и анэнэпІэсымрэ и шыпхьухэмрэ кэмысыж щыкІэ, мэгъу гуащэм деж щІэлъадэри, ехьуэхьуащ къригьэ-льэгъуа насыпым щхьэкІэ.

– Пщэдей гуэрми сыкІуэ хьуну шытамэ аратэкъэ а унэшхуэм! – жи Яжьэгъуащэ. – Принцыр Іейуэ кызыэльэІуат...

Арати, унэшхуэм кыщыхьуа псори хуеІуэтэж и жоранэм.

Яжьэгъуащэ бжэщхьэІум ебакъуэри, и кІэпхыныжьыр зыІуилъхьэжауэ пхьэ бэщмакытІыр зыльпыиІуж пэтрэ, бжэм зыгуэр кытыоІуэ. АнэнэпІэсымрэ и шыпхьуитІымрэ кэсыжауэ арат.

– Тхьэ, си шыпхьу цыкІухэ, фІыуэ фыщыхьэщІам фэ нобэ унэшхуэм! – жи Яжьэгъуащэ, иджыпсту кьэуша кьудей хуэдэ хушхьэрэ зишэщІу.

– Ей, уэри а балым ущыІатэмэ, сыкІуэжащэрэт жыпІэнтэкьым, – жи шыпхьуитІым я зым. – Абы зы принссэ щыІати, ар зыуэ дахэт, ар зыуэ дахэти, пщІыхьэпІэуи пльагъункьым абы нэхь тхьэІухуд! Дэри Іейуэ игу дрихьа хуэдэщ абы: кыдбгьэдэсащ, ухуеймэ, апельсинрэ лимонрэ диггьэшхаш.

– И цІэр сыт? – йоупщІ Яжьэгъуащэ.

– Тхьэ ар зыми имыщІэ... – жи шыпхьу нэхьыжьым.

НэхьыщІэм мыпхуэдэу кыщІегъуж:

– Принцым и гьашІэ ныкьуэр итыну хьэзыр хуэдэщ, тхьэ, ар хэтми кыщІэн кьудей щхьэкІэ.

Яжьэгъуащэ кыпогуфІыкІ.

– Пэж дыдэу, апхуэдиз и дахагьэт а принссэм? – щІоупщІэ ар. – Насып зиІэхэ!.. Сэри зэ закъуэ сыІуплъэ хьуну пІэрэ абы? Кхьы-Іэ, си шыпхьу цыкІу Жавоттэ, уэ махуэ кьэс зепхьэ уи бостей гьуэжьыр зы пщыхьэщхьэ закъуэкІэ кызыт!

– Ухуей хьунт! – жи Жавоттэ, и дамэхэр дригьэуейуэ. – Уэ пхуэдэ ІэфІейлъэфІейм сыту езымтрэт си бостей! Сэ делэ сыхьуа хуэдэкьым иджыри.

Яжьэгъуащэ и хьэтыр кьалъагъунуи гугъакьым, кызыэрамылъэгъуари зыцыкІукІэ и жагъуэ хьуакьым. Фегупсыс фэр-фэру: слІот абы ищІэжынур, Жавоттэ жумартыгьэр зытригъакІуэрэ бостей хьэху кьритамэ!

ЕтІуанэ пщыхьэщхьэми макІуэ зэшыпхьухэр пащтыхь унэшхуэм. МакІуэ Яжьэгъуащэ... Ар иджы япэм нэхьэрэ нэхь дахэжт, нэхь щІэрэщІэжуи хуэпат.

Принцыр зы дакьикъэ закъуи кыбгьэдэкІыртэкьым абы. Ар апхуэдизкІэ кыхуэгуапэт, апхуэдизу дахэ кыжриІэрти, Яжьэгъуащэ зытет дунейри щыгъупщэжат, и чэзум кІуэжын зэрыхуейри игу кьэкІыжтэкьым. Абы зыкыщыщІэжар сыхьэтыр жэщыбгым кьеуэу хуежыа нэужьщ. Ар кьэтэджыжри, щыхьым нэхьэрэ нэхь псынщІэу кыщІэжыжаш.

Принцыр кыкІэлыщІэпхьуат, арщхьэкІэ игьуэтыжакьым. Ауэ дэкІуеипІэ дапхьэм кытенауэ хрусталь туфлъэ лъэныкьуэ цыкІу телът. Принцым хуэсакышпэурэ ар кьештэри, унэІутхэм яжреІэ принссэ дахэм здиунэтІамкІэ куэбжэхьумэхэм яупщІыну. КызырыщІэкІымкІэ, куэбжэхьумэхэм гу лъатат тхьэмыщкІэу хуэпа зы хьыджэбыжь цыкІу дворецым кызыэрыдэжам, ауэ ар зэщхьыр факьырат, армыхьумэ принссэтэкьым.

Абы хэту, Яжьэгъуащэ ешарэ мыбэуэжыфу кьосыж. Абы иІэжтэкьым карети лакеи. Абы и бал фашэр бостей фІеижь цыкІу хьужат,

щыгъа телъыджэхэм ящыщу кыыхуэнэжар хрусталь туфльэ лъэныкыуэ цыкІурат – мис а унэшхуэм и дэкІуеипІэм кыытенам ещхыркъабзэу.

Мыдрей зэшыхуитІыр кызыерысыжу, Яжьэгущэ йоупщІ абыхэм: «Нэжэгужэу екІуэкІа балыр, дыгъуасэрей хыджэбзри кыкІуат?» – жеІэри.

Зэрымыгъэпсалгъэу, зэшыхуитІым яІуэтэж принцессэр аргуэру балым кызыерыкІуар, ауэ, сыхъэт пщыкІутІыр кыеуэн зэрыщІидзэу, ар зэрыщІэпхуэжар...

– Ар зыкІэ пІащІэрти, и хрусталь туфльэ лъэныкыуэр кылыгы-хуащ, – жи шыпху нэхъыжым.

– Туфльэр принцым кыищтэри, балыр иухыху игъэтІылъакыым, – жи шыпху нэхъыщІэм.

– Принцыр хъэщыкы хуэхъуауэ кыщІэкІынуу а туфльэр зей принцессэ дахэм.

ИкІи пэжт ар. Махуэ зытІуу нэхъ дэмыкІыу, абы унафэ ещІ а зыми ямыщыхуу тІэу балым кыкІуа принцессэр икІэщІыпІэкІэ кыагъуэтыну. Псоми кыагурыуат туфльэ лъэныкыуэр хэт хуэхъуми, ар принцым кызыэришэнур.

Дауи, япщІыкІэ туфльэ цыкІур принцессэхэм я лъакыуэм ирагъащэ, итІанэ – герцогиняхэм, итІанэ – блыгуцІэт гуащэхэм, ауэ зыхуэхъун кыахэкІыртэкыым.

Ауэрэ чэзур Яжьэгущэ и шыпхухэм я деж кыос.

ЗэшыхуитІым лъэкІ кыагэнакыым я лъакыуэжышхуэхэм а туфльэ цыкІур фІакыуэн я гугъэу, арщхэкІэ дэнэт ар! – ауи я лъапэ яхуфІэгъэхакыым. Яжьэгущэ занщІэу кыицІыхужащ и туфльэ цыкІури, мобыхэм зэрызаукІыжым пыгуфІыкІыу йопль.

– Тхъэ, ар сэ схуэхъуну кыисфІоцІым, – жеІэ Яжьэгущэ.

ЗэшыхуитІыр кыищтэдри мэдыхъэшх, ауанышхуэ ящІу. Ауэ унэшхуэм и лыкІуэ кавалерыр – мис а туфльэ цыкІур кызыхыа щІалэр – кыопль Яжьэгущэ, ар зэрыдахэ дыдэм гу лъетэ аби, жеІэ:

– Сэ принцым унафэ кыисхуищІащ кыалэм хыджэбзу дэсым псоми мы туфльэр егъэпщэнэ, – жи. – Къэшийт мыдэ уи лъакыуэр, гуащэ!

Яжьэгущэ абы шэнтжыейм ирегъэтІысхъэри, хрусталь туфльэр и лъапэм зэрыфІилъхъэу, кыагуроІуэ зылыхыуар кызыэригуэтар: вакъэр лъакыуэм хуэфІыпст, лъакыуэри вакъэм тэмэму итІысхъэрт.

ЗэшыхуитІыр кыэуІэбжыри, я пІэм ижыхыащ. Ауэ ахэр нэхъри кыищыуІэбжыар Яжьэгущэ адрей туфльэ лъэныкыуэр и жыным кыищрихам щыгъуэщ: ар япэрейм ещхыркъабзэт, ауэ зыхуэщІар адрей лъакыуэрати, псалгъэ жимыІэу, лъетІагъэ. А дакыкыэ дыдэм бжэр Іуехри Яжьэгущэ и жоранэр унэм кыищІохъэ.

Ар и баш цыкІумкІэ йоІусэ Яжьэгущэ и бостейж тІэкІум, арыххэуи, а бостейр балым зэрыщыІам нэхърэ нэхъ дахэж, нэхъ гыуэзэджэж мэхъу.

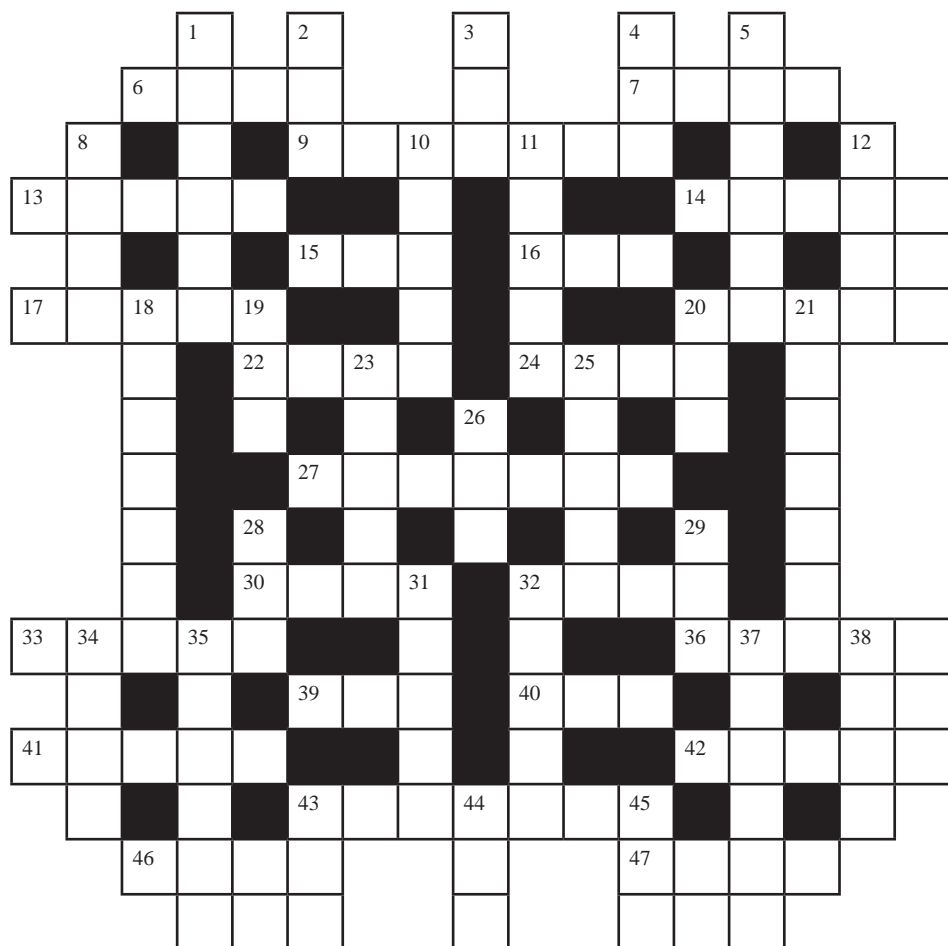
Абдежщ зэшыхуитІым кыащыгурыуар а унэшхуэм щалгъэгуа хыджэбз дахэр хэтми. Абыхэм Яжьэгущэ и лъабжыэм зыкыищІадзэ, я шыпхуэм бэлыхыу ирагъэшэчар кыахуигъэгъункІэ елъэІуну. Яжьэгущэ игурэ и псэкІэ яхуегъэгъу и шыпхухэм сыт кыращІами – ар и теплъэкІэ зэрыдахэм и мызакыуэу икІи цыхуфІыщэт.

Арати, Яжьэгущэ пащтыхъ унэшхуэм яшэ принц щІалэм деж, абыикІ ар япэм нэхърэ нэхъ дахэж хъуауэ кыищохъу.

Махуэ зытІуу докІри, абыхэм хыгъуэлІыгъуэшхуэ ящІ.

ЗэыдзэкІар **НАЛО Заурщ**

ПСАЛЪЭЖЬУ ЗЭХЭЛЪ ПСАЛЪЭЗЭБЛЭДЭ

167

ЕкIуэжIу: **6.** Уэ узыхыну псым ... срырехь. **7.** ... куэдрэ уэмэ, и дамэр мэкьутэ. **9.** Адыгэ ... урыс насыпрэ. **13.** ... щыкIэшIым щIлэрэ зехьуэж. **14.** ... и кIэм зеукIыж. **15.** ... зэрэбгъасэщ, нысэр зэресащ. **16.** ... зезыхьэр и хьэкъ хуозэж. **17.** Уи адэ и щIапIэ гъэдахэ, уи анэ ... епсалъэ. **20.** Нэм фIэбэр ... еух. **22.** ... Iейм унафэр унэм ирех. **24.** МафIэм и гъунэгъу лыр **27.** Жылэм ... бабыщыщхьэ къыфIо-кIэ. **30.** ... дижь зэ къепщэнщ. **32.** ... зэхэпх нэхьрэ зэ плъагъумэ нэхьыфIщ. **33.** Узэщэ нэхьрэ — **36.** ... нэхьрэ — елIалIэ. **39.** Уи щхьэм ... хуумыщIмэ, зыми къыпхуищIынкъым. **40.** ... пасэрэ бын пасэрэ. **41.** ... шыфэ псо иплъхьэмэ, вакъапхьэ къыпхыжыркъым.

42. Дзэ шыпэкү ... 43. Мыр Іэщэщ, мор ... 46. ... и анэ гырккым.
47. Нэри хьэхуци, псэри ...

Къехыу: 1. ... зимылэ шылэккым. 2. ТхьэмьщкІэ ... щлэккыщ.
3. ... къэмыжэм псыхьэлыгыуэ хыумыш. 4. ... бэшэщ. 5. Гъашлэр
... шэнтщ. 8. «Хьуащ» ... нэужьы, зэ егупсысыж. 10. Дыхьэшхын-
ми ... илэщ. 11. ... лей хьурккым. 12. Уи къару еплъи, уи ... здэщтэ.
18. ... лъэщщ. 19. Дунейр къэклухьы, уи ... ихьэж. 20. Дыщэр и ...
къышош. 21. ... шпэрэхь хушанэ. 23. ... клэплейкІэ-клэплейкІэу зэ-
хэлъщ. 25. ... и хьэщІэ быдапІэ исщ. 26. ... зыфлэщым пщыл
къышфлэщ. 28. Уи ... и гьуэгужьрэ уи ... и благъэжьрэ умыбгынэ. 29.
Зы гьэр ... къаклуэрккым. 31. Насыш зилэм нэхьуейрэ нэмысрэ
32. ... дамыгъэу зэрапхьуащ. 34. ... езыгъажьэ и щхьэ лажьэ хохуэж.
35. ... щланыгъэм и Іунклыбзэщ. 37. ... зимыгъазэурэ мазэр къуохьэж.
38. ... яуклырккым. 43. Псэм флэлэфыр ... флэдахэщ. 44. И ... еплъи,
ипхьу къашэ. 45. Уи ... ущымытхьуж, уфІмэ, укьалъагъушщ.

Епланэ къыдэкыгъуэм тега псалъазэблэдзым и жэуапхэр

ЕкІужІыу: 1. Къанкэ. 3. Абрэдж. 7. Ер. 8. «Бгырмхэр». 9. Ду.
10. Бзий. 11. Усэ. 12. Уэзы. 15. Дапхьэ. 16. КІэрэф. 19. ХьэдэгъалІ.
20. Къуэдэ. 21. «Адэ». 22. Іунацабэ. 25. Ццэбэт. 26. Благъуэ. 30. Арму.
32. Дау. 33. Бажэ. 34. Уэ. 35. Ццлэушцлэкуэр. 36. Ар. 37. Уэрад.
38. Ццэблэ.

Къехыу: 1. Къэрабэ. 2. Жьгей. 4. Бжэгъуу. 5. Джэдгын. 6. Шыпсэ.
13. Ахьшэ. 14. Хьэсэ. 15. Думэныщ. 17. Фэндырэ. 18. Хьэщэ. 23. Псэгъу.
24. Болэ. 27. Дамэдэ. 28. КъуанщІэ. 29. Къадабэ. 31. УнэщІэ. 33. Бжэпэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№5

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Истепанова Залина (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике

ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 08.10.19. Выход в свет 30.10.19
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 1.817 экз. Заказ №219
Подписная цена на 2 месяца 31р. 87к.
Подписная цена на 6 месяцев 95р. 61к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ къат, «Іуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaho73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщцІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Калюжнэм и цІэр зезыхъэ уэрам, 1, ООО «Печатный двор».

ИУТЫЖ Борис
15.10.1940 – 28.10.2008

СОНЕТ

Утеклыфкъым натлэм къритхам,
Уэр нэхъ цыху ерыщ щым темытами.
Ухуозэжыр Тхьэм кыпхуиухам,
Кыпэпклухъ зэпыту упсэуами.

Атлэ сыт къапхъэн кытхуагъэпсам
Ди псэр лэщлэтхыну дыщыхэтыр?
Хьэхурэ-щыхуэу дуней кытлгысам
Тхуэмыухыж хьуэхъур щыхуэтлэтыр?..

Щылэкъым зи гъащлэр къэзыбжыф, –
Тхьэм и закъуэщ а щэху иныр зыщлэр.
И лэфл кыздэтлгыхьуэм – доунклыфл,
Ди флэщ тхуэмыщыжурэ кытцыщыр...

Цыхум и цлэ лъаплэр кызэрилэжьар
Натлэм къритхахэм яку кыдыщыкларщ.

